

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

На правах рукопису

ПЕКАРЧУК ВОЛОДИМИР МИХАЙЛОВИЧ

УДК: 94(477)+008:321.1 „1990/2013”

**КУЛЬТУРА ЕТНОМЕНШИН УКРАЇНИ: ВІДРОДЖЕННЯ
ТА РОЗВИТОК (1990 – 2000 – і роки)**

07.00.01 – історія України

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Науковий консультант –
Падалка Сергій Семенович,
доктор історичних наук професор

Київ – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Історіографія, джерельна база та методологія дослідження	
дослідження	12
1.1. Історіографія дослідження	12
1.2. Джерельна база дослідження	29
1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження	37
РОЗДІЛ 2. Культура етноменшин у державотворчій трансформації незалежної України	44
2.1. Аспект культури етноменшин в етнонаціональній політиці держави	44
2.2. Етнічний вимір культурно-мистецької політики України	60
2.3. Управлінський чинник розвитку культурного простору етноменшин	81
2.4. Засади розвитку культури етноменшин у діяльності Міністерства культури України	107
РОЗДІЛ 3. Культурна спадщина як чинник етнічної ідентифікації	125
3.1. Проблема охорони та збереження культурних надбань етноменшин	125
3.2. Форми забезпечення культурних потреб та популяризації культур етносів	149
3.3. Характер ролі ЗМІ у культурній діяльності етноменшин	167
РОЗДІЛ 4. Зовнішньополітичний чинник відродження та розвитку культури етноменшин	188
4.1. Роль зв'язків з етнічною батьківщиною та міжкультурного діалогу у відродженні та розвитку культур етноменшин	188
4.2. Правове підґрунтя основ міждержавних культурних зв'язків	208
4.3. Основні напрямки міжкультурної двосторонньої співпраці	232

РОЗДІЛ 5. Основні напрямки розбудови громадських організаційних форм культурно-мистецького життя меншин	249
5.1. Наслідки акультурації та її прояви на рубежі 1980-х – 1990-х років	249
5.2. Аспекти культури в діяльності загальноукраїнських координаційних та професійних органів	269
5.3. Регіональні культурні програми національно-культурних товариств	294
РОЗДІЛ 6. Розвиток традиційних і новітніх форм етнічної творчості	329
6.1. Участь представників етнospільнот у професійному культурно-мистецькому житті незалежної держави	329
6.2. Особливості самодіяльних форм етнічної творчості	344
6.3. Етнокультурний вимір традицій, декоративно-прикладного мистецтва та побуту етноменшин	370
ВИСНОВКИ	399
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	410

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена складністю етнонаціонального і культурного розвитку України після здобуття політичної незалежності. Перед країною постала проблема етнічної самоідентифікації, формування української політичної нації. Пошук ефективної стратегії її вирішення вимагає формування нової політичної практики та передбачає переосмислення суспільного потенціалу змін.

Набуття Україною статусу суверенної держави й рівноправного члена міжнародного співтовариства зумовило принципову трансформацію картини міжнаціональних відносин, каталізувало процеси національно-культурного відродження всіх етнічних груп, які проживали в країні. Одним з дійових чинників урахування корінних інтересів та цінностей кожної з них стало формування відповідної нормативно-правової бази, що створювала надійний фундамент для повноцінного й широкомасштабного залучення всіх етнічних спільнот до державного будівництва. Її стрижневою основою стало забезпечення паритетних можливостей для розвитку корінного етносу й національних меншин, пошук важелів збалансування, урівноваження їхнього творчого потенціалу й нейтралізації конфліктогенних чинників та загроз.

Україна сьогодні стоїть на шляху формування культурного образу, де були б присутні національні стереотипи єдності та відповідного символічного ряду, необхідного для ментальної мобілізації суспільства й переконливого культурного моделювання його характерних рис. Нагальним є усунення протиріч у стратегії побудови національної держави, коли зберігаються орієнтації на формування громадянської ідентичності на основі встановлення позаетнічних культурних стандартів з одночасним урахуванням інтересів окремих етнічних груп.

У процесах розбудови України як демократичної правової держави, створення громадянського суспільства з високими гуманістичними цінностями важливу роль відіграє культура як потужний засіб консолідації

суспільства, відновлення історичної пам'яті. За допомогою культури формуються активний, творчий інтелект і висока духовність особистості, інтелектуальний потенціал народу.

Україна як європейська держава завжди приділяла увагу підтримці культур етноменшин. Водночас часто мала місце недооцінка переваги полікультурності. В. Дудник з цього приводу наголошує, що мовно-культурна різноманітність доволі часто трактувалася як перешкода процесам державотворення, а не як чинник духовно-культурного збагачення. У зв'язку з цим важливим є осмислення парадигми етнічної культури з погляду перспектив соціокультурного розвитку України.

Як і в інших багатонаціональних державах, культура міжетнічної толерантності в сучасній Україні є показником рівня суспільної самосвідомості і духовних осягнень нації, демократичних надбань і традиційної міжнаціональної інтеграції та дифузій.

Глобалізаційні виклики супроводжуються випробуваннями для гармонійного співіснування титульної нації і національних меншин як складової державної політики, з одного боку, й органічного алгоритму розвитку різних етнічних спільнот, – з іншого. Специфіка цих явищ у пострадянській Україні визначається необхідністю подолання тоталітарних рудиментів, що обтяжують відносини між національними групами й перешкоджають їх виведенню на паритетну основу. Визначальна тенденція до більшої відкритості українського соціуму певною мірою суперечить конфліктогенним чинникам, що в латентній формі існують у нашій країні. Від формування цілісного етнонаціонального культурного простору залежить забезпечення гармонійного розвитку полікультурного українського суспільства. Нагальним залишається завдання переосмислення реальних процесів формування етнічної ідентичності й особливо її культурного складника.

Фахівці сходяться на думці, що від моменту проголошення незалежності України держава намагається сформувати умови для

рівноцінного розвитку та активної участі в політичному, соціально-економічному та духовно-культурному житті суспільства представників усіх етносів, які спільно з українцями становлять єдину етнонаціональну структуру суспільства.

Сучасна українська держава формує умови для повнокровної духовної самореалізації національних меншин, відновлення традиційних форм суспільної самодіяльності, художньої творчості, розвитку мови й освіти. Реалізація прав і свобод у цій сфері здійснюється через заохочення діяльності культурних і просвітницьких товариств, інших громадських об'єднань. Проблема культурної самотності актуалізувалася і з огляду на низку глобалізаційних чинників: зростання культурної багатоманітності сучасних етнічних груп, їхнє прагнення зберегти і розвивати власну цілісність та культурну самотність, зв'язки з історичною батьківщиною. Культура у всіх своїх історичних перетвореннях завжди була і залишалася насамперед людською реальністю, що розвивала внутрішній світ людини, її життєві цінності, нарешті, сенс її буття. І саме тому, що за культурою стоїть внутрішній світ етносу в різні епохи його існування, вона завжди була своєрідною та неповторною. Культура в розмаїтті своїх форм забезпечувала достатньо гнучку систему ідентифікації, яка підтримувалася соціальними відносинами і впливала на них.

У перші роки незалежності розбудова молодого держави та формування сучасної політичної нації здійснювали, так би мовити, „навпомацки”, за старими рецептами, без обґрунтованих, новітніх наукових напрацювань, всебічного вивчення громадської думки, а також урахування реального культурного обличчя і світогляду різних етнічних груп суспільства.

Нинішня ситуація у південних та східних регіонах України на повний зріст ставить необхідність глибокого, комплексного й неупередженого опрацювання проблем, пов'язаних з алгоритмом функціонування етнічних спільнот, їх зв'язків у середині України та з зовнішнім світом, сучасних

тенденцій розвитку етноменшин в глобалізованому світі та вироблення інструментів політичного вирішення всіх питань у цій сфері.

Дослідження проблеми актуалізується завданням пошуку шляхів входження України в європейський соціокультурний простір, а отже досягнення успіхів на шляху забезпечення громадянського миру, колективних прав і свобод етносів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Проведення науково – дослідних розробок різних аспектів змін в українському суспільстві впливає з Перспективних напрямків комплексних досліджень соціогуманітарних установ НАН України. Дисертація підготовлена у відповідності з тематикою науково-дослідної роботи Інституту історії України НАН України „Між Селом і Містом: соціальні, економічні, та культурні трансформації українського суспільства у 1990 – 2000-ні роки (людський вимір)” (державний реєстраційний номер 0113U000400).

Мета дослідження. полягає у комплексному осмисленні культурних змін у етнічному середовищі України протягом 1990-х – 2000-х років, визначення їх особливостей у контексті парадигми державотворення, духовності та націотворення.

Досягнення постановленої мети зумовило необхідність вирішення таких дослідницьких завдань:

- систематизувати й узагальнити сучасні інтерпретації феномену відродження і розвитку культури етноменшини України;
- визначити специфіку концептуалізації проблеми культури етноменшини та способів її репрезентації на законодавчому та управлінському рівнях;
- проаналізувати ресурсний потенціал культурної спадщини етноменшини та з'ясувати її роль у формуванні української національної ідентичності;

- показати значення зовнішньополітичних чинників у розвитку культури етноменшин;
- установити основні напрямки розбудови громадських організаційних форм культурно-мистецького життя меншини України;
- розкрити участь представників етноспільнот у професійному культурно-мистецькому житті незалежної держави;
- виявити особливості самодіяльної етнічної творчості;
- здійснити наукову інтерпретацію репрезентацій етноменшин у сфері збереження і розвитку традицій, декоративно-прикладного мистецтва, побуту.

Об'єкт дослідження – культура етнічних меншин, як чинник суспільного життя України.

Предмет дослідження – є внутрішньо і зовнішньополітичний, управлінський, громадський, інфраструктурний вимір розвитку культур етноменшин, зміни в новітніх формах етнічної творчості.

Хронологічні рамки дослідження зумовлені предметом наукового пошуку та охоплюють період 1990-х – 2000-х років. *Нижня межа* (1991 р.) окреслена проголошенням державної незалежності та створенням передумов відродження культури етноменшини. *Верхня хронологічна межа* (2013 р.) пов'язана зі зростанням ролі у відродженні культури етноменшин громадських чинників, поглибленням міжнародного співробітництва та партнерства.

Географічні межі дослідження визначено державними кордонами України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що це – перше комплексне дослідження культури етноменшин України, здійснене на основі сучасних методологічних підходів, яке охоплює широке коло теоретичних та практичних проблем культурних трансформацій. Внаслідок переосмислення основ відродження і розвитку культурного простору етноменшин отримані такі нові результати:

Уперше:

- здійснена наукова реконструкція культурного простору України як багатовимірного феномену реалізації інтересів окремих етнічних груп та продукування розмаїтих практик професійної і самодіяльної творчості;

- сформульовані теоретичні підвалини суспільного усвідомлення вітчизняної культурно-політичної, управлінської практики, яка відображає процеси, що відбувалися в українському суспільстві, культурно-етнічному середовищі;

- розкрито специфіку рецепції в практиках культурно-мистецького життя етноменшин ідеї розвитку зв'язків з етнічною батьківщиною міжкультурного діалогу, проаналізовано наслідки застосування стандартів розвитку і збереження культурного розмаїття країнами – етнічними батьківщинами етносів України;

- висунуто й обґрунтовано гіпотезу про генезу розвитку культури етноменшин, що відповідає неотрадиціоналістській соціокультурній ситуації притаманній українському суспільству;

- доведено необхідність інтердисциплінарного підходу для аналізу культури етноменшини, з залученням теоретичного потенціалу та методів політології, культурології, етнографії, мистецтвознавства тощо.

Набули подальшого розвитку:

- критичний аналіз культурного потенціалу етносів України, який залишався фрагментарним непослідовним і сфокусованим на з'ясуванні ролі політичних та управлінських інститутів у його розвитку;

- методологічні засади аналізу культури етноменшин України, зокрема у з'ясуванні межі інтеграції етноменшин в українське суспільство, ролі культури в етнічній інтеграції, напрямків діяльності національно-культурних товариств.

Поглиблено:

- розуміння характерів рівнів розвитку культур етноменшин.

- гуманітарні підходи до наукового аналізу полікультурності України.

Вдосконалено:

- методика історичного аналізу шляхом адаптації ідей та підходів до культурних феноменів і процесів, які сформувались в культурології, політології, етнографії;
- понятійний апарат дослідження культури етноменшин у відповідності до соціально-історичної специфіки пострадянського суспільства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що концептуальні теоретичні та методологічні підходи, апробовані в дисертаційному дослідженні, можна застосовувати для вирішення політичних проблем та визначення стратегії національного культурного розвитку, культур етноменшин. Основні положення, узагальнення і висновки роботи, зібраний фактичний матеріал придатні для використання з метою підготовки підручників, навчально-методичних посібників, навчальних програм з історії України, культурології, політології, етнографії та інших гуманітарних дисциплін, а також здійснення просвітницької діяльності в засобах масової інформації на тему культури. Отримані результати можуть використовуватися у різних сферах: науковій, навчально-методичній, державотворчій та міжнародній.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати, узагальнення, висновки та рекомендації здобуті дисертантом самостійно і є свідченням авторського бачення вирішення наукової проблеми.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки, що містяться в дисертації знайшли відображення у доповідях та виступах автора на міжнародних, всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях: „Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства” (Одеса, 1-2 березня 2013 р.), „Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук” (Київ, 15-16 березня 2013 р.), „Актуальні питання вітчизняної, світової історії та історії науки: пошуки, роздуми, знахідки” (Луганськ, 24-25 квітня 2013 р.), „Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної цивілізації: історичні,

соціологічні, політологічні аспекти” (Херсон, 27-28 вересня 2013 р.), „Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації” (Суми, 29-30 листопада 2013 р.), „Пріоритетні напрямки розвитку суспільних наук у ХХІ столітті” (Херсон, 21-22 лютого 2014 р.), „Тринадцята міжвузівська наукова конференція з актуальних питань вітчизняної світової історії та історії держави і права” (Луганськ, 27 березня 2014), „Актуальні питання вітчизняної, світової історії та історії науки: пошуки, роздуми, знахідки”, присвячена 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка (Луганськ, 24-25 квітня 2014 р.), „Політологія, філософія, соціологія: контури міждисциплінарного перетину” (Одеса, 10-11 жовтня 2014 р.), „Історичні, соціологічні, політологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень” (Херсон, 17-18 жовтня 2014 р.), „VII Волинська Всеукраїнська історико-краєзнавча конференція (до 95-річчя заснування Житомирського державного університету імені Івана Франка)” (Житомир, 7-8 листопада 2014 р.), „Національне питання в Україні: виклики сучасності, уроки історії” (Київ, 20 листопада 2014 р.), „Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка” (Суми, 3 грудня 2014 р.), „Наука. Образование. Культура. (посвященная 24-ей годовщине образования Комратского государственного университета)” (Молдова, 11 февраля 2015 г.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації відображені в індивідуальній монографії та 27 одноосібних наукових статтях, з яких 23 опубліковані у провідних фахових виданнях України, чотири – у зарубіжних.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, шести розділів, 19 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Повний обсяг тексту дослідження нараховує 484 сторінки, з яких 406 основного тексту. Список використаної літератури і джерел містять 778 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія дослідження

Після проголошення незалежності України проблема культури етноменшин, стала об'єктом прикладання пошукових зусиль у різних галузях соціогуманітарних наук. Відповідно, теоретичні напрацювання різнилися залежно від спеціалізації дослідників та використання методологічного інструментарію, властивого дослідницькому напрямку.

Першість у цьому процесі посідали історики, які постійно шукали способи осмислення історії незалежної України. Водночас слід зазначити що це завдання залишалося чи не найскладнішою науковою проблемою. На початку 1990-х років у багатьох як досвідчених, так і молодих науковців традиційно залишалося неоднозначним розуміння необхідності наукової реконструкції незавершених суспільно-політичних та соціально-економічних процесів. Поставало завдання застосування особливого методологічного підходу. Крім того, аналіз незавершених подій і явищ потребував від дослідників відповідної фахової підготовки. Нагромадження емпіричного матеріалу розпочалося відразу після 1991 р. Його узагальнення були неширокими й охоплювали передусім проблеми, які стосувалися історичного досвіду державотворення, тяглості процесів соборності тощо. Серед важливих напрямків був і розгляд низки аспектів національних відносин, в тому числі з'ясування націотворчого потенціалу українства.

Сприятливі умови для розгортання досліджень етнонаціональних процесів дали змогу досягти певного історіографічного прориву. Критично-порівняльний аналіз опублікованих праць дає змогу простежити основні етапи дослідження проблеми.

Підготовлені у 1990 – 2000-х роки праці викликають інтерес не лише в контексті загальної теорії проблеми, а й з фактологічного боку тією мірою, якою вони розкривають предмет дослідження.

Упродовж першого історіографічного періоду (1991 – 1994 рр.) відбувалося становлення українського контексту дослідження проблем історії етносів України. Після проголошення незалежності, коли постало завдання розширення дослідної роботи відповідно політичній концепції міжетнічної взаємодії, з'явилося соціальне замовлення на такого роду праці. В Україні відбувалося формування корпусу дослідників етнонаціональної проблематики.

Теоретичні засади етногенезу, соціоментальні зміни у представників етносів поставали як пріоритетні напрямки історичних досліджень. У ці роки вдалося закласти теоретичну і фактологічну базу для підготовки узагальнюючих праць з етнонаціональної історії. Увага приділялась історії окремих етноменшин України, насамперед польської, єврейської, німецької. Першими історичними нарисами про життєдіяльність етносів України були вміщені у довідково-енциклопедичних виданнях [709, 723]. У них ішлося про етнонаціональне відродження етносів у контексті історичного досвіду, міжетнічні контакти. Культура етноменшин у них розглядалась у контексті діяльності національно-культурних товариств, фрагментарно висвітлювалась участь окремих етноспільнот у професійному культурно-мистецькому житті незалежної держави. Підготовленим у цей історіографічний період працям, присвяченим етнонаціональній історії регіонів, найчастіше був властивий фрагментарний опис етнічних громад. Практично не розглядалася проблема участі етноменшини у розвитку регіонів, розвитку духовності України тощо.

Крім того, вагоме місце серед наукових і науково-популярних видань займали праці конкретно-історичного, довідкового, методологічного характеру, матеріали конференцій, симпозіумів, „круглих столів”. У цей період лише поодинокі праці присвячувались культурі етноменшин. Вказана

проблематика розглядалась у публікаціях які охоплювали широкі хронологічні межі, скажімо, 1920 – 1990-і роки.

Другий історіографічний період (1995 – 1999 рр.) характеризувала суттєва активізація суспільних дискусій навколо ролі національної ідеї в державотворчому процесі. Історичні витоки соборності, національної самобутності України поставали в центр наукових досліджень. Відповідно уніфікувались дослідницькі підходи до висвітлення мотивів створення та діяльності національно-культурних товариств етноменшин. Без перебільшення можемо говорити про зростання й певного „державного замовлення” на підготовку праць, які б по-новому, на основі переконливої документованої аргументації спростовували стереотип „бездержавності” української нації.

В цьому контексті конкретизувалися об’єкт і предмет дослідження. Культурно-історична традиція поставала в числі основоположних чинників самовираження менталітету українства. У свою чергу, незалежна держава відповідною статтею Конституції України гарантувала державне сприяння розвитку загального культурного простору, вагомим елементом якого виступала і культура етноменшин.

Тема історичної долі етноменшин почала займати відповідне місце в узагальнюючих працях. В цьому плані значне місце посіло видання „Історія України. Нове бачення” [506], яке стало практично першим в українській історіографії виданням, виконаним в руслі нових методологічних підходів. Відповідним чином у ньому розглядалася й проблема історії етноменшин.

В другій половині 1990-х років вітчизняна історіографія поповнилася кількома виданнями, присвяченими окремим етноменшинам. Це були головним чином фронтальні роботи, що включали історичний зріз історії етноменшин від найдавніших часів до сьогодення. Монографічні дослідження Ю. Зінченка і В. Васильчука [440, 500], які були присвячені відповідно історії татар і німців, лише дотично стосувались проблеми культури 1990-х років. У них простежуються відповідні етапи етнічного

розвитку України, а також загальні тенденції історичного поступу окремих етноменшин та інтеграції їх в українське суспільство.

Праці М. Вівчарика, С. Падалки, В. Панібудьласки [442] стосувалися впливу на етноменшин України радянської тоталітарної спадщини, природи посттоталітарного суспільства, відродження етнічної самосвідомості, етнонаціональної політики тощо. Дослідники вивчали також низку аспектів етногенетичних процесів, серед яких і розвиток культурного простору етноменшин, а також вказували на значення традиційних етнокультурних структур українського суспільства.

Третій історіографічний період дослідження проблеми культури етноменшин відзначався низкою інфраструктурних особливостей, зміною теоретичних і методологічних підходів. Завдання консолідації етноменшин в українську політичну націю, що активізувалася за умов євроінтеграції України, об'єктивно визначили передумови для розгортання дослідження низки аспектів етнонаціональної політики, форм етнічної консолідації, національно-культурної ідентифікації тощо. На початку 2000-х років було підготовлено низку фундаментальних монографічних досліджень, у яких комплексно розглядалась історія незалежної України. Передусім це праці В. Литвина, Г. Касьянова, О. Бойка, Р. Офіцинського [434, 555, 589], для яких був властивий методологічний підхід, покликаний забезпечити реконструкцію адекватної картини „недавньої історії”. В підтвердження необхідності формування в Україні громадянської нації автори з'ясували низку проблем, які перешкоджали цьому процесу, а також встановили загальні тенденції розвитку культури – вихід на полюси, які роблять її функціонально повноцінною. Ідентичність сучасних українців вивчалась у взаємозв'язку її з етнічним чинником, соціокультурними особливостями регіонів, історико-культурними традиціями. Форми міждержавної співпраці у галузі культури в цих дослідженнях розглядались у контексті процесів примирення, міжнародного визнання факту Голодомору тощо.

Історіографічний огляд цього періоду певною мірою полегшило те, що у 2000 - і роки побачила світ низка історіографічних праць, автори яких намагались підсумувати вивчення проблеми переважно в контексті історичних та етнографічних досліджень, здебільшого щодо окремих аспектів або періодів. Тематичних статей було підготовлено небагато. Тема знаходила висвітлення головним чином в історіографічних оглядах докторських, кандидатських дисертацій, окремих монографій. З історіографічних праць найвагомим теоретичним здобутком вирізнялися дослідження А. Коцура, В. Коцура, Л. Якубової, О. Рафальського [392, 527, 615]. Їхні праці позначені інноваційними пошуками та узагальненнями напрямків досліджень проблеми історії етнотеншин. Вони практично є підґрунтям у розвитку історичних студій проблеми, вказують на пріоритетні і продуктивні напрямки подальших наукових пошуків. О. Рафальський в окремому розділі „Національні меншини в правовому полі незалежної України” проаналізував напрацювання у сегменті теоретико-методологічних засад етнополітики, а також з'ясував загальну динаміку досліджень історії життєдіяльності етнічних груп, залучення етнотеншин до перлин національного мистецтва, культурного взаємозбагачення. Автор, зробивши відповідні підрахунки, дійшов висновку про чільне місце досліджень духовності етнотеншин.

В цей період з'явилися можливості підготовки і публікації низки фундаментальних досліджень з теорії етнотеншин. Осередками такої роботи стали Інститут історії України та Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Багатоплановість розробки цієї тематики проблеми в Інституті історії України стала пріоритетною після підписання в 1993 р. угоди та плану наукового співробітництва з Центром неоелліністичних досліджень національного елліністичного дослідницького фонду Греції та створення Кабінету українсько-грецьких відносин. Результатом багаторічної роботи стало видання „Греки на українських теренах” [145].

Узагальнюючи весь комплекс питань, пов'язаних з етнонаціональним відродженням греків України, автори (М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томазов, Л. Яковлєва, О. Ясь) розглянули низку аспектів діяльності органів громадської самоорганізації у сфері культури, а також окремі напрямки двостороннього співробітництва між Україною і Грецією.

В підручниках і посібниках, підготовлених С. Макарчуком, А. Пономарьовим [478, 609] для спеціальностей „етнологія” і „етнографія”, подавався матеріал, який стосувався низки аспектів побутової культури етноменшин незалежної України.

Деякі аспекти національно-культурного відродження дотично, розглядалися у дисертаційних дослідженнях М. Зеркаля, А. Гаджамана, І. Мащенко, Т. Рендюка, А. Малюської, В. Васильчука, О. Латишевої [738, 741, 754, 761, 769]. У дослідженні М. Зеркаля освіта етноменшин розглядалася через призму якісних змін в діяльності національно-культурних товариств, а також пріоритетів розвитку культурно-освітнього простору етноменшин України.

Загальні тенденції національно-культурного відродження етноменшин України співставлялися з висновками, зробленими у роботах науковців зарубіжжя: К. Вітман, П. Магочія, Р. Шпорлюка [443, 559].

Значне коло напрямків розбудови етнічної культури етноменшин (культурні програми національно-культурних товариств, форми міждержавного співробітництва, функціонування закладів культури, діяльність діячів культури та колективів культури) розглядалось істориками-вихідцями з того чи іншого етнічного середовища. Плідно в цьому напрямку працювали: Ф. Горовський, Я. Хонігсман, А. Найман, С. Єлисаветський (історія євреїв України); Є. Селянська, Є. Сінкевич, Ю. Богуславська (історія поляків України); О. Дингес (історія німців України); Ш. Кайбуллаєв, Д. Халілова (історія кримських татар) [251, 489, 606, 721].

Дотично тема культурного співробітництва України з країнами, що були історичними батьківщинами (Угорщиною, Молдовою, Болгарією,

Грецією, Польщею), розглядалася в роботах В. Гарагонича, А. Молоської, Т. Рендюка. [451, 760, 769]. Ці дослідження стосувались низки аспектів транскордонного співробітництва, двосторонніх гуманітарних обмінів та співпраці тощо.

В українській історіографії інтенсивно опрацьовувалась проблема ролі культури у двосторонніх міжнародних зв'язках. У багатьох публікаціях висвітлювались організаційні, правові умови забезпечення культурних обмінів, динаміка розвитку зв'язків у сфері культури, зокрема у справі повернення, збереження культурних і культових цінностей, здійснювалося порівняння культурно-просвітницької діяльності громадських об'єднань, охарактеризувалися складові культурно-мистецької співпраці тощо. На цих аспектах фокусували увагу Ж. Тоценко, О. Цуп, В. Лишко, О. Обухової, В. Гевко, Р. Корсака [523, 743, 757, 762, 776, 777].

Фактори, які сприяли розвитку етнокультурного простору України, досліджувалися В. Євтухом [486]. Автор розглядає національно-культурне відродження у взаємозв'язку з процесами інтеграції та зближення національних культур, універсалізації культури, міжнаціональним та міжетнічним порозуміннями.

Проблема міжкультурного діалогу, участі театральних колективів країн у різних фестивалях, вплив європейських традицій на окремі культурні жанри „великої” культури, так і етнічної, розглядалась у літературі що стосувалась питань українсько-польських взаємовпливів, нових трансформаційних рис в культурах України і Польщі, обґрунтуванні перспективності діалогу культур в оновленні мультикультуралізму. Про це ідеться в дослідженнях С. Магалайш де Соуза Остапенко, Г. Ванюги, Н. Гончаренко, І. Павельчук [220, 759].

Етнополітологи, політологи, етнологи звертали увагу на значення етнополітичних факторів для утвердження суверенітету України, побудови державності і закладання підвалин громадянського суспільства. В 1990-і роки магістральним дослідницьким напрямком в етнополітології стала проблема

роль етнонаціональної політики у забезпечення національно-культурного розвитку етноменшин. Етнополітологи О. Антонюк, Ю. Римаренко, В. Нікітюк [200, 588, 618], аналізуючи напрямки етнополітики, визначали її результативність у плані забезпечення самобутності культур етноменшин, інтеграції їх у загальну українську культур. Один з напрямків роботи етнополітологів стосувався вивчення лінії поведінки окремих етнічних груп в умовах, що складались в українському суспільстві після проголошення незалежності, їх рефлексії на форми державності, принципи етнополітики, шляхи національно-культурного відродження. Культура етноменшин розглядалася у взаємозв'язку з проблемою повернення депортованих етносів (кримських татар, німців). Аналізувалися заходи державних органів, спрямованих на створення умов для повернення на батьківщину з місць депортацій, обставини адаптації етносів до тих реалій, що складались у державі і суспільстві. В цьому напрямку найбільш продуктивно працювали дослідники: В. Котигоренко, О. Голенко, О. Бажан, Ю. Данилюк [417, 454, 526]. У роботах В. Котигоренка, серед широкого кола проблем соціально – психологічних, економічних чинників адаптації кримськотатарських репатріантів, проаналізовані деякі культурно-цивілізаційні параметри процесу задоволення потреб культури тощо.

Провідними темами політологів були: самобутність та самодостатність етносів, забезпечення культурних прав, взаємодія політичного і етнічного у суспільному житті, відповідність принципам полікультурності державної етнополітики тощо.

Вагомий внесок у розвиток етнополітології, як нового наукового напрямку, зробив Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. В дослідженнях І. Кураса, М. Панчука [542, 593] та інших вчених проблеми культурного відродження етноменшини розглядалися у контексті з'ясування особливостей їх соціальної адаптації. Це стосувалося головним чином етносів, які проходили процес репатріації. Крім того, важливість цих розвідок полягає і в тому, що у них з'ясовувалися

загальні тенденції розвитку історіографічного процесу, окреслювалися шляхи подолання негативних стереотипів в осмисленні інтеграції етноспільнот в українське суспільство. Культурна традиція євреїв України розглядалась в роботах А. Подольського. [605].

Праці В. Кременя, В. Ткаченка, О. Майбороди, Р. Чілачави, Т. Пилипенко, А. Павловського [530, 590, 638] присвячені широкому колу проблем розбудови поліетнічного суспільства, задоволення культурних потреб етнomenшин, реалізації етнокультурної політики. Знаковою подією у вітчизняній політології став вихід монографії Л. Лойко [557]. Автор слушно розглядаючи громадські організації етнomenшин як матерію громадянського суспільства, культурний напрям діяльності виокремлює як профільний, спрямований на задоволення їх потреб, засобом відкриття традицій та духовних надбань.

Особливий сегмент літератури становлять публіцистичні твори. Їх цінність в тому, що почерпнута інформація, як кажуть „з перших вуст”, допомогла з'ясувати деякі аспекти вироблення державних рішень, в тому числі у сфері культурно-мистецької політики. Йдеться про книги Л. Кравчука, Л. Кучми, В. Ющенко, В. Литвина. [252, 253, 256, 257].

Деякі дані про культурний розвиток етнomenшин, діяльність національно-культурних товариств були почерпнуті з праць, підготовлених на замовлення вищих державних органів влади. Їх авторами були посадовці, що професійно займалися справами національностей, міграції, культів. У 2004 р. авторський колектив у складі Д. Табачника, Г. Москаля, Т. Пилипенко, В. Вороніна, С. Василенко опублікував аналітико-інформаційне видання [565], у якому подавалась інформація про динаміку розвитку етноспільнот у регіональному вимірі.

Певне значення для підготовки роботи мали дослідження, авторами яких були лідери етнічних громад: І. Левітас, М. Джемільєв, А. Балджі, М. Араджіоні, О. Фельдман. [663, 421, 471, 550, 408]. Вони укладалися головним чином як збірки виступів, інтерв'ю, доповідей. Ці видання

подавали інформацію про взаємовідносини громад з органами державної влади і управління, проведення заходів культурного спрямування тощо.

У сучасній історіографії помітне місце відводиться вивченню різних аспектів регіонального розвитку етнічних меншин України. Цю проблематику плідно розробляють О. Якубовський, Н. Атанасова, І. Супруновський [240, 411, 477]. Так, у працях О. Якубовського характеризуються етнокультурна та етнополітична ситуація в Одеській області. У статті Н. Атанасової досліджується історія створення Ради представників національно-культурних товариств та її діяльність в Одеській області. В Україні підготовлена низка публікацій [491] діячами національно-культурного руху окремих регіонів. Проблема культур етноменшин у них розглядається через призму розвитку етнонаціональної ситуації в регіоні, специфіки духовних цінностей, активності процесів відродження та розвитку етнічної самобутності, потенціалу національно-культурних товариств, ефективності інтеграції з країнами етнічними батьківщинами тощо.

Інформативною насиченістю вирізняються збірки статей, аналітичних матеріалів, що видавалися до ювілейних дат національно-культурних товариств. Такі видання, мають передусім, інформативний характер і подавали короткий огляд діяльності лідерів, координаційних рад, асоціацій, напрямків культурно-просвітницької діяльності. Публіцистична збірка [144], опублікована Всеукраїнською болгарською асоціацією, містить широку палітру фактів, які розкривають культурну діяльність асоціації, напрямки міжнародних контактів і зв'язків, основні віхи роботи регіональних національно-культурних товариств, які об'єднувались в асоціацію.

Вітчизняною політологією вивчалися проблема збереження культурної спадщини етноменшин. В роботі А. Павловського [590] розглянуто низку аспектів польсько-українських і російсько-українських культурних зв'язків.

Вітчизняні дослідники продемонстрували різні методологічні підходи, соціогуманітарні наукові прийоми для вивчення етнокультурної політики. У найбільш загальному вимірі, в контексті глобальних та соціальних проблем

українського суспільства вказана проблематика репрезентована в культурологічних дослідженнях. Вперше у вітчизняній культурології саме культурологічну концептуалізацію державної політики у цій сфері здійснив О. Кравченко [752]. Його дослідження стало вагомим підґрунтям для формування нового напрямку у вивченні культурної політики. Культурологічну реконструкцію процесу формування культурної політики, провідних тенденції розвитку етнічних культур зробив О. Кузьо [753].

Центром системного наукового осмислення та проектування культурної політики був Український центр культурних досліджень. У працях його дослідників О. Гриценка, Н. Гончаренка, О. Різник, В. Солодовник, Н. Цимбалюк [209, 249, 464, 540] відображене концептуальне бачення культурної політики, обґрунтовано її відповідність тенденціям розвитку культури і суспільства. Державна культурна політика розглядалася через призму євроінтеграційних викликів. Дослідники, які працювали у цьому напрямі, вивчали місце незалежної держави у забезпеченні рівноправних умов участі етносів України у духовному житті, відображені етнічних традицій, розширенні інтеграційної участі національно-культурних товариств. У монографії А. Леонової [551] присвяченій основоположним питанням історії формування державної етнополітики, знайшли висвітлення деякі аспекти культуротворчої діяльності національно-культурних товариств, з'ясовані труднощі у розвитку традиційних культур.

Проблема культур етноменшин розглядалася дослідниками і у вимірі розвитку культури України, а також громадсько-культурного простору. Перспективним напрямом цих студій залишались проблеми задоволення етнокультурних потреб етносів, опанування культурною спадщиною, популяризація культурних надбань тощо. На цьому спектрі питань зосередилися В. Гаджаман, О. Федорук, М. Гецевич, О. Лук'яненко [223, 247], Г. Андрес [733]. Значний сегмент культурологічної літератури стосувався проблеми управління культурою. У цій тематичній ніші плідно працює І. Костира [524].

Проблема багатокультурності широко вивчалася зарубіжними дослідниками. Польські вчені Б. Скжидлевська і А. Фрейліх розглядали здатність національних культур України і Польщі до відкритості і гостинності через призму взаємопроникнення сакрального мистецтва [416]. Зростала увага до сутності феномену багатокультурності. Дослідниками висунуто самоорганізаційний підхід до аналізу багатокультурності української нації та вивчалась ефективність створюваних нею ланок між етносами України і країнами, де мешкали представники тих же етносів.

Окремий сегмент літератури становили аналітичні доповіді, та огляди, оглядово-аналітичні довідки [165, 185]. Вони готувались колективами науковців науково-дослідних інститутів НАН України, інститутів, підпорядкованих органам влади тощо. Їх мета полягала у сприянні органам влади у виробленні ефективних і виважених державних рішень. Так, аналітична доповідь „Культурна політика України: національна модель у європейському контексті” [501], підготовлена Національним інститутом стратегічних досліджень, містила аналіз спільних пріоритетів культурної політики в Україні та Європейському Союзі, а також окремих галузей української культури. Автори доповіді проаналізували багатокультурність з позицій процесів, що протікали у європейському гуманітарному просторі, а також умови задоволення культурних потреб соціальними групами України і Європи.

Вивчалися історичні витоки та новітні процеси багатокультурності, осмислювались місце і роль культури України в контексті тенденцій європейського мультикультуралізму [202]. Культурологи розробляли об’єкт дослідження, через призму утвердження етнокультурної ідентичності та обґрунтування ролі культури у справі співіснування етнічних груп, аналізу наявних в Україні умов для діалогу культур.

Самодіяльні форми етнічної творчості трактуються при цьому, як головний механізм трансляції традицій та соціальної інтеграції етносів України. Розробка соціокультурних аспектів проблем етнічної творчості

сприяла поглибленому вивченню процесів, що відбувалися в розвитку етнічних груп. В монографії Ю. Суглобової [642] в культурологічному ключі розглянуто широкий комплекс народних традицій кримських татар (зміни в обрядовій культурі, звичаях, постфольклорі, художній самодіяльності, декоративно-прикладному мистецтві). Аспекти розвитку новітніх форм етнічної творчості розглядалися у фундаментальних дослідженнях, [507, 578, 580] підготовлених мистецтвознавцями, і стосувалися історії українського мистецтва, історії музичної культури тощо. Цінність таких напрацювань полягає в тому, що у них знайшли відображення основні тенденції культурно-мистецького життя, впливу на них ідей національного відродження, а також окреслено етнонаціональні традиції в окремих мистецьких сферах. Мистецтвознавці переосмислюють проблеми співтовариства музичних культур, утвердження фестивального руху, розвитку музичної творчості, контактів етнічних музичних колективів, ролі етнічної музики в українському музично-культурному процесі та європейському музичному просторі. Аматорське мистецтво етноменшин України у вітчизняному мистецтвознавстві, культурології розглядалося через призму змін в аматорстві як суспільно-історичному явищі, творчій активності суспільства, динаміці формування загальнолюдських цінностей.

Перспективним дослідницьким напрямком залишалася проблема відродження і розвитку традиційних і новітніх форм етнічної творчості. Першість у цьому утримували кримські татари, євреї, греки, поляки, німці. Дослідники зосереджують увагу на соціально-культурній ролі театрального, декоративно-прикладного, музичного мистецтва у збереженні і розвитку культур етноменшин. У працях В. Вейсової (театр і прикладне мистецтво кримських татар); Т. Волошиної (музичне мистецтво євреїв); О. Брижака (святкова культура, народні свята, звичаї); І. Андрющенко (традиційна культура кримських татар), етнокультура розглядалась у контексті діалогу культур, ролі традицій у рішенні проблеми культурної ідентифікації етносів України. Новітні форми етнічної творчості розглядались такими, що

забезпечували етносам умови для виживання, протистояння впливам, які розмивали основи національної самоповаги.

Ключовою проблемою залишалось місце традиційної культури в умовах глобалізації, культурна ідентифікація та інформаційне суспільство. Проблема надзвичайно актуалізувалася з огляду на виникнення глобального інформаційного простору, який змінив ситуацію завдяки інтенсивному обміну інформацією між традиційними культурами та етнокультурами. Культурологи з'ясовують вплив на етнокультурний простір України глобалізаційних процесів, основні чинники становлення етноменшин як стійких елементів української і світової культури [242].

Сучасна фольклорна культура етносів України вивчалась фахівцями-філологами, фольклористами. Ними постійно збирався пісенний матеріал, досліджувались зміни в епічних традиціях. Провідним напрямком роботи вітчизняних фольклористів стало висвітлення впливу різноманітних форм традиційної народної культури і особливо фольклору на самовираження етнічної самосвідомості, специфіки збереження тих чи інших звичаїв та автентичності фольклорних традицій. В цьому напрямку працюють Л. Вахіна, Л. Єфремова, Ю. Булаховська [602].

Окремі аспекти відродження і розвитку традиційної культури етноспільнот України вивчаються етнографами. Цінний матеріал для таких розвідок надавалися етнографічними музеями, а також колективами, що здійснювали польові дослідження. В Україні склалося кілька успішних форм співпраці етнографічних музеїв з національно-культурними товариствами (АР Крим, Закарпаття, Житомир, Київ, Луганськ). У 1990-і роки внаслідок співпраці Кримського етнографічного музею і Спілки поляків Криму було підготовлено кілька матеріалів, присвячених польській культурі, формуванню полікультурного простору півострова [462]. Ці розвідки проливають світло на діяльність центрів зі створення творів етнічних культур, розкривають форми популяризації різними засобами побутової культури [579, 591].

Етнографічний характер мали мистецтвознавчі розвідки О. Чекан і Ю. Чекан [667], присвячені громадському устрою, культурним традиціям ромів України.

Етнодемографи розглядали об'єкт дослідження у контексті етнодемографічних процесів: змін в етнічному складі населення України, історичних передумов розселення різних етнічних груп, на території України, соціально-економічних чинників облаштування депортованих груп. У роботах В. Зіничча [497] подаються матеріали, які ілюстрували задоволення культурно-мистецьких потреб окремих етносів, розкривається діяльність будинків народної творчості, центрів фольклору і етнографії, етнічних аматорських колективів.

Серед дослідницьких пріоритетів правознавців були питання правового регулювання етнокультурного простору, діяльності у культурній сфері органів державної влади, національно-культурних товариств, культурно-мистецьких установ, охорони історико-культурної спадщини [540]. Чільне місце в багатоплановій науково-дослідній роботі правників належало вивченню проблем етнодержавознавства. У 1996 р. було підготовлено перше у світі видання „Мала енциклопедія етнодержавознавства” [722], автори якого розглядають етнонаціональне відродження як процес розкриття та реалізації раніше затриманих чи нездійснених з тих чи інших причин можливостей нації до розвитку ширшого задоволення потреб та запитів громадян, які належать до даного національного колективу. Вітчизняні правознавці вивчають міжнародний досвід задоволення прав етносів.

Концептуальній артикуляції піддавалися і проблеми задоволення культурних потреб етноменшин. Дотримання прав меншин на власну ідентичність, подолання спадщини тоталітарного минулого розглядаються у працях Л. Шкляра [683]. У фундаментальному дослідженні Л. Рябошапки [630] зроблена спроба з'ясувати межі реального забезпечення гарантії прав етноменшин на розвиток власної культури. Автор навів широку палітру аргументів і фактів, які дозволили з'ясувати у розрізі регіонів України

напрямки діяльності органів державної влади і управління, національно-культурних товариств.

Культура етноменшин правознавцями частково розглядалася і в контексті з'ясування конституційно-правового становища національно-культурних товариств і асоціацій. Дисертаційне дослідження Б. Свірського [772] присвячене основним етапам розвитку громадських об'єднань в Україні, умовам утворення грецьких національних об'єднань та входження їх у Федерацію грецьких товариств. Аналізуючи напрямки діяльності об'єднань, автор виокремив пріоритетні культурні форми діяльності; визначив, що характерним для механізму реалізації основних напрямків діяльності Федерації стало утворення мережі культурних закладів.

Вітчизняні філософи намагалися переосмислювати складний і різноманітний спектр питань щодо проблем етнічних процесів. При цьому визначалися стійка тенденція пов'язана з тим, що етнічні особливості поведінки й мислення етносів стали важливою галуззю знань про суспільне буття. Пріоритетними у філософії стала проблема значущості етнічного аспекту життя.

Одним з напрямків філософських досліджень виступала проблема культурної самобутності в процесі розвитку міжнародних культурних відносин, напрямків міжкультурної комунікації [204].

У культурологічних дослідженнях філософів обґрунтовуються поняття „етнічна культура”, „відродження духовної культури”, проблеми розуміння культури як діалогу різних культур; системи цінностей у відродженні культур, вплив менталітету етносів на відродження і розвиток культур. В цьому напрямку працюють М. Каган, М. Бахтін, С. Кримський.

Предметом наукового аналізу стали окремі складники етнонаціональної свідомості, в тому числі і культура (С. Римаренко, М. Рябчук).

Соціальна філософія обрала новим предметом дослідження соціокультурну реальність, в тому числі той її вимір, що стосувався

взаємовідносин етносу і культури. В цьому напрямку працювала вітчизняний філософ Ю. Ємельянова [475].

Культура етноменшин розглядалася у контексті розуміння феномену культури, з'ясування спектру функціонування культури у суспільстві та її ролі у регулюванні суспільного життя. У літературі також дістали узагальнення сучасна етнополітична парадигма етнонаціональної свідомості, передусім її функціонування в контексті державотворчих і націєтворчих процесів (М. Попович), місце і роль етнонаціональної свідомості як дійового чинника культурних трансформацій (О. Куць, О. Мадін) [544].

Соціологія розглядає культури етноменшин передусім у контексті формування загальної культури та мислення, вироблення ефективних механізмів управління суспільними процесами. Намагаючись пояснити логіку процесів соціального розвитку, вчені проводять соціологічні дослідження, які стосуються багатьох чинників соціалізації окремих індивідів, етнічних груп. У 2000-і роки в соціології сформувався новий напрям – етносоціологія (Т. Рудницька, М. Шульга, В. Пилипенко, В. Ворона, Є. Суїменко).

Вітчизняні соціологи, відстежуючи загальну динаміку модернізаційних процесів в українському суспільстві, в цілому вірно окреслюють історичні корені суспільної диференціації етносів України. Вивчаючи проблему відмінностей в культурному потенціалі етноспільнот України, вітчизняні фахівці схильні вважати, що такі обставини, які історично склалися, є не проявом нерівності, а скоріше проявом етнокультурної диференціації, виправданим взаємодоповненням різними етносами один одного.

У працях соціологів розглядаються проблеми особливостей емоційного характеру етносів, персоніфікації соціальних зв'язків, локальність, межі інтегрованості в суспільство. Етноси подаються головним чином в контексті соціальної структури суспільства. Ці дослідження відображають соціентальний рівень аналізу і мають не тільки методологічне та теоретичне, а й практичне значення. Динаміка змін в культурному потенціалі етносів

України за матеріалами переписів та даних статуправлінь аналізуються в публікаціях Т. Рудницької, Л. Чернової, І. Прибиткової [613, 627, 671].

Соціологи також розглядають роль факторів соціалізації в утвердженні етнокультурної ідентичності. Перспективним науковим напрямком такого виду досліджень виступає роль культурних традицій, засобів інформації та просвітництва у етнічній соціалізації. Вітчизняними соціологами досліджуються проблеми місце мовних та етнічних процесів у культурному житті окремих етноменшин [658].

Незважаючи на появу цілої низки праць, присвяченим різним аспектам етнокультурного розвитку України, існує потреба в узагальнюючій роботі у якій би широко була розглянута ретроспектива відродження і розвитку культури етноменшин упродовж 1990 – 2000-х років. Саме цим умотивоване виконання цього дисертаційного проекту.

1.2. Джерельна база дослідження

Для вирішення поставлених у дисертації завдань було опрацьовано дані, що містяться у документальних джерелах. Поєднання цього комплексу з інформацією, викладеною в наукових працях, визначило змістове наповнення дисертації та авторські концептуально-практичні узагальнення. У визначення документальної основи дослідження, автор виходив із того, що джерела повинні доповнюватися і створювати монолітний комунікативний масив. Їхні походження, зміст, форма, цільова спрямованість становлять ту сукупність ознак, котра дала змогу провести видову класифікацію матеріалів.

На наш погляд, оптимальною може бути загальноприйнята класифікація історичних джерел та поділ її на кілька груп. Утім зауважимо, що цей поділ не може бути вичерпним, оскільки в недалекій перспективі зазнаватимуть змін процеси етнокультурної інтеграції та їх складники – етнокультурна політика, форми громадської самоорганізації етноменшин, прояви культурних форм професійного і самодіяльного спрямування тощо.

Отже, на нашу думку, доцільно виокремити найбільш вагомі традиційні і нові групи джерел.

До першої групи джерел нами віднесено офіційні і нормативні документи органів державної влади і управління. У свою чергу вони поділяються на дві підгрупи: видані окремими книгами; і ті, що публікувалися виданнями офіційного характеру, ЗМІ, електронними засобами. Конституція України виступає джерелом, на основі якого проводилась наукова реконструкція концептуальних підходів незалежної держави до етнополітики, культурної політики, управління етнокультурними процесами тощо. Офіційні видання: „Закони України”, „Офіційний вісник України”, „Збірник постанов і розпоряджень уряду України”, „Відомості Верховної Ради України”, містять згруповані документи, якими здійснюється нормативно-правове регулювання різних аспектів етнокультурної політики, збереження культурної спадщини, відображали еволюцію розвитку договірної бази міждержавних культурних зв'язків.

Шляхи розвитку міжкультурної двосторонньої співпраці, зміни в договірній основі міждержавних культурних зв'язків вивчалися на основі матеріалів збірників „Україна на міжнародній арені”. Збірник документів і матеріалів у двох томах. 1991–1995 рр.” та „Зібрання чинних міжнародних договорів України”. Вказані збірники репрезентують увесь комплекс спеціальних міждержавних угод України з країнами-етнічними батьківщинами, а також розвитку транскордонного співробітництва.

Багатокультурність та принципи її утвердження у європейському і світовому вимірі вивчалась на основі різного роду документів і рекомендацій, що ухвалювалися міжнародними організаціями. Передусім це: Конвенція про захист і інтеграцію корінного і іншого населення, що ведуть племінний і напівплемінний спосіб життя в незалежних державах; Лунські рекомендації про ефективну участь національних меншин в суспільно-політичному житті з пояснювальними примітками (Гаага, 1999); [316, 313].

Специфічний комплекс матеріалів і документів містять збірники нормативно-правових актів [155, 156], укладених за підтримки органів державної влади – всеукраїнськими органами національно-культурних товариств (асоціаціями, спілками, Меджлісом). У цих виданнях відкладалися головним чином документи, які ухвалювалися органами державної влади, а також самими товариствами і стосувалися проблем цілого комплексу діяльності національно-культурних товариств, в тому числі і у сфері культури.

Важливе значення для розуміння всього комплексу етнокультурної політики та її реалізації в незалежній державі мають видання [149, 150, 151], що містять концепції та стратегії культурного, етнонаціонального розвитку.

Матеріали статистичного обліку та результати соціологічних досліджень віднесені до другої групи джерел. Державний статистичний облік репрезентований широкою палітрою видань, у яких використовуються офіційні дані. Головним чином – це фундаментальні видання Державного комітету статистики у форматі статистичних збірників, бюлетенів, експрес-доповідей. Дані про зміни в чисельності етнічних груп, національно-культурних товариствах, закладів культури з'ясовувалися за інформацією видання „Україна у цифрах” [731]. Ґрунтовну інформацію про загальні тенденції етнічної інтеграції (розвиток мов, культур окремих етносів України) почерпнуто з матеріалів переписів 2001 р. Особливість цих видань полягає у тому, що вміщений у них комплекс статистичних даних не був однаковим щодо різних етнічних груп. Різноманітніше виглядала та інформація, що зачіпала найчисельніші етнічні групи. Вона включала дані, які охоплювали її поселенські, демографічні, етномовні, соціальні характеристики. Щодо менш чисельних груп, до яких відносились і цигани, відомості подавалися не так повно. Відомості про статево-віковий склад ромів подавалися лише на регіональних прикладах щодо Закарпатської, Одеської областей та Києва. Втім, аналіз соціальних характеристик циган різних регіонів України можна вважати репрезентативним для визначення

основних тенденцій етнокультурних процесів у регіональному вимірі України.

Видання що містили дані соціологічного моніторингу, який проводився Інститутом соціології НАН України спільно з неурядовою організацією „Фонд Демократичні ініціативи” [382, 592], використовувалися для одержання статистичних даних, на основі яких у дисертації співставлялися дані офіційних органів статистики.

Книжкові огляди [711, 713, 717], довідники [703, 705, 706, 707], словники – довідники [728] стали першими в Україні виданнями, де популярно, стисло подавалися нариси історії етносів України. Культура у них розглядалась фрагментарно, у всьому комплексі діяльності національно-культурних товариств.

Третю групу джерел, покладених в основу дослідження, становлять архівні матеріали. Особливе значення для дослідження усього комплексу етнонаціональної та етнокультурної політики (законодавчий і управлінський вимір) мають документи, виявлені у фондах Центрального державного архіву вищих органів державної влади і управління України.

Матеріали фонду „Адміністрація Президента України” (ф. 5233) (укази, розпорядження, доручення, виступи) дали змогу з’ясувати зміст низки державних заходів, спрямованих на задоволення культурних потреб різних етнічних груп, відобразити наслідки діяльності змішаних міждержавних комісій з питань етноменшин, розкрити особливості роботи самодіяльних і професійних закладів культури. У цьому фонді вдалося виявити низку довідкових матеріалів: короткі історичні нариси, присвячені польській, угорській, молдавській етноменшинам. На їх основі було відтворено низку аспектів інтеграції етноменшин в українське суспільство.

Аналітична і статистична інформація фонду „Кабінет міністрів України” (ф.2) (листування з центральними і обласними органами з питань етнокультурної політики, національно-культурними товариствами,

розпорядження, рішення, постанови) дали змогу відтворити низку явищ і процесів у культурному житті етноменшин.

Матеріали фонду „Верховна Рада України” (ф.1) (протоколи засідань комісій, документи про розробку законів, листування) сприяли з’ясуванню процедурних моментів у підготовці етнонаціонального і етнокультурного законодавства. Крім того, на їх основі з’ясовувались особливості формування правового підґрунтя міждержавних культурних зв’язків, міжкультурної двосторонньої співпраці тощо.

Суттєво сприяли відтворенню різних аспектів культурного розвитку етноменшин матеріали фонду „Міністерство культури України” (ф. 5116). В описі 19 цього фонду зберігаються матеріали (листування міністерства з вищими органами влади, звіти обласних управлінь культури, аналітичні довідки управління міністерства), які сприяли відтворенню значення різного роду культурно-мистецьких акцій загальноукраїнського і місцевого рівнів, у культурному відродженні етноменшин, напрямки діяльності центрів національних культур, з’ясувати регіональні особливості змін у самодіяльній та професійних формах етнічної творчості.

Документи з фонду „Державний комітет України у справах національностей та міграцій” (ф. 5252) доповнили інформативну базу, необхідну для реконструкції особливостей міжвідомчої співпраці у галузі культури, органів влади України, досвіду імплементації вітчизняного законодавства, встановити результати виконання низки культурних програм. Документи фонду, дали можливість відтворити джерела матеріальної підтримки національно-культурних товариств, проведення фестивалів, свят тощо.

Регіональна специфіка розвитку етнічної системи культури в Україні з’ясовувалась на основі матеріалів з фондів обласних архівосховищ: Державних архівів Луганської, Миколаївської, Запорізької областей. Передусім, це матеріали (протоколи, відомості, накази, річні звіти) колегій обласних управлінь культури відповідних адміністрацій. Вони сприяли

вивченню обставин налагодження співпраці адміністрацій і національно-культурних товариств, фінансування розвитку етнокультур тощо.

Особливий сегмент архівних матеріалів становили документи поточного зберігання архівосховищ чинних органів державної влади і управління. Здебільшого вони черпалися з документації, відкладеної і систематизованої за відповідними напрямками діяльності їх культурних підрозділів. Матеріали поточного архіву Верховної Ради України дали змогу з'ясувати широкий комплекс проблем, пов'язаних з відродженням і розвитком культури етнomenшин, зокрема ті аспекти, які стосувались етнічного виміру культурно-мистецької політики, етнонаціональної ідентичності, міжкультурного діалогу тощо.

На матеріалах діловодства Комітету з питань прав людини, національних меншин, міжнаціональних відносин (інформації, звіти, записки) вибудовувалась та частина роботи, стосувалась напрямків етнокультурної політики, стану дотримання в Україні прав на культуру, представництва етнomenшин у органах державної влади і управління.

На документах Комітету з питань культури і духовного відродження (листування з урядом, комітетами Верховної Ради, науково-аналітичні висновки) розглядалися загальні тенденції розвитку культурно-мистецьких процесів в Україні, з'ясовувалась роль культури етнomenшин у забезпеченні миру та злагоди в українському суспільстві.

У поточному архіві Міністерства культури України віднайдено великий масив документальних матеріалів (недоторканих ні у плані дослідження, ні у плані публікації), які дозволили розкрити загальні засади розвитку культури етнomenшин у діяльності Міністерства культури України, особливості розвитку професійного культурно-мистецького життя незалежної держави, самодіяльних форм етнічної творчості тощо. Використання такого пласту документів як (доручення, протокол засідання колегій, листування, накази, аналітичні довідки про культурне співробітництво з іншими країнами) забезпечило відтворення обставин

розвитку співпраці національно-культурних товариств з органами влади, налагодження міжнародних контактів, деякі напрямки кадрової роботи Міністерства культури, з'ясування труднощів фінансування потреб культури, розкриття соціальної ролі різного роду фестивалів та ефективності діяльності національно-культурних центрів.

На основі різнопланових матеріалів – поточної документації низки самоорганізаційних формувань (ВТН „Відергебурт”, Федерації грецьких товариств, Спілки поляків України, Меджлісу) розглянуто напрямки їх культурної діяльності, шляхи та форми здійснення міжкультурного діалогу, етнічної мобілізації окремих етнічних груп, результати проведення культурно-просвітницьких заходів, відтворений динамізм двосторонніх міждержавних зв'язків тощо.

Періодичні видання, як оперативний комунікаційний канал поширення інформації, засіб інформування громад про події в культурному житті формують четверту групу джерел. Їх важливість в тому, що вони характеризуються достатньо цінною інформацією не лише тому, що в них містяться відомості про події, факти, явища з життя держави і суспільства, а й тому, що їм притаманні оціночні судження.

На матеріалах видань „Віче”, „Відродження”, „Філософська і соціологічна думка”, „Політика і час”, „Український історичний журнал”, „Сучасність” вдалося з'ясувати загальні тенденції розвитку історіографічного процесу в Україні, місце культурного відродження етноменшин у суспільно-політичній думці, характер ролі ЗМІ у культурній діяльності етноменшин, динаміку розвитку соціокультурного процесу, як засобу збереження національної ідентичності.

Важливим джерелом для розгляду проблем відродження та розвитку культури етноменшин виступали газетні матеріали. Центральне місце посідали загальноукраїнські видання: „Голос України”, „Урядовий кур'єр”, „День”, „Дзеркало тижня”. На їх шпальтах містилась всебічна інформація про перебіг подій етнокультурного розвитку. Повсякдення етноменшин,

специфіка етнічної ідентифікації знайшли відображення на сторінках газет, що видавалися національно-культурними товариствами: „Эллины Украины”, „Dentsche kanal”, „Dziennik Kiyowski”, „Роден край”, „Романі Яг”.

Галузеві періодичні видання становлять певну підсистему загальноукраїнських видань. Передусім це видання „Українська культура”, „Політика і культура”, „Культура і життя”, на шпальтах яких подавалися найактуальніші проблеми розвитку різних напрямів професійного мистецтва, самодіяльної етнічної творчості, пропонувались перспективні програми змін в етнокультурній політиці, українській культурі тощо.

Водночас, слід зазначити, що деяким місцевим газетам, а також виданням національно-культурних організацій часто притаманні подача матеріалу переобтяженого штампами, копіювання багато в чому попередньої „радянської” моделі донесення інформації тощо.

Додадо дослідженню інформативності використання мемуарних джерел, які становлять п'яту групу. Спогади учасників і лідерів етнонаціонального руху М. Джемільєва, О. Дингеса, І. Левітаса, О. Ноллендорфа, Р. Чубарова, О. Фельдмана, Г. Гроута допомогли в розумінні основних напрямків розбудови громадських організаційних форм культурно-мистецького життя, ролі культури в подоланні етнічних стереотипів, характеру динамізму двосторонніх зв'язків, міжнародного співробітництва в галузі культури.

Напрямки діяльності музеїв у вивченні і популяризації культури етноменшин розглядались на основі матеріалів, що черпалися з фондів низки державних краєзнавчих музеїв: Білої Церкви, Львова, Дніпропетровська, Луганська, Одеси, Херсона.

Значно розширили базу неопублікованих джерел дослідження матеріали Інтернет – ресурсів. Вебсайти: <http://www.ethnonet.ru/> – (Етно-журнал), <http://www.interethnic.org/> – (Центр міжнаціональної співпраці) Луганської, Закарпатської, Київської, Миколаївської, Одеської обласний держадміністрацій сприяли з'ясуванню теоретичних аспектів етнічної

ідентифікації, культурного менеджменту, діяльності регіональних органів влади у сфері реалізації культурних програм.

Джерела, залучені до реалізації поставлених у дослідженні завдань є репрезентативними і забезпечили надійне підґрунтя для комплексного їх розв'язання. Крім того, їх використання зумовили відповідний вибір методологічного інструментарію дослідження.

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження

Розвиток історичної науки в Україні потребує постійного пошуку нових гносеологічних альтернатив до традиційних форм і моделей пізнання й осмислення минулого. Нині застосовується безліч методологічних підходів, концепцій, у тому числі і культурологічний дискурс з метою поглиблення аналізу дискурсивних практик та наративних моделей історій. У цьому контексті є очевидним, що історичне осмислення розвитку культури етноменшин не може бути успішним без опори на ефективну теорію пізнання. Дисертант обирає таку систему підходів і принципів, які були спроможними забезпечити в кінцевому підсумку загальновідомий імператив: об'єктивність та аргументованість висновків. Методологія дослідження, побудованого на міждисциплінарних підходах, потребує розгляду питань категоріального апарату.

Особливої уваги, на наш погляд, заслуговує категорія „культурного простору”. Він розглядається як динамічна, безперервна соціокультурна сфера суспільства з чіткими контурами культурних центрів, які припускали відповідні ареали поширення етнічного та професійного мистецтва, історико-культурних ландшафтів, етнічних мов спілкування, традиційних форм побуту, архітектури, релігійних пам'яток тощо.

Характеристика зовнішньополітичних чинників розвитку культури етноменшин неможлива, без з'ясування категорії „інтеграція”. В означенні цього терміну, як процесу, що сприяє мирному суспільному проживанню і

збереження етнічної специфіки, бралися за основу напрацювання політології. Інтеграція у демократичному суспільстві передбачає забезпечення культурного „плюралізму”, коли існує толерантність домінуючої соціальної групи і її намагання сприяти збереженню підлеглим (меншинам) частини їх культурних особливостей. Асиміляція радянського зразка передбачала зворотні процеси, зокрема поглинання пануючою етногрупою груп менших з наступною втратою етнічних особливостей та ознак. Полікультурність розглядається як концепція спрямованої на розвиток культурного розмаїття, співіснування в одних національних кордонах етносів з різними традиціями.

В Україні вівся пошук парадигми концепції державної культурної політики. Теорія інтегруючого мультикультуралізму розглядалась як найсприятливіша, оскільки пропонувала ідеологію співпраці багатьох культур на благо однієї нації. Мультикультуралізм у дисертації розглядається як процес збереження культур етноменшин. Інтеркультуралізм орієнтувався на забезпечення активного і позитивного діалогу різних культур у суспільстві, на їхню взаємоповагу та взаємозбагачення. Водночас, не розмежовуючи цих понять, вважаємо, що багатокультурність стала реальністю майже всієї Європи і України. Українська національна культура трактується як така, що не була тотожною культурі українського етносу в чистому вигляді – вона тривалий час збагачувалася надбаннями культур інших етнічних груп. Українська національна культура охоплювала традиційну етнічну культуру українців і різні варіанти субкультур, зумовлені факторами етнічними, соціальними, професійними.

Оскільки, більшість етнічних спільнот неспроможна забезпечувати свою життєдіяльність лише етнічно специфічними способами, їх життя, ставало все більш інтегрованим, національно взаємозалежним. Тому важливо розмежовувати терміни „етнічна культура” і „культура етносу”. Поняття „етнічна культура” нами розглядається як така, що охоплює сукупність етнодиференціюючих і етноінтегруючих характеристик певної культури, що забезпечує як цілісність кожного окремого етносу, так і успадкування її

наступними поколіннями. Поняття культура етносу більше відповідає сучасним реаліям, охоплюючи весь комплекс культурних явищ, необхідних для життєдіяльності суспільства, незалежно від його етнічної специфіки.

Мультикультурний діалог інтерпретується як відкритий і сповнений поваги обмін поглядами між індивідами, групами різного етнічного походження і спадщиною на основі взаємного порозуміння. В процесі діалогу відбувається інтенсивний обмін інформацією, переважно культурницькою, і ця інформація значно впливає на формування уявлень про учасників міжкультурного діалогу. Мета полікультурного діалогу визначається пріоритетами політичної, соціальної, культурної інтеграції, необхідністю згуртування культурної розмаїтості суспільства. Міжкультурний інструмент забезпечує „зчеплення” не лише різних культур, а й сприяє посиленню тенденцій політико-соціальної єдності поліетнічного суспільства. Для міжкультурного діалогу, створюють підґрунтя багато культурність, як реальна практика і середовище. Діалог культур розглядався як сукупність безпосередніх відносин і зв'язків між різними культурами, а також як результат взаємних змін у процесі цих відносин.

З'ясування основних напрямків розбудови громадських організаційних форм культурно-мистецького життя меншин потребувало звернення до складових громадянського суспільства. Національно-культурні товариства трактуються такими складовими, а також вважаються засобом реалізації колективних інтересів і захисту колективних прав. Крім того, громадська самоорганізація етносів, що склалася в досліджуваний період в Україні, включає крім національно-культурних товариств низку структур (общині, культурні, освітні, просвітні, етнічні, професійні), вертикальну структуру (всеукраїнські, обласні, місцеві).

У контексті розгляду місце і ролі культури етноменшин у державотворчій трансформації України уточнювалося поняття „етнічне відродження”, під яким розуміється спрямування потенціалу етносів на розбудову власного культурного простору, „повернення” до життя стійких

етноментальних цінностей. Малий словник історії України поняття „відродження” трактує як „процес відновлення різних сфер (економічної, національної, духовної, культурної, мовної, релігійної та ін.) буття певного народу після їх занепаду. Відродження пов’язане зі значним зростанням уваги до проблем і процесів, які свідомо гальмувалися або замовчувалися в попередні часи, з активізацією діяльності національно свідомих суспільних сил (політичних партій і рухів, громадських організацій, лідерів)...” [715].

Фундаментальне значення в роботі мають підходи, методи вивчення історичних подій, явищ і процесів.

Цивілізаційний підхід дав змогу дослідити загальні тенденції розвитку європейського і світового культурного простору, багатокультурності як реальності, а також низки міжкультурних контактів, окремих етнічних груп України. Вивчення культурного співробітництва дало змогу з’ясувати внесок окремих країн – етнічних батьківщин у справу ідентифікації, консолідації, рівноправної інтеграції окремих етносів в українське суспільство, розвиток етнічної культури. Синергетичний принцип використовувався при з’ясуванні місця і ролі культури етноменшин у національній культурі України та європейському культурному просторі. Синергетична дослідницька парадигма сприяла з’ясуванню різних аспектів саморегуляції культурної системи етноменшин, у тому числі виявити роль у цьому процесі всеукраїнських координаційних, представницьких, професійних, громадських організаційних форм. Крім того, цей принцип став корисним при з’ясуванні утвердження в культурний простір принципів полікультурності.

Процес пізнання вибудовувався на методологічних принципах об’єктивності, історизму, міждисциплінарності, системності, комплексності. Використання даних принципів дозволило всебічно розглянути розвиток культури етноменшин упродовж 1990–2000-х років не лише як наукове явище, а й соціокультурне, суспільно-політичне, міжнародне, яке здатне розвиватися і вдосконалюватися в умовах викликів часу.

Принцип об'єктивності передбачає рішучу відмову від заангажованих, тенденційних оцінок минулого, неупереджене відбиття історичних реалій на основі аналізу різнопланового кола джерел та теоретичних напрацювань попередників. Згідно з цим принципом, автором урахувалися всі чинники, що впливали на розвиток культурного простору – внутрішньополітичних, зовнішньополітичних, громадських, культурологічних. Всебічне цілісне осмислення змін етнічної культури покладене в основу дисертаційної роботи. Принцип історизму сприяв розкриттю подій, процесів і явищ у їхній хронологічній послідовності, як результат дії історичних закономірностей та причинно-наслідкових зв'язків. Усе це дало підстави розглядати об'єкт дослідження під кутом зору його генези, визначальних тенденцій. Відповідно до принципу історизму культура етноменшин розглядалась у зв'язку з конкретно-історичними умовами, у яких перебувала Україна, звертаючи особливу увагу на причини появи, діалектику розвитку та змін у історичній ретроспективі.

Принцип міждисциплінарності в роботі використаний таким чином, що до аналітичних процедур активно залучалися напрацювання з культурології, етнодержавознавства, філософії. На сьогодні цей принцип можна вважати одним з провідних у постнекласичній науці. Міждисциплінарний характер сучасного пізнання зумовлений переходом науки з „дисциплінарної” до „проблемно-тематичної”, що забезпечує виявлення цілої мережі зв'язків між дисциплінами та обставинами, що постійно змінюються.

Принцип комплексності визначив застосування різних засобів історичного дослідження при доборі та аналізі джерел, що сприяло запобіганню однобокості у висвітленні аналізованих проблем й охопити кожне явище у всій його повноті.

Вивчення дії усієї сукупності факторів (зовнішніх і внутрішніх, суб'єктивних і об'єктивних, регіональних і геополітичних, гуманітарних та інших), що мали вплив на формування задоволення різноманітних

культурних потреб етносів України, стало можливим завдяки залученню принципу багатофакторності.

Істинність результатів наукового дослідження не можна забезпечити безвдалого застосування загальнонаукових і спеціальних методів.

Загальнонаукові методи сприяли з'ясуванню низки суспільно – політичних і соціально – економічних чинників, що справили вирішальний вплив на відродження і розвиток культури етноменшини, а також дали змогу етнічний культурний простір, розглянути комплексно, з урахуванням впливів на нього зовнішньополітичних чинників, структурованість національно-культурних товариств, розвитку закладів культури.

Застосування системно-культурного методу забезпечило виокремлення базових елементів культурно-мистецької політики України, управлінських чинників розвитку культурного простору (у взаємозв'язку всієї вертикалі органів державної влади і управління).

У процесі дослідження використовувалися методи історичної науки: історико-генетичний, історико-системний, історико-порівняльний, історико-типологічний.

Історико-генетичний метод дав змогу відтворити процес формування етнокультурного простору України, з'ясувати його фрагменти, а також вплив наслідків акультурації, що мали місце на рубежі 1980 – 1990-х років.

Завдяки історико-порівняльному методу з'ясовано динаміку налагодження двосторонніх міжнародних культурних контактів, порівняти досвід захисту культурних прав в Україні і історичних батьківщинах етносів України тощо.

Застосування ретроспективного методу спрямовувалося на з'ясування причинно-наслідкових зв'язків й закономірності розвитку культури етноменшин на тлі викликів часу, завдань, що поставали у плані формування української політичної нації, розбудови громадянського суспільства. На його основі з'ясовувалися результативність міжкультурної двосторонньої

співпраці, формувалось розуміння культури як інтелектуальної творчості, відображеної у художньо-мистецьких образах.

Вказані принципи і методи тісно взаємопов'язані і дали змогу вибудувати єдину логіку осмислення особливостей відродження та розвитку культури етноменшин протягом 1990 – 2000-х років.

РОЗДІЛ 2

КУЛЬТУРА ЕТНОМЕНШИН У ДЕРЖАВОТВОРЧІЙ ТРАНСФОРМАЦІЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

2.1. Аспект культури етноменшин в етнонаціональній політиці держави

Різноманітний етнонаціональний склад населення України зумовлював здійснення відповідної національної політики. Держава надала перевагу плюралістичній етнонаціональній політиці, що сприяло соціальній стабільності. Усі мешканці України на момент проголошення її незалежності визнавалися її громадянами, носіями української національної ідентичності. Це не єдино можлива етнополітична стратегія; так, наприклад, балтійські держави обрали інтегруючу модель, прагнучи відновити чисельність націй шляхом інтеграції меншин навколо власних культур, мов тощо [399, с. 85].

Українська держава в цілому успішно розв'язувала проблему міжетнічних стосунків. Вдалося запобігти відкритих конфліктів на етнічному ґрунті. Цьому значною мірою сприяло досягнення взаємодії міжнародного та внутрішнього законодавства. Держава, керуючись положеннями Декларації про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин, прийнятої резолюцією 47/135 Генеральної Асамблеї ООН від 12 грудня 2009 р., захищала самобутність етноменшин, сприяла реалізації їх прав, у тому числі й права на користування досягненнями власної культури.

В Україні були створені політико-правові підвалини державної національної політики, яка будувалася на принципах рівності політичних, соціальних, культурних прав і свобод усіх громадян незалежно від їхнього походження, на підтримці розвитку національної свідомості й самоутвердження, захисту громадян України на рівних підставах. Ідеться про вивірену державну програму гармонізації міжнаціональних стосунків, захист

прав національних меншин, задоволення їхніх культурно-просвітницьких, мовно-освітніх та інформаційних потреб [457, с. 7].

На початку незалежності державою було обрано оптимальну модель ідентифікації – „громадянин України”. В основу цього концепту лягло формування політичної нації, повноправним членом якої є кожен громадянин України незалежно від етнічного походження. Це відповідає сучасним уявленням про правове громадянське суспільство й загальносвітовим стандартам [679, с. 109].

Для суверенної України, що позиціонувала орієнтацію на демократичні засоби організації суспільства, генерування якісно нової концепції державної етнополітики, а також механізмів її втілення в життя першорядного значення набуло не тільки в науково-теоретичному сенсі, а передусім у руслі практичних кроків реальної політики.

Початковим кроком формування нової етнонаціональної політики стало визнання де-юре і де-факто відсутності етнічної гомогенності українського суспільства та вагомості історичного внеску кожної етнічної спільноти України в її соціальний, економічний та культурний розвиток. У 1991 р. Верховна Рада України ухвалила звернення до представників усіх національностей, в якому констатувалась поліетнічність українського суспільства, а також вказувалося, що „проголошення незалежності України ніякою мірою не призведе до порушення прав людей будь-яких національностей” і що „незалежна Україна ... забезпечить рівні політичні, економічні та соціальні права всіх громадян, повну свободу розвитку всіх національних мов і культур” [720, с. 604].

Наступним кроком у цій складній і одночасно делікатній сфері формування державної етнополітики стало проголошення 1 листопада 1991 р. „Декларації прав національностей” [149, ст. 799], в якій деталізувалися і розвивалися основні положення про права національностей і етнічних груп, зафіксовані в Декларації „Про державний суверенітет України”. У цьому документі встановлювався фундаментальний принцип

захисту прав етнічних груп як колективних суб'єктів суспільства, гарантувалося забезпечення державою права на формування національних адміністративних одиниць. Однак парадокс полягав у тому, що через відсутність змістовного наповнення дефініції „національна адміністративна одиниця” та відповідної законодавчої бази для цього реалізувати це право вони не могли. Водночас, згідно з Декларацією, етнічні меншини України отримали право в місцях свого компактного проживання спілкуватися рідною мовою нарівні з державною в усіх сферах суспільного життя – культурній, освітній, професійній, науковій, інформаційній. Автори документа наголошували, що закони України гарантують усім національностям право на автономію у формі культурного самовизначення – користування і навчання рідною мовою або вивчення рідної мови в державних навчальних закладах чи національно-культурних об'єднаннях, розвиток національно-культурних традицій, використання національної символіки, святкування національних свят, власного віросповідання, задоволення культурно-дозвільних та інформаційних (ЗМІ) потреб, створення національних культурних і навчальних закладів і будь-якої іншої діяльності, що не суперечить чинному законодавству. Попри те, що організаційні засади національно-культурної автономії не були вичерпно сформульовані, її форматом на практиці стали національно-культурні товариства, статус яких був закріплений Законом України „Про об'єднання громадян”.

Важливим напрямком державної етнонаціональної політики початку 1990-х років було забезпечення розселення і облаштування депортованих у радянські часи етнічних груп, що поверталися з місць проживання і реінтегрувалися в українське суспільство. Низку постанов і розпоряджень ухвалив уряд незалежної України в 1992–1994 рр.: постанови Кабінету Міністрів України „Про створення фонду депортованих народів Криму” (1994 р.), „Про затвердження положення про республіканську комісію у справах депортованих народів Криму” (1992 р.) – у 2000 р. її було

перейменовано на Урядову комісію у справах осіб, депортованих за національною ознакою.

При Міністерстві юстиції України було створено Управління у справах депортованих народів. Відповідні структури діяли в областях та АР Крим. Адміністрація Президента України, Державний департамент у справах національностей та міграції України, Міністерство закордонних справ України за рекомендаціями Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців та Організації з безпеки та співробітництва в Європі проводили ефективну політику стосовно повернення, розселення і облаштування, а також забезпечення прав раніше депортованих. Українські органи влади розглядали право на громадянство, приватизацію та ін. для депортованих осіб, які поверталися в Україну, як складову частину громадянських прав. Лише протягом 1995–2000 рр. Кабінетом Міністрів України було ухвалено 25 постанов і розпоряджень щодо вирішення гуманітарних проблем депортованих народів [682, с. 452].

Система законодавчих актів держави насамперед забезпечувала визнання поліетнічного характеру українського суспільства, підтверджувала право всіх його членів на збереження та популяризацію їхньої культурної спадщини, гарантувала повагу й рівноправну участь осіб, які належали до етноменшин, у всіх сферах життя та допомагала їм в усуненні будь-яких перешкод на цьому шляху, підтримувала атмосферу взаєморозуміння і взаємодії між усіма етнічними компонентами країни, а також визнавала права осіб, які були незаконно депортовані за національною ознакою за межі України, допомагала їхньому поверненню та інтеграції в українське суспільство.

В Україні на тлі досить активного законотворення проблема забезпечення прав етноменшин розв'язувалася повільно. В цьому аспекті було ухвалено незначну кількість документів. Задекларована мета змін стосувалася передусім реформування та оновлення чинної нормативно-правової бази щодо захисту прав, гармонізації законодавства України з

нормами міжнародного європейського права тощо. Часто закони, що ухвалювалися, мали на меті лобювання інтересів окремих етносів, наприклад, пропонували надання кримським татарам статусу корінного народу тощо.

Українське законодавство, міжнародні правові акти з питань міжетнічних та міжнаціональних відносин в цілому забезпечували свободу вибору кожною етнічною групою шляху державотворення, усвідомлення нею своєї ролі в соціокультурному середовищі, реальні можливості для духовного взаємозбагачення етносів.

Замість групового представництва в органах влади закон про нацменшини передбачав право національних громадських об'єднань висувати своїх кандидатів у депутати на виборах органів державної влади на загальних засадах (ст. 15). У такий спосіб етнічні меншини нібито здобували можливість участі у розподілі влади. Однак реалізація цієї можливості пов'язана з такими труднощами, як обмеженість округів, де етнічні меншини становили вагомому частку населення, а також відсутність для таких депутатів (у разі обрання) легітимних підстав вимагати, щоб його вважали представником певної етнічної групи. Названа стаття Закону ґрунтувалась на ст. 1 Декларації прав національностей України, за якою представники народів та соціальних груп обиралися на рівних правах до органів державної влади всіх рівнів, займали будь-які посади в органах управління, на підприємствах, в установах та організаціях.

Відповідно до Законів України „Про національні меншини” та „Про місцеве самоврядування в Україні” виділялися кошти на культурно-просвітницьку діяльність національно-культурних товариств. Лише у 2002 р. з Державного бюджету України і з місцевих бюджетів було виділено 1,5 млн грн. [317].

Проте це не означає, що законодавство України щодо забезпечення культурних прав етноменшин не мало проблем і не потребувало вдосконалення. Зокрема, низка законів тривалий час залишалася не

приведеною у відповідність до Конституції України та ратифікованих міжнародних договорів. Не відповідали окремим положенням Закону „Про національні меншини в Україні” і деякі законодавчі та нормативні акти, прийняті в Україні після набрання ним чинності. Практика розвитку етнополітичних процесів вимагала, зокрема, уточнення принципів формування дорадчих органів з представників меншин при органах державного управління та місцевого самоврядування, виділення спеціальних коштів з державного бюджету для потреб етносів, механізмів реалізації їх представниками своїх прав безпосередньо та через національні громадські об’єднання, а також форм реалізації положень чинного законодавства щодо національно-культурної автономії та політичного представництва меншин.

Основним правовим документом у сфері етнонаціональної політики залишався Закон України „Про національні меншини в Україні”, який розвинув положення Декларації прав національностей України, ухваленої 1 листопада 1991 р., і свідчив про намір держави узгоджувати своє правове поле з міжнародними зобов’язаннями щодо етноменшин. У формі державних гарантій розвитку меншин цей Закон фактично визначав основні принципи етнонаціональної політики в Україні. Ними вважалися нерозривність прав людини і прав національностей, рівність політичних, громадянських, соціальних, економічних і культурних прав і свобод громадян України незалежно від їхнього національного походження, у тому числі правова заборона і судові покарання будь-якого прямого і непрямого обмеження прав і свобод за національною ознакою [361].

Певна незрозумілість наявна й у випадку з широко задекларованим фінансовим сприянням держави процесу відродження меншин. Хоча Законом „Про національні меншини в Україні” було чітко визначено джерело фінансування розвитку меншин – Державний бюджет України – і зазначено, що в бюджеті на цю справу передбачаються спеціально призначені кошти, проте не вказувалося, яка саме частка бюджету може бути виділена на

розвиток етноменшин, на яку ресурсну підтримку з боку держави можуть розраховувати окремі етнічні групи тощо.

В ухваленому 1992 року Верховною Радою України Законі України „Про національні меншини в Україні” гарантувались права меншин на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації. У ньому проголошено, що пам’ятки історії і культури національних меншин в Україні охороняються законом [361].

Можливості участі етноменшин у суспільно-політичному житті держави, що надавалися Законом „Про національні меншини в Україні”, фахівці вважають слабкою компенсацією за відсутність норми, яка передбачала б створення національно-територіальних одиниць. Серед цих можливостей на місцевому рівні вказано дорадчі органи з представників національних меншин, які могли утворюватися і функціонувати на громадських засадах при місцевих Радах. Стаття 14 Закону залучала національні громадські об’єднання до кола суб’єктів виборчого процесу: „Національні громадські об’єднання мають право висувати своїх кандидатів у депутати на виборах органів державної влади відповідно до Конституції України, законів про вибори народних депутатів України і депутатів місцевих рад народних депутатів” [361].

Однак закони України про вибори народних депутатів України (1993, 1997 та 2002 років) не надавали громадським об’єднанням права висування кандидатів на виборах до вищих органів влади, хоча й містили рекомендації про врахування компактного існування національних груп у формуванні виборчих округів. Національні громадські об’єднання мали право на висування кандидатів тільки до місцевих органів влади. Згодом громадські організації національних меншин непартійного типу цілком втратили можливість безпосередньо реалізовувати згадану вище норму ст. 14 Закону

„Про національні меншини в Україні” через перехід на суто пропорційну систему виборів як народних депутатів, так і депутатів місцевих рад, коли суб’єктами виборчого процесу залишилися виключно партії. Дослідники з цього приводу зазначають, що вищезазвані і, безумовно, серйозні невідповідності Закону суспільним реаліям є свідченням швидше його певної застарілості, ніж первісної хибності, оскільки на той момент навіть у міжнародно-правовому вимірі норми захисту прав національних меншин тільки формувалися у комплекс правових актів. Таким чином, Україна багато в чому рухалася синхронно з міжнародним процесом юридичної легітимації та захисту цієї категорії населення.

Закон „Про національні меншини в Україні” закладав правове підґрунтя захисту прав міноритарних етнічних спільнот. У 1992 р. міжнародні експерти визнали його одним з найдемократичніших серед законів пострадянських держав, спрямованих на захист прав меншин. Однак і його норми мали надто загальний і розмитий характер. Документи такого змісту потребували прописування чітких і прозорих процедур реалізації меншинами їхніх прав, а цей Закон більше нагадував політичний документ чи декларацію про наміри [679, с. 108].

На початку 1990-х років суспільний інтерес до вироблення ефективного етнонаціонального законодавства був мінімальним. Як справедливо зазначає К. Вітман, в Україні в таких напрацюваннях були здебільшого зацікавлені тільки національні меншини задля забезпечення та гарантування своїх прав [443, с. 137]. Тож формування законодавчої бази етнонаціональної політики України йшло у фарватері правого закріплення принципів забезпечення, розвитку і збереження етносів, що вважалося головним фактором запобігання конфліктам за участі етнічного фактора [701, с. 57].

З прийняттям у 1996 р. Конституції України вперше за багато років на конституційно-правовому рівні етнічним меншинам було надано право на об’єднання і національно-культурну самобутність. Стаття 11 Основного

Закону наголошувала, що держава сприяє „розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин” [159, ст. 11].

Конституція України містила вимоги щодо консолідації та розвитку української нації, розвитку її історичної свідомості, традицій, культури, гарантій свободи, художньої творчості, охорони історико-культурної спадщини [159, ст. 11].

Стаття 9 Конституції України гарантувала чинність усіх міжнародних договорів, які ратифіковані Верховною Радою України, в тому числі тих договорів та угод, які гарантували право нашої держави на повернення пам'яток культури, що внаслідок насильницького вторгнення були незаконно вивезені з території нашої держави і зазнали насильницької міграції. Це право давало змогу прогнозувати стратегію культурної політики держави у сфері реституції (повернення) [567, с. 33].

Після ухвалення Закону України „Про місцеве самоврядування в Україні” (1997 р.) на сільські, селищні, міські ради (п. 8 ст. 32) і місцеві державні адміністрації (п. 13 ст. 44) було покладено обов'язок сприяти національно-культурним товариствам, асоціаціям, іншим громадським і неприбутковим організаціям, які діяли у сфері культури. Однак за умови, коли більша частина місцевого бюджету часто використовувалася на погашення заборгованості із зарплати та соціальні виплати, реалізувати ці статті закону було складно або навіть неможливо [359]. Тому й не задовольнялися численні клопотання національно-культурних товариств про надання їм пільг для оплати орендованих ними приміщень (так, вартість оренди на місяць для поляків у Львові 1997 р. становила 650 грн), комунальних послуг, ремонту, праці вчителів недільних шкіл, поліпшення матеріально-технічної бази закладів (особливо в сільській місцевості) тощо. Прагнучи вийти з такого становища, національні меншини в 1998 р. обговорювали пропозицію про створення служби соціального захисту в межах національних общин [630, с. 413].

Треба також зупинитися і на такій важливій для етноменшин проблемі, як повернення історичних назв населеним пунктам, у яких проживали їх представники. Закон України „Про географічні назви” передбачив, що „у місцях компактного проживання національних меншин України зберігається застосування історично утворених географічних назв з інших мов. Унормування таких географічних назв та їх передача державною мовою здійснюється з урахуванням мовних особливостей більшості населення, яке проживало на цій території” [350]. Проте ефективного механізму, який би дав змогу реально враховувати пропозиції національних товариств і безпосередньо представників меншин щодо повернення історичних назв, протягом тривалого часу не було розроблено.

Закон України „Про об’єднання громадян” надавав усім національно-культурним товариствам статус громадських об’єднань [362]. Відштовхуючись від закріплених у ньому норм, до Статутів національно-культурних організацій меншин вносилося чимало уточнень і доповнень, після чого їх необхідно було заново реєструвати. У першу чергу йшлося про положення, що надавали їм можливість здійснювати господарську та іншу комерційну діяльність, спрямовану на виконання статутних завдань шляхом створення госпрозрахункових установ та організацій зі статусом юридичної особи, заснування підприємств у порядку, передбаченому законодавством. Набула легітимної основи практика об’єднання товариств у спілки, створення блоків та коаліцій, укладання угод про співпрацю і взаємодопомогу тощо [362].

Згідно із Законом України „Про об’єднання громадян” статус національно-культурних товариств полягав у тому, що вони створювалися для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів. Вони мали право виступати учасником цивільно-правових відносин, брати участь у політичній діяльності, захищати свої інтереси у державних органах, проводити масові заходи, вносити пропозиції до органів влади й управління.

Закон України не виділяв і не закріплював статус об'єднання етноменшин і статус їх вищих представницьких органів, що нерідко призводило до труднощів під час реєстрації, особливо на державному рівні, ускладнювало роботу організацій етноменшин.

Істотно сприяли захисту прав меншин і задоволенню їхніх культурних потреб закони, що регламентували діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. До них передусім належали Закони України „Про місцеве самоврядування в Україні” [359] та „Про місцеві державні адміністрації”. Цими актами до виключної компетенції сільських, селищних і міських рад віднесено вирішення відповідно до чинного законодавства питання про мову (мови), якою користуються у своїй роботі рада, її виконавчий комітет і яка використовувалася в офіційних оголошеннях (п. 50 ст. 26 Закону „Про місцеве самоврядування в Україні”). Законодавство надавало виконкомам рад досить істотні повноваження у сприянні відродженню національно-культурних традицій, а також діяльності національно-культурних товариств (п. 7, 8 ст. 32). Відповідним радам також надавалося право делегувати виконавчим комітетам повноваження по забезпеченню можливості навчання у школах державною і рідною мовою, вивчення рідної мови в державних і комунальних навчальних закладах чи через національно-культурні товариства (п. 7, 8, 9 ст. 39) [360].

Вагомим сегментом нормативно-правової бази щодо забезпечення прав етноменшин користуватися досягненнями культури були міждержавні акти відповідного спрямування.

Неодмінним складником правової бази державної етнополітики України також були міжнародні угоди в галузі прав людини, які набули чинності у встановленому порядку; міждержавні й міжвідомчі угоди, що прямо або опосередковано регулюють статус етнічних груп в економічній, культурній, політичній та інших сферах.

Важливою правовою основою забезпечення прав етноменшин в Україні стали Загальна декларація прав людини (1948 р.); Міжнародний пакт про

громадянські і політичні права та Факультативний протокол до нього (1966 р.); Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.); Конвенція про захист прав людини і основних свобод (1950 р.) та Протокол № 12 до неї; Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин (1995 р.); Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (1992 р.) та інші міжнародні документи, які відповідно до ст. 9 Конституції України стали складовою частиною національного законодавства. Крім того, суттєве значення для захисту прав меншин мали Документ Копенгагенської наради Конференції з питань людського виміру НБСЄ (1990 р.); Декларація ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин (1992 р.); Віденська декларація Конференції на вищому рівні Ради Європи (1993 р.); Рекомендації № 1201 Парламентської Асамблеї Ради Європи (1993 р.); Конвенція Співдружності Незалежних Держав про забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин (1994 р.); Гаазькі рекомендації щодо права національних меншин на освіту (1996 р.); Ословські рекомендації щодо мовних прав національних меншин (1998 р.); Лундські рекомендації про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті (1999 р.).

Українське законодавство враховувало базові положення міжнародних документів, що акумулювали в собі найновіші теоретичні й політико-правові підходи до розв'язання політичних, етнокультурних проблем етноменшин. Обравши шлях побудови відкритого демократичного правового суспільства, Україна як європейська етнополітична країна вивчала й застосовувала у своєму законодавстві великий досвід захисту прав меншин, якого накопичили впродовж століть європейські держави. Окрім того, вона як держава, що активно інтегрувалася до європейських структур, враховувала позитивний досвід країн Європи у сфері етнополітики, зокрема у виробленні механізму захисту прав національних меншин.

За рівнем правового забезпечення основних прав і свобод етноменшин Україна посіла одне з провідних місць у Європі, про що свідчать такі факти: у вітчизняному законодавстві передусім відображено основні категорії індивідуальних прав, напрацьованих міжнародною спільнотою щодо осіб, які належать до національних меншин; у Конституції України, Законі „Про національні меншини в Україні” тощо закріплено колективний характер здійснення прав національних меншин, носіями котрих виступають етнічні групи як організовані та легалізовані спільноти; загалом українське законодавство врахувало загальноновизнані міжнародні стандарти захисту прав національних меншин, закріплюючи їхній правовий статус в Україні, й отримало високу оцінку міжнародних організацій та міжнародних експертів [309].

Внутрішня законодавча база державної етнонаціональної політики спиралася на такі міжнародно-правові документи: Загальна декларація прав людини; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права; Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин; Гаазькі рекомендації з прав національних меншин на освіту; Рекомендації щодо мовних прав національних меншин, прийняті в Осло; Декларація принципів толерантності; Рамкова конвенція про захист національних меншин; Хартія регіональних мов або мов меншин. Найвідомішим документом, в якому закріпленні колективні права етноспільнот, залишалася Конвенція МОП № 169 „Про корінні народи і народи, що ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах” [357]. Більшість із цих документів Україна ратифікувала, і вони стали частиною українського законодавства, на якому ґрунтувалося формування державної етнонаціональної політики і яке регламентувало механізми та принципи її здійснення.

Молода українська держава від початку свого існування прагнула діяти синхронно зі світовою практикою у цій сфері. У руслі міжнародного права 15 вересня 1995 р. Україна ухвалила і ратифікувала низку документів Ради

Європи: Рамкову конвенцію про захист національних меншин, Європейську хартію регіональних мов та мов меншин, – що переконливо демонструвало орієнтацію на дотримання найвищих стандартів у сфері міжнаціональних відносин, врахування етнічного розмаїття та його захист з метою консолідації суспільства, вільного, органічного та гармонійного розвитку всіх етнічних груп. Разом із тим фахівці з цієї проблематики вказують на окремі невідповідності положень європейських документів українським нормам. Так, у Рамковій конвенції про захист національних меншин, ухваленій Радою Європи 1 лютого 1995 р., зафіксовано положення, котре засвідчує (ст. 3), що будь-який представник „національної меншини має право вирішувати, вважатися чи не вважатися таким, і таке рішення або здійснення прав у зв’язку з ним не повинно зашкоджувати такій особі” [192, с. 37–39]. Однак зафіксувати за бажанням свою етнічну ідентифікацію в офіційному документі чи то в будь-якому посвідченні особистості, за вітчизняним законодавством, неможливо. Представники окремих етнічних меншин – греків, поляків, чехів, румунів – виявляють нерозуміння того, що в паспорті громадянина України ліквідована позначка „національність”; це сприймається як відсутність права на фіксацію і збереження національної ідентичності [679, с. 110].

Україна ратифікувала Рамкову конвенцію, метою якої було досягнення більшого єднання між народами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їх спільним надбанням. Автори цього документа наголошують, що плюралістичне та справді демократичне суспільство зобов’язане не тільки шанувати етнічну, культурну, мовну та релігійну самобутність кожної особи, яка належить до національної меншини, й формувати належні умови для виявлення, збереження та розвитку цієї самобутності. Формування клімату терпимості та рівноправного діалогу є необхідною умовою поліетнічного розвитку суспільства на засадах культурного розмаїття. Стаття 5 цієї Конвенції зобов’язує держави, що приєдналися до неї, створювати необхідні умови для того, щоб особи, які

належать до національних меншин, мали можливість зберігати та розвивати свою культуру, основні елементи своєї самобутності, зокрема релігію, мову, традиції та культурну спадщину [193, с. 87].

За обсягом правових гарантій та можливостей збереження і розвитку національно-культурної самобутності етноменшин Україна визнана рядом міжнародних організацій, зокрема ООН, ОБСЄ та іншими, однією з найдемократичніших країн світу.

Аналіз змістового наповнення національного законодавства свідчить, що в ньому закріплено найфундаментальніші визначальні міжнародні права щодо захисту національних меншин: право на існування; право на використання рідної мови; право на розвиток етнокультурної самобутності; право на освіту; право на свободу мирних зборів, віросповідання, виявлення поглядів, думки, совісті; право рівної участі в державотворчих процесах; право на одержання й поширення інформації та ідей своєю мовою без втручання держави та незалежно від кордонів; право на збереження середовища проживання в місцях їхнього історичного та сучасного розселення. У Законі „Про національні меншини в Україні” (ст. 16) чітко визначено джерело фінансування забезпечення цих прав – державний бюджет [309].

Водночас треба зазначити, що українське законодавство у сфері захисту національних меншин мало й певні недоліки:

- розмитість, відсутність конкретизації базових термінів. Так, у Законі „Про національні меншини в Україні” від 1992 року визначення поняття „національна меншина” декларативне за змістом, у ньому відсутня низка параметрів (кількісних, часових критеріїв проживання на території цієї країни тощо), котрі є обов’язковими для визначення сутності національних меншин;

- застарілість власне законодавчих актів, прийнятих у перші роки незалежності, адже нові соціальні та політичні реалії потребують перегляду більшості з них;

– відсутність такого важливого нормативно-правового акта, як закон „Про концепцію державної етнополітики України”, що відповідав би сучасним світовим та європейським стандартам у сфері прав людини, сприяв би консолідації українського народу заради створення сучасного суспільства, базованого на принципах гуманізму, взаємоповаги та демократії;

– відсутність чітко прописаних механізмів досягнення цілей, задекларованих законодавчими актами [309].

В Україні низка питань, які стосувалися реалізації політичних можливостей громадських організацій етнomenшин, на законодавчому рівні залишилася неврегульованою. Зокрема, це стосується положення ст. 14 Закону України „Про національні меншини”, у якому йдеться, що національні громадські об’єднання мають право висувати своїх кандидатів у депутати на виборах органів державної влади відповідно до Конституції України, законів про вибори народних депутатів України і депутатів місцевих рад [361]. Однак це положення не узгоджувалося з положеннями ряду інших законодавчих актів, наприклад, з положенням ст. 20 Закону України „Про об’єднання громадян”, де сказано, що брати участь у формуванні органів влади, представництва в їхньому складі мають право тільки політичні партії, а об’єднання громадян користуються іншими правами [362].

В Україні не було створено цілісної концепції етнонаціональної політики, яка одночасно мала бути і програмою, і стратегією розвитку міжнаціональних відносин в Україні. У 2000-і роки це питання неодноразово ставилося на рівні вищих керівників держави.

В Україні давно точаться дискусії, проте так і не було прийнято Закону України „Про Концепцію державної етнонаціональної політики”. У 2001 р. Президент України розпорядженням „Про заходи щодо підтримки діяльності національно-культурних товариств” зобов’язав Кабінет Міністрів України „вжити заходів щодо прискорення прийняття Верховною Радою України Концепції державної етнонаціональної політики України, законів з питань

поліпшення умов розвитку та застосування мов в Україні, а також з питань удосконалення законодавства про національні меншини в Україні” [181]. Лише в 2004 р. Кабінетом Міністрів України у порядку законодавчої ініціативи було подано проект Закону „Про Концепцію державної етнонаціональної політики України” для розгляду Верховною Радою України. Власний проект Закону „Про Концепцію етнонаціональної політики України” (2005 р.) вніс народний депутат України Р. Чубаров. Але, на жаль, характерною для цих законопроектів була нечіткість термінології, яка, окрім цього, не узгоджувалася з термінологією Конституції України. Проте головним недоліком було те, що в цих законопроектах не вдалося запропонувати таку систему принципів та положень, які стали б основою державної етнонаціональної політики [376].

Таким чином, у державній національній політиці вагомим залишався аспект культури етноменшин. Законодавче регулювання культурного простору етносів відбувалося на переломному етапі формування незалежної держави, її входження як партнера в сім’ю європейських народів, розбудови основ державності. В цілому була сформульована дієва нормативно-правова база, яка визначала місце і роль етноспільнот у суспільній організації, гарантувала систему прав і свобод, в тому числі громадянських і культурних, регламентувала діяльність національно-культурних товариств, забезпечувала методи міжнародної співпраці у сфері культури.

2.2. Етнічний вимір культурно-мистецької політики України

Відродження національних культур відбувалося у руслі динаміки тих змін, що тривали в українському суспільстві і сфері культури в цілому. Після 1991 р. в Україні почалося формування нової культурної інфраструктури, поволі окреслювалася якісно нова культура. Водночас початок 1990-х років виявився надто складним періодом у плані подолання викликів зміни суспільного ладу. Культура виявляла неготовність розвитку без щоденної

державної опіки, адміністративної та фінансової підтримки. Культура етноменшин за досліджувані роки продемонструвала чималу життєздатність і навіть зуміла закріпитися на скромних, та все ж не маргінальних позиціях на вітчизняному ринку. Вона переживала виклики націотворення. Відома недоформованість української політичної нації ставила перед нею завдання, що в більшості сусідніх країн переважно були вирішені багато десятиліть тому. Було очевидно, що україномовна національна культура не могла успішно дати собі раду щодо смаків та культурних потреб всього українського суспільства.

На культурне відродження етноменшин політичний вплив мали світові культурологічні процеси, які розвивалися в руслі багатокультурності. Основу її концепції складали принципи відходу від традицій національної культури на користь рівноправного співіснування численних культур різних етнічних груп з їхніми специфічними ідентичностями. В умовах „культурної глобалізації” спостерігалася активізація культурних зв'язків, інтеграція культур.

Україна потребувала всебічного кардинального оновлення і перетворення української культури відповідно до духовних потреб людини індустріального посттоталітарного суспільства.

Велися пошуки шляхів задоволення культурних потреб етноменшин, відродження традицій.

Криза національної культури стала явищем природним і мала усвідомлюватися як необхідний момент її розвитку.

Культура, що утворилася в іншу історичну епоху, виступала корелятом духовного життя нації як такої, на чию долю випали випробування голодоморами, репресіями, війнами тощо.

Відродження забутих або свідомо зневажених етнонаціональних цінностей відбувалося у річниці демократичного оновлення українського суспільства. Крім того, цим було започатковано процес долання

культурологічної ізоляції, поступового входження в глобально-цивілізаційний контекст.

Важливим чинником відродження культури етноменшин став загальнонаціональний настрій духовного відродження (законодавчі, суспільні, політичні заходи, пов'язані з відродженням української культури). Зміни в етнічній культурі зазвичай яскраво розкривалися у явищах мистецтва, і навпаки, мистецтво виступало цементуючою базою культури етноменшин. Україна відповідала стандартам захисту прав меншин, визначеним Радою Європи, головною міжнародною організацією, залученою до захисту прав меншин. Культура виступала одним з основних інструментів формування етнічної і національної ідентичності. Українська держава створювала умови для участі осіб, які належали до етноменшин, у культурному житті. Нею створювався баланс культурних інтересів усіх етноспільнот.

Складність шляху України до державної незалежності, суперечливий перебіг розбудови демократичного суспільства в незалежній Україні призвели до еkleктичного нашарування у свідомості пересічного українця різних, часом взаємно несумісних світоглядів, а як наслідок – до відсутності у чималій кількості співгромадян глибоких переконань та світоглядних устоїв. Громадяни часто плутаються у тенетах власних ідентичностей, одночасно вважаючи себе, скажімо, і українцем, і слов'янином, і євразійцем, і європейцем, причому національна ідентичність і патріотичні почуття щодо власної країни часто виявляються у них далеко не першорядними. За результатами щорічних моніторингів, що їх проводив Інститут соціології НАНУ, національна ідентичність відігравала першорядну роль ледве у половини наших співгромадян.

Важливою й актуальною залишалася проблема національної ідентичності для консолідації українського суспільства. Адже без чіткої національної ідентичності, відчуття кожним громадянином невід'ємності власної долі від долі народу і країни неможлива ані справжня любов до

батьківщини, ані самопожертва в ім'я високих ідеалів, ані допомога співгромадянину у важку хвилину. Національна ідентичність українців залишалась у двоїстому, деформованому стані. Причин цьому кілька. Перша – це неподолана спадщина радянського минулого, коли під фальшивими гаслами „пролетарського інтернаціоналізму” всім громадянам СРСР прищеплювалася ідентичність російсько-радянська і робилося це всією потугою тоталітарної пропаганди з репресіями проти тих, хто їй опирався. Друга – це тиск глобалізаційних процесів, які Україна відчула на собі після здобуття державної незалежності та розгортанням широких контактів із усім світом. Третя причина менш очевидна, але не менш вагома. Полягає вона в тому, що національна ідентичність не була раз і назавжди застиглим феноменом, вона постійно змінювалась разом із цивілізаційним поступом суспільства. Одна річ – національна ідентичність початку ХХ століття, коли більшість українців були селянами, і зовсім інша річ – початку ХХІ століття, доби масових міграцій, новітніх інформаційних технологій, глобалізованої масової культури.

Розвиток національних культур України гарантувався економічним та матеріально-технічним потенціалом держави. Це забезпечувалося фінансуванням культурно-мистецької та освітньої діяльності національно-культурних товариств з державного бюджету та з бюджету органів місцевого самоврядування; заохоченням фінансової допомоги закладам культури з боку юридичних та фізичних осіб незалежно від форм власності на благодійницькій, спонсорській, договірно-комерційній основі; сприянням створенню нових культурно-мистецьких закладів на недержавних засадах, за приватною ініціативою; власною господарською діяльністю закладів культури, яка узгоджується з інтересами культурно-освітницької роботи; державно-правовим регулюванням економічних і організаційно-творчих умов функціонування сфери культури національних меншин України [163].

Збереження культурного розмаїття впливало також із завдань гуманітарного розвитку України. На законодавчому рівні було задекларовано

головні принципи, за якими мала функціонувати гуманітарна сфера. Окрім загальноприйнятих принципів демократичної правової держави та утвердження і забезпечення прав і свобод людини визначалися й такі положення, як розвиток етнічної, культурної самобутності як корінних народів, так і етноменшин. Органи державної влади України, які опікувалися проведенням гуманітарної політики, керувалися положеннями Звіту Всесвітньої комісії з культури і розвитку при ЮНЕСКО „Наша творча різноманітність” (1996 р.), в якому рекомендовано переходити на засади захисту різноманіття індивідуальних виборів та групових культурних практик. Таким чином, в Україні було започатковано процес, спрямований на збільшення реальної свободи громадян у досягненні будь-чого, що вони вважали за цінність [469, с. 15].

Культурні принципи як частину прав та свобод декларувала Конституція України. Проте культурні (духовні) права і свободи найменш систематизовані, хоча вони надзвичайно багатогранні за своєю суттю, змістом, формами і гарантіями. У загальному розумінні вони виступали мірою духовності, яку гарантувала кожній особі держава з урахуванням умов життя і діяльності громадян. За своїм змістом культурні (духовні) права і свободи людини і громадянина – це суб’єктивні права особи в культурній (духовній, ідеологічній) сфері. Вони являють межі дозволеного для кожної особи, її поведінки чи діяльності у сфері духовної культури. За Конституцією України, до культурних (духовних) прав і свобод належать: право на освіту; право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості; право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Крім того, до культурних (духовних) прав і свобод належать право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право на інформацію, тобто право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в іншій спосіб – на свій вибір; право на свободу світогляду і віросповідання [159]. Ці права і свободи закріплені Конституцією серед громадянських та політичних прав і свобод,

хоча за сутністю вони були переважно культурними (духовними) правами і свободами.

В умовах незалежності етнокультурна поліфонія мала тенденцію до формування подвійної ідентичності – етнічної на ґрунті духовно-культурного відродження етнокомпонентів українського соціуму (українців, етноромин, кримськотатарського народу) та національно-політичної на ґрунті питань громадянства й участі у державотворчому процесі України. Соціокультурна реальність зумовила курс держави, закріплений в Основному Законі та інших законах України, на підтримання реальної багатокультурності, пов'язаної з існуючою поліетнічністю в українському суспільстві [319].

В Україні, як і в інших пострадянських державах, під впливом загальносвітових процесів глобалізації, що супроводжувалися гомогенізацією культурного простору національних спільнот та розмиванням культурних кордонів, відбувалися, з одного боку, поширення цінностей культурного плюралізму і міжетнічної толерантності, а з іншого – активізація та посилення національного радикалізму у справі збереження власної культурної самобутності. До цього слід додати, що кожне суспільство, у тому числі й українське, стикалося ще й зі власними складнощами, спричиненими особливостями формування культури міжетнічної толерантності у власній державі [419, с. 69].

Етнокультурна політика виступала дієвим механізмом здійснення міжкультурного діалогу. Вона визначалася передусім управлінською функцією, яка полягала у досягненні національної злагоди у полікультурному просторі української держави, у збереженні культурних прав та національної ідентичності усіх етнічних груп. Україна здобувала досвід ведення діалогу на європейських теренах, спираючись на універсальні цінності світового демократичного співтовариства, а також поваги до спільної спадщини і культурного розмаїття. Комунікативні елементи етнокультурної політики виступали механізмами, які в умовах культурного розмаїття забезпечували відкритість та взаємодію культур.

Охоронна функція державної етнокультурної політики полягала у посиленні ролі держави у збереженні національних культурних цінностей.

Протягом досліджуваних років управління культурною різноманітністю залишалося суттєвою проблемою. В Україні практично не було створено ефективних механізмів правового захисту інтересів усіх етнічних спільнот, як і правової формули міжетнічного компромісу. Криза стану етнонації полягала у своєрідній автоетнофобії – коли багато українців демонстрували нелюбов до всього українського і бажання при першій же можливості виїхати за межі країни.

Етнічна культура виступала важливим елементом засвоєння етносом власних традицій. Образ традиції як бренду найбільш запитаний в українському суспільстві. Утилітарні цілі визначали ставлення до етнічної традиції як до способу здобуття матеріальних вигод. З одного боку, можна говорити про культурно-етнографічний туризм, розвиток якого приносив помітну і матеріальну, і духовну користь. Програми з розвитку етнокультурного туризму лише починали розвиватися, не було вироблено єдиного підходу до них і серйозного матеріального забезпечення цих програм. З іншого боку, сприйняття традиції як бренду розмивало ті глибинні сенси, які закладені в культурних, етнічно забарвлених константах. У гонитві за яскравішою візуалізацією бренду, у процесі його активного просування втрачалися нерerefлексовані, не чітко виражені і такі, що не мали економічної потенції, значущі елементи традиційної культури і ті внутрішні зв'язки, які, власне, і визначали етнічну своєрідність [734, с. 12–13].

Велика питома вага завдань утвердження державності і самоідентифікації вимагала від владних структур молодій державі вироблення власної стратегії етнонаціонального розвитку і продуманої етнокультурної політики. Обрана ними етнотериторіальна модель етнополітики виходила із завдань формування української ідентичності одночасно за територіально-громадянським та етнічним принципами. Український народ трактувався як сукупність усіх громадян України, що

мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. У поняття „нація”, закріплене у Конституції України 1996 р., вкладалася сукупність представників українського етносу. І народ, і нація репрезентувалися в Конституції як носії права на самовизначення, уже реалізованого.

Етнічні пріоритети втілено у назві держави і символіці, у визначенні української мови як державної, у зобов'язанні держави сприяти консолідації та розвитку української нації, дбати про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, що проживають поза межами держави. Громадянський принцип забезпечувався визначенням українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади, а також єдиним громадянством, гарантуванням вільного розвитку, використання й захисту російської, інших мов меншин, зобов'язанням держави сприяти розвитку їх етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності. Закріплювалася недопустимість будь-яких привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних і інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, мови, місця проживання тощо. Модель етнополітики, філософською парадигмою змісту якої була політична єдність і етнічне розмаїття, мала очевидні переваги як перед суто територіальною, в якій не прийнято надавати істотного значення етнічним особливостям, так і перед суто етнічною, в якій останні уявлялися як самодостатні, а титульна нація поставала у вигляді єдиного суб'єкта державотворення. У законодавстві країни закріплювалися не тільки індивідуальні права осіб незалежно від етнічного походження, але й колективні права меншин, носіями яких виступали етнічні групи як організовані та легалізовані спільноти. Стрижень етнополітики в Україні полягав у збереженні оптимального співвідношення між етнічною самобутністю, асиміляційними та інтеграційними процесами. Україна обрала шлях формування політичної нації – як поліетнічної, полікультурної спільноти, об'єднаної єдиним громадянством. Хоч запропонована ним ще у 1989 р. „примордіальна”

стратегія етнокультурної мобілізації зазнала певних змін, сконструйована на її основі модель державного будівництва мала виразні ознаки етніцизму (закритості). За оцінкою англійського політолога Е. Вілсона, ця модель замислювалася як „сателітна”, що обертатиметься навколо концепції „одночасного національного відродження” як української нації, так і інших етнічних груп. Основні складові цієї моделі визначені так: привілейований статус прав „корінного” населення порівняно з правами національних меншин; негативне ставлення до радянської епохи; Україна як постколоніальне суспільство; західна орієнтація; росіяни мають права національної меншини. „Українізація” розглядалася як відновлення історичної справедливості. Зроблена була, отже, заявка, хоч і обережна, на те, що українська держава має бути національною державою української нації. Щоправда, при цьому декларувалася рівність індивідуальних прав усіх громадян, підтримувалося і навіть заохочувалося утворення меншинами своїх культурних осередків.

У тому баченні перспектив України, яке пропонували суспільству націонал-демократи, були чимало ілюзій, своєрідного „національного романтизму” з присмаком автаркії і самоізоляції. Ейфорія з приводу легкого здобуття незалежності живила настрої такого ж легкого переходу на рейки цивілізованого розвитку, майже автоматичної „європеїзації”. Політичний інфантилізм нової еліти, запропоновані нею ідеальні мірки, які дуже скоро довели свою невідповідність суворим реаліям, посилили суспільний скептицизм і цим значно ускладнили процес здобуття Україною реальної незалежності [575, с. 153–154].

Додатковим чинником, що стримував процес етнічної ідентифікації, була інтенсивна „партизація” українського суспільства. Понад 30 партій, які впродовж першого року незалежності заявили про себе, мали досить туманне розуміння проблеми самоідентифікації, етнополітичних пріоритетів. Щодо зовнішньополітичних орієнтацій, то вони виявилися не лише відмінними, але й протилежно спрямованими. З особливо радикальними пропозиціями

виступали крайні праві партії, у яких гасла активного захисту етнічних українців, що жили на теренах сусідніх держав (аж до можливої анексії населених українцями територій) сполучалися з вимогами виходу України із СНД з подальшим входженням у будь-який протиросійський блок. Помірковано націоналістичні чи націонал-демократичні партії також були прихильниками відверто протиросійської орієнтації і прибічниками збереження ядерного статусу України. Центристи демонстрували відданість прагматичному курсу, вважали доцільним скористатися перевагами, які дає членство в СНД [575, с. 159].

Низка об'єктивних чинників, що утруднювали завдання етнічної самоідентифікації в Україні, впливала з її поліетнічності і полікультурності. Ідеться, по-перше, про закоріненість російської ідентичності в український ідентифікаційний простір, фактичне домінування поза західноукраїнським регіоном російської мови. По-друге, про різновекторність ідентичності регіонів – Східного і Західного. По-третє, про неврегульованість проблем колишніх депортованих, зокрема кримських татар, для яких обстоювання власної ідентичності було питанням відновлення історичної справедливості.

Політика багатокультурності, що мала на меті гармонізацію всього комплексу міжетнічних відносин, розвиток принципів толерантності й поваги до самобутніх національних культур усіх етнічних груп, що населяли Україну, стала однією з пріоритетних у діяльності органів державної влади і громадських національних організацій. Протягом багатьох століть на території України історично формувалася оригінальна структура багатокультурності, якої не було практично в жодній сусідній європейській державі. По-перше, українці мали у своєму складі корінні (титульні) етнографічні групи, які містили у культурі, мові, звичаях низку специфічних елементів. По-друге, ці групи формувалися у зв'язку з особливостями етнічної історії конкретних народів, культурно-побутовими взаємовпливами із сусідніми народами тощо [211, с. 3]. Україна посіла власне місце в багатокультурному просторі Європи і світу.

У поліетнічному українському суспільстві реалізовувалась модель побудови моноетнічної держави. З цією ситуацією пов'язувалось дихотомія, що полягала в антагонізмі між об'єктивною мультикультурністю, з одного боку, та суб'єктивною політичною волею до поступового поглинання українським етно-культурним масивом нацменшин з їх специфічними етнокультурними проявами, – з іншого. Маючи намір законодавчого врегулювання цієї проблеми, представники меншин апелювали до європейського досвіду і норм, які регламентували мовно-культурну сферу на засадах і цінностях, проголошених європейським співтовариством.

Полікультурна ситуація в Україні зумовлювалася більшою мірою історичним формуванням країни і мала регіональний характер (регіони Західної, Східної, Південної України). АР Крим як частина півдня України мала унікальні риси, що відрізняли її від материкової частини країни. Півострів Крим – батьківщина багатьох культур, які давно перестали представляти окремі диференційовані етнічні групи. Навпаки, на його території тісно сплелися культури різних народів, внаслідок чого сформувалось значне культурне різноманіття на одному географічному просторі. І хоча полікультурність України та АР Крим зумовлена різними причинами, вони потребували культурної стратегії, яка б визнавала і приймала культурне різноманіття і пропонувала шляхи його регулювання, що й передбачало модель оновленого мультикультуралізму.

Що стосується України, то в ній було наявним підґрунтя для міжкультурного діалогу: номінально певною мірою визнавалося культурне різноманіття (Конституція України, ст. 11), однак не приділялось достатньої уваги регіональній культурній специфіці. Вказані умови потребували подальшого розвитку, врахування нових принципів перетвореної мультикультуральної стратегії й конкретного впровадження на практиці [759, с. 11].

Необхідним елементом культурної практики виступає підтримка та захист етнокультурного різноманіття. В Україні тривалий час зберігалися

старі підходи до менеджменту культурного розмаїття. Політика полікультурності, що відзначалася проявами валідності, залишалася ключовим інструментом державної етнонаціональної політики. Між тим навіть після набуття Україною незалежності культурна політика зазнавала змін. На перший погляд вона цілком відповідала ідеї культурного відродження, яка національно-демократичними силами розглядалася як необхідна умова відродження національної самосвідомості та створення суспільних умов для досягнення незалежності. Найважливішим вважалося законодавче вирішення проблеми державного статусу української мови, повернення історичної державної символіки, відновлення „національних” церков – автокефальної, православної та греко-католицької. У державних програмних документах владних структур бракувало звернень до сакрального змісту поняття національно-культурного відродження, відтворення духовності та менталітету українців. Хоча в час розбудови незалежності був актуальним саме практичний досвід європейських держав у надзвичайно важкій роботі захисту культури в умовах вільного ринку. Така ситуація сталася навіть не з вини влади (хоча й для неї сфера культури була одним з найголовніших дієвих чинників легітимації та політичного ладу), а з вини самої творчої еліти, яка виявилася неспроможною формувати будь-яку самостійну колективну думку і заявити про себе як про свідому конструктивну силу. Державна незалежність для національно-демократичних сил стала головною і єдиною священною метою, самоціллю, яка у більшості випадків не була підкріплена реальними планами політичної, економічної та ідеологічної трансформації українського пострадянського суспільства [524, с. 67].

Культурна політики України залишалася централізованою. Місцеві органи влади мали незначний вплив на культурні процеси. Відповідно, влада на місцях не мала достатніх матеріальних ресурсів, аби підтримувати розвиток етнічної масової культури. Пріоритетним завданням політики став розвиток інновацій у національній культурі шляхом налагодження зв'язків з

тими культурними ініціативами громадян, що спроможні реартикулювати поширені у власному соціокультурному середовищі культурні зразки, надати їм нового, розрахованого на масового споживача вигляду. Прикладом такого підходу служила культурна політика Англії, Франції та деяких інших європейських країн, де підтримувалися ті культурні практики, що дозволяли відобразити в публічній сфері наявну соціокультурну різноманітність.

Протягом досліджуваних років в Україні почав складатися етнокультурний рух, який репрезентувався широким спектром новостворених національно-культурних товариств. До сталих тенденцій в етнокультурному русі належали: пробудження почуттів національної гідності й упевненості меншин у творчих силах своїх етносів; зародження масового аматорського художнього руху, створення професійних театрів і мистецьких колективів національних меншин; запровадження на телебаченні й радіо передач та друкованих органів мовами етнomenшин. Етнокультурні центри (громадські організації, які репрезентували один з механізмів культурно-національної автономії і новий тип культурно-дозвільної організації, що ставили перед собою завдання культурної консолідації певного етносу, відродження, розвитку і популяризації духовної культури різних етнічних спільнот) стали відігравати роль авторитетних інститутів громадського управління етнокультурними процесами [755, с. 14].

Розвиток державної етнокультурної політики та практики в цілому відповідав базовим положенням світової та європейської культурної політики. Культура разом із економікою, соціальним розвитком та екологією виступала одним з факторів сталого розвитку суспільства. Культурне розмаїття для глобалізованого світу та строкатої Європи визнавалося абсолютною цінністю. Міжкультурний діалог розглядався засобом порозуміння країн, народів та цивілізацій. Культура, мистецтво і креативність розцінювалися важливими чинниками міжнародних відносин та розвитку суспільства і підвищення зайнятості за рахунок творчих індустрій у кризовий період.

Духовно-культурне відродження етноменшин відбувалося в річищі реалізації завдань культурно-мистецької політики незалежної держави. Після 1991 р. культурно-мистецька політика вибудовувалася на інших, ніж у радянський час, принципах. На принципи її реалізації впливало кілька чинників. По-перше, державність, реальний суверенітет, який дозволяв забезпечити свободу творчості; матеріально-фінансова підтримка справжніх талантів, творців національно-культурної духовності; активний розвиток нової інфраструктури культурної сфери відповідно до умов ринкової економіки. По-друге, відмова від політики тотального диктату держави у сфері культури. По-третє, складні трансформаційні процеси в усіх сферах українського суспільства, в тому числі в культурі, яка впливала на світоглядну й ідеологічну трансформацію, на згуртування суспільства, виховання національної свідомості, на формування модерної політичної, а не суто етнічної української нації, з сучасною європейською культурою, необхідною для національної самоідентифікації. По-четверте, реформування системи управління галуззю культури, створення механізму правової регламентації втручання держави у культурні процеси, формування правової та економічної бази для діяльності недержавних культурних інституцій, розвиток ринкових структур у багатьох секторах культури [403, с. 129].

Реалізація культурно-мистецької політики відбувалась на засадах:

- прозорості і публічності (відповідні рішення та проекти рішень органів місцевого самоврядування оприлюднюються в засобах масової інформації);
- демократичності (залучення суб'єктів діяльності у сфері культури до розробки, здійснення та контролю за реалізацією державної культурної політики);
- деідеологізації і толерантності (формування культурної політики на плюралістичних засадах, які відображають загальносуспільні цінності, закріплені в Конституції України; неприпустимість дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, за політичними, релігійними та іншими

переконаннями, статтю, етнічним походженням, соціальним та майновим станом, місцем проживання, за мовними та іншими ознаками);

– системності та ефективності (реалізація культурної політики здійснюється в руслі загальної державної політики, спираючись на факторний аналіз проблем галузі і на ресурсний метод планування комплексу інструментів, механізмів, програм, заходів, здатних своєчасно й ефективно вирішити проблеми в галузі культури і мистецтва);

– інноваційності (сприяння розробці, впровадженню та реалізації нових форм і методів діяльності у сфері культури і мистецтва) [660, с. 467].

Культурно-мистецька політика набувала таких нових рис, як зміна соціальної орієнтації та ідеалів, долання заідеологізованості, що спричинило переоцінку цінностей і формування їх нової ієрархії; розгортання найрізноманітніших напрямів духовного життя як однієї з умов поновлення іманентності самодостатнього розвитку культури; формування нової інфраструктури сфери культури і нових засад управління нею; утворення недержавного сектора культури та комерціалізація культурної діяльності; відмова від ієрархічного управління сферою культури і зміцнення самостійності розвитку культури в регіонах; формування нових соціально-культурних потреб, шкали і критеріїв оцінювання явищ культури і мистецтва; зміна статусу, ролі та функцій національної культури як домінанти у формуванні національної ідентичності українського соціуму тощо. Відповідно, демонтаж тоталітарної ідеологічної системи, відмова від традиційної для радянського суспільства системи цінностей і культурно-мистецьких практик зумовили формування нової парадигми (моделі) української національної культури. Головними напрямками державної культурно-мистецької політики в Україні у цьому аспекті ставали: формування культурної ідентичності громадян; збереження і подальший розвиток культурно-мистецької інфраструктури українського суспільства; створення потужного креативного (творчого) середовища, спрямованого на розвиток творчості українських громадян у різних її формах і виявах;

збереження та розвиток культурного різноманіття української нації як політичного соціуму [403, с. 129]. Культурна ідентичність розглядалась як засіб забезпечення національної цілісності держави, головна духовно-культурна цінність, коли в етноспільноті формується уявлення як про спільну історичну територію у просторі та часі, спільну історичну пам'ять, традиції, культові об'єкти поклоніння тощо.

Культурно-мистецька політика передбачала збереження й розвиток культурного різноманіття української нації. Вона включала парадигму національної культури як сукупності культур усіх етнонаціональних груп. Цей аспект передбачав переосмислення ролі культури у суспільній консолідації та модернізації полікультурного українського соціуму; дотримання загальнонаціональних пріоритетів у цільових програмах етнокультурного розвитку конкретної етнонаціональної групи; захист етнокультур як головного чинника збереження самобутності етнокомпонентів суспільства; забезпечення рівності в етнокультурному розвитку, рівноправності, взаємоповаги і самодостатності кожної з етнокультур; недопущення рецидивів протиставлення чи ігнорування самоцінності культурного архетипу локального середовища певного регіону [403, с. 134].

Культурні права етнomenшин України було закріплено в Конституції, інших актах національного законодавства, які ґрунтувались на міжнародно-правових документах і стандартах. Їх реалізація відбувалася через державні й регіональні програми національно-культурного розвитку етнomenшин України. Справа дотримання прав етнomenшин перебувала під контролем низки державних органів, у тому числі й Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Скарги громадян на незабезпечення умов вільного розвитку культурних традицій та збереження культурної спадщини ставали підставою для постійного моніторингу Уповноваженим стану забезпечення цих прав. За результатами цієї роботи в 2006 р. було підготовлено Спеціальну доповідь „Стан дотримання та захист прав національних меншин в Україні” [376].

На початку 1990-х років правову основу відродження культури етноменшин склали Закон України „Про національні меншини України” (1992 р.), указ Президента України „Про фонд розвитку культур національних меншин в Україні” (1992 р.), а також Конституція України (1996 р.), у якій зазначалося, що „державою сприяє... розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України” [159, ст. 11]. Крім Основного Закону держави, яким визначалися базові принципи політики в галузі культури, засадниче значення мали Основи законодавства країни про культуру, прийняті 14 лютого 1992 р. Принципове значення мали такі положення закону, як визнання рівності прав та можливостей громадян незалежно від їхньої національної належності у створенні, використанні та поширенні культурних цінностей, а також визнання пріоритету міжнародно-правових актів у сфері культури [174, ст. 294].

Розвиток культурного простору етноменшин відбувався відповідно до Основ законодавства України про культуру (1992 р.), якими визначалися правові, економічні, соціальні, організаційні засади розвитку культури в Україні, регулювалися суспільні відносини у сфері створення, поширення, збереження й використання культурних цінностей, спрямовані на реалізацію суверенних прав України в сфері культури; відродження й розвитку культури української нації та культур меншин, які проживали на території України; забезпечення свободи творчості, вільного розвитку культурно-мистецьких процесів, професійної та самодіяльної художньої творчості; реалізацію прав громадян на доступ до культурних цінностей; соціальний захист працівників культури; створення матеріальних і фінансових умов розвитку культури [174]. У ст. 2 Основ законодавства України про культуру найважливішим принципом культурної політики проголошувалося визнання культури одним із головних чинників самобутності національних меншин та рівність їх прав і можливостей у створенні, використанні та поширенні культурних цінностей. Ще одне загальне положення у статтях 3 і 22 Основ передбачає обов’язок

держави створювати умови для відродження і розвитку культур національних меншин у пріоритетному порядку. Окрема стаття Основ (8) встановлювала спеціальні права національних меншин у цій сфері: зберігати, розвивати і пропагувати свою культуру, мову, традиції, звичаї та обряди; утворювати національно-культурні товариства, центри, заклади культури, мистецтва і навчання, засновувати видавництва і засоби масової інформації. Національно-культурні товариства, які діють у сфері культури, згідно із ст. 26 Основ мали звільнитися від оподаткування [174]. Наприклад, у ст. 3 йшлося про пріоритети розвитку культури – „пріоритетні напрями розвитку культури визначаються цільовими державними програмами, які затверджуються Верховною Радою України”, але надалі окреслюється декілька таких пріоритетів: „Держава у пріоритетному порядку створює умови для: розвитку культури української нації та культур національних меншин; збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища; естетичного виховання дітей та юнацтва; проведення фундаментальних досліджень у галузі та історії культури України; розширення культурної інфраструктури села” [174].

Ліберально-просвітницький дух документа гарантував свободу творчої діяльності, невтручання у творчий процес з боку держави, політичних партій та інших громадських об'єднань. У ньому містилися гарантії культурних прав усіх етнічно неукраїнських груп, але фактично їхня культура не розглядалася як частина культури української громадянської нації, про що піде мова в ухваленій на чотири роки пізніше Конституції України.

В Україні було розроблено і створено законодавство з питань збереження культурної самобутності етноменшин. Воно відповідало світовим стандартам. Введення в дію з січня 2011 р. нового Закону України „Про культуру” сприяло поліпшенню правових умов функціонування галузі культури, розвитку недержавного сектора, реорганізації органів управління у сфері міжнаціональних відносин, мистецтва, охорони пам'яток, кінематографії [358]. Протягом 2011–2013 рр. органи влади прийняли низку

доповнень до чинних законів, які стосувалися формування мережі закладів культури, зміцнення матеріальної бази та соціального захисту працівників культури. Зміни до Закону України „Про професійних творчих працівників та творчі спілки” (2011 р.) розширили права творчих спілок на укладання орендних договорів на приміщення [365]. Змінами до Закону України „Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)” (2011 р.) було введено мораторій на приватизацію приміщень, де розміщувалися бібліотеки, книгарні та державні видавництва [364]. Державна підтримка із задоволення етнокультурних потреб етноменшин України включала в себе такі пріоритетні напрямки: відродження звичаїв і традицій етносів; всебічний розвиток самодіяльного та професійного мистецтва; збереження пам’яток національної культури; заснування періодичних видань.

Питання сфери культури регулювалися указами Президента України. Ними було ухвалено (1994, 1995) „Положення про Національні заклади культури”, надано статусу національних визначним державним закладам культури. Було впроваджено систему державних стипендій для підтримки обдарованої молоді й визначних діячів культури. Але нормативні акти або регулювали лише окремі галузі, або мали серйозні недоліки. Це дозволило багатьом тогочасним дослідникам стверджувати, що загалом правове забезпечення культурної сфери залишається незадовільним [464, с. 114].

У 1997 р. відбулося оновлення засад державної культурної політики. Затверджена урядом постанова „Концептуальні напрями діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку культури” засади культурної політики визначала так: самоцінність, незалежність культури і мистецтва; створення єдиного загальнонаціонального культурного простору як одного з найважливіших консолідуючих чинників у справі розбудови української державності; забезпечення активного функціонування української мови в усіх сферах культурного життя держави; гарантування свободи творчості, забезпечення доступу до культурних надбань, створення умов для творчої й активної участі громадян, особливо молоді, в художній творчості; підтримка

високопрофесійної мистецької творчості, яка забезпечує якісний рівень національної культури незалежно від політичної чи комерційної кон'юнктури; збереження національної культурної спадщини (рухомих та нерухомих пам'яток і цінностей, музеїв, заповідників тощо) як основи національної культури, турбота про подальший розвиток традиційних культур народів та етносів, які живуть в Україні; самоврядування базових елементів інфраструктури, основних у національному та регіональному масштабах закладів культури; підтримка органами виконавчої влади культурно-мистецьких організацій, об'єднань незалежно від підпорядкування чи форми власності, а також окремих митців; створення правових та економічних стимулів для залучення недержавних коштів до підтримки культури й мистецтва [160].

На жаль, дуже мало з окреслених завдань вдалося здійснити за роки розбудови незалежності України. До того ж „Концептуальні напрями діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку культури” насправді не відіграли значної ролі у практичній реалізації державної культурної політики. Одна з причин цього – незрозумілий правовий статус таких концептуальних документів.

Слід зазначити, що тривалий час вітчизняна законодавча та нормативно-правова база в галузі культури перебували у стадії формування й вдосконалення. У складній ситуації залишалася вітчизняна книговидавнича галузь (низькі обсяги книговидавничої продукції), кіновиробництво (залежність від державного фінансування), театральне мистецтво (з порушеннями здійснювалося використання коштів державного бюджету на фінансову підтримку національних театрів). Крім того, низькі обсяги споживання культурної продукції та послуг значною мірою були зумовлені руйнацією мережі культурної інфраструктури у малих містах і селах. Зауважимо, що бюджетне фінансування виявляло нездатність покрити наявні потреби розвитку культури і мистецтва [379].

Пріоритетні напрями розвитку культури етноменшин визначалися цільовими загальнодержавними програмами, які затверджувала Верховна Рада України. Закон України „Про видавничу справу” (1997 р.) не тільки декларував державну політику підтримки культур національних меншин, заохочення підготовки, виготовлення і розповсюдження друкованих видань мовами національних меншин через органи влади із залученням національно-культурних товариств, а й вказував на те, яким чином сприятиме цьому процесу. Статтею 6 Закон передбачав підтримку для малотиражних (до 5 тис. примірників) видань мовами національних меншин наданням пільг у сплаті податків і зборів [349]. Кабінет Міністрів України у 1997 р. схвалив постанову „Про концептуальні напрями діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку української культури”, в якій вказувалось, що цей процес мав базуватися в тому числі на подальшому розвитку традиційних культур народів, які населяють Україну [353]. Аналогічні правові норми закладено і в указах Президента України „Про основні напрями соціальної політики на 1997–2000 рр.” (1997 р.), „Про основні напрями соціальної політики на період до 2004 р.” (2000 р.) [183, 184].

Культурні права національних меншин враховані в Законі України „Про кінематографію” (1998 р.). Стаття 10 Закону передбачила застосування мов у цій галузі згідно зі ст. 10 Конституції, а ст. 14 – можливість дублювання, озвучення, субтитрування іноземних фільмів мовами національних меншин [355].

Спеціальним правовим актом, спрямованим на забезпечення і розвиток культурних прав національних меншин, стала постанова Кабінету Міністрів України, якою затверджено „Комплексні заходи щодо розвитку культур національних меншин України на період до 2001 р.” (1999 р.). Ними, зокрема, передбачалося здійснення підготовки кадрів з представників національних меншин, культурно-просвітницька та інформаційно-видавнича діяльність для задоволення їх духовних потреб [352].

Отже, в Україні тривалий час на законодавчому рівні залишалися неузгодженими процедури утворення, принципи, норми і механізми функціонування національно-культурного самоуправління, правових засад його взаємодії з органами влади та іншими структурами громадянського суспільства. Невнормованими були і принципи, і умови надання державою фінансової допомоги меншинам, не визначено також порядок самофінансування меншинами їхніх етнокультурних потреб. Право на участь у культурному житті традиційно виступало необхідною умовою влаштування людиною власного життя. Культурні права як складова конституційних прав і свобод захищалися державою. В Україні діяла низка політичних механізмів захисту культурних прав етнomenшин. Передусім це участь представників етнomenшин в органах державної влади і місцевого самоврядування, можливість владних структур активно розв'язувати проблеми, що виникали у сфері міжнаціональних відносин, а також захист прав національних меншин через діяльність політичних партій України. Елементами захисту культурних прав виступали розвиток національних культурних традицій, відзначення національних свят, використання національної символіки, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації тощо.

2.3. Управлінський чинник розвитку культурного простору етнomenшин

На початку 1990-х років в управлінні культурою етнomenшин склалося свого роду двовладдя, тобто відомче дублювання. У 1994 р. Кабінет Міністрів України розглянув питання про вдосконалення системи управління державних органів з питань задоволення культурних потреб етнomenшин України. У рішеннях уряду зазначалося, що система управління передбачала наявність двох центрів: Міністерство культури (через спеціальний відділ культур національних меншин та української культури за кордоном), а також культурно-освітній центр „Дружба”, що займався питаннями розвитку та відродження культур усіх національностей, які проживали в Україні. До

цього залучались галузеві відділи культури управління, відділи театрального, музичного, образотворчого мистецтв. Міністерство у справах національностей, міграції та культур через відділ національно-культурного розвитку координувало, створювало умови для задоволення духовних і освітніх потреб нацменшин, надавало методичну та практичну допомогу в діяльності національних товариств, асоціацій і інших об'єднань. На думку голови Ради національних товариств України І. Левітаса, Мінкульт займався українською культурою, а Міністерство у справах національностей – культурою нацменшин [47, арк. 73].

Формою співпраці держави і національно-культурних товариств було і державне сприяння проведенню різноманітних фестивалів, конкурсів, національних свят, концертів, днів культури, виставок. Українська держава підтримувала імідж видатних художників, допомагала популяризувати їх творчість як в Україні, так і за її межами. З цією метою проводилася виставкова робота. Традиційними ставали всеукраїнські художні виставки до Дня незалежності України, до Дня художника, „Мальовнича Україна” (в рамках Шевченківського свята „В сім'ї вольній, новій...”), Всеукраїнська виставка творів народного мистецтва. У справі забезпечення культурних потреб етноменшин винятково важлива роль належала органам державної влади і місцевого самоврядування.

Одним з найважливіших серед основоположних принципів етнополітики України був принцип вільного розвитку духовної сфери усіх меншин. Незважаючи на великі труднощі соціально-економічного розвитку, держава усіяко сприяла підтримці етнокультурних потреб національних меншин. І все ж поетапний процес розвитку культур національних меншин стримувався. Деякі міністерства і відомства неохоче допомагали у здійсненні окремих програм, вбачаючи у них невиправдане дублювання і розпорошення фінансових коштів [551, с. 74].

Існуючі принципи і механізми управління культурою все ще були зорієнтовані на традиційну патерналістську модель підтримки культури;

впровадження ж нових форм і методів менеджменту, основою яких були ефективна комунікація всіх ланок і рівнів управління та дієвий зворотний зв'язок, відбувалася вкрай повільно. Невиробленість принципів демократії, слабкий розвиток громадянського суспільства призвели до того, що комунікаційний простір України, незалежно від спроб налагодити управління ним, формувався стихійно, за незрозумілими законами. Відсутність ефективної комунікаційної взаємодії між різними недержавними структурами та гілками влади стала причиною нестійкості функціонування влади, непослідовності у проведенні реформ та розбалансованості основних сфер життєдіяльності українського суспільства [597, с. 135].

У 1991 р. Президент України Л. Кравчук доручив створити при Комітеті у справах національностей Державний дослідницький та культурологічний центр національних культур України з метою розробки і здійснення спеціальних програм творчої, наукової, матеріальної та організаційної підтримки заходів, спрямованих на сприяння розвитку культури і традицій етносів України [10, арк. 115].

В умовах відсутності затвердженої програми розвитку меншин та визначених їх прав у єдиному комплексному законодавчому акті Президент України 22 квітня 1992 р. ухвалив указ „Про фонд розвитку культур національних меншин України” при Комітеті у справах національностей Кабінету Міністрів України [188]. Метою діяльності фонду стала організація виконання та фінансування програм розвитку культур національних меншин України. Отже, алгоритм роботи з національними меншинами передбачав першочергове створення юридичних та організаційних засад для фінансового забезпечення процесів їх відродження. На жаль, фонд так і не впорався з покладеним на нього завданням, а у 1996 р. взагалі припинив існування.

Створення фонду розвитку культур національних меншин (1992 р.) стало свідченням пошуку центральними органами влади способів налагодження співжиття етнічних громад, забезпечення вільного розвитку їх культур. На цей орган з управлінсько-фінансовими функціями, що

створювався при Комітеті у справах національностей при Кабінеті Міністрів України, покладалися завдання акумуляції фінансових і матеріальних ресурсів та інвестування проектів, програми розвитку культур етноменшин; крім того, на фонд покладалася низка комерційних завдань [188]. У складі фонду розвитку культур національних меншин діяли програми „Регіон”, „Культурний центр”, „Кадри”, „Пам’ятник”, „Спонсор”.

Починаючи з 1993 р. фонд розвитку культур нацменшин України, очолюваний О. Олійниковим, реалізовував програми „Регіон” і „Спонсор”. Перша передбачала створення та первісне фінансування відділень і представництв фонду в регіонах України із значною долею національних меншин у структурі їх населення. Фонд мав відділення – Донецьке, Закарпатське, Житомирське, Кримське, Одеське, Чернівецьке – та представництва – у Дніпропетровську, Житомирі, Кіровограді, Львові, Миколаєві, Харкові. Друга програма передбачала фінансування культурно-освітніх заходів, які проводились національно-культурними товариствами.

З метою активізації діяльності національно-культурних товариств (НКТ), їх інтеграції в етнополітичне життя України указом Президента України „Питання Ради представників громадських організацій національних меншин України” від 22 липня 2000 р. затверджено Положення про Раду представників національних меншин як консультативно-дорадчий орган при Президентові України. Мета цього органу – сприяння підвищенню ролі громадських організацій національних меншин України у процесі прийняття органами державної влади рішень щодо розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин, поглиблення демократичних засад українського суспільства та забезпечення міжнаціональної злагоди в Україні. Основними завданнями Ради була підготовка пропозицій щодо: сприяння формуванню толерантності та злагоди в міжнаціональних відносинах; вдосконалення законодавства України стосовно національних меншин, механізмів його реалізації; забезпечення прав меншин, потреб їх етнокультурного розвитку;

вдосконалення етнокультурних і гуманітарних зв'язків громадських організацій національних меншин України з країнами їх етнічного походження [197].

Конкретні заходи з утвердження ідей міжнаціональної злагоди, толерантності у відносинах між представниками різних етносів, підтримки національних культурних традицій були передбачені розпорядженням Президента України „Про заходи щодо реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин, релігій і церкви” (2005 р.) [182, с. 12].

У 2000-і роки утверджувалася практика участі громадських організацій етноменшин у виробленні органами державної влади управлінських рішень, які стосувалися питань етнонаціонального розвитку меншин. З цією метою були створені й діяли консультативно-дорадчі органи, серед яких: Рада Всеукраїнських громадських організацій національних меншин при Державному комітеті України у справах національностей та релігій; Громадська рада керівників освітніх програм всеукраїнських громадських організацій при Міністерстві освіти і науки України; Рада з питань культури національних меншин України при Міністерстві культури і туризму України. Ради представників громадських організацій етноменшин, на зразок Ради при Держкомнацрелігій, вже діяли при більшості обласних державних адміністрацій, за винятком Дніпропетровської, Тернопільської, Чернігівської обласних і Київської міської. Водночас Україна, головним чином через недостатність фінансування, зволікала з приєднанням до деяких міжнародних програм, у тому числі до програми Десятиліття ромської інтеграції у 2005–2015 роках.

Указ Президента України „Про додаткові заходи з облаштування кримських татар, інших осіб, депортованих за національною ознакою, та їх нащадків, які повернулися чи повертаються на постійне місце проживання в Україні” (2010 р.) був спрямований на удосконалення правового регулювання конкретних етнонаціональних процесів [178].

У роботу Президента України входило нагородження високими відзнаками діячів культури іноземних держав, що зробили вагомий внесок у двостороннє культурне співробітництво. У 2008 р. Президент України з нагоди Дня Соборності України нагородив деяких культурних діячів Республіки Польща, зокрема: орденом „за заслуги” II ступеня – С. Козака, керівника кафедри україністики Варшавського університету; орденом „За заслуги” III ступеня – М.Т. Каменського, депутата парламенту Європейського Союзу, громадянина Республіки Польща; Т.Б. Карабовича, доцента кафедри української філології Університету ім. М. Кюрі-Склодовської; І.П. Кирилюка, літератора, громадського діяча; М. Лесіва, професора Люблінського католицького університету; Є. Літвінюка, письменника, перекладача; В.І. Назарука, доцента кафедри україністики Варшавського університету; Ф. Неуважного, професора Варшавського університету [111, арк. 3]. Чимало представників етноменшин удостоювалися почесних знань країни на Волині; серед них: Заслужений артист України Д.Л. Гершензон, Заслужений діяч мистецтв України Т.М. Рівець (євреї), Заслужений художник України Я. Карел (чех).

Уряд України, Міністерство культури і туризму робили чимало заради збереження й розвитку етнокультурного різноманіття нашої країни, активно сприяли задоволенню етнокультурних потреб етноменшин, відродженню їх звичаїв і традицій, всебічному розвитку мови й освіти, аматорського і професійного мистецтва, охороні та збереженню пам'яток історії та культури, поверненню культурних цінностей, заснуванню періодичних видань тощо.

З проголошенням незалежності розпочалася підготовка кадрів для забезпечення культурних потреб етноменшин. У 1992 р. відповідно до розпорядження уряду в Київському інституті культури було відкрито спеціальний факультет. За рекомендаціями національно-культурних товариств відбувся перший набір. Київський інститут театрального мистецтва імені І.К. Карпенка-Карого першим почав готувати групи

спеціалістів для угорських та єврейських театрів, що працювали в Україні [15, арк. 163].

У підготовці кадрів для кримськотатарського театру, а також підприємств, пов'язаних із виготовленням виробів декоративно-прикладного мистецтва, важливою залишалася роль просвіти і професійної освіти. Зокрема, вирішення цієї проблеми взяв на себе Кримський інженерно-педагогічний університет, створений 1995 р. У його стінах відкрито факультет мистецтв, де готували професіоналів – музикантів, художників, майстрів декоративно-прикладного мистецтва [739, с. 11]. Структура мистецької освіти в Україні формувалась протягом тривалого часу і являла собою чітко вибудовану вертикаль – від шкіл естетичного виховання до вищих навчальних закладів [54, арк. 55]. У 1995 р. у Київському інституті театрального мистецтва ім. І.К. Карпенка-Карого розпочали підготовку спеціалістів для Кримськотатарського музично-драматичного театру.

Комплексні заходи щодо розвитку культур національних меншин України до 2005 р., затверджені урядом 30 січня 2002 р., передбачали: розширення державної підтримки друкованих видань та телерадіоорганізацій, які висвітлюють діяльність національно-культурних товариств та організацій, збільшення часу мовлення мовами національних меншин України, а також надання підтримки зазначеним товариствам у заснуванні періодичних видань із регіональною сферою розповсюдження; створення у краєзнавчих музеях, розташованих в обласних центрах, експозицій, присвячених історії та культурі національних меншин в Україні, які проживають на відповідній території; надання підтримки аматорським творчим колективам, які зберігають, розвивають та пропагують культуру, традиції, звичаї та обряди національних меншин України, залучення таких колективів до участі в реалізації регіональних та загальнодержавних програм культурного розвитку; поліпшення системи підготовки педагогічних кадрів для загальноосвітніх навчальних закладів, у яких викладання навчальних предметів здійснюється мовами національних меншин України, а також

забезпечення навчальних закладів відповідними підручниками, посібниками, методичною літературою; організацію всеукраїнського конкурсу „Кращі книжки – дітям України” за участю письменників – представників національних меншин України; створення в місті Києві Центру розвитку культур національних меншин України; розробку та здійснення заходів щодо забезпечення реалізації права національних меншин України на національно-культурну автономію; опрацювання питань щодо створення мережі позашкільних навчальних закладів, які б забезпечили задоволення освітньо-культурних потреб національних меншин України, їх творчу самореалізацію, виховання поваги до народних звичаїв, традицій української нації та національних меншин України; вжиття заходів щодо прискорення прийняття Верховною Радою України Концепції державної етнонаціональної політики України, законів з питань поліпшення умов розвитку та застосування мов в Україні, а також з питань вдосконалення законодавства про національні меншини України; розгляд можливостей безоплатного надання будівель і споруд, що перебувають у державній та комунальній власності, для проведення національно-культурними товариствами культурологічних, освітніх, науково-просвітницьких та інших заходів; вивчення питання та здійснення в установленому порядку заходів щодо встановлення відповідно до законодавства мінімального розміру плати за оренду державного та комунального майна, що використовується зазначеними товариствами для забезпечення своєї діяльності [356].

Враховуючи гостроту соціокультурних проблем ромської меншини в Україні, у 2003 р. Кабінет Міністрів України розробив та затвердив цільову галузеву Програму соціально-духовного відродження ромів України на період до 2006 року, основною метою якої було: створення концептуальних підходів та шляхів інтеграції ромів в українське суспільство, реалізація представниками цієї етнічної групи соціальних, економічних і культурних прав і свобод, а також активної участі у державотворчих процесах. Реалізація заходів Програми сприяла створенню умов для збереження та розвитку

культури ромів, створення закладів культури та освіти, інтеграції ромів в українське суспільство. У ряді областей, зокрема Закарпатській, Одеській, Дніпропетровській, Кіровоградській та Київській, місцевими органами влади були ухвалені регіональні програми соціально-духовного відродження ромів [120, арк. 5].

Часто низький рівень соціально-культурного облаштування етногруп, зумовлений недостатністю матеріальної бази культури, гальмував розвиток, істотно уповільнюючи процеси відродження. Позитивним явищем було щорічне зростання суми видатків, що закладалися у держбюджет на розвиток національних культур: у 2001 р. – 167,0 тис. грн, у 2002 р. – понад 600,0 тис. грн, у 2003 р. – 1,0 млн грн. [185, с. 40]. У 1996 р. Кабінет Міністрів України виділив 320 тис. грн на будівництво Берегівського угорського театру ім. Дюли Йєша [56, арк. 65]. Щорічно у Державному бюджеті України передбачалися кошти на проведення заходів із задоволення культурних, інформаційних потреб етноменшин.

У досліджувані роки одними із найскладніших залишалися питання фінансування потреб меншин. Якщо в АР Крим з державного бюджету в 2002 р. на розвиток національно-культурних товариств було виділено 300 тис. грн, то в Донецькій області в місцевих бюджетах асигнування на потреби національних меншин протягом останніх років не передбачалися взагалі. Протягом 1997–2003 рр. з місцевого бюджету Львова не виділялося прямого фінансування для меншин (що зумовлено відсутністю відповідного цільового державного фінансування для забезпечення програм підтримки національних меншин). Щорічно в Одеському обласному бюджеті передбачалися кошти на підтримку культурних програм меншин. Водночас частка витрат обласного бюджету на потреби національних меншин коливалася в середньому від 0,03 до 0,04 % від витрат загального фонду. У цифрах це, наприклад, 100 тис. грн, або 0,029 % від загальних обсягів бюджету за 2002 р. В обласному бюджеті Чернівецької області також передбачалися кошти для фінансування культурних потреб. Так, у 2002 р.

Товариству польської культури ім. А. Міцкевича було виділено 3400 грн, Товариству румунської культури ім. М. Емінеску – 2300 грн, Товариству австро-німецької культури – 200 грн, народному самодіяльному хоровому колективу „Драгою Воді” – 5000 грн для придбання необхідного реквізиту [376, с. 16]. Таким чином, слід зазначити, що фінансування потреб меншин для збереження традицій і розвитку етнічної, культурної самобутності у здійснюваних обсягах було явно недостатнім та передбачало зміни позиції місцевої влади до цього питання.

Толерантність як загальносуспільна цінність ставала основою консолідації етнічних груп українського суспільства та визначальним пріоритетом у процесі формування цілісного етнонаціонального культурного простору. Цьому сприяло затверджене Кабінетом Міністрів України (2012 р.) розпорядження „Про затвердження плану Заходів щодо формування громадянської культури та підвищення рівня толерантності у суспільстві”. Серед заходів – підтримання ініціатив інститутів громадянського суспільства у відзначенні днів національної культури, національних свят, а також здійснення культурно-мистецьких акцій, спрямованих на формування толерантності, поваги до культури, історії, звичаїв і традицій представників різних національностей [179].

22 лютого 1991 р. Президія Верховної Ради України ухвалила постанову щодо розвитку культур національних меншин. На її виконання уряд утворив Комітет у справах національностей при КМ України. За поданням Комітету Президент України власним указом (1992 р.) створив фонд розвитку культур національних меншин. Важливим напрямом законотворчої роботи Верховної Ради України було забезпечення відзначення пам'ятних дат, які мали виняткове значення для етноменшин. У 2004 р. Верховна Рада ухвалила постанову „Про відзначення Міжнародного дня Голокосту ромів”, якою передбачалося проведення у місцях компактного проживання ромів траурних мітингів, вечорів-реквіємів, панахид.

У 2005 р. у Комітеті Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин за участю Держкомнаціміграції та ромських національно-культурних товариств відбулись комітетські слухання „Про сучасне становище ромів в Україні”, за результатами яких прийнято рекомендації та підготовлено збірник аналітичних матеріалів щодо стану задоволення прав та етнокультурних потреб ромів в Україні [120, арк. 5].

В Україні було створено необхідну правову базу для регулювання міжетнічних відносин. У 2010 р. Верховною Радою України ухвалено Закон „Про ратифікацію Конвенції ЮНЕСКО про охорону й заохочення розмаїття форм культурного самовираження”, спрямований на створення умов для подальшого розвитку культур меншин, заохочення різноманітних форм культурного самовираження та міжкультурної взаємодії [366].

Прогалини в законодавстві створювали передумови для порушення прав етноменшин на самоорганізацію. Більшість етноменшин не могли приступити до створення представницьких органів. Незважаючи на легітимацію всеукраїнських організацій євреїв, болгар, греків, поляків, румун, вірменів, чехів, угорців та інших, вони з різних причин не могли претендувати на роль представницького органу відповідного етносу. Складною залишалася проблема юридичної легалізації органів, створених як представницькі: Меджлісу кримських татар, Фольктагу німців.

У 2005 р. експерти встановили, що більшість етноменшин мала недостатнє представництво. Водночас представництво кримських татар у радах усіх рівнів у цілому відбивало їхню чисельність у структурі населення півострова, тобто вони все ж таки мали змогу впливати на розв'язання проблем етносу. За висновком Уповноваженого, попри певний позитив в Україні мала місце дискримінація представників етносів під час виборчих компаній. Відбувалося порушення ст. 14 Закону України „Про національні меншини в Україні”, якою визначено право громадських організацій національних меншин „висувати своїх кандидатів у депутати на виборах до

органів державної влади відповідно до Конституції України, законів про вибори народних депутатів України і про вибори депутатів місцевих рад народних депутатів”. Проте, незважаючи на положення ч. 3 ст. 22 Конституції України, відповідно до якої „при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускалося звуження змісту й обсягу існуючих прав і свобод”, у Законах України „Про вибори народних депутатів України” (2004 р.), „Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” (2004 р.) положення ст. 14 Закону України „Про національні меншини в Україні” не були враховані. Така ситуація справедливо розцінювалася представниками громадських об’єднань та організацій етноменшин як порушення їхніх законних виборчих прав і положень Конституції України [543, с. 29]. Апарат Уповноваженого практично щорічно моніторив дотримання прав етноменшин. В такий спосіб виявилася низка проблем, властивих розвитку національно-культурних товариств. У товариствах виникали труднощі й унаслідок неврегульованості питань про оподаткування їхньої діяльності [543, с. 26].

Проведені в 2005 р. опитування громадян у Донецькій області виявили, що 55 % росіян – членів етнотовариства вважали, що в Україні не дотримувалися права національних меншин на національні товариства. Про часткову реалізацію цього права заявили 72 % євреїв, 56 % німців, 37 % білорусів, 35 % греків. Вагалися з відповіддю 58 % греків, 52 % білорусів, 39 % поляків [543, с. 26].

Представництво в органах влади різного рівня давало етноменшинам змогу відстоювати й захищати власні права. Етноменшини України традиційно мали своїх представників у виборних, адміністративних органах різного рівня. За даними виборів 2002 р., до 314 рад усіх рівнів, що діяли у АР Крим, було обрано 6678 депутатів, у тому числі: 3521 росіянина, 967 кримських татар, 20 євреїв, 15 білорусів, по 5 вірменів і німців, 4 греків, 3 болгар, 1 поляка і 102 депутатів іншого етнічного походження. За даними

федерації грецьких товариств, міськими, селищними і сільськими головами обрано 22 етнічних греків. До Верховної Ради України серед обраних 23 депутатів від Донецької області було чотири росіянина, чотири грека, два євреї, двоє татар. Водночас, за даними моніторингу, представники меншин Донеччини вважали, що їхнє право на обрання до органів державної влади забезпечувалося частково. Про це висловилися 64 % опитаних євреїв, 60 % німців, 52 % греків, 37 % поляків [543, с. 27].

Головною виконавчою структурою, що забезпечувала реалізацію державної політики у сфері міжнаціональних відносин в Україні, був Державний комітет України у справах національностей та міграції – центральний орган виконавчої влади у сфері міжнаціональних відносин. Комітет узагальнював практику застосування законодавства з питань, що належали до його компетенції, розробляв та подавав на розгляд Президентові України, Кабінету Міністрів України пропозиції щодо вдосконалення законодавства із зазначених питань. У межах своїх повноважень організовував виконання законодавчих актів України та здійснював систематичний контроль за їхньою реалізацією. Комітет був покликаний здійснювати основні завдання, що їх ставила держава, а саме: формування та реалізацію разом з іншими органами виконавчої влади державної політики у сфері міжнаціональних відносин та забезпечення прав етноспільнот; координацію діяльності державних органів, до чия компетенції входять питання задоволення духовних потреб, відродження, збереження й розвитку культури національних спільнот [543, с. 27].

Міністерство України у справах національностей та міграції відповідно до ст. 119 Конституції України і ст. 16 Закону України „Про національні меншини в Україні” на задоволення етнокультурних потреб польської меншини в Україні у 1993–1995 рр. виділило близько 700 млн крб., у 1993 р. – 3,5 млн крб., у 1994 р. – 169 млн крб., в 1995 р. – 500 млн крб. Зокрема, у 1994 р. для задоволення національно-культурних та освітніх потреб меншин у Хмельницькій області було виділено 34 млн крб., з них польській меншині

– 10 млн крб.; у Вінницькій – 36 млн крб., товариству Польській дім – 10,1 млн крб.; у Тернопільській – 9 млн крб., польським організаціям – 3,5 млн крб.; у Львівській обл. – 59 млн крб., польській громаді – 5 млн крб.; у Житомирській обл. – 49 млн крб., товариствам польської культури – 29 млн крб. У 1995 р. обсяги асигнувань склали: у Хмельницькій області – 135 млн крб., з них польській меншині – 45 млн крб.; у Вінницькій – 60 млн крб., у Тернопільській – 50 млн крб., з них польській меншині – 18 млн крб.; у Львівській – 85 млн крб.; у Житомирській області – 100 млн крб., з них 80 млн крб. надано обласному відділенню Спілки поляків в Україні [205, с. 26].

У 1998 р., за даними Держкомнацу, депутати-росіяни у Верховній Раді України становили 19,3 % фактичного складу. Досить неоднозначно корелювалася також питома вага росіян – депутатів обласних рад із питомою вагою росіян у складі населення областей. Якщо, приміром, у Донецькій області питома вага росіян у складі населення дорівнювала 43 %, то серед депутатів облради вони становили 32 %. Відповідні цифри для Луганської області становили 44,8 % і 34 %, для Харківської – 33,2 % і 29,2 %, для Дніпропетровської – 27,4 % і 15 %. У Львівській та Рівненській радах – по одному депутату-росіянину, а у Тернопільській та Івано-Франківській – жодного. Навпаки, в Одеській області відповідні цифри становили 32 % і 34,3 %, у Миколаївській – 19,4 % і 25 %, у Херсонській – 20,2 % і 35 % [560, с. 15].

У 2003 р. за ініціативи Держкомнацміграції та за участі центральних органів виконавчої влади Кабінетом Міністрів України розроблено та затверджено Програму соціально-духовного відродження ромів України на період до 2006 року. Фінансову підтримку культурно-просвітницької діяльності етноменшин здійснював Держкомнацрелігій за двома бюджетними програмами: 5321030 „Заходи з відтворення культури національних меншин та фінансова підтримка газет мовами національних меншин” і 5321080 „Заходи з реалізації Європейської хартії регіональних мов

або мов меншин”. Кошти з державного бюджету на підтримку культурно-просвітницької діяльності громадським організаціям виділялися відповідно до Порядків використання бюджетних коштів. Кошти, які виділялися за першою бюджетною програмою, адресувалися національно-культурним товариствам (за винятком благодійних фондів та творчих спілок) на проведення таких заходів: міжнародних, всеукраїнських та регіональних культурно-мистецьких фестивалів, конкурсів, днів національних культур, оглядів та виставок творів майстрів образотворчого мистецтва, творчих вечорів, презентації музейних експозицій, а також конференцій, форумів, конгресів, круглих столів, семінарів; видання буклетів, збірок, матеріалів інформаційно-аналітичного характеру з питань національно-культурного розвитку [644, с. 44].

Держкомнацрелігій через відповідні підрозділи обласних державних адміністрацій, АР Крим, Київської та Севастопольської державних адміністрацій реалізовував завдання, що випливали із засад державної етнонаціональної політики. Згідно зі ст. 5 Закону України „Про національні меншини в Україні” при Держкомнацрелігій у 2007 р. створено Раду представників всеукраїнських громадських організацій національних меншин як дорадчо-консультативний орган. При обласних, Київській і Севастопольській міських державних адміністраціях діяли аналогічні Ради.

З метою розвитку і збереження культур національних меншин України, їх традицій і звичаїв Держкомнацрелігій розробив „Комплексні заходи з реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин та розвитку культур національних меншин України на період до 2020 року”. Після їх схвалення Кабінетом Міністрів України (2007 р.) у 16 областях України були ухвалені аналогічні програми, в яких ураховано особливості етнонаціонального розвитку конкретного регіону [106, арк. 7].

У 2010 р. за бюджетною програмою „Заходи щодо відтворення культури національних меншин та фінансова підтримка газет мовами національних меншин” Держкомнацрелігій надав часткову фінансову

підтримку громадським організаціям етноменшин на проведення культурно-мистецьких заходів на загальну суму 135,0 тис. грн із запланованих 181,6 тис. грн: Всеукраїнському національному культурно-просвітницькому товариству „Русское собрание” – на проведення круглого столу „Російська мова, культура і література як складова культур національностей України на сучасному етапі” у Києві; Російському національно-культурному товариству Харківської області – на проведення X Міжнародного молодіжного фестивалю російської культури „Ландыш” у Харкові; Міжнародній освітньо-культурній Асоціації – на проведення фіналу IV Міжнародного конкурсу-фестивалю дитячої та юнацької творчості „Усі ми діти твої, Україно!” в Одесі; Конгресу національних громад України – на проведення Міжнаціонального дитячого форуму „Джерела толерантності” у м. Ясені Закарпатської області; Раді національних товариств Миколаївської області – на проведення Всеукраїнського фестивалю національних культур південного регіону України „Дружба” у Миколаєві; Німецькому молодіжному культурному центру „Німецьке джерело” – на проведення культурно-мистецької акції „Україна – наша спільна Батьківщина!” у Києві; Асоціації корейців України – на проведення XV Всеукраїнського фестивалю корейської культури „Кореяда–2010” у Києві. В цілому протягом 2005–2009 рр. Комітетом було виділено 5 млн 995 тис. грн. [324].

У 2000-і роки Міністерство закордонних справ України здійснило низку важливих кроків у напрямі розвитку контактів вітчизняних громадських організацій етноменшин з європейськими і світовими аналогічними за родом діяльності структурами. За його сприяння 2008 р. Україна в рамках розвитку співпраці з Радою Європи в галузі захисту прав ромів і кочівників приєдналась до кампанії „Доста”, що мала на меті подолання існуючих стереотипів та зближення громадян не романського та ромського етнічного походження. Розширювалися контакти з Європейським форумом ромів та кочівників (ERTF). Україна приєдналась до плану дій між Радою Європи та Європейською комісією щодо політики стосовно ромів.

Так, для вирішення складних проблем та нейтралізації конфліктогенних чинників у міжнаціональних відносинах у силових та інших відомствах формувалися відповідні структури, що мали дати державі ефективний інструмент їх врегулювання. 2011 року у Службі безпеки України виник підрозділ з виявлення і припинення дій, спрямованих на розпалювання расової або національної ворожнечі, у Міністерстві внутрішніх справ – відділ розробки та реалізації стратегії боротьби з етнічною злочинністю. У складі Міністерства закордонних справ запровадили посаду Посла з особливих доручень з питань протидії проявам расизму, ксенофобії та дискримінації.

З державними структурами взаємодіяло кілька загальнонаціональних дорадчих органів, серед яких Рада з питань культури національних меншин України при Міністерстві культури України і Громадська рада керівників освітніх програм Всеукраїнських громадських організацій при Міністерстві освіти і науки, молоді та спорту України. При більшості обласних державних адміністрацій функціонували ради представників громадських організацій національних меншин.

Усе це дає підстави вважати, що в Україні формується солідна інституційна база, здатна забезпечити всебічний розвиток культурного життя всіх етнічних спільнот, безперешкодну діяльність громадських організацій меншин, національно-культурних товариств, засобів масової інформації, мистецьких колективів різних етносів та спільнот.

Об'єктивним показником демократичного розв'язання національного питання слугує реальна участь представників різних етнічних груп у діяльності органів державної влади та управління по всій вертикалі. Найвищі показники національного представництва у владних структурах зафіксовані у Донецькій, Закарпатській, Київській, Одеській, Чернівецькій областях. Окремо слід розглянути питання щодо представництва етнічних груп у місцевих органах державної влади. У Волинській, Рівненській, Вінницькій, Черкаській областях воно було значно меншим за представництво етносів у

вищих органах влади. У 2003 р. на Волині в органах державної виконавчої влади, в обласній, районних, міських, селищних та сільських радах та органах самоврядування етноменшин із 309 депутатів міських рад 4 були росіянами (1,1 %), 1 молдаванин (0,3 %); із 1094 депутатів селищних рад – 3 росіянина (0,3 %), 1 таджик (0,01 %) та 1 чуваш (0,01 %); із 453 депутатів селищних рад – 3 росіянина (0,6 %) та 1 молдаванин (0,1 %); із 5883 депутатів сільських рад – 4 росіянина (0,04 %), 4 білоруси (0,04 %), 2 поляки (0,02 %) та 1 чех (0,01 %). В органах державної виконавчої влади області працювало 1687 державних службовців, серед яких 9 росіян, що становило 0,38 % від загальної кількості службовців; 3 росіянина були представлені в органах місцевого самоврядування, у яких налічувалося 1548 службовців. У складі облради представників етноменшин не було [716, с. 83].

Представники румунської національної меншини брали участь у діяльності органів виконавчої влади та державного управління. Так, на початку 2000-х років серед 360 депутатів Чернівецької обласної, міських, районних, селищних і сільських рад 154 були румунами [716, с. 308]. Слід наголосити, що румунська етноменшина активно інтегрувалась в українське суспільство, зокрема, брала участь у державних українських процесах. Так, у Чернівецькій області румуни становили 11,5 % депутатів усіх рівнів та 13,1% голів рад. Представники румунської меншини очолювали держадміністрації Герцаївського і Глибоцького районів. По Новоселицькому виборчому округу Чернівецької області у Верховну Раду повторно обрано одного з лідерів румунського національного руху в регіоні І. Попеску [439, с. 108]. Важливими показниками рівня інтегрованості румунів в українське суспільство виступала реалізація ними своїх прав щодо участі у діяльності органів законодавчої та виконавчої влади, місцевого самоврядування, а також щодо задоволення ними своїх освітніх, культурно-просвітницьких та інформаційних потреб. Представники румунської національної меншини брали участь у діяльності органів виконавчої влади та державного управління. У 2007 р. серед 360 депутатів Чернівецької обласної, міських,

районних, селищних і сільських рад 154 були румуни за національністю. У Рухівському районі Закарпатської області серед 63 депутатів було 4 румунів; у Тячівському з 74 депутатів райради – 8 румунів [603].

У державних управлінських процесах брали участь представники угорської меншини. Так, серед 1107 депутатів Закарпатської обласної, міських, районних селищних і сільських рад 134 (12,1 %) були угорцями. Зокрема, 9 з 85 депутатів обласної ради, 2 з 41 депутата Ужгородської міської ради, 10 з 30 депутатів Берегівської міської ради – угорці. Яскраво картина етнічного представництва ілюструється національним складом депутатів районних рад: з 90 депутатів у Берегівському районі – 68 угорців, з 90 депутатів у Виноградівському – 19 угорців, з 62 депутатів в Ужгородському – 18 угорців, з 78 депутатів у Мукачівському – 6 угорців [716, с. 322]. Взагалі, етноменшини, що проживали у Закарпатській області, були репрезентовані в усіх виборчих органах. У 2002 р. з 1107 депутатів рад всіх рівнів було: угорців – 134 (12,1 %), росіян – 6 (0,54 %), німців – 4 (0,36 %), циган – 3 (0,27 %), румунів – 10 (0,9 %), словаків – 1 (0,09 %), євреїв – 1 (0,09 %). Угорці Закарпаття як найчисленніша меншина регіону мали своїх представників: у Верховній Раді України – одного депутата; у обласній раді – дев'ять депутатів; у міських, районних – 134 депутати, що становило 12,1% депутатського корпусу. У Берегівському районі, де угорське населення становило 66,9 %, депутатами районної ради обрано 68 угорців, або 75,6 %. Своїх представників у місцевих органах самоврядування мала ромська меншина. Серед депутатів міських, сільських і селищних рад було 15 ромів. Водночас зменшувалася частка представників меншин у структурах виконавчої влади й управління регіону. Серед працівників, зайнятих в управлінських структурах обласного, міського і районного рівнів, загальною кількістю 3359 осіб, угорців було 219 чоловік (6,5 %), росіян – 182 (5,4 %), румунів – 3 (0,1 %), словаків – 18 (0,5 %), німців – 7 (0,2 %), євреїв – 2 (0,06 %), крім того, 27 представників іншого етнічного походження (0,8 %) [376, с. 29].

А, наприклад, в Одеській області представництво етноменшин у місцевих органах влади залишалося непропорційним. З 4066 депутатів міських, районних і селищних рад – 286 (8 %) болгар, які серед населення області становили 6,3 %. Молдавани, які становили 5,5% населення області, посідали у місцевих радах 11,1 % місць (464 депутати). Водночас росіян, яких нараховувалося 27,4 % серед населення регіону, з-поміж депутатів місцевих рад було лише 8,4 % (354). Становлячи 1 % населення області, гагаузи мали у місцевих радах тільки 5 депутатів. У 2002 р. в області з огляду на те, що організації етноменшин не мали права на висунення своїх кандидатів на виборах до Верховної Ради України, висунення відбувалося шляхом рекомендації своїх представників для включення до списків кандидатів у депутати від партій і блоків, висунанням кандидата зборами громадян певної національної меншини в місцях її компактного проживання. У такий спосіб від болгар було висунуто А. Кіссе [376, с. 29].

Чимало заходів на місцях проводилося в рамках фестивалю мистецтв України. Вагомими орієнтирами у популяризації духовності були його регіональні етапи. Регіональний етап фестивалю мистецтв України, що проходив у 2008 р. в Чернівецькій області, включав акцію, затверджену Розпорядженням обласної держадміністрації „В океані рідного народу відкривай духовні острови”. У рамках цих заходів при закладах культури було створено кімнати національного відродження, де проводилися Дні румунської культури, тижні польської, молдавсько-румунської літератури, презентації книг, зустрічі з митцями краю, літературні альманахи, літературні читання, літературні вечори, вечорниці [378].

Органи держвлади Закарпаття забезпечували матеріально-фінансові потреби національно-культурних товариств. Лише в 2003 р. облдержадміністрація виділила 36,1 тис. грн для потреб Центру культур етноменшин і 72 тис. грн на проведення обласних свят і фестивалів етнонаціональних меншин [716, с. 112]. Органи влади Закарпаття враховували інтереси і запити етноменшин краю під час прийняття всіх

документів, спрямованих на подальший розвиток соціально-економічної сфери, під час формування і затвердження обласного бюджету, в концепції сталого розвитку Закарпаття. Щороку облдержадміністрацією затверджувалися заходи щодо реалізації положень Протоколів засідань Змішаної Українсько-Угорської, Українсько-Словацької та Українсько-Румунської комісій з питань забезпечення прав меншин. За ініціативи облдержадміністрації щороку проводилися свята і фестивалі угорської, румунської, словацької, німецької, єврейської, ромської культур. Центр культур національних меншин Закарпаття фінансувався з обласного бюджету. Було відновлено проведення днів добросусідства на кордоні зі Словаччиною, Румунією, Польщею та Угорщиною. На Закарпатті реалізовувалась програма соціалізації ромського населення на 2003–2006 рр. Було проведено перший фестиваль культур національних меншин Закарпаття та Карпатського Єврорегіону „Мелодії солоних озер”. Один раз на квартал проходили зустрічі керівництва облдержадміністрації та обласної ради з лідерами громадських організацій національних меншин, де розглядалися актуальні проблеми життя меншин і діяльності їх громадських організацій.

На початку 2000-х років між Дніпропетровською обласною держадміністрацією та національно-культурними товариствами було налагоджено співпрацю, яка включала такі шляхи: забезпечення постійного зв'язку місцевих органів влади з громадськими організаціями етноменшин; залучення громадських організацій до участі в державних святах та святкуванні визначних подій і дат; сприяння зміцненню зв'язків громадських організацій із засобами масової інформації, надання ефірного часу, висвітлення подій та заходів, що проводять меншини; організаційне, інформаційне, фінансове та технічне сприяння; розвиток та зміцнення зв'язків між громадськими організаціями меншин [716, с. 91].

Протягом 2000–2003 рр. практично щорічно Запорізька обласна держадміністрація виділяла з обласного бюджету окремим рядком „на розвиток національних культур” 100 тис. грн. У 2003 р. 60 % коштів пішло на

фестиваль „Ми – українські”, а решта – на видання книг „Греки півдня України”, „Караїми Мелітополя”, фінансування збірки поезій російськомовних поетів Запоріжжя. Частина коштів пішла на придбання костюмів для колективів національно-культурних товариств [216, с. 8]. У 2007 р. за підтримки Мелітопольської міської ради Запорізької області у рамках відзначення 15-річчя від заснування німецьких та грецьких національно-культурних товариств були проведені Дні культур, конкурси-виставки [323].

У 2000-і роки за ініціативи органів виконавчої влади Вінницької області національно-культурними товариствами проводилися традиційні заходи: День рідної мови, V Обласний фестиваль-конкурс колективів національно-культурних товариств „Подільські барви”, IV виставка „Російська книга авторів Вінниччини”, IV Обласний фестиваль польської культури „Єднаймося, радіймо, співаймо” [716, с. 77].

На культурне відродження кримських татар були спрямовані програми по розселенню та облаштуванню депортованих кримських татар та осіб інших національностей: Програма розселення та облаштування депортованих кримських татар та осіб інших національностей, які повернулися в Автономну Республіку Крим на постійне проживання, на період до 2005 року; Програма адаптації та інтеграції в українське суспільство депортованих кримських татар, а також осіб інших національностей, відродження їх культури та освіти; Програма сприяння соціальному становленню та адаптації кримськотатарської молоді на 2002–2005 роки [566, с. 134].

У Донецькій області функціонував відділ у справах національностей і міграції у структурі облдержадміністрації. До його функцій належало здійснення державної, етнонаціональної, міграційної і мовної політики, забезпечення прав біженців. Відділ був структурним підрозділом подвійного підпорядкування з правом юридичної самостійності. Питання етнополітики належало до компетенції заступника голови облдержадміністрації з питань

інформаційної сфери, релігій, національностей, культури, спорту. В області на правах консультативно-дорадчого органу також діяла Рада з питань національної мовної політики при облдержадміністрації, створена у 1999 р.

Управлінськими структурами у Львівській, Чернівецькій та інших областях, на які покладено забезпечення культурних прав національних меншин, були також відповідні відділи у справах національностей і міграції. При Львівській облдержадміністрації діяла Рада представників громадських об'єднань національних меншин Львівщини.

Водночас не всі регіональні управлінські структури могли діяти ефективно. Їм бракувало досвіду у застосуванні норм законодавства і міжнародних стандартів. Тому в діяльності не всіх облдержадміністрацій питання захисту прав національних меншин були пріоритетними. Вкрай негативно вплинула на їхню роботу неодноразова реорганізація центрального органу державної виконавчої влади, а також майже постійні реорганізації на місцях.

В Україні в цілому діяльність органів державної влади по забезпеченню культурних потреб етносів відрізнялась багатовекторністю. В АР Крим лише протягом 2003–2006 рр. Республіканським комітетом у справах національностей і депортованих громадян було прийнято понад 60 постанов Ради міністрів АР Крим стосовно діяльності багатьох міністерств і відомств автономії, що забезпечували вирішення різних питань етноменшин. Верховна Рада АР Крим заслуховувала питання виконання республіканської програми облаштування репатріантів, а також звіти голови Республіканського комітету у справах національностей і депортованих громадян. Ці ж питання регулярно обговорювалися на рівні виконкомів міських рад і райдержадміністрацій. Щорічно Закарпатська обласна державна адміністрація затверджувала заходи щодо реалізації положень протоколів засідань змішаних українсько-угорської, українсько-словацької і українсько-румунської комісій з питань забезпечення прав етноменшин. За ініціативи облдержадміністрації в області було відкрито Центр культур

національних меншин Закарпаття, який фінансувався з обласного бюджету, реалізовано комплексну програму соціалізації ромського населення на 2003–2006 рр. Розпорядженням голови Львівської облдержадміністрації було затверджено Комплексні заходи щодо розвитку культур національних меншин Львівщини на період до 2005 р., спрямовані на сприяння розвитку етнічної, культурної та мовної самобутності етноменшин.

У 1999 р. Одеська обласна рада ухвалила Програму соціально-економічного і культурного розвитку Одеської області на період до 2010 р., у якій, зокрема, визначалися основні напрями розвитку культури в регіоні, а саме: відродження національних культур і мов, збереження і розвиток культурних традицій краю; пропаганда кращих досягнень національної культурної спадщини шляхом проведення фестивалів, свят і обрядів. У 2002 р. обласна рада затвердила Програму розвитку культури в Одеській області на 2003–2004 рр., яка визначила завдання структурних підрозділів облдержадміністрації, райдержадміністрацій і органів місцевого самоврядування щодо відродження національних культур, мов, збереження культурних традицій краю.

Республіканський комітет із справ міжнаціональних відносин та депортованих громадян АР Крим відігравав велику роль у збереженні міжнаціонального та міжконфесійного миру, підтримці суспільної злагоди та розвитку толерантних добросусідських взаємин у Криму. З 2001 р. бюджетом АР Крим на розвиток традицій та культур національних меншин було виділено 2 млн 885 тис. гривень. У 2008 р. на ці цілі спрямовано 1 млн 770 тис. грн., що дозволило провести у Криму понад 25 національно-культурних заходів. Крім цього, близько 400 тис. гривень було використано для друкування підручників, а також на випуск художньої та періодичної літератури кримських татар, вірмен, болгар, греків, німців тощо [370].

Комплексні заходи щодо розвитку культур етноменшин, затвержені Чернівецькою облдержадміністрацією, передбачали ряд заходів, в тому числі проведення обласного міжетнічного фольклорного фестивалю „Веселка

Буковини”, участь фольклорних колективів області у Всеукраїнському фестивалі молдавської культури в Білгороді-Дністровському (Одеська область), проведення науково-практичної конференції „День захисту прав людини та національних меншин України”, організація поїздок фольклорних колективів області з новорічною та різдвяною програмою у населені пункти Ботошанського і Сучавського повітів Румунії, традиційний дитячий фестиваль різдвяних та новорічних румунських звичаїв тощо [290].

У 2007 р. в Закарпатті обласна рада затвердила „Програму забезпечення розвитку освіти, культури, традицій національних меншин області на 2007–2010 роки”, мета якої – підвищення рівня задоволення етнокультурних потреб національних меншин краю, подальшого розвитку їхньої освіти, культури. Програма передбачала реалізацію в галузі державної політики у сфері культури духовних потреб національних меншин; створення належних умов для всебічного задоволення культурних, духовних потреб етнічних спільнот, їх творчої самореалізації, виховання поваги до народних звичаїв, традицій української нації та меншин; модернізації навчально-матеріальної бази закладів культури; підтримка діяльності закладів культури недержавної форми власності тощо [290].

На Одещині місцеві органи влади сприяли формуванню культурної інфраструктури по задоволенню відповідних потреб етноменшин. У 2001 р. в області функціонувала мережа культурно-мистецьких закладів, до якої входили Всеукраїнський Центр болгарської культури, обласні Центри – молдавської культури в Рені, національних культур в Ізмаїлі, болгарської культури в Болграді, а також Центр соціальної адаптації та реабілітації ромів в Ізмаїлі. Значним кроком у напрямі удосконалення механізмів врахування облдержадміністрацією інтересів і потреб меншин стало відкриття Центру національно-культурних товариств Одеської області (2001 р.), створеного згідно з розпорядженням облдержадміністрації на базі Одеського Палацу студентів [98, арк. 1].

Впродовж цих років було зроблено лише перші кроки щодо підтримки культурного життя циганської меншини. Державними інституціями надавалася підтримка у створенні картотеки „Діячі циганської культури” та діяльності цілого ряду творчих колективів циган – театру „Романс”, ансамблів „Циганські наспіви”, „Романі як” із Закарпаття, „Габарде Іле” з Ізмаїла. З 1994 р. на Ізмаїльщині працював Центр соціальної реабілітації і адаптації ромів (хореографічна студія). У 1997 р. в Ізмаїлі Одеської області відбувся Другий Міжнародний фестиваль ромської культури, в якому брали участь колективи Республіки Молдова, Київської, Одеської та Закарпатської областей України. Здійснювалася робота щодо вивчення і збереження культурної спадщини циганського етносу. Проводилися дослідження з питань культури та фольклору цієї меншини. У містах Самборі Львівської області та Білій Церкві Київської області створено музеї з історії та культури циган України [480, с. 421].

У 1994 р. у Луганській області вперше було проведено обласний фестиваль етнічних культур „Сузір'я Дружби” [90, арк. 165]. В його роботі взяло участь близько 670 колективів та індивідуальних виконавців, 192 палаців культури і клубів, 40 трудових колективів, 47 шкіл естетичного виховання – загальною кількістю учасників 10 тис. чол. Складовою частиною творчих звітів були виставки, на яких представлено роботи майже 1500 самодіяльних художників, майстрів декоративно-прикладного мистецтва, фотолюбителів. Високий рівень робіт, різноманітність і цікавість експозицій показали організатори виставок міст Красний Луч, Рубіжне, Марківського та Старобільського районів. У фестивалі брало участь обласне товариство польської мови та культури „Варшава”, яке провело свій огляд національних колективів самодіяльного мистецтва [91, арк. 50–51].

Отже, протягом досліджуваних років в Україні зусиллями органів державної влади і управління було вироблено загальну стратегію розвитку культури етноменшин. Ця робота була багатопланова, багаторівнева і

стосувалася різного роду завдань, що поставали у ході організації культурного процесу в середовищі етноспільнот.

2.4. Засади розвитку культури етноменшин у діяльності Міністерства культури України

З початку незалежності Міністерство культури України (змінювало назву: 1995-2005 рр. – Міністерство культури і мистецтв України, 2005-2010 рр. – Міністерство культури і туризму України) вирішувало питання зі створення в областях центрів національних культур, національних закладів культури і мистецтв, фольклорно-етнографічних центрів, етнографічних архівів, організовувало фольклорні експедиції.

Ним створювалися умови для розвитку професійного мистецтва та самодіяльної народної творчості. При державних концертних організаціях відкривались мистецькі колективи етноменшин, театри-студії в місцях їх компактного проживання. Міністерство культури спільно зі Спілкою театральних діячів організовувало роботу театру „Дружба” та комісії з питань розвитку драматургії етноменшин. Спільно з Республіканською Радою національних культурних товариств Міністерство культури проводило фестивалі, огляди-конкурси художньої творчості етнічних груп, покази народних обрядів, матеріалів з етнографії і побуту, історичної та культурної спадщини, етносів України. Через Український центр народної творчості здійснювало методичне керівництво гуртками народної творчості, любительськими клубами та об’єднаннями, які працювали при установах культури, виділяло цільові місця для підготовки кадрів творчих та культурно-освітніх працівників з числа представників етносів.

Міністерство культури працювало на основі Положення, затвердженого Президентом України (1995 р.). Його завданням було здійснення гуманної політики у сфері культури і мистецтва як необхідної умови гармонійного

духовного розвитку українського народу, створення сприятливих умов для збереження етнічної мовної і культурної самобутності та рівноправного розвитку культур національних меншин України [50, арк. 5].

Міністерство культури України, керуючись Конституцією України, Декларацією про державний суверенітет України, Актом проголошення незалежності України, Декларацією прав національностей України, Законами України „Про культуру”, „Про національні меншини в Україні”, „Про об'єднання громадян”, Рамковою конвенцією про захист національних меншин, Європейською хартією регіональних мов або мов меншин, Конвенцією про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження, створювало сприятливі умови для рівноправного розвитку та активної участі у духовно-культурному житті держави представників різних національностей.

У 1991 р. Міністерство культури УРСР спільно з республіканською Радою національних культурних товариств розробило комплексний план заходів, спрямованих на задоволення культурних потреб етносів України. Вони впливали з комплексної програми розвитку культур в УРСР у період до 2005 р., затвердженої постановою РМ УРСР (1990 р.), постанови Президії Верховної Ради УРСР (1991 р.) „Про інформацію Комісії ВР УРСР з питань культури та духовного відродження „Про стан роботи органів державного управління по створенню умов для розвитку культур національних меншин України” [40, арк. 66].

В Україні залучення представників етноменшин до участі в розробці та реалізації етнокультурної політики відбувалося здебільшого через діяльність експертних рад (комісій), що утворювалися при Міністерстві культури і туризму України, а також через впровадження різноманітних програм. При Міністерстві діяла Рада з питань культури національних меншин України. Гостро стояло питання поліпшення взаємодії міністерства з регіональними громадськими організаціями. Деякі регіони, відповідно, набували власного досвіду в питаннях залучення громадян до участі в етнокультурному житті. У

2008 р. у містах Львів, Київ, Житомир, Вінниця було проведено семінар з питань залучення інституцій громадянського суспільства до підтримки культури (наказ Міністра культури і туризму України від 27.11.2008 № 1466/0/16-08). Цей загальнодержавний проект мав на меті презентувати та винести на громадянське обговорення нові форми менеджменту в культурі, перевірені практикою західних країн. Організатором проекту виступила Державна агенція промоції культури України, пріоритетом діяльності якої є привернення уваги суспільства до реальної підтримки та розвитку галузі культури через запровадження нових форм менеджменту [426, с. 160].

Міністерством приділялася увага такому важливому питанню, як поєднання української культури і культури депортованого народу – кримських татар. У цьому плані діяли різні форми співпраці міністерства з Міністерством культури і мистецтв АР Крим, Фондом кримськотатарського мистецтва та етнографії, Асоціацією кримських караїмів „Кримкарайлар”, Кримським культурно-просвітницьким товариством кримчаків „Кримчахлар”, Республіканською кримськотатарською бібліотекою ім. І. Гаспринського, Кримськотатарським фольклорним ансамблем „Крим”, Державним кримськотатарським хореографічним ансамблем „Хайтарма”, Кримськотатарським академічним музично-драматичним театром та іншими закладами культури і мистецтва Криму. Проводилися фестивалі, конкурси, свята, концерти, дні культури, виставки декоративно-ужиткового та образотворчого мистецтва, тематичні виставки книг, науково-практичні конференції тощо [110, арк. 3].

Розвиваючи співпрацю з національно-культурними товариствами, Міністерство надавало їм організаційно-методичного та фінансового сприяння у проведенні культурно-мистецьких та культурологічних акцій. У 2007 р. і 2008 р. Рада національних товариств України, Фонд кримськотатарського мистецтва і етнографії, Асоціація німців, Рада німців, Федерація греків, Спілка поляків, Всеукраїнська спілка білорусів, Всеукраїнська молдавська асоціація, Асоціація караїмів, Асоціація корейців,

Асоціація грузин „Іберіелі”, Союз гагаузів, Єврейський фонд, Єврейська рада, Рада національних товариств Миколаївської області, Культурно-просвітницький центр кримських татар „Брилик”, Всеукраїнський татарський культурний центр „Туган Тел”, Всеукраїнський національний культурно-просвітницький центр „Русское собрание”, Всеукраїнська спілка „Конгрес ромен України”, Всеукраїнська спілка вірмен, Конгрес національних громад України відповідно одержали 1,5 млн і 1,3 млн грн. з Держбюджету [110, арк. 3].

Міністерство надавало організаційну та фінансову підтримку ініціативам національно-культурних товариств культурно-мистецького, освітнього та науково-практичного спрямування локального, національного та міжнародного масштабу в різних регіонах країни, націленим на сприяння розвитку традицій і культури етносів України. Орган орієнтувався на підвищення міжкультурної компетенції етносів шляхом розвитку усвідомлення культур, їх вираження та на розробку дієвих механізмів співпраці державного, громадського та приватного секторів.

Уряд для забезпечення культурних потреб етноменшин реалізовував бюджетну програму „Заходи з відтворення культури національних меншин”. Щороку на фінансування цієї програми з державного бюджету виділялося кілька мільйонів гривень, чого, звичайно, недостатньо, але це дозволяло фінансово підтримати основні фестивалі та свята національних культур різних етносів України.

Піклуючись про збереження культурних традицій і надбань етносів, що проживають в Україні, держава всіляко сприяла відзначенню ними днів своєї національної культури, пам'ятних дат, релігійних та обрядових свят тощо. У 2001р. з ініціативи Мінкультури проведено міжнародний семінар з питань створення програми розвитку культурного партнерства державних установ і закладів культури з недержавними організаціями „Культура етносів України та української діаспори як складова української культури”. У семінарі взяли участь керівники громадських організацій національних меншин із більшості

регіонів України, працівники зацікавлених міністерств і відомств, представники управлінь культури облдержадміністрацій. За результатами семінару вироблено ряд методичних матеріалів з цієї проблематики [638, с. 62].

У 2001 р. в структурі Мінкультури було створено управління культури етносів України та української діаспори, до кола завдань якого входило сприяння розвитку культур етноменшин України, практичне втілення етнокультурної політики України, збереження багатющої палітри мов, традицій, звичаїв, фольклору етнічних меншин як невід'ємної складової культури українського народу. При Міністерстві культури України діяв дорадчий орган – Рада з питань культури національних меншин.

Міністерство долучалося до законотворчої роботи. Лише у 2010 р. відомство внесло на розгляд Верховної Ради України законопроекти, які стосувалися внесення змін до чинного законодавства у сфері меншин, зокрема, Законів України „Про Концепцію державної етнонаціональної політики України”, „Про внесення змін до Закону України „Про свободу совісті та релігійні організації”, розпорядження Кабінету Міністрів України „Про схвалення Концепції Державної цільової програми облаштування депортованих кримських татар та осіб інших національностей, які повернулися в Україну, їх адаптації та інтеграції в українське суспільство на період до 2015 року” та ін. [116, арк. 8].

Міністерство культури України виступало співвиконавцем міжвідомчого Плану заходів щодо протидії проявам ксенофобії, расової та етнічної дискримінації в українському суспільстві на 2010–2012 роки, а також Плану заходів щодо інтеграції осіб, яким надано статус біженця, в українське суспільство на період до 2012 року. У цій роботі Міністерство взаємодіяло з Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців.

У 2011 р. за підтримки Міністерства Рада національних товариств провела Всеукраїнську виставку образотворчого мистецтва етносів України „Vivat, Україно!” (до 20-річчя незалежності України), Всеукраїнську

конференцію національних меншин „Ми – українці”; Конгрес національних громад України провів культурно-мистецьку акцію „Дитячий табір «Джерела толерантності»”; Асоціація німців України провела Всеукраїнський дитячий форум „Співдружність”; Єврейський форум України провів Міжнародний театральний фестиваль „Мандруючі зірки”, присвячений творчості Шолом-Алейхема. Іншими національно-культурними товариствами були проведені: II Міжнародний поетичний фестиваль „MERIDIAN CZERNOWITZ”, Всеукраїнський фестиваль грецької культури „Мега Йорти”, Всеукраїнський фестиваль корейської культури „Кореяда”, культурно-мистецька акція „Грузинська народна творчість в Україні”.

Міністерство активно співпрацювало з недержавними організаціями меншин України. На постійній основі надавалася організаційно-методична та фінансова підтримка ініціативам національно-культурних товариств культурно-мистецького, освітнього та науково-практичного спрямування, локального, національного та міжнародного масштабу в різних регіонах України.

Ще у 1995 р. Концепція розвитку культур етноменшин передбачила ряд змін у підготовці кадрів для задоволення потреб етноменшин. Зокрема, перегляд програм ВНЗ та врахування духовних потреб етносів і особливостей етнокультурної ситуації в Україні; продовження практики створення спеціалізованих груп, а також системи перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів у галузі культури та мистецтва етноменшин; забезпечення обміну студентами й аспірантами навчальних закладів України з відповідними навчальними закладами етнічних батьківщин етноменшин; організацію наукових досліджень з проблем культур меншин, соціокультурної ситуації в місцях їхнього компактного проживання; забезпечення формування комп'ютерного банку даних з питань етнокультурного розвитку України [49, арк. 73].

Згідно з розробленою в 1995 р. Міністерством культури Концепцією розвитку культур етноменшин пріоритетними напрямками в реалізації

державної політики в цій сфері мали стати відродження звичаїв і традицій національних меншин України, всебічний розвиток їх самодіяльного та професійного мистецтва, створення умов для підготовки творчої інтелігенції, а також збереження і охорона пам'яток культури, здійснення фундаментальних досліджень у галузі теорії та історії культур етносів України [49, арк. 71].

Міністерством культури виділялись кошти на популяризацію художньої творчості етноменшин, головним напрямком якої було проведення гастрольних заходів театрів та концертних колективів. У 1992 р. було профінансовано фестиваль „Березіль – 93”, „Інтертеатр”, Міжнародний музичний фестиваль; пропаганду творчих здобутків Кримськотатарського театру, Київського єврейського театру „Мазлгов”, угорського театру в Берегово; фестиваль професійних художніх колективів етносів; створення Центрів польської музичної культури [13, арк. 79–84]. У 1992 р. розпочалася підготовка кадрів для єврейських професійних театрів. Міністерство культури доручило Київському державному інституту театального мистецтва провести перший набір студентів на єврейський акторський курс [38, арк. 85]. У 1993 р. на клопотання Міністерства культури АР Крим було відкрите театральне відділення в Кримському училищі культури, яке в 1995 р. випустило групу зі спеціальності „Акторське мистецтво”; 40 % учнів навчального закладу склали кримські татари [50, арк. 7].

На виконання „Комплексних заходів щодо розвитку культур національних меншин України на період до 2005 року” (2002 р.) Міністерство розробило широкомасштабний довгостроковий культурно-мистецький проект „Україна – відкритий світ”, у рамках якого лише в 2003 р. було проведено ряд заходів – культурологічних, інформаційних, культурно-мистецьких, серед них: круглий стіл „Проблеми правової інтеграції депортованих” (Київ); семінар „Проблеми історії та культури кримських караїмів і кримчаків” (Бахчисарай); культурно-інформаційний проект „Культура етносів України” (Київ); Всеукраїнський пленер живописців та

різьбярів по дереву „Синьогори – 2003” (Чернівецька обл.); Всеукраїнський форум національних культур (Київ); культурно-мистецька акція „Скарби слов’янського світу” до Дня слов’янської писемності і культури (Київ); культурно-мистецька акція „Київ золотoverхий єднає...” (Київ); Дні кримськотатарської культури (Київ); Всеукраїнська фотовиставка „Етнічне розмаїття України” (Київ).

Значно активізувалася робота в регіонах. При організаційно-методичній та фінансовій підтримці Міністерства відбулася низка національно-культурних свят та фестивалів: „Сім культур” – у Хмельницькій, „Дружба” – у Миколаївській, Міжнародний фестиваль етнічних театрів „Етно-діа-сфера” – у Закарпатській, новорічно-різдвяне свято „А вже зізда ясна...” – у Чернівецькій, Всеукраїнський фестиваль національних культур „Ми – українські” – у Запорізькій областях та ін. [185, с. 38–39].

Міністерством культури та іншими центральними органами виконавчої влади реалізується міжвідомчий План заходів із протидії проявам ксенофобії, расової та етнічної дискримінації в українському суспільстві на 2010–2012 роки. На його виконання здійснювався ряд заходів, спрямованих на реалізацію завдань щодо забезпечення суспільної стабільності та міжетнічної злагоди в українському суспільстві, задоволення етнокультурних потреб етнічних спільнот, активізації їхньої участі в соціальному-економічному, політичному та духовно-культурному житті суспільства, запобігання будь-яким проявам нетерпимості або упередженого ставлення до осіб з огляду на їхню етнічну приналежність. Зокрема, в 2011 р. було проведено культурно-мистецьку акцію „Дитячий табір «Джерела толерантності»” у Закарпатській області; культурно-освітню акцію для дітей депортованих народів Криму „Радість відродження”; організовано Молодіжний форум „Ксенофобія – етнотолерантність як формат комунікації сучасної молоді” тощо [119, арк. 15].

Міністерство мало обмежені фінансові ресурси для підтримки культурно-мистецьких проєктів. Причому обсяги з року в рік зменшувалися:

якщо в 2008 р. відомством виділялось на підтримку культур етноменшин 1,5 млн грн, то в 2009 р. використано було в десять разів менше (150 тис. грн.) [112, арк. 9]. Міністерство зверталось до пошуку нових форматів співпраці з метою використання креативних можливостей творчого сектору та вивчення можливих шляхів міжсекторального партнерства.

Лише упродовж 2010 р. Міністерство культури України здійснювало фінансово-організаційну підтримку 26 культурно-мистецьких заходів національних меншин, у тому числі Всеукраїнського фестивалю культур національних меншин „Таврійська родина”, Всеукраїнського фестивалю національних культур південного регіону України „Дружба”, Культурно-мистецької акції з підтримки культури етносів, що не мали власної історичної батьківщини, та малочисельних народів Криму. Проведення Всеукраїнського форуму національних культур „Україна: мистецьке розмаїття та діалог культур” також стало можливим за сприяння держави та громадських об'єднань.

Відділ з питань культури етносів України Міністерства культури і мистецтв України співпрацював з Радою представників громадських організацій національних меншин при Президентові України та Всеукраїнською федерацією польських організацій в Україні, Всеукраїнською радою національних товариств, грецьким центром культури „Зорбас”, Всеукраїнським російським товариством „Русское собрание”, Миколаївською обласною радою громадських організацій національних меншин, Закарпатським обласним центром національних культур, центром німецької культури „Дойче квеле” та ін.

В цілому продуктивні рішення ухвалювалися на широкоформатних нарадах Міністерства, присвячених розвитку культури етноменшин. В 2009 р. було проведено кілька таких нарад за участі громадських організацій, експертів, науковців, представників місцевих органів влади, дипломатів. На одній з них – „Україна. Європа. Культурне розмаїття” – презентувалося

обговорення концепції Всеукраїнського форуму національних культур „Україна: мистецьке розмаїття та діалог культур” [112, арк. 9].

Великої уваги Міністерство надавало розвитку пам'ятко-охоронної галузі, створивши Державну службу охорони культурної спадщини.

Міністерство спільно з Міністерством культури і мистецтв АР Крим розв'язувало соціально-економічні та культурно-освітні проблеми, пов'язані з поверненням в Україну депортованих кримських татар і осіб іншого етнічного походження, створенням належних умов для духовного відродження, розвитку і взаємозбагачення культур на півострові. Відомства співпрацювали з Фондом кримськотатарського мистецтва та етнографії, Асоціацією німців України, Асоціацією кримських караїмів „Кримкарайлар”, Кримським культурно-просвітницьким товариством кримчаків „Кримчахлар”, Республіканською кримськотатарською бібліотекою ім. І. Гаспринського, Кримськотатарським фольклорним ансамблем „Крим”, Державним кримськотатарським хореографічним ансамблем „Хайтарма”.

У 2008 р. за їх часткового фінансового сприяння (перераховано 150 тис. грн) було проведено молодіжне кримськотатарське свято Хидирлез, фестиваль української і тюркської культури „Калос лимен Акмечеть”, молодіжне кримськотатарське свято Дервіза, етнографічне кримськотатарське свято Хидирлез, свято культури німців України та Всеукраїнський фестиваль німецької культури [112, арк. 9].

Міністерство сприяло проведенню заходів, приурочених пам'ятним датам, які мали важливе значення. Лише протягом 2004–2011 рр. під його патронатом пройшли: Всеукраїнський фестиваль ромської культури (Біла Церква, Київська область, 2004 р.), Всеукраїнська культурно-мистецька акція „Рома України”, ромський театральний проект у регіонах України „Ми – цигани”, Культурологічна акція до дня Голокосту ромів (2007 р.), Всеукраїнська циганознавча науково-практична конференція „Роми України: із минулого у майбутнє” (2008 р.), концерт, присвячений Міжнародному дню жертв Голокосту ромів (Київ, 2011 р.) [120, арк. 5].

З метою створення належних умов для охорони та збереження нематеріальної культури було створено відповідну нормативно-правову базу. Міністерство культури затвердило Примірне положення про обласний центр народної творчості та культурно-освітньої роботи. Під контролем Міністерства відбувалося переміщення культурних цінностей етноменшин. З цією метою відомством організовувалися і проводилися науково-практичні конференції, семінари з проблем культурних цінностей. У 2008 р. за сприяння Міністерства до Бахчисарайського державного історико-культурного заповідника було повернуто близько 30 кримськотатарських стародруків з Львівського музею історії релігії [112, арк. 9].

Дні культури проводились відповідно до доручення уряду. Міністерство культури готувало відповідний наказ, яким затверджувався склад оргкомітету та призначалися відповідальні органи, на котрі покладалась ті чи інші культурно-мистецькі заходи [45, арк. 42].

Згідно із затвердженням у 1991 р. Міністерством культури УРСР Положенням проводився Республіканський фестиваль народної творчості „Всі ми діти твої, Україно”. Фестиваль своїм завданням мав сприяти засвоєнню етносами України багатств духовної і матеріальної культури, формуванню і задоволенню їх культурних запитів і проводився відповідно до прийнятої урядом „Комплексної програми основних напрямків розвитку культури в Українській РСР у період до 2005 року”, „Державної програми розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2005 року”, а також на виконання постанови Президії Верховної Ради УРСР (1991 р.) „Про інформацію Комісії Верховної Ради Української РСР з питань культури та духовного відродження „Про стан роботи органів державного управління по створенню умов для розвитку культур національних меншин України”.

Фестиваль мав підвищувати соціальну роль та рівень художньої творчості етноменшин; сприяти відродженню, збереженню, розвитку їх культур і традицій, активізації спільної роботи закладів культури з

національно-культурними товариствами. Програма заходу, що відбувався в 1991 р., включала свято грузинської, татарської культур; свято творчості народів Криму; свято угорської народної творчості; свято українсько-польсько-єврейської культури; фестиваль „Болгарське літо”, „Свято греків Приазов'я”, „Мега юрти”, „Свято німецької культури” тощо [41, арк. 75–76].

Починаючи з 1988 р. Міністерство раз у два роки спільно з Радою національних товариств України опікалося проектом „Всеукраїнський форум національних культур України «Всі ми діти твої, Україно!»”. Фестиваль щоразу мав різну тематику. У 2013 р. темою фестивалю була дитяча творчість. Виступали такі колективи: „Наша файта” (Закарпаття – народні словацькі танці), „Біла птаха” (Донеччина – грецьке танцювальне мистецтво), „Мостиські соловейки” (Львівщина – польські народні пісні), „Житанес” (Харків – циганські танці та спів), „Щасливе дитинство” (Київ – дитячо-юнацька хореографічна студія ім. М. Коломійця) [312].

На початку 1990-х років Міністерство культури розв'язувало проблеми культури етноменшин через культурно-освітній центр „Дружба”. У рамках його діяльності Міністерство культури спільно з національно-культурними товариствами щорічно починаючи з 1991 р. проводили республіканський фестиваль народної творчості „Всі ми діти твої, Україно!”, відповідно до програми якого в м. Дружба (Сумщина) відбулися фестиваль російської і білоруської культур; фольклорні свята „Біля криниці дружби” (Луганщина); Міжнародне свято „Слов'янське коло” (Хмельниччина); свято народної творчості „Барви таврійського краю” (Херсонщина). У фестивалі в цілому брало участь близько 40 російських самодіяльних колективів [40, арк. 66].

У 1991 р. культурно-освітній центр „Дружба” спільно з Українським республіканським товариством російської культури „Русь” провели свято російської культури, в якому взяли участь народні митці з Москви, Пензи, Пермі, Уфи, Краснодарського краю, а також цикл літературно-мистецьких вечорів.

Помітну роль серед росіян України відігравало Українське республіканське товариство російської культури „Русь” (створене 1990 р.), яке об'єднало Київське, Харківське, Одеське, Львівське, Тернопільське, Закарпатське товариства російської культури та Пушкінські товариства Києва і Запоріжжя. Товариство „Русь” спільно з центром „Дружба” лише в 1991 р. провели близько десятка заходів. Товариство долучало до різного роду культурних акцій близько 40 колективів, серед них: фольклорний ансамбль із с. Золотоусівка Волноваського району Донецчини; етнографічний хор російських старообрядців Перевальського району Луганщини; фольклорний ансамбль „Русские посиделки” Ізмаїльського району Одещини [40, арк. 67].

Перший Всеукраїнський фестиваль народної творчості „Всі ми діти твої, Україно!” проходив протягом 1991–1993 рр. і проводився відповідно до наказу Міністерств культури України та спільної постанови Колегії Мінкультури та Комітету у справах національностей при Кабінеті Міністрів України. Відповідно проходили свята етнічних культур в Криму, Одеській, Закарпатській, Донецькій, Луганській, Вінницькій, Кіровоградській областях, Києві. Фестиваль значною мірою сприяв національно-культурному відродженню, активізував роботу національно-культурних товариств. Фестиваль передбачав заключний етап заходів, який проводився в Києві, за участю лауреатів обласних фестивалів – 23 художніх аматорських колективів, 40 народних майстрів, вчених, мистецтвознавців [44, арк. 48].

Завданням Другого Всеукраїнського фестивалю народної творчості „Всі ми діти твої, Україно!” були: підтримка демократичних громадських ініціатив, спрямованих на відродження і розвиток культур етноменшин; створення умов для розвитку культур етноспільнот; активізація діяльності, оновлення і вдосконалення форм та методів роботи органів і установ культури в питаннях збереження та розвитку культури етноменшин; проведення міжнародних, всеукраїнських культурно-мистецьких акцій за участю творчих колективів меншин [44, арк. 53].

Лише в 2008 р. Міністерство культури і туризму спільно з національно-культурними товариствами долучалося до проведення Форуму національних культур „Всі ми діти твої, Україно”, Міжнародного етнографічного фестивалю „Краї збирають друзів”, Міжнародного фестивалю театрів національних меншин України та Карпатського Євро регіону „Етно-діасфера”, науково-практичної конференції до Дня слов'янської писемності та культури „Українська книга у перекладах мовами національних меншин”, Всеукраїнської виставки ремесел „Розмаїття давнини” (вироби народних майстрів – представників етносів України), II мистецького фестивалю „Відчуй смак рідної мови” в рамках Міжнародного фестивалю мов „Екологія спілкування”, Літературно-мистецької акції „Тарас Шевченко у світовій літературі” (поезія Т.Г. Шевченка мовами національних меншин України), Всеукраїнської циганознавчої науково-практичної конференції „Роми України: із минулого в майбутнє”, Кримськотатарських свят Хидирлез та Дервіза, Всеукраїнського фестивалю німецької культури, Всеукраїнського фестивалю творчих родин національних меншин, присвяченого Дню незалежності України, X Всеукраїнського фестивалю єврейських театрів „Мандруючі зірки”, присвяченого творчості класика української єврейської літератури Шолом-Алейхема, Всеукраїнського фестивалю національних культур „Дружба”, Всеукраїнського пленеру майстрів декоративно-ужиткового мистецтва з числа представників національних меншин „Синьогори”, Міжнародного конкурсу-фестивалю дитячої та юнацької творчості „Всі ми діти твої, Україно”, IX Міжнародного ромського фестивалю „Амала–2008, семінару-практикуму „Народні пісні та фольклор – основне джерело творчості самодіяльних колективів громадських організацій білорусів України”, фестивалю культури народів кавказького регіону „Мир Кавказу”, культурологічно-мистецької акції „Радість відродження” (для дітей депортованих народів Криму), дитячого табору „Джерела толерантності” тощо [112, арк. 3].

Україна долучалася до європейських ініціатив, спрямованих на пошук шляхів поліпшення міжкультурного діалогу. 2008 р. у Європі було проголошено Європейським роком міжкультурного діалогу. Відповідно до указу Президента України „Про проведення у 2008 році Року міжкультурного діалогу в Україні” проводився Рік з метою сприяння розвитку традицій і культури української нації, пропагування культурного розмаїття національних меншин України, інтеграції до європейського культурного середовища та поліпшення співіснування людей різних культур [186].

Проводилися міжрегіональні і місцеві культурні обміни, дні культури та інші культурно-мистецькі акції. Широко висвітлювався засобами масової інформації внесок культур національних меншин у національне культурне надбання. Розповсюджувалась інформація, спрямована на популяризацію культури, історії, мови, звичаїв і традицій української нації та національних меншин України. Активізувались наукові дослідження. Проводилися науково-практичні конференції, семінари та інші тематичні заходи з питань міжкультурного діалогу в Україні та європейському культурному середовищі, національних меншин України, а також про роль національного культурного надбання в європейському культурному середовищі, сприяння співпраці представників національного культурного середовища з міжнародними культурними організаціями. Виконання заходів, передбачених цим Указом, було покладено на Кабінет Міністрів України.

У 2008 р. у рамках проведення в Україні Року міжкультурного діалогу Міністерство культури і туризму України спільно з Радою національних товариств України провели V Всеукраїнський фестиваль творчих родин національних меншин та Всеукраїнську виставку ремесел „Розмаїта дивина”. Під час фестивалю своє неповторне мистецтво представили понад 20 родинних колективів з різних областей України: танцювальний родинний колектив караїмів „Федан”, німецький дитячий родинний ансамбль „Гльок-кляйн”, гагаузький сімейний дует „Борлак”, кримськотатарський родинний колектив Абтішаєвих, румунський родинний фольклорний ансамбль „Таран

куца”, народний самодіяльний молдавський ансамбль родини Лупан, циганський театр пісні і танцю „Очі чорні”. У рамках фестивалю відбулася Всеукраїнська виставка ремесел „Розмаїта дивина”, яка порадувала киян та гостей столиці виробами майстрів – представників національних меншин з Буковини і Криму, Полісся і Слобожанщини, Закарпаття і Наддніпрянщини [370].

У Рік міжкультурного діалогу (2008 р.) проводилися різноманітні акції. У Києві з ініціативи Міністерства культури України було реалізовано культурно-мистецький проект „Разом у розмаїтті”. У його рамках було проведено конференцію „Поліетнічна сутність культурних пам’яток України”, презентацію етномистецької виставки „Україна – наш дім” у Державному музеї книги і друкарства України, а у Національній музичній академії ім. П.І. Чайковського – концерт творчих колективів національних меншин з різних регіонів України. Також учасники акції мали можливість відвідати два семінари – Всеукраїнський семінар керівників громадських організацій національних меншин „Міжкультурний діалог – шлях до толерантності та єдності суспільства”, що проходив у Києві, та семінар керівників груп літнього табору толерантності, який було організовано у смт Ясеня Закарпатської області. Поблизу арки Дружби народів у Києві пройшов фестиваль національних культур „Фольклорама”. Це спільний проект Головного управління у справах національностей і релігій та Ради національно-культурних товариств міста. У „Фольклорамі” взяли участь більше 20 творчих колективів – представників національно-культурних громад столиці [437].

У 2008 р. Міністерство в межах Року міжкультурного діалогу в Україні спільно з Радою національних товариств України проводили всеукраїнські акції: фестиваль родинних колективів етносів України, конкур читців „Тарас Шевченко мовами національних меншин”, численні форуми національних культур, фестивалі дитячої творчості, театральні фестивалі тощо. Особлива увага приділялася виконанню програми розселення та облаштування

депортованих кримських татар і осіб інших національностей, що повернулися на проживання в Україну, їх адаптації та інтеграції в українське суспільство на період до 2010 року. У рамках програми також проводилися культурно-мистецькі заходи, свята Хадирлез, Дервіза, Курбан-Байрам та ін. [116, арк. 8].

Міністерство забезпечувало представництво України в роботі міждержавних, міжурядових, міжвідомчих комісій, комітетів та робочих груп. Це сприяло поглибленню відносин України з іншими країнами, уможливило розширення співробітництва в культурній сфері.

У справі захисту етноменшин Міністерство керувалося положеннями Рамкової конвенції ООН. Важливим напрямком роботи Міністерства була гармонізація законодавства України у сфері забезпечення культурних прав етноменшин із відповідним європейським законодавством. Проведені громадські обговорення сприяли ратифікації Україною Конвенції ЮНЕСКО про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження, ухваленої 33-ю Генеральною конференцією у 2005 р.

У 2006–2010 рр. основними напрямками діяльності Міністерства культури і туризму у сфері міжнародного культурного співробітництва були: удосконалення законодавчої бази міжнародного культурного співробітництва, її гармонізація із законодавством ЄС; подальша розробка його бази; розширення участі у роботі міжнародних та міждержавних організацій; реалізація Плану дій України – ЄС, зокрема через заходи, передбачені програмою „Київська ініціатива”; посилення співпраці з міжнародними організаціями, зокрема через програми та проекти Ради Європи; максимальне залучення українського культурно-мистецького середовища до культурного життя у світовому культурному просторі, популяризація української культури у світі; збереження та розвиток етнокультурного розмаїття [116, арк. 7].

Ще у 1993 р. між Міністерством культури України і Міністерством культури і друку Республіки Білорусь було підписано Угоду про співробітництво в галузі культури. Як додаток було ухвалено Протокол про

співпрацю на 1995–1996 рр. Лише в 1995 р. пройшли Дні культури та мистецтв України в Республіці Білорусь, в рамках якого відбувались перемовини між офіційними делегаціями, було проведено 11 концертів, книжкову виставку з фондів Національної парламентської бібліотеки України „Землі квітучої краса”, виставку образотворчого мистецтва „П’ять століть українського живопису”, фестиваль кінофільмів [48, арк. 85].

Міністерство регулярно брало участь у міжнародних заходах, присвячених збереженню культурної спадщини етносів. У 2009 р. Україна долучилась до проекту „Реабілітація культурної спадщини історичних міст”, започаткованого Радою Європи і спрямованого на розвиток міжкультурного діалогу.

Міністерство координувало діяльність Двосторонньої українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури, Змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин та Змішаної міжурядової Українсько-Румунської комісії з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин, а також стало членом Двосторонньої Українсько-Російської міждержавної комісії зі співробітництва у галузі культурно-мовних потреб національних меншин, Міжвідомчої робочої групи з питань протидії ксенофобії, міжетнічній та расовій нетерпимості.

Отже, в діяльності Міністерства культури України проблема розвитку культури етноменшин була однією з визначальних у переліку функціональних компетенцій. Протягом досліджуваних років удосконалювалися управлінські засади цього процесу. Лівову частку зусиль у своїй роботі відомство спрямовувало на вироблення рекомендацій стосовно проведення культурних заходів, діяльності національно-культурних товариств. Регулярно розширюючи міжнародні контакти із зарубіжними урядовими і неурядовими організаціями, Міністерство втілювало низку проектів, програм, які були важливими та ефективними для організації культури етноменшин.

РОЗДІЛ 3

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ЯК ЧИННИК ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

3.1. Проблема охорони та збереження культурних надбань етноменшин

Культурна спадщина етноменшин виступала потужним засобом згуртування тієї чи іншої спільноти, виховання в неї самосвідомості, національної гідності. В Україні склалася система пам'яткоохоронної справи, яка включала низку організаційних, політико-правових, міжнародних чинників. Вітчизняна нормативна система базувалася на принципах, що містилися в документах міжнародних організацій – ЮНЕСКО, ІКОМ та ІКОМОС, які формували практичну діяльність галузі охорони культурної спадщини. Хартії ІКОМОС використовувалися як інструмент розробки законодавства, належного використання фінансів, регулювання питання проведення реставраційних робіт, відтворення пам'яток тощо. Пам'яткоохоронні структури України в основу діяльності покладали Конвенцію „Про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності”, яка стосувалася системи контролю за переміщенням культурних цінностей за межі держави. Вони керувалися положенням щодо збереження об'єктів загальнолюдського значення (що мали універсальну загальнолюдську цінність) Конвенції „Про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини”.

На основі чинного законодавства та відповідно до міжнародних зобов'язань в Україні було розроблено та впроваджено нормативні акти, що склали основу системи охорони пам'яток у державі. Основним документом, що визначає державну політику в галузі, є Закон України „Про охорону культурної спадщини” (2000 р.) [363], який передбачив проведення єдиної державної політики в галузі, визначив особливу відповідальність держави за виявлення, облік, вивчення, реставрацію й охорону культурної спадщини,

невідчужуваний характер особливо цінних об'єктів культурної спадщини; забезпечення доступу до них. Затверджений Кабінетом Міністрів України Порядок визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України надав можливість входження об'єктів культурної спадщини етнотеншин до даного Реєстру та гарантував їх захист.

Правову основу цих перспективних заходів заклала низка базових документів, зокрема Загальнодержавна програма збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004–2010 рр., Комплексна програма паспортизації об'єктів культурної спадщини на 2003–2010 рр. та інші. Відзначаючи потребу в таких документах, водночас необхідно визнати, що окремі їх положення не відображали нових реалій, спираючись на радянський досвід, мали декларативний характер. До того ж ухвалення цих програм тривалий час гальмувалося через суперечності між окремими політичними силами, що обстоювали різні корпоративні інтереси.

Спостерігалася бюрократизованість української системи охорони культурної спадщини. Державна служба охорони культурної спадщини у 2005 р. реорганізувалася в Державну службу з питань національної культурної спадщини, основними завданнями якої було: здійснення державного управління; реалізація державної політики у сфері обліку (виявлення, наукового вивчення, класифікації, державної реєстрації), захисту, збереження, належного утримання, використання, консервації, реставрації і музеєфікації пам'яток та ін. Затягнутий процес створення цієї структури призвів до нестабільності в її роботі, відтоку фахівців. Усе це передбачає подвійне завдання: сформувати структуру, в тому числі управлінську, пристосовану до нових внутрішніх і зовнішніх умов, та систему охорони культурної спадщини з урахуванням європейських і світових стандартів. Наявний стан обліку пам'яток не був цілком задовільним. Багато пам'яток не мали відповідної облікової документації, що було недопустимим з точки зору міжнародної практики. Недостатнє фінансування роками не дозволяло

завершити формування Державного реєстру національного культурного надбання. Недофінансування заходів з охорони пам'яток, неврахування специфіки пам'яткоохоронної справи, зокрема в оподаткуванні, призвело до значного погіршення стану пам'яток [733, с. 11].

В Україні протягом досліджуваних років надто повільно розв'язувалися проблеми збереження культурної спадщини етноменшин. Мали місце факти руйнування, знищення пам'яток культури й архітектури. У 2005 р. експерти Уповноваженого Верховної Ради України з питань людини у АР Крим виявили, що будинок-музей поета-кримчака І. Сельвінського (Сімферополь, пров. Бондарний) був знесений через зношеність у середині 1990-х років. Відбудовані роботи не розпочиналися. Міністерство культури АР Крим навіть не планувало виділення коштів на це. На караїмських цвинтарях – Мангуп і Чуфу-Кале – тривав процес грабіжницьких розкопок і хуліганських погромів. Через відсутність коштів на ці цілі цвинтарі не охоронялися Бахчисарайським державним історико-культурним заповідником. Так само тривав процес природного руйнування пізньосередньовічної „турецької” татарської лазні (Євпаторія, вул. Училищна, 13), а об'єкт не охоронявся, виділення коштів на реконструкцію не планувалося. Вірменська церква з розписами XIV ст. (Феодосія, район „Карантин”) зазнавала природного руйнування. Храм „Трьох вершників” – пам'ятка грецької культури XIII ст. (городище Екси-Кермен, Бахчисарайський район) – зазнав руйнування унікальних фресок, об'єкт не охоронявся Бахчисарайським державним історико-культурним заповідником. Набули розголосу події, пов'язані зі стародавнім мусульманським цвинтарем по вул. Будьонного у Бахчисараї, територія якого включена до списку (2004 р.) пам'яток місцевого і національного значення. У 2004 р. Бахчисарайська міська рада прийняла рішення про перенесення з його території ринку. Невиконання цього рішення призвело до ескалації напруженості та громадського протистояння у Бахчисараї. Мали місце проблеми поховання представників меншин. Траплялись випадки, коли

всупереч чинному законодавству представникам меншин на окремих цвинтарях не дозволяли ховати своїх померлих родичів, а щодо деяких поховань вчинялися акти вандалізму. У Чернівцях мали місце акти вандалізму, знищення і незаконного продажу надгробних пам'ятників і склепів, зруйнування місць поховання видатних представників меншин.

Приділялась увага проблемі повернення культурних цінностей кримських татар. На пошук шляхів повернення цінностей була спрямована робота Другої Міжнародної науково-практичної конференції „Кримськотатарські культурні цінності: пошук, атрибуція, проблеми збереження і повернення”, що стало підтвердженням циклу семінарів та конференцій про культурні цінності кримськотатарського народу. Лише в 2008 р. Львівським музеєм історії релігії до Бахчисарайського державного історико-культурного заповідника було передано близько 30 кримськотатарських стародруків. Було видано науково-методичне видання „Покажчик рукописів і стародруків, переданих у 1976 році з Бахчисарайського історико-археологічного музею до державної Публічної бібліотеки ім. М.С. Салтикова-Щедріна” [110, арк. 3].

Важливим чинником гармонізації української законодавчої бази у сфері захисту культурних прав етноменшин із відповідною європейською законодавчою базою стала ратифікація Україною Конвенції ЮНЕСКО про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження, яка була ухвалена 33-ю Генеральною конференцією ЮНЕСКО (2005 р.) у Парижі й набула чинності з 2007 р.

У 1991 р. на державному обліку перебувало 114450 пам'яток історії, археології та мистецтв. У 1981 р. їх було 66753. У системі Міністерства культури діяло 23 історико-культурних заповідники та музеїв-заповідників, які створювались на основі комплексів пам'яток та місць, пов'язаних з життям та діяльністю видатних діячів культури [38, арк. 32].

У 1991 р. Україна мала незначну кількість пам'ятників діячам польської культури. Здебільшого це були знаки революціонерів, військових.

У Кременцях встановлено пам'ятник Ю. Словацькому; у Львові – Адаму Міцкевичу; в с. Мартинівка на Черкащині є пам'ятник і меморіальна кімната Л. Варницького. У Києві в музейному комплексі „Косий капонір” вшановано пам'ять учасників польського повстання 1863 р. У столиці також зберігалися могили польських воїнів – зенітників, що загинули в 1944 р. під час фашистських бомбардувань, коли частини Війська Польського переїздили із Сум на Волинь [42, арк. 91]. В Україні збереглося 120 будівель синагог, 207 єврейських старовинних кладовищ, комплекси містечкової забудови. Крім того, існували єврейські поховання на багатьох діючих кладовищах у населених пунктах України, де створені умови для проведення обрядів поховання громадян за національними та релігійними звичаями [591, с. 11]. У 2003 р. у Волинській області налічувалося 30 найвизначніших пам'яток історії та культури меншин, серед яких здебільшого меморіальні дошки та меморіальні музеї, серед них 26 єврейських та 4 польські [716, с. 88]. На Вінниччині зберігалося 25 найвизначніших пам'яток історії та культури етноменшин. В 11 музеях виставлялись експозиції, діяли зали, присвячені історичній та духовній спадщині етнічних груп [716, с. 81].

В Україні діяло декілька заповідників, що створені з метою охорони та збереження культурної спадщини етноменшин. Найбільш відомими серед них були такі: Державний історико-культурний заповідник у м. Бахчисараї, основним об'єктом якого був Ханський Палац Музею історії та культури кримських татар, що входить до складу заповідника; Державний історико-архітектурний заповідник „Стара Умань”. Біографія міста тісно пов'язана з хасидизмом. Тут зберігається могила одного з найвпливовіших духовних лідерів хасидів – цадика Нахмана з Брацлава. У 1994 р. меморіальному комплексу на місці поховання цадика Нахмана було надано статус історико-культурного центру.

В АР Крим під охорону держави було взято десятки пам'яток історії та культури кримських татар, вірмен, греків і німців. У 2000-і роки були зроблені вагомі кроки у напрямі реставрації мечетей Джума-Джамі в

Євпаторії, Муфті-Джамі у Феодосії, Юсоповської у с. Соколине Бахчисарайського району, Кебір-Джамі у Сімферополі, вірменської церкви у Феодосії, Зинджирли-Медресе і цвинтаря Гази-Мансур у Бахчисарайському районі, торгових рядів і турецької лазні в Євпаторії, меморіального комплексу на місці поховання І. Гаспринського і будинку, в якому він жив і працював, а також інших пам'яток історії та культури. Заповідник „Бахчисарайський історико-культурний заповідник” виступав одним з найпопулярніших об'єктів міжнародного пізнавального туризму на Півдні України (понад 600 тис. відвідувачів щорічно). Заклад був єдиним в Україні науково-просвітницьким центром, що спеціалізувався на вивченні, охороні, реставрації, популяризації та використанні пам'яток культурної спадщини Кримського ханату (Бахчисарайський Ханський палац та ін.) та візантійського культурного кола (печерні міста Криму), що не мають аналогів в Україні. Основу Заповідника склали три категорії пам'яток: об'єкти, пов'язані з історією формування і розвитку кримськотатарської державності; пам'ятки, об'єднані терміном „печерні міста” і „печерні монастирі”; а також різноманітні археологічні комплекси. Специфічною особливістю даного кола пам'яток залишалася абсолютна унікальність перших двох категорій, що не мали аналогів в країні. Об'єкти Заповідника (Ханський палац і печерні міста Чуфут-Кале та Мангуп) залишалися одними з найбільших популярних центрів туризму в Криму. Заповідник регулярно проводив міжнародні наукові конференції, публікував наукові та науково-просвітницькі видання, був центром, навколо якого історично склалася наукова школа археологічних досліджень. Завдяки активній роботі в туристично-екскурсійній сфері річні надходження склали понад 9 млн гривень. Заповідник мав належну матеріальну базу: сучасне музейне обладнання, реставраційні майстерні, спеціалізовану бригаду ремонтно-будівельних робіт, комп'ютеризовані робочі місця, приміщення для проведення наукових заходів тощо [117, арк. 7].

Здійснювалися певні заходи щодо збереження і відновлення пам'яток історії та культури євреїв України. Останніми роками підготовлено і видано ряд публікацій, зокрема з цих питань: „Євреї во Львові” (1994 р.), „Словник пам'яток історії та культури національних меншин України” (1997 р.), „Пам'ятники діячам науки і культури національних меншин України” (1998 р.) „Єврейські некрополі України” (1998 р.), „Синагоги України. Каталог” (1998 р.). На виконання Угоди між Урядами України та США „Про охорону і збереження культурної спадщини” (підписаної 1994 р.) та згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 1997 р. утворено Українську частину Спільної українсько-американської Комісії з питань культурної спадщини в Україні та української культурної спадщини в США. Діяльність Комісії сприяла розв'язанню цих проблем на державному рівні. Проте залишається чимало невирішених питань, які здебільшого пов'язані з проблемами законодавчого характеру та відсутністю коштів. Одним з аспектів діяльності Комісії було повернення в Україну пам'яток, які опинилися на території Сполучених Штатів Америки [117, арк. 7].

У 1994 р. відповідно до указу Президента в Україні було створено історико-культурний центр на місці поховання лідера брацлавських хасидів цадика Нахмана. В указі Президента України „Про створення у м. Умані Черкаської області релігійного історико-культурного центру” (1994 р.), зокрема, зазначалося: „Зважаючи на значення і роль місця поховання Нахмана Брацлавського в духовному житті релігійної громади м. Умані, що тісно пов'язана з діяльністю Всесвітньої Ради брацлавських хасидів, вважаємо за доцільне прийняти рішення про взяття його на державний облік як пам'ятки історії та культури, визначивши територію та охоронну зону” [46, арк. 71].

У 2007 р. історико-культурний центр увійшов до складу Державного історико-культурного заповідника „Стара Умань”. Протягом 2005–2010 рр. діяльність Державного історико-архітектурного заповідника „Стара Умань” була спрямована на забезпечення збереження архітектурного середовища,

реставрацію та реконструкцію історичної забудови міста. Його співробітники розробили низку наукових тем, присвячених з'ясуванню поліетнічного характеру історико-культурної спадщини Умані. Заповідник виступив організатором і співорганізатором десяти науково-практичних конференцій. Працівники брали участь у міжнародному семінарі з питань історії та розвитку хасидського паломництва (Варшава, Польща). Низка заходів присвячувалася українсько-польським відносинам в історичній ретроспективі. У 2010 р. заповідник виступив співорганізатором Міжнародної молодіжної релігієзнавчої школи з юдаїки [552, с. 6–7]. Культурно-етнографічний туризм ставив складовою діяльності Державного історико-архітектурного заповідника „Стара Умань”. Щороку його відвідували тисячі туристів і паломників з багатьох країн світу. З цією метою налагоджувалися зв'язки організацій туристичного обслуговування гостей міста з туристичними агентствами України. Інформація щодо переліку послуг у сфері туризму, які надавав заповідник, містилася на сайтах агенцій Києва, Одеси, Вінниці, Миколаєва, Львова, Запоріжжя. Науково-дослідний сектор заповідника розробив серію лекцій і туристичних маршрутів, в тому числі автобусної екскурсії „Умань і хасиди” [552, с. 10].

Деякі труднощі в роботі комісії з питань збереження пам'яток культури й архітектури мали місце у багатьох регіонах України. У Чернівецькій області ще на початку 1940-х років було зруйновано такі пам'ятки історії і культури національних меншин, як Пам'ятник жертвам Першої світової війни, погруддя класикам румунської літератури М. Емінеску у сквері „Арбороаса”, В. Олександрі на Театральній площі, пам'ятники „Трійця” та „Возз'єднання” на Центральній площі. У 1990-і роки постали пропозиції громадських організацій щодо їх відновлення.

У 1992 р. відбулося чергове і перше за умов незалежності України відзначення 180-річчя від дня народження Ю. Словацького. Традиційно урочистості проходили в Кременці на Тернопільщині. Товариство відродження польської культури ім. Юліуша Словацького спільно з

адміністративними культурними установами області і міста, краєзнавчим музеєм долучалися до справ опіки над усім, що стосувалося імені великого поета. Саме в середовищі Товариства у 1992 р. народилась думка: Кременець – місто народження одного з великих поетів світу, тому тут щорічно повинні проводитись місячники поезії Юліуша Словацького, як це прийнято робити в інших місцях народження великих поетів. Крім того, період 4 вересня 1993 р. – 4 вересня 1994 р. оголосили „Роком Словацького”. Ініціатором був ксьондз Чеслав Щерба. Згідно з опрацьованим планом 1992 р. почалось здійснення цілої програми: відбувся виступ музично-вокального колективу „Арц Музика” з Любліна під керівництвом пані Галіції Омйотек; поставлено міні-спектакль „Мати поета” (фрагмент драми Тамари Єсеніної „Доле моя, Кременеччино”) в поєднанні з декламацією „Сонетів туги” Івана Гарасевича; із драмою Словацького „Золотий череп” виступив аматорський театр з Любачова „Львівський Ковчег” під керівництвом ксьондза Юзефа Дудека; відбулись виступи актора Краківського театру ім. Ю. Словацького пана Яна Адамського. Закінчила програму „Вересня Словацького–92” композиція (а краще сказати, міні-драма) пані Ірени Сандецької „Камені на шанець” у виконанні молоді і дітей – членів Товариства ім. Ю. Словацького. Програму „Місячника” „1-го Року” з ентузіазмом підтримало керівництво Кременця, зокрема, взяли участь мер міста пан Богдан Кульчинський, заступник голови райадміністрації з гуманітарних питань пані Євгенія Новицька, а потім, перебуваючи на тій же посаді, – пані Валентна Кульчинська та інші особи. У 1993 р. в присутності і за участю представника Президента в області пана Р. Гром’яка, консула ПР у Львові пана З. Місяка, мера міста та інших офіційних осіб, за участю Голови Федерації польських організацій в Україні пані Е. Хмельової, митців, представників преси, кількох польських товариств і кременчан урочисто розпочався „Рік Словацького – 1993–1994”. Звучали вірші поета у виконанні молоді, щирі промови, музика. Відбулась наукова конференція на тему „Юліуш Словацький – поет-романтик”, в якій взяли участь професори Варшавського університету, дослідники творчості поета

Станіслав Маковські, Збігнєв Судольські, Елігій Шиманіс, Анджей Фабіановські, професор Чернівецького університету Анатолій Волков та ін. Наступною подією в рамках „Року” було відкриття виставки „Повернення Поета” (перенесення праху Словацького з Парижа до Кракова у 1927 р.), привезеної з Кракова працівниками Латинського інституту в Польщі. Вона залишилась у музеї як дар друзів і колег. Краківська конференція стала черговим пунктом програми „Року Словацького” [208, с. 168–169].

Відбудова кладовища Орлят у Львові супроводжувалася українсько-польською суперечкою (кладовище Орлят складає інтегральну частину Личаківського кладовища, яке є комунальним підприємством Львова). Під час зустрічі президентів Польщі та України на початку 1999 р. було прийнято рішення про те, що кладовище буде відкрито під час перебування О. Квасневського в Україні у травні 1999 р. Церемонію відкриття кладовища Орлят було призначено на 13.05.1999 р. У цей день, вранці, на могилі Невідомого солдата було встановлено плиту, підготовлену українською стороною, але надпис раніше не обговорювався. Польська сторона не змогла побачити надпис, оскільки перед церемонією міліція нікому не дозволила увійти на кладовище. Влада Львова вирішила підготувати плиту з надписом „Невідомим воякам, що загинули у польсько-українській війні 1918–1919 рр.”. Таке оформлення плити суперечило військовому характеру кладовища, применшувало героїзм польських солдатів і захисників, надавало боротьбі ранг війни між Польщею та Україною. Цього польська сторона не могла прийняти. Великі протиріччя виникли навколо слова „вояк”, оскільки у польській мові воно має значення жартівливе, розмовне, а й іноді навіть образливе. Президенти у цій неочікуваній ситуації поклали квіти, прикриваючи надпис. Інцидент розбурхав не лише польську сторону, газети в Україні також писали, що це був невдалий крок влади Львова. Затримка переговорів тривала до середини 2001 р. Рішення щодо остаточного відновлення меморіалу і його консервації не було прийнято. Невирішеною проблемою залишалася і тема пам’ятника французьким піхотинцям та

американським льотчикам, скульптур левів і напису на плиті Невідомого солдата. У 2001 р. з'явилася нова пропозиція зміни надпису. Міськрада не хотіла прийняти слово „незалежність” (Речі Посполитої), вважаючи, що це підриває українські права на Галичину. Польська сторона погодилася на надпис: „Невідомим солдатам, що героїчно загинули у боротьбі за Польщу”. Цю компромісну версію українська сторона також не прийняла, заважало слово „героїчно”. Українська сторона офіційно заявляла, що конфлікт пов'язаний з історією двох народів. Польська сторона, маючи надію на позитивне вирішення конфлікту, погоджувалася на деякі зміни символіки, архітектурних елементів і надписів. Але постійно з'являлися нові проблеми. Відміна візиту президента А. Кваснєвського у травні 2002 р. стала найважливішою подією в українсько-польських контактах цього року й викликала дискусію серед українських та польських еліт. 2003 рік не приніс вирішення проблеми. Незважаючи на те, що декілька елементів кладовища не було повернуто на свої місця, кладовище офіційно відкрито 24 червня 2005 р. Конфлікт довкола кладовища – це та сама суперечка про компетенцію органів місцевого самоврядування. Суть справи у цьому випадку також стосувалась менталітету, ставлення до історії і процесу укріплення національної ідентичності, який тривав в Україні [476, с. 64–66].

У 1994 р. Асоціація болгарських товариств і організацій України провела першу виставку творів живопису, графіки і прикладного мистецтва художників-болгар України, присвячену 116-й річниці визволення Болгарії від турецького іґа. Її учасниками стали 22 художники з Одеси, Ізмаїла, Києва, Білгород-Дністровського, Борисоглібська (Росія). Експонувалося 110 робіт [144, с. 62]. Асоціація болгарських товариств і організацій України проводила заходи просвітницького характеру. У 1998 р. вона брала участь у відкритті погрудь Г. Раковському у Болградській гімназії, відомому вченому А. Теодорову-Балану в селі Червоноармійському. За ініціативи Асоціації в с. Коларовка Приморського району на Одещині було встановлено пам'ятник болгарам – жертвам репресій [144, с. 59].

Протягом 1990-х років у результаті великої пошукової роботи було приведено в порядок німецькі поховання на старому Миколаївському міському цвинтарі (500 могил загиблих у війну німців). Багато років після війни у Миколаєві на будівництві, передусім житла, працювали тисячі військовополонених німців. За даними УВС Миколаївської області, на тому ж цвинтарі виявлено й облаштовано поховання 3339 колишніх полонених. За підтримки місцевої влади, і особливо міського голови В. Чайки, за кошти товариства німців виконано проект спорудження на цьому місці меморіалу, який збудовано зусиллями Товариства „Відергебурт” [682, с. 446].

Незабутніми подіями в житті українських греків було вшанування пам'яті національних грецьких героїв, що жили на українській землі. У червні 1997 р. на території Києво-Печерської лаври відбулося відкриття відновленого надгробного пам'ятника князя Костянтина Іпсіланті, національного героя Греції, який жив та помер у Києві. Відродження пам'ятника стало можливим завдяки зусиллям Союзу понтійських офіцерів імені Олександра Іпсіланті, а також Міністерства культури Греції та посольства Грецької Республіки в Україні. У березні 1998 р., в День незалежності Греції, на території храму Ахістратиґа Михаїла в Маріуполі відкрито пам'ятник митрополиту Ігнатію, національному герою приазовських греків [145, с. 114].

Етноси Луганської області проводили урочистості і святкування, пов'язані з історичними датами: поляки відзначали День незалежності і звільнення Варшави, День Конституції Польщі, проводили панахиду у м. Старобільськ на кладовищі польських військовополонених; євреї покладали квіти до меморіалу „Не забудемо, не простимо”.

Важливою частиною діяльності національно-культурних товариств Рівненської області було збереження і впорядкування пам'яток архітектури та місць масових поховань (пам'ятник чехам, жителям с. Малин Млинівського району, меморіальний комплекс „Сосонки” в Рівному, де

поховані євреї, знищені в роки Великої Вітчизняної війни, та єврейські поховання у містах Острог, Дубно та ін.) [371].

На увічнення пам'яті євреїв, що загинули у роки Другої світової війни, у Бабиному Яру в Києві було споруджено новий меморіальний комплекс. Проводилася значна робота щодо збереження і впорядкування могил відомих провідників іудаїзму, встановлення меморіальних дошок на будинках, у яких мешкали видатні діячі єврейської культури. З метою увічнення пам'яті жертв Голокосту випущено „Книгу пам'яті”.

Протягом 1995–2001 рр. на Закарпатті було встановлено 45 пам'ятників на честь відомих діячів культури та важливих історичних подій національних спільнот [568, с. 30], а в цілому за роки української державності – понад 60 пам'ятників і пам'ятних знаків [341]. На 2001 р. у Закарпатті були встановлені пам'ятники історії та культури етносів, серед них: 1) будинок, в якому народився І. Д'єндеші; будинок, в якому жив і працював Д. Іяс; будинок, в якому зупинявся І. Ольбрахт; місце перебування Ш. Петефі; могила І. Лаудока; могила І. Іяса; пам'ятник Ш. Петефі, пам'ятник І. Дайці; меморіальна дошка на честь М. Берчені; пам'ятник О.С. Пушкіну (Ужгород); 2) будинок, в якому жив Х. Бато; будинок, в якому народився Л. Шафарі; будинок, в якому жив Т. Легоцький; місце будинку, в якому народився М. Мункачі; могила Т. Легочького; могила Х. Бато; будинок, в якому жив Ю. Віраг; пам'ятник М. Мункачі; пам'ятник Ф. Ракоці II; пам'ятник О.С. Пушкіну (Мукачеве); 3) будівля готелю „Орослан”, в якій зупинявся Ш. Петефі; місце перебування Ф. Казінці; будинок, в якому жив і працював Д. Д'єрі; місце перебування І. Сечені; місце перебування Т. Есе; пам'ятник Д. Ієшу; пам'ятник Ш. Петефі; пам'ятник Л. Кошуту (Берегове); 4) місце перебування Ш. Петефі; місце перебування Т. Есе (Берегівський р-н); 5) місце перебування Т. Есе; пам'ятний знак на місці останньої зупинки Ф. Ракоці II (Мікеш Криниця); місце перебування Ф. Ракоці II; погруддя О.С. Пушкіну (Виноградівський р-н); 6) будинок, в якому жив Ж. Перені; могила І. Реверса; могила Шаму Цабана; місце Єврейського гетто; пам'ятник

Жігмонду Перені; погруддя Бейлі Бартоку (Виноградово); 7) парк пам'яті жертв сталінізму (пам'ятний знак) (Свалява); 8) будинок, в якому жив і працював Х. Шімон; пам'ятник Л. Кошуту (Тячів); 9) місце будинку, де народився І. Лашу; місце зупинки Ф. Ракоці II (Хустський р-н) [568, с. 74–75]. У 2005 р. угорці Закарпаття вшанували своїх славнозвісних земляків, що проживали на теренах України, мітингом на площі Ш. Петефі. Біля пам'ятника великому поетові ужгородці відзначили чергову річницю революції 1848–1849 років. Лунали промови про історичне значення буремних подій 156-річної давнини, твори Петефі, інших угорських та закарпатських угорськомовних поетів. Подібні урочистості відбувалися і в інших населених пунктах краю, де компактно живуть етнічні угорці [273]. У Закарпатті було встановлено понад 50 пам'ятників і пам'ятних знаків угорським політичним і культурним діячам [376, с. 33].

Єврейська рада України та Товариство єврейської культури України забезпечували реалізацію програм увічнення пам'яті жертв фашизму. З цією метою при Раді створено фонди „Пам'ять Бабиного Яру” та „Пам'ять жертв Голокоста”, що працювали над увічненням пам'яті євреїв, які загинули від рук нацистів. Проводилася робота зі створення реєстру місць масових розстрілів. У багатьох містах України державними органами споруджено пам'ятники євреям, які загинули під час війни. Понад 2 тис. громадян України за останні п'ять років отримали знання „Праведники світу” [591, с. 10].

За ініціативою польських товариств Луганщини щорічно відбувалися виїзди на кладовище польських офіцерів у Старобільську. Спільно з Луганським обласним благодійним фондом „Хесед Нер” проводилися мітинги-реквієми біля пам'ятного знаку „Не забудем, не простим” [126].

Розпорядженням голови Львівської облдержадміністрації „Про встановлення пам'ятного знака” (2003 р.) за клопотанням Генерального Консульства Республіки Польща було започатковано відзначення Дня пам'яті колишніх мешканців с. Гута Пеняцька Бродівського району. У 2003 р.

у Львові було проведено міжнародний форум „Трагедія Янівського табору смерті” [716, с. 156].

У 2007 р. Дубенським чеським товариством було відкрито символічний пам'ятник, присвячений 60-річчю переселення волинських чехів на історичну батьківщину та загиблим воюючим Першої та Другої світових війн і воюючим армії Людвіка Свободи, які полягли під м. Рівне, де викарбувані їхні імена та прізвища – як українською, так і чеською мовами. У відкритті взяла участь чеська делегація на чолі з головою сенату чеської Республіки п. Пшемислом Сobotкою, учасники Армії Людовика Свободи з участю його дочки – Зої Клусакової-Свободи та 43 гостей із Чехії [231, с. 81].

Греки України за традицією вшановували знаменні і пам'ятні дати, відзначали національні свята – День незалежності Греції, День Охі [726, с. 32].

Інтенсивно розвивався єврейський інтер'єрний дизайн, пов'язаний із появою нових видів обштинних будівель – благодійно-культурних (наприклад, Єврейський культурний центр „Бейт-Дан” у Харкові, дизайн Є. Котляр, 2002 р.) і меморіально-просвітницьких центрів (Музей історії Голокосту, Дніпропетровськ, арх. А. Дольник, закладений 2003 р.) [579, с. 326].

Просвітницька робота велася як органами влади, національно-культурними товариствами, так і установами культури. В АР Крим широко використовувалися у цьому плані можливості таких установ культури, як Академічний кримськотатарський театр, Державний музей етнографії і побуту народів Криму, Кримськотатарська бібліотека ім. Ісмаїла Гаспринського, Бахчисарайський історико-культурний заповідник, Республіканський музей кримськотатарського мистецтва та ін. Активно працювали у просвітницьких цілях десятки інших професійних колективів, установ і організацій, а також сотні самодіяльних художніх колективів, що представляли близько 50 етносів Криму [376, с. 75].

Просвітницька робота органів влади в Донецькій області спрямовувалася на проведення з ініціативи відділу у справах

національностей облдержадміністрації круглих столів із представниками національно-культурних товариств, виступів працівників відділу в ЗМІ і наданні допомоги в цій роботі національним культурним центрам. Значне місце в системі просвітництва посідали питання науково-дослідної і пошукової роботи, яку успішно здійснював Приазовський елліністичний центр, обласне відділення міжнародного товариства німців „Відергебурт”, обласне відділення товариства „Україна – Ізраїль”, донецький центр Інституту сходознавства НАН України. Накопичений матеріал дав змогу створити в етнографічній експедиції обласного краєзнавчого музею окремі розділи, виставки історико-етнографічного характеру, присвячені культурам етносів, підготувати й опублікувати наукові матеріали.

Просвітницькій роботі значною мірою сприяло проведення науково-практичних конференцій, тематичних круглих столів, семінарів тощо. У Закарпатській області накопичено значний досвід у цьому питанні. Останнім часом проведено ряд науково-практичних конференцій як регіонального, так і міжнародного значення: міжнародна конференція „Міжетнічні відносини в Закарпатській Україні”; науково-практична конференція „Міжетнічні відносини на Закарпатті: стан, тенденції і шляхи поліпшення”; із проблем міжетнічних відносин у Карпатському євро регіоні; круглий стіл експертів на тему „Формування стратегії національної консолідації в Україні: пошук моделей міжнаціональної консолідації” та ін. [376, с. 76].

В Україні діяло кілька ефективних засобів пропаганди надбань культури етноменшин. Одним з них була пропаганда через музеї України. Особливо активно в цьому плані працював Національний музей літератури України. Протягом 2000-х років ним була налагоджена співпраця з Радою національних товариств України, Єврейською Радою України, Інститутом юдаїки, Польським Інститутом у Києві, спеціалізованим видавництвом літератури мовами національних меншин України „Етнос”.

У 2010 р. на Закарпатті для підтримки діяльності національних творчих спілок та їх місцевих осередків, громадських об’єднань етноменшин було

проведено „Дні Угочанщини” у Закарпатському музеї народної архітектури і побуту (Ужгород), де репрезентовано виставку картин художників, творів народних умільців та гастрономію з угорськомовних сіл Берегівського району. Відбулися відкриття виставки панно „Ренесанс. Король Матяш і його епоха” у Затисянському історичному музеї с. Тисобикень; обласний конкурс угорської народної пісні „Перейшов би я Тису” на базі Виноградівської ЗОШ №3 ім. Ж. Перені для учнівської молоді угорськомовних шкіл Закарпаття. Організовано проведення таких культурних заходів: „Пасхальні звичаї у старовинному селі” в етнографічному музеї с. Тисобикень; тематичний музичний вечір „Закарпатські роки Бели Бартока”; виставка творів художників і митців міста і району в картинній галереї с. Пийтерфолво, персональна виставка картин художника – заслуженого майстра народної творчості України, почесного члена національної спілки художників України Міклоша Горонгозо у Берегові; районні фестивалі „Вертеп–2010”, 7-ий відкритий фестиваль виноградарів-виноробів „Угочанська лоза” у Виноградіві, „Ягідне поле” у с. Дюла; Міжнародний день сім’ї [340].

У Дні культури Білорусі в Україні, що відбулися у 1995 р., пройшов Слов’янський фестиваль „Коляда”. Дует Білоруської філармонії (Н. Степанова та В. Боровиков) виступив у Національній філармонії України. Лауреат Державної премії Білорусії, народний художник Г. Ващенко у Києві експонував виставку живопису. У військово-історичному музеї Чернігова на виставці „Слов’янські візерунки” представлено українські і білоруські вишиванки, ткацтво, кахлі, гончарні вироби, різьбу по дереву, народні костюми різних регіонів Чернігівської (Україна) та Гомельської (Республіка Білорусь) областей. Спільно проводився III Міжнародний книжковий ярмарок (Харків). Вчені з Білорусі взяли участь у V Кримських пушкінських читаннях (Алупка) та Гріновських читаннях (Феодосія) [51, арк. 44].

Вивченням і популяризацією історії та культури ромів займався Білоцерківський державний краєзнавчий музей. У ході науково-дослідної і масової роботи співробітниками музею був зібраний значний матеріал про

культуру циган. У 1992 р. фонди музею систематично поповнювалися експонатами з історії циган. У музейну збірку входили: колекція циганської періодики країн світу (газети, журнали), книги, матеріали, що відображали побут народу (одяг, кінська зброя, знаряддя праці та ін.). Особливо виділялася колекція картин циганських художників, до речі, єдина в Україні. Серед експонатів найбільший інтерес становила табірна ікона, знайдена у Луцьку в 1991 р. Музей зберігав документи ООН, Ради Європи з проблем циган та інших кочових народів Європи. Проводились дослідження з питань релігії, розселення, фольклору циган. У 1993 р. вперше в Україні і СРСР було підготовлено і проведено виставку „Безсмертя пісні кочової” (про культуру та історію циган України та світу) [120, арк. 5].

Свій вклад у відродження унікального світу галицького єврейства зробили й інші львівські музеї. Зокрема, Музей історії релігії організував три виставки іудейської унікальної ритуальної культури і єврейських книжок (1999, 2000, 2001). Львівський історичний музей експонував частину власної єврейської колекції у 2001 р. З ініціативи Єврейського благодійного фонду „Hesed Arye” у 2000 р. Львівська галерея мистецтв організувала виставку „Мала Батьківщина. Релігія і родинне життя галицьких євреїв очима художників”. У 2004 р. Львівська галерея мистецтв разом із Міжнародним центром Голокосту імені доктора А. Шварта організували у Львові виставку „Образи зниклого світу” з фондів Львівської галереї мистецтв, Львівського історичного музею, Музею етнографії та художнього промислу. Музею історії релігії та приватних колекцій [676, с. 103–104].

У Луганському обласному краєзнавчому музеї діяли постійні експозиції, присвячені традиційній єврейській культурі: листівки „НЭР” з текстами недільних глав із Тори, таліт, ціціт, кіпа, мезузу – атрибути єврейського релігійного обряду. Таліт – це молитовна шаль з кистями, що нагадують про 613 заповідей і їх виконання. Прообразом його є плащ, що символізував духовну ауру, якою огортаний пророк. Ціціт – це ритуальний елемент повсякденного одягу євреїв. Його носять під сорочкою. Мезуза –

оберіг у вигляді шкіряного листа, на якому спеціальним шрифтом і чорнилом написано текст з Тори. У музеї є вітрина, де виставлені калатало, вовчок, свисток, підсвічник з семи свічками, блюдо та інші предмети – атрибути єврейських свят Ханука, Пурим, Песах. Особливо цінністю музею був літературний пам'ятник – „Світок Естер”. Книга Естер – це згорток, вкладений в циліндричний футляр. В експозиціях виставлено фотографії, що ілюстрували, як святкували ці дні в Ізраїлі, Україні та світі.

У державних музеях України створювались експозиції, що висвітлювали питання історії, культури, побуту, традицій етноменшин. Відкривались нові музеї. У 2004 р. в Галичі на Івано-Франківщині відкрився Музей караїмської історії та культури. Це унікальний, єдиний в Україні подібний заклад. До нього увійшли: дерев'яний храм – кенаса, споруджений у XVI сторіччі. Після пожежі 1830 р. караїми побудували нову муровану кенасу. На початку 1960-х років кенасу комуністична влада закрила, влаштувавши в ній склад. У 1985 р. храм був зруйнований. Працівники Музею дослідили фундаменти зруйнованої кенаси. Музей включав 11 караїмських будинків кінця XIX – початку XX сторіччя, які об'єднані між собою однією віссю – вулицею, що не втратила своєї історичної назви Караїмська, та кладовище. Співробітники Музею караїмської історії та культури здійснили інвентаризацію надгробків. Кладовище занесено до Державного реєстру пам'яток. В експозиції та фондах новоствореного музею майже 5 тис. експонатів. Серед них культові й обрядові речі караїмської громади Галича та релігійні книги, інвентар караїмського храму – кенаси [472].

В етнографічному музеї м. Біла Церква на Київщині на постійній основі працювала експозиція циганської колекції, яка включала предмети побуту, одягу, предмети живопису тощо. На початку 1990-х років до колекції потрапила низка виробів циганських ковалів, предметів лимарства [468, с. 32].

У п'яти музеях Волинської області експонувалися матеріали з історії та духовної спадщини етноменшин: у Володимир-Волинському, Ковельському міських та Волинському обласному історичних музеях, Любомльському

районному краєзнавчому музеї та Торчинському народному історичному музеї Луцького району. При Волинському обласному краєзнавчому музеї постійно діяла фотовиставка „Національні меншини Волині: історія і сучасність” [716, с. 88].

Краєзнавчі музеї проводили різного роду заходи, спрямовані на презентацію культурно-мистецьких надбань етносів. Передусім це конференції, тематичні вечори, читання тощо. У 2004 р. тематичний вечір краєзнавчого музею Євпаторії (АР Крим), присвячений Міжнародному дню малих народів, зібрав представників різних національних общин міста. Учасники підкреслили, наскільки важливе взаєморозуміння між людьми та увага до національної культури кожного народу. На завершення вечора прозвучали пісні та вірші болгарською, українською, вірменською, караїмською мовами, були виконані німецькі та грецькі танці. На набережній Євпаторії відбулося свято етнічних культур. У концертній програмі були запальні грецькі танці у виконанні народного танцювального колективу „Елефтерія”, унікальні хореографічні витвори караїмів, які з блиском показав народний ансамбль „Фідан”, німецькі пісні у виконанні вокального ансамблю „Гартен” [331]. Їх інформаційно-методична база використовувалася у просвітництві. В АР Крим в цьому аспекті ефективно працював Сімферопольський інформаційно-методичний центр міжкультурної просвіти й толерантності. Центр було створено за ініціативою співробітників Кримського етнографічного музею та інформаційно-дослідницького центру „Інтеграція й розвиток” та за підтримки Міжнародного фонду „Відродження”, Міністерства освіти та науки автономії, Кримської філії Інституту сходознавства НАН України, Британської ради в Україні, Верховної Ради та уряду автономії. Таке поєднання сил дало змогу ефективно реалізувати мету нового центру, здійснювану в рамках проекту „Мультикультурна освіта як основа толерантних міжнаціональних стосунків у Криму”. Створена солідна інформаційно-методична база, поширювалися освітні програми для школярів із використанням потенціалу етнографічного та інших музеїв [666].

У 1993 р. Кримський етнографічний музей розпочав вивчення культури поляків АР Крим. Поляки на півострові становили діаспору, що нараховувала близько 13 тис. чол. Особливості польської культури не були до цього предметом етнографічних та спеціальних наукових досліджень. Співробітники музею приступили до вивчення обставин розселення поляків. Водночас це робилося в контексті заходів із реалізації програми інтеграції депортованих етносів – болгар, греків, кримських татар, німців – в українське суспільство. Звернення музею до „польської теми” стимулювалося і з боку національно-культурних товариств. У 2000 р. тема „Польська культура в Криму” була включена до переліку тем науково-дослідної роботи музею. Тоді ж було організовано етнографічну виставку, яка включала шість розділів: предмети культу, предмети народного мистецтва, одяг, предмети побуту, книги, фотографії і документи [462, с. 178–179].

У 2011 р. в державних музейних закладах Рівненської області діяли експозиції, присвячені історії та культурі національних меншин; зокрема, у Рівненському обласному краєзнавчому музеї створено експозицію „З історії національних меншин Рівненщини”, де представлено 120 музейних експонатів, які розповідали про минуле і сучасне меншин, що проживали на території краю. У державному історико-культурному заповіднику м. Дубно діяла музейна виставка „Чехи і Дубенщина” [371].

У 2000 р. в Ужгороді відкрився музей ромської культури. Подібний заклад, але вже більшої соціальної спрямованості відкрився у 1999 р. в Мукачеві як соціально-культурний центр ромів „Невіне” [630, с. 410].

У 2003 р. в Державному історико-культурному заповіднику м. Дубно було проведено Міжнародну науково-теоретичну конференцію, присвячену 140-річчю переселення чехів на Волинь, та видано тези і повідомлення та нарис „Дзвони пам’яті Малина”. У публікаціях Л. Хвоєвської, П. Смоліна, Г. Сухолейстер, Ю. Найдюка, Т. Дмитренко, А. Пономаренко, Ю. Шумовського, М. Пшеничного, М. Солдатюк, П. Савчука, Л. Шевчук, О. Гавриленко на основі архівних документів, спогадів родичів, старожилів,

фактичного матеріалу подавалися характеристики чеської меншини по селах, що дозволило глибше глянути на культурно-освітнє життя чехів у регіоні [224, с. 86–87].

У 2001 р. в Закарпатті діяло 24 державні музеї та музеї на громадських засадах, в яких були експозиції, зали та розділи, присвячені історії та духовній спадщині етноменшин. Серед них державні музеї: Закарпатський краєзнавчий музей (експозиційна виставка „Угорська революція і Закарпаття”, присвячена 150-річчю революції), Мукачівський історичний музей (зал експозиції, присвячений керівнику національно-визвольної боротьби угорського народу Ференцу Ракоці II, розділ експозиції, присвячений життєвому і творчому шляху археолога, етнографа і громадського діяча, засновника Мукачівського історичного музею Тиводара Легоцького); музеї на громадських засадах: матеріальна кімната-музей композитора і педагога, викладача, засновника і першого директора Ужгородського музичного училища Дезидерія Задора (Музей діяв при Ужгородському музичному училищі ім. Д. Задора); Музейна кімната Івана Ольбрахта – відомого чехословацького письменника і громадського діяча при Колочавській середній школі; Мукачівський меморіальний музей Мігая Мункачі при художній школі ім. М. Мункачі, присвячений життєвому і творчому шляху відомого угорського художника М. Мункачі до 150 річниці із дня народження; Брегівська картинна галерея членів спілки художників України, відомих угорських художників Д. Горват та Й. Герані, який працює в одній з кімнат будинку Брегівської райдержадміністрації; Комплекс громадських музеїв в угорському селі Петрово Виноградівського району (народний музей Петрівська картинна галерея, Петрівський історичний музей, Петрівський етнографічний музей просто неба); Етнографічний музей в угорському селі Береги Брегівського району; Історичний музей в угорському селі Паладь Комарівці Ужгородського району; Музей історії Солотвинського солерудника (фрагменти експозиції, присвячені солекопам – представникам різних національностей: угорцям, румунам, німцям,

австрійцям та ін.); Центри культур національних меншин Закарпаття: Центр німецької культури „Паланок” (м. Мукачеве), Центр словацької культури (с. Сторожниця Ужгородського району), Центр культур національних меншин Закарпаття (м. Ужгород) [568, с. 76–77].

У мкр. Тернівка Миколаєва з 1957 р. функціонував музей болгарської культури. При Миколаївському товаристві єврейської культури функціонував музей пам'яті жертв Голокосту і Великої Вітчизняної війни. У трьох музеях Миколаєва (художній музей ім. В.В. Верещагіна, музей суднобудування і флоту, обласний краєзнавчий музей) постійно відкривали експозиції, зали, присвячені історичній та духовній спадщині національних меншин. Свої музейні куточки мали національно-культурні товариства чехів, поляків, німців, росіян та ін. [338].

У 2003 р. на Херсонщині діяло 115 громадських історичних музеїв. У музеях райцентрів у місцях компактного проживання меншин діяли розділи, присвячені історії їх заселення. У Генічеському районі було відкрито виставку предметів побуту та ужиткового мистецтва кримськотатарського народу. У смт. Високопільля райдержадміністрацією за ініціативи районного центру німецької культури на базі німецької гімназії проводиться робота з організації музею, присвяченого історії німців на Херсонщині. Херсонським міським центром німецької культури проводиться збір матеріалів для поповнення виставки з історії німців в області, яка створена у приміщенні центру, розташованому в загальноосвітній школі № 16 (Херсон). На базі єврейського благодійно-громадського центру „Хесед Шмуель” відкрито музейну кімнату, присвячену видатним євреям Херсонської області. У лютому 2004 р. тут відкрито експозицію, присвячену євреям – жертвам Голокосту. З 1996 р. в обласному краєзнавчому музеї діяв відділ етнографії, який комплектував фонди та виконував експозиційну роботу. У музеї діяли стаціонарні виставки: „Народний костюм”, „Шляхи долі” (з історії німців-колоністів), „Полонія” (з історії поляків) [716, с. 223].

Національно-культурні товариства Луганщини проводили ряд заходів, пов'язаних з історичними подіями в житті різних народів. Польське товариство відзначало День незалежності Польщі та День Польської Конституції, вірменське товариство „Крук” проводило день пам'яті жертв землетрусу у Вірменії 1988 р., товариство німців „Відергебурт” – День жалоби та пам'яті жертв депортації [716, с. 150].

У 2000-і роки в краєзнавчому музеї Івано-Франківська та музеї Коломиї діяли постійні виставки з життя і побуту меншин, які проживали в області: німців, поляків, євреїв, вірмен, росіян. Розширювалися експозиційні теми „Історичні аспекти появи в Галичині народів інших національностей”, „Життя і творча діяльність видатних представників національних меншин”. Тематична експозиція з історії німецьких колоній на Коломийщині налічувала понад 200 експонатів [716, с. 141].

У 2003 р. у Дніпропетровській області діяло 149 музеїв на громадських засадах, в яких були стенди, присвячені діяльності представників меншин. На базі Дніпропетровського історичного музею ім. Д. Яворницького створено експозиційні комплекси, що розкривали історичні процеси, пов'язані з життям етноменшин на Дніпропетровщині в контексті загальної експозиції музею [716, с. 95].

Традиційними були виставки художніх робіт, присвячені відомим діячам польської культури. У 1997 р. у Бахчисарайському ханському палаці-музеї відбулася виставка „Адам Міцкевич у Криму”. Ця експозиція Варшавського літературного музею ім. А. Міцкевича, яку привезли польські літературознавці, дала можливість сформулювати уявлення про перебування поета в Криму й присвячена 200-річчю від дня його народження. В експозиції були унікальні документи, фоторепродукції, видання „Кримських сонетів” А. Міцкевича українською, польською, російською, кримськотатарською мовами [222, с. 96].

Отже, протягом досліджуваних років в Україні склалась відповідна система охорони та збереження культурної спадщини етноменшин. Ключову

роль у цьому відіграли заповідники, культурно-етнографічний туризм. Розширювалася роль у цьому процесі пошукової роботи, традицій вшанування пам'яті, просвітницька робота. Активним популяризатором етнічної культури залишались музеї, удосконалювалися їх форми роботи у цьому аспекті.

3.2. Форми забезпечення культурних потреб та популяризації культур етносів

Протягом років незалежності України удосконалювалися форми забезпечення культурних потреб етносів. Діяльність бібліотек з бібліотечного обслуговування етнічних громад включала низку заходів: фольклорних національних свят, Свят національної кухні, Днів національної книги, Днів дружби, Днів культур, Свят національних костюмів, фестивалів фольклору тощо [598, с. 52]. У 2011 р. у 360 бібліотеках України працювали відділи літератури мовами меншин. На їхній базі діяли літературні вітальні, клуби за інтересами, відбувалися масові заходи, що популяризували культурну спадщину різних етносів України, їхні мови, традиції та обряди [119, арк. 13]. За даними Державного комітету у справах національностей та релігій, у відділах літератури мовами етноменшин було представлено 62 % від загального фонду літератури, яка містилася у книгосховищах близько 20 тис. масових та універсальних бібліотек України [370].

У складі багатьох державних бібліотек діяли окремі відділи літератури німецькою мовою, фонди яких налічували понад 5,1 тис. примірників. Вийшло друком 18 книг і брошур німецькою мовою загальним тиражем 30,7 тис. примірників. Різними мовами видавалися газети „Свобода та відродження” (Львів), „Jugend” (Житомир), „Надежда” в АР Крим.

До послуг росіян було 24382 масові та універсальні бібліотеки, сукупний фонд яких налічував понад 387 млн примірників книжок і журналів, у тому числі понад 240 млн примірників російською мовою (62 %).

Упродовж 2001 р. в Україні вийшли у світ 5411 книг і брошур загальним тиражем 99,1 млн примірників, у тому числі російською мовою – 2024 (37,4 %) тиражем майже 51 млн примірників [439, с. 100].

У 2002 р. польське культурно-освітнє товариство ім. А. Міцкевича у Києві, яке налічувало близько 300 членів, організовувало літературну секцію, що згуртувала навколо себе понад 30 осіб. У приміщенні бібліотеки ім. А. Міцкевича проводилися літературно-музичні вечори на честь видатних діячів польської та світової культури, таких як А. Міцкевич, Ю. Словацький, Я. Івашкевич та В. Котарбінський [246, с. 334].

У бібліотеках, що спеціалізувалися на обслуговуванні етноменшин, постійно велася наукова робота. Одним з її напрямів було проведення та участь науковців у науково-практичних конференціях. У 2000-і роки науковці Чернівецької універсальної наукової бібліотеки взяли участь у Міжнародній науково-практичній конференції „М. Емінеску – поет двох народів” у рамках проекту „Румунія – Україна – Республіка Молдова 2007–2013 „People to people”, яка проходила в бібліотеці імені І. Сбієру м. Сучави (Румунія). У 2010 р. у 75 населених пунктах Герцаївського, Глибоцького, Новоселицького, Сторожинецького районів та м. Чернівців, де компактно проживало румунськомовне, польське та єврейське населення, функціонувало 80 масових бібліотек. Книгозбірні надавали послуги майже 55,7 тис. користувачам-представникам етноменшин, зокрема румунам – 34,9 тис., молдованам – 17,8 тис. З 2005 по 2010 рр. кількість користувачів-представників національних меншин збільшилася на 800 осіб. Бібліотечний фонд для цих читачів по області становить 286 тис. документів, при цьому румунською мовою – 52,2 тис., молдавською – 233,2 тис. Наповнення бібліотечних фондів мовою меншин впродовж цього періоду збільшилося на 7,1 тис. одиниць. Книгозбірні області щороку отримували 9 назв і 146 комплектів періодичних видань мовам національних меншин, з них: „Зоріле Буковіней” – 55, „Конкордія” – 12, „Лучаферул” – 25, „Рекреація маре” – 25 комплектів. У 2009–2020 рр. бібліотеки області поповнилися

такими виданнями, як „Українсько-румунський словник”, „Українсько-румунський розмовник”, творами М. Лютика, Г. Кригана, 2-томним виданням „Енциклопедія Буковини” тощо [701, с. 163–164].

З 528 бібліотек у Закарпатській області 110 працювали у місцях компактного проживання меншин (у тому числі тих, що обслуговували угорців, – 93, німців – 5, словаків – 4, румунів – 8). Дві бібліотеки області мали спеціалізовані підрозділи (відділи, сектори), що обслуговували угорське населення; у Закарпатській обласній універсальній науковій бібліотеці (Ужгород) при відділі літератури іноземними мовами працював сектор угорськомовної літератури [716, с. 119].

У Донецькій області діяв сектор єврейської культури в Артемівській міській центральній бібліотеці. Як центри відродження грецької культури працювали бібліотеки у Маріуполі, Тельманівському (с. Гранітне), Старобешівському (районна бібліотека для дітей, села Стила і Роздольне), Володарському (бібліотека-музей Г. Костоправа, с. Малоянісоль) районах [716, с. 102].

У 2000-х роках на Дніпропетровщині ефективно працювала бібліотека єврейського общинного центру. При культурно-освітніх товариствах на громадських засадах діяли бібліотеки етнічної літератури, крім Товариства польської культури ім. Єви Зелінської, бібліотека етнічної літератури якого перевищувала 10000 примірників і працювала у штатному режимі [716, с. 88].

Бібліотеки Луганщини проводили інформаційно-просвітницьку роботу щодо запобігання проявам ксенофобії, расової та етнічної дискримінації. У 2012 р. у Луганській обласній науковій бібліотеці імені М. Горького відбувся круглий стіл представників органів влади, громадськості, вищих навчальних закладів, студентства на тему: „Соціальний діалог задля толерантності: спільна програма дій з попередження проявів ксенофобії та молодіжних конфліктів на національному ґрунті”. До Міжнародного Дня толерантності пройшов захід, що об’єднав представників багатьох етносів, які проживали

на Луганщині [124, с. 2]. Відділом у справах національностей та релігій Луганської облдержадміністрації було чимало зроблено у плані профілактики проявів ксенофобії, а також налагодження міжетнічних культурних зв'язків. У 2012 р. у бібліотечних закладах Кремінського району відбулись інформаційні хвилинки „Будьте добрими та людяними”, інформаційні години „Всі різні – всі рівні”, години спілкування, віртуальні подорожі Інтернет-сайтами „Як виховувати толерантність в наших дітях”, бесіди „Ми живемо серед людей різних національностей” тощо [124, с. 2].

У 2008 р. за ініціативи діючого у Харкові товариства грецької культури „Геліос” пройшли Дні грецької культури, які були приурочені до національного свята еллінів „Охи!”. У рамках урочистостей у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна відбулися такі заходи: презентація перекладу поеми Лесі Українки „Лісова пісня” на румейський діалект, круглий стіл „В.В. Капніст та його нащадки”, а в Будинку органної та камерної музики пройшов концерт солістки обласної філармонії Л. Дмитрієвої [297].

Національно-культурні товариства долучалися до формування фондів бібліотек. Завдяки зусиллям Товариства польської культури ім. Є. Зелінської на Волині було відкрито філіал № 6 Луцької бібліотеки „Польська бібліотека та читальня”, де налічувалося близько 10 тис. примірників книг. Бібліотека співпрацювала з фундацією „Семпер Полонія”. Нею забезпечувалися умови для тих відвідувачів, хто бажав поглибити знання з історії та культури Польщі [556].

На Закарпатті активно відбувалося забезпечення культурних потреб в угорському середовищі. У 2005 р. в місцях компактного проживання угорців функціонувало 128 бібліотек (де нараховувалося близько 464 тис. книг угорською мовою) [376, с. 33]. У 2008 р. в Закарпатській області 112 з 499 бібліотек діяло в місцях компактного проживання етноменшин (у т.ч. 96 обслуговували угорців, 5 – німців, 5 – словаків, 8 – румунів). Книжковий фонд їх складав 6,5 млн примірників (у т.ч. 3,1 млн російською, 406,0 тис.

угорською, 13,99 тис. румунською, 5,9 тис. словацькою, 4,7 тис. німецькою і 8,4 тис. іншими мовами) [341]. У місцях компактного проживання національних меншин працювало 20 музичних шкіл. У Виноградівському районі Закарпаття угорське населення обслуговувало 16 публічних бібліотек: центральна районна бібліотека, міська бібліотека-філія і 14 сільських бібліотек-філій. При центральній районній бібліотеці понад 18 років працював сектор угорської літератури у складі відділу обслуговування, який щороку обслуговував 800 користувачів, щорічна книговидача досягала 14289 прим. друкованих видань. Книжковий фонд сектору угорської літератури становив 7359 прим. книг. Діяли бібліотеки-філії сіл: Нове село, Вербовець, Шаланки, Пийтерфолво, Ботар, Теково, Чепа, Чонотисів, Дюда, Тисобокень, В. Паладь, Фанчиково, смт. Вілок, постійно діючий пункт видачі літератури с. Перехрестя, – які обслуговували 12540 користувачів, з яких 9281 були угорцями, що становило 74 % від загальної кількості користувачів у цих бібліотеках. Книжковий фонд бібліотек, які обслуговували угорське населення угорською мовою, досяг 77586 прим. книг і становив 22,7 % загального фонду. При проведенні різноманітних форм роботи працівники бібліотек орієнтувалися на запити територіальної громади, яку обслуговувала бібліотека. У бібліотеках працювали аматорські об'єднання „Міцімоцко” (с. Велика Паладь), „Умілі руки” (сmt Вілок), „Рукодільниця” (с. Теково), „Едельвейс” (с. Фанчиково), „Казковий дивосвіт” (с. Чепа), „Соняшник” (сектор угорської літератури ЦРБ), куди залучаються активні діти і молодь для участі в різноманітних заходах, екскурсіях [340].

Бібліотеки Ірпеня (Київщина) брали активну участь у суспільно-політичному житті регіону, діяли на принципах толерантності та злагоди. Орієнтирами у популяризації духовності, творенні національних культурних цінностей були культурно-мистецькі заходи, які відбувалися за участі історико-краєзнавчого музею, міського будинку культури, представників етнічних громад, а також хору ветеранів „Пам'ять” та вокального ансамблю „Ясени”. У бібліотеці до 105-річчя від дня народження А. Барто пройшли

літературні читання „Поезія доброти”, презентації книг російських письменників О. Єсаулова „Хозяин зоны” (до річниці Чорнобильської трагедії) та Л. Дорошевої „На волне души” та „Джерела духовності”, літературні ігри „Історія, одягнена в романи” за творами письменників-ювілярів В. Скотта та Г. Сенкевича, „С. Маршак – дітям”, літературна мандрівка „Природа – наш дім” (до 135-річчя від дня народження М. Пришвіна), літературні години „Любов і сміх Шолом-Алейхема”, „Маленький світ маленьких людей”, „Скромний виразник почуттів свого народу: до 150-річчя від дня народження єврейського письменника Шолом-Алейхема”. Проводились книжково-ілюстративні виставки: до 150-річчя від дня народження письменника А.П. Чехова – „Україна у житті Чехова” та „Великий письменник-реаліст”, до 210-річчя від дня народження О.С. Пушкіна – „Наш Пушкін”, для молодших читачів – казковий лабіринт „Його казок зачарування” та гра-вікторина „Що за диво ці казки”, книжково-ілюстративна виставка „Вона була Сонцем, Місяцем і Вітром...: до 75-річчя від дня народження Б. Ахмадуліної” та книжкова виставка до 180-річчя від дня народження видатного російського письменника „Життя і творчість Л. Толстого” [389]. Проведене в 2012 р. дослідження відповідності книжкового фонду Центральної бібліотеки Ірпеня на Київщині культурно-освітнім, просвітницьким потребам етносів засвідчило, що у фондах центральної бібліотеки широко репрезентована російська художня та галузева література російською мовою, яка становила 68 % від загального книжкового фонду [389].

Низка просвітницьких акцій в Україні проводилася Центром по вивченню розвитку культури країн Причорномор'я. Вони стосувалися створення бібліотек національної літератури, видання наукових робіт [128, с. 2].

Бібліотеки Корсунщини Черкаської області спільно з іншими установами – школами, центрами дитячої творчості, школами мистецтв, районним Будинком культури – організовували Дні дружби „Вчимося жити

разом”, у рамках яких проводились зустрічі з відомими людьми з числа етноменшин, інформаційні програми, театральні постановки, релігійні свята „Великий Пурим на Батьківщині короля сміху”, „Свято Свободи – Песах”, „Тори”. У с. Нестеребське бібліотечні працівники організували клуб „Злагода” та провели заходи „Білоруське подвір’я”, „Молдавське подвір’я”, „Російське подвір’я”. Бібліотекарі с. Стеблевка організували літературні мандрівки на тему „Чи на Україні я б ту липу упізнав...”, присвячену творчості Адама Міцкевича. Присутні знайомились з біографією поета, творчістю, експонатами, переданими музеєм літератури ім. А. Міцкевича у Варшаві, повним виданням творів польською мовою, що зберігалися у Стеблівському літературно-меморіальному музеї І.С. Нечуя-Левицького, відвідали двоповерховий флігель, в якому жив Адам Міцкевич під час приїзду до Стеблева. Крім того, відбулись такі заходи: диспут „Що означає жити серед людей та для людей”, діалог „Як стати толерантною людиною”, ток-шоу „Всі різні, всі рівні: можливості без кордонів”, стенди „Ми різні, але ми разом”. Районна бібліотека для дорослих співпрацювала з національно-культурними товариствами Корсунщини, зокрема, з Районною Асоціацією Європейських організацій малих міст України. У 1993 р. було організовано єврейську бібліотеку, яка зайняла нішу в культурному просторі міста, надала можливість читати літературу рідною мовою, знайомитися з історією, релігією, культурою, етнографією, кращими творами класиків та сучасних єврейських письменників, формувати національну самосвідомість. Єврейська громада уклала договір про творчу співпрацю з бібліотекою, яким було передбачено інформаційне та бібліотечно-бібліографічне обслуговування єврейського населення, проведення різноманітних масових заходів. У 2009 р. районна бібліотека у співпраці з районною єврейською недільною школою провела усний журнал „Коли я жив у Корсуні”, літературний портрет „Шолом-Алейхем у спогадах сучасників”, літературний колаж „Він був письменником з народу” [389].

Зростала роль як головних, так і обласних бібліотек в інформаційному забезпеченні культурних потреб етноменшин. Лише в Києві цю роботу виконували бібліотеки російської, єврейської, польської, татарської літератур. З 1995 р. в АР Крим працювала Кримськотатарська бібліотека імені І. Гаспринського. Національна парламентська бібліотека України постійно передбачала підбірки книг для поповнення книжкових фондів бібліотек, що обслуговували громадян, які належали до етнічних меншин. Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. М. Островського щорічно видавала довідково-інформаційний бюлетень „Національні меншини Хмельниччини”. Крім того, обласні універсальні наукові бібліотеки спільно з громадськими організаціями меншин проводили конференції, присвячені ювілеям визначних діячів літератури (125-річчя від дня народження Янки Купали та Якоба Колоса, 150-річчя від дня народження Шолом-Алейхема, Юліуша Словацького та ін.), краєзнавчі читання („Багатонаціональний Донбас. Культура греків Приазов'я”, „Ми – громадяни України”), книжкові виставки („Окрилені Україною”, „Мов джерельна вода, рідна мова моя”, „Як річка з роду і до роду – так мова з'єднує народ”), уроки толерантності („Вчитися жити в мирі та злагоді”), семінар „Бібліотечно-інформаційне обслуговування кримськотатарських користувачів” [110, арк. 4].

У справі популяризації польської літератури вагомою була діяльність Львівської бібліотеки іноземної літератури. Репертуар польської книги у фондах бібліотеки формувався поступово, згідно зі специфікою регіону. Його вміст у фонді коливався від 33 % до 39 % усіх наявних видань, 24 % усієї художньої літератури припадали на польську белетристику, значну частину якої складали переклади з 42 мов світу. Унікальним у книгозбірні був репертуар польської рідкісної книги, зокрема прижиттєвих та краєзнавчих видань. Загалом, польську літературу в книжковому фонді було всебічно репрезентовано в усіх галузевих відділах, художній літературі і періодиці. Найповніше для польськомовного читача в бібліотеці були укомплектовані,

окрім белетристики, довідковий і гуманітарний відділи. Близько 120 назв словників репрезентували мовознавчий репертуар, серед них: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, *Słownik idiomatyczny*, *Słownik terminologii językoznawczej*, *Słownik języka niby-polskiego, czyli błędy językowe w praise*, *Słownik dawnej polszczyzny*, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, *Słownik gwar polskich*, *Słownik polskich form homonimicznych*, *Słownik poprawnej polszczyzny*, *Słownik staropolski* та інші галузеві словники. Ряд відомих енциклопедій: *Świat w przekroju*, *Mała i Wielka encyclopedia powszechna*, *Encyclopedia staropolska*, *Wielka encyclopedia ilustrowana*, *Encyclopedia „Kto, kiedy, dlaczego?”*, *Leksykon PWN* etc. Література універсального змісту містила бібліографію Варшави 1919–1928 рр., бібліографію рукописів, польського краєзнавства, широкий діапазон галузевої бібліографії, бібліографію словників, дидактики іноземних мов у Польщі, львівських видань XVI–XVIII ст., каталоги польських видавництв, інкунабул та ін. [223, с. 183–186].

Поліпшувалася якість бібліотечного обслуговування в місцях проживання поляків. У Києві засновано бібліотеку польської літератури. На її базі успішно працював літературно-мистецький салон „Приязнь” та ляльковий театр для дітей. У фондах бібліотек системи Міністерства культури України нараховувались близько 80,6 тис. примірників книг польською мовою [205, с. 25].

У 2009 р. в Національній парламентській бібліотеці України відбувся Міжнародний семінар-тренінг „Ефективні інструменти формування культурної політики: європейський досвід, проблеми, можливості, перспективи”, метою якого було навчання нових форм менеджменту управлінців у сфері культури центрального та регіонального рівня і представників недержавних культурних інституцій [426, с. 163].

Проте для більшості регіонів питання поповнення бібліотечних фондів, особливо в бібліотеках районної та сільської ланок, у зв'язку з обмеженими обсягами фінансування на ці цілі з місцевих бюджетів залишалося

актуальним. Бібліотеки Чернівецької області при проведенні заходів, обслуговування, виставкової роботи враховували аспект двомовності. У 2008 р. бібліотеки області організували акції до відзначення 158-ї річниці від дня народження М. Емінеску, 220-ї річниці від дня народження Г. Асарі, 155-ї річниці румунської музики Чіпріано Порумбеску [378]. Спеціалізоване видавництво літератури мовами меншин України „Етнос” видавало книжкову продукцію єврейською мовою. Вісім років на українському телебаченні виходила єврейська телевізійна програма „Яхад” („Разом”). Єврейські радіопрограми транслювали у Львові, Чернівцях та інших містах України [409, с. 37–38].

Відповідно до постанови Ради міністрів Кримської АРСР про переведення кримськотатарських видань з Узбекистану до Криму на початку 1992 р. до Сімферополя переведено редакцію кримськотатарської художньої літератури, що почала роботу в складі видавництва „Таврія”. Протягом 1991–1992 рр. видавництво „Донбас” видало низку збірників грецьких поетів і письменників [11, арк. 177]. У 1992 р. було опубліковано збірку творів грецьких поетів Приазов'я „Чебрець”. Авторами збірки виступили відомі поети Г. Костоправ, А. Шакурма, Л. Кірьяков, В. Борота, Г. Патріча, В. Бахтаріс, В. Кіор [145, с. 307]. Насиченим культурне життя було у греків Донеччини. У 2008 р. у культурологічному центрі „Меотида” в Маріупольському державному гуманітарному університеті відбулася презентація навчального посібника „Греки в Україні: історія і сучасність” [554].

Кияни-поляки забезпечувалися польською літературою значно краще, ніж, скажімо, поляки Житомирщини чи Хмельниччини. Цьому сприяла міська державна адміністрація. У бібліотеці ім. Д. Фурманова (вул. Івана Франка 16) діяв спеціальний відділ. У фондах всіх державних масових бібліотек широко представлялась література польських авторів українською та російською мовами. Книжковий фонд відділу літератури іноземними мовами Центральної міської бібліотеки ім. Л. Українки налічував близько

45 тис. книг, з яких 30 % польською мовою. До 1992 р. активну участь у комплектуванні бібліотек міста польською літературою відігравав магазин „Дружба” [12, арк. 87].

Велику увагу книговидавничій справі приділяло культурно-просвітницьке товариство бессарабських болгар „Св. Кирил і Мефодій”. У 1994 р. за його підтримки було видано збірку віршів болгарською мовою бессарабської поетеси Т. Танасової-Тодорової „Нежни листа”. Наступного року вийшли дві книги Н. Караванова, збірка віршів поета Т. Стоянова „Розмисли” [144, с. 133]. Розширювалися можливості для книговидавничої діяльності. Одеське видавництво „Маяк” починаючи з 1993 р. видавало літературу болгарською мовою. Друкувалися твори таких авторів, як І. Ненов, Г. Пенева, І. Серт, Д. Караулан, В. Колесник, поезії і проза буджакських поетів і письменників [144, с. 61].

Зусиллями грецьких товариств побачили світ наукові та науково-популярні книжки з проблем елліністики, твори грецьких письменників та пам’ятки античної думки. Так, Союзом греків України видруковано „Я вообразил вечность” Архімеда, „История, наставления” Геродота, „Я речью мысли предвещал” Демосфена, „Магия чисел” Піфагора [145, с. 114].

У 2008 р. міська громадська організація „Польське наукове товариство у Житомирі” представила інформаційно-аналітичне видання „Полонія Житомирщини”. Видання побачило світ за сприяння Державного комітету України у справах національностей і релігій у рамках програми „Відродження, розвиток та збереження етнокультурної самобутності національних меншин”. У солідній за обсягом книзі – більш як 200 сторінок великого формату – розкрито широкий спектр життя польської громади області. Вміщені у збірнику статті розкрили діяльність 36 польських громадських організацій різного спрямування та 18 художніх колективів, які пропагували польську культуру, олімпіади, конкурси, фестивалі, що проводилися в області [510].

Миколаївська Рада національно-культурних товариств спільно з Миколаївським міським центром національних культур починаючи з 2005 р. за підтримки Державного комітету України у справах національностей і міграції розпочали видавати збірки наукових праць з історії етнічних спільнот регіону. Вже у першому такому виданні вміщено статті миколаївських науковців з німецької тематики. Опубліковані матеріали про німецьку національну спільноту і у збірках науково-практичних конференцій, зокрема, I-VII обласних науково-краєзнавчих конференцій „Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження” (1995–2008 рр.), „Національні меншини Миколаївської області: історія і сучасність” (2001 р.), „Краєзнавчому альманасі” Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти починаючи з його першого видання. Тематика і наслідки наукових досліджень, серед них і німецької національної меншини, широко представлені у чотирьох томах серії „Реабілітовані історією. Миколаївська область”, які спершу були опубліковані більш ніж у 20-ти брошурах. У 2007 р. вийшов з друку бібліографічний покажчик „Миколаївщина багатонаціональна”. Матеріали про німецьку меншину широко відображені в науково-методичних вісниках тощо [682, с. 464].

У 2002 р. у виставковій залі Миколаївського Фонду культури пройшла виставка „Німці Півночі України – Волинь і Київ”, яка демонструвала, як зав’язувалися відносини українців і німців ще з сивої давнини – більше тисячі років тому. Ідея влаштування виставки зародилася в 1998 р., під час однієї із зустрічей міністрів закордонних справ Німеччини і України. За своїм змістом такі виставки спрямовувалися, за задумом організаторів, на те, щоб зняти існуючі подекуди ще усталені стереотипи частини українців до німців, що склалися у Другу світову війну та пізніше. У такий, зокрема, спосіб німецька сторона вирішила поліпшити українсько-німецькі відносини, наголосити, на основі документів німецького товариства „Волинь”, на тому спільному, що мусить зближувати два етноси [682, с. 464].

Специфіка української етнокультурної ситуації полягає в тому, що частина етнічних спільнот є автохтонними, їхній етногенез відбувався в межах території сучасної України. Етногенез інших етнічних спільнот проходив на їхніх історичних землях, які в силу історичних обставин опинилися в межах української держави.

При цьому поліетнічність України не завжди супроводжувалася білінгвізмом її населення. Мовні вподобання громадян України не співпадали з їх етнічною самоідентифікацією. У досліджувані роки етноси України мали різні можливості у задоволенні культурних потреб рідною мовою. Кращі умови мали росіяни. Якщо взяти сферу функціонування російської мови у царині культури, то неважко було переконатися, що й тут ця мова функціонувала повноцінно. Росіяни користувалися послугами 24382 масових та універсальних бібліотек, сукупний фонд яких налічував понад 387 млн примірників книг і журналів, у тому числі російською мовою – понад 240 млн примірників, що становило 62 % від загальної кількості видань [583, с. 79].

Лише в 1992 р. питома вага книжкових видань, випущених в Україні російською мовою, складала 60,3 % за кількістю назв і 62,0 % за тиражем. Із 1695 назв газет, що виходили, 576 були російськомовними. Росіяни користувалися 22 тис. державних бібліотек системи Міністерства культури, сукупний фонд яких нараховував 817 млн примірників книг, з яких російськомовні видання складала близько 118 млн. [17, арк. 330].

Водночас відродження культурного простору етноменшин розпочиналося практично на руїнах, які залишилися від радянського спадку, коли русифікація спричинила практично майже повне зникнення низки культурних компонентів. Проблема мовної компетенції як складової частини загального соціального потенціалу етнічних спільнот відзначалися декількома аспектами, кожний з яких мав суспільну зумовленість, а також містив у собі певні соціальні наслідки. Один з таких аспектів – соціокультурний – полягав у тому, що тенденція розповсюдження російської

мови і витіснення нею мов національних, що склалася в Україні за останні 30 років, наприкінці 1980-х років все ще домінувала. Другий аспект проблеми – соціально-економічний. Цей аспект був особливо важливим для етнічних груп України (зрештою, як і для російськомовних українців) у ситуації визначення статусу української мови як державної. Насамперед це стосувалося етнічних груп, значна частина яких проживала компактно у сільській місцевості. Ці етнічні групи мали у своєму складі велику частку осіб, що не володіли ні українською, ні російською мовою. Так, серед угорців питома вага таких осіб у 1989 р. досягала 41,3 %, у румунів – 19,4 %, у гагаузів – 12,1 %, у молдаван та кримських татар – по 11 %. Таким чином, 11,0 млн чол. (або 21,6 % населення України) у 1989 р. не володіло українською мовою, з них 9,0 млн чол. належало до етнічних меншин (що становило 65,6 % їх загальної кількості), і майже 2 млн чол. – російськомовні українці, для яких мовна ситуація теж була складною. Саме в цій сфері закоренилися причини загострення політичної ситуації в Україні на початку 1990-х років [627, с. 91].

Випуск літератури мовами національних меншин здійснювався згідно з Національною програмою випуску соціально значущих видань на умовах бюджетного фінансування. У 2001 р. вийшло друком 50293,4 тис. видань мовами етносів України. Тиражі цих видань передавалися для поповнення фондів державних бібліотек України та бібліотек національно-культурних товариств. У багатьох із них працювали відділи літератури мовами національних меншин, у фондах яких зібрана література: російською мовою – 59292705 прим.; болгарською – 55250 прим.; німецькою – 5170 прим.; грецькою – 3870 прим.; угорською – 427696 прим.; румунською – 12501 прим.; словацькою – 6336 прим.; молдовською – 64400 прим.; іншими мовами – 19538320 прим. [638, с. 66–67].

Етнічні росіяни мали в Україні широкі можливості для задоволення культурно-освітніх потреб рідною мовою. Цьому сприяв вільний обмін інформацією через засоби масової інформації, радіо, телебачення, спільні

культурно-мистецькі акції. Щороку в Україні виходило російською мовою близько 40 % всіх видань. З більш ніж 1,5 тис. газет, що виходять в Україні щороку, 1412 – російською мовою. В Україні транслювалися програми російського телебачення. Майже дві третини загального обсягу ефірного часу на теле- і радіоканалах було зайнято російськомовними передачами і фільмами [716, с. 306].

У 2010 р. інформаційні потреби меншин рідною мовою задовольнялися майже 2700 друкованими ЗМІ, котрі видавалися білоруською, болгарською, вірменською, грецькою, грузинською, кримськотатарською, молдавською, німецькою, польською, російською, румунською, словацькою, угорською мовами [324]. Низка державних, а також приватних телерадіокомпаній здійснювала випуск і трансляцію телерадіопередач мовами меншин. Серед них Донецька, Житомирська, Закарпатська, Львівська, Одеська, Чернівецька обласні державні телерадіокомпанії, Державна телерадіокомпанія „Крим”, а також ТРК „Атлант-СВ”, ТРК „ТАВ-Двір” (АР Крим), „Союз ТВ” (Житомир), ТРК „ТВА” (Чернівці), ТРК „МАН”, ТОВ РІЦ „Незалежність” (Львів), Ізраїльська телестудія, ТРО „Реал-АТВ”, ТРО „Новини Придніпров'я” (Одеська область).

У 2000-і роки в Закарпатській області регулярно велися телерадіопередачі угорською, румунською, словацькою, німецькою, російською мовами. У ЗОДТРК було створено Творче об'єднання програм національних меншин, яке включало редакції угорського, румунського, словацького, німецького мовлення, а з лютого 2008 р. – редакцію мов національних меншин (російська, русинська та ромська мови). Двічі на місяць випускалися теле-радіоальманахи „Національно-культурні товариства Закарпаття”, метою яких було найповніше висвітлення життя усіх національних спільнот, що проживали в області (інформаційна хроніка тижня, календар визначних подій у національних меншин, нариси про історію, культуру, традиції етнічних груп, актуальні інтерв'ю, уроки

української мови, рубрики „Закарпаття очима друзів” та „Наші земляки за кордоном” тощо [341].

Румунська етноменшина отримувала інформацію рідною мовою через друковані періодичні видання, радіо- й телепрограми. Виключно румунською мовою було зареєстровано і виходило шість друкованих засобів масової інформації, змішаним текстом (румунською та іншими мовами) – чотири. Державні телерадіокомпанії Закарпатської та Чернівецької областей забезпечували випуск передач румунською мовою, а також започаткували обмін програми з регіональними радіостанціями Румунії. Чернівецька ОДТРК здійснювала 120 годин мовлення на рік румунською мовою (16 % від загального обсягу). Зокрема, транслювалися такі передачі: „Новини” – 5 хв. (двічі на день), „Панорама Буковини” – 20 хв. (двічі на тиждень), „Будьте з нами” – 55 хв. (двічі на тиждень) та „Діалог дня” – 20 хв. (двічі на місяць). Закарпатська ОДТРК забезпечувала мовлення румунською мовою на рівні 12 % від загального обсягу (шляхом трансляції радіопередач „Райдуга Румунії” щотижнево та „Румунські меридіани” щоденно). У складі Чернівецької ОДТРК діяла румунськомовна редакція, що забезпечувала річний обсяг мовлення румунською обсягом 180 годин (25 % від загального обсягу мовлення) і трансляцію таких телепередач, як „Новини” – 15 хв. двічі на тиждень, „Експрес ТВ” – 45 хв. двічі на тиждень, „Румунське слово” – 30 хв. двічі на тиждень. Закарпатською ОДТРК в межах 7 % від загального обсягу здійснювалася телетрансляція таких румунськомовних програм, як „Телекур’єр” (щотижнево) та „Скарбниця” (щотижнево) [374].

Завдяки діяльності головної спеціалізованої редакції видавництва літератури мовами національних меншин та відповідних редакцій видавництв „Таврія”, „Січ”, „Карпати”, „Каменярь”, „Прапор”, „Донбас” щорічно за підтримки держави здійснювалося видання літератури мовами етнічних спільнот. Протягом 1996–1999 рр. побачили світ близько 350 назв видань 22 мовами національних меншин [96, арк. 4].

У незалежній Україні тривало створення ромської літературної традиції, на яке впливали тенденції культурного розвитку, темпи соціалізації етносу в українське суспільство тощо. У 1990-ті роки на літературній ниві працював М. Козимиренко – ромський поет і перекладач. Він написав багато пісень на слова сучасних українських поетів, а також на власні вірші. Вірші Козимиренка рідною мовою надруковані в антології „На нашій, на своїй землі”, виданій 1995 р. Головною спеціалізованою редакцією літератури мовами національних меншин України. М. Козимиренко перекладав рідною мовою твори українських, російських, румунських, болгарських поетів. Саме Козимиренко першим в Україні почав перекладати циганською твори українських класиків – І. Франка, Лесі Українки, С. Руданського, Є. Гребінки; поема О. Пушкіна „Цыгани” зазвучала циганською саме завдяки Козимиренко. Спадщина великого Кобзаря посідала особливе місце в перекладацькому доробку М.Г. Козимиренка. У 1996 р. вийшла збірка вибраних поезій Т. Шевченка, перекладена циганською мовою. Це двомовне видання „Думи мої...” можна вважати значною подією в літературному житті [468, с. 76].

Відповідно до щорічної Державної програми випуску літератури мовами національних меншин в Україні польською мовою протягом 1993–1995 рр. було видано 50 назв видань, серед яких, крім підручників і посібників, збірки казок, твір класика польської літератури Марії Конопницької „Про карликів та сирітку Марисю”, збірки поезій Адама Міцкевича і Юліуша Словацького мовою оригіналу та в перекладі українською, а також українсько-російсько-польський розмовник „Говоримо польською”, інші популярні видання. У 1997 р. видано 10 назв книжок польською мовою [205, с. 25].

У роботі більшості національно-культурних товариств головну роль було відведено вивченню рідної мови як ключового засобу формування колективної пам’яті. Луганське товариство любителів польської мови і культури „Варшава” виникло на базі клубу при бібліотеці ім. Горького, стало

провідним культурним центром, де систематично проводилися літературно-музичні вечори, пропагувалася польська культура. Товариство тісно співпрацювало з культурними організаціями Польщі – „Товариством поляків”, фондом ім. Г. Гоневича [127, с. 7].

Мовна ситуація в суспільстві не давала переконливих доказів ментальної сконсолідованості населення, потрібної для успішної реалізації національного проекту в його „класичному варіанті”. Розглядаючи мову як вербальне втілення культури, маємо констатувати не стільки мультикультурність, скільки багатоукладність культурного середовища українського суспільства [752, с. 16]. Одним з основних чинників, які мали вплив на розвиток етносів, були мовні процеси. Мова споріднена з культурою, тому етнос, репрезентуючи культури, репрезентував і мову. Етноменшини використовували мову в неформальному спілкуванні, рідше у сферах культури. За досягнення цього меншинам іноді доводилося боротися. Втрата рідної мови викликала труднощі у ретрансляції національної культури (відродженні звичаїв, традицій тощо). Однак насправді втрата мови не означала автоматичної деетнізації. Свідченням цього були євреї, які після втрати мови не розчинилися в інших етносах. Динаміка мовних процесів серед поляків України показала, що вони залишалися єдиним етносом, у середовищі якого відбувалися процеси акультурації та асиміляції.

У період незалежності поляки України одержали повноцінну можливість знайомитися з працями, опублікованими в Польщі та перекладеними в Україні і Польщі. Польща виявляла в цьому аспекті певний інтерес. Було створено низку інституцій, які підтримували переклади і популяризацію своїх авторів у світі: Польський Інститут, Інститут книжки, науковий фонд Каса ім. Мянговського. Більшість перекладів польської гуманітаристики в Україні з'явилися саме завдяки цим організаціям та фондам. В Україні низка видавництв працювали над перекладом та популяризацією польської літератури та есеїстики, зокрема, „Критика”, „Дух і Літера”, „К.І.С.”, „Книга ХХІ”, „Літопис”, „Ніка-центр” та ін. Починаючи з

1997 р. часопис „Критика” приділяв увагу перекладам і публікуванням авторів з інтелектуального середовища „Культури”. Зокрема, 2005 р. у „Критиці” видано важливу книгу, присвячену проблемам українсько-польського порозуміння – „Простір свободи. Україна на шпальтах паризької „Культури””. У 2008 р. видавництво опублікувало книгу „Єжи Гедройць та українська еміграція. Листування 1950–1982 років”, що стала цінним джерелом для дослідження історії польсько-українських взаємин у ХХ столітті та інтелектуальної співпраці. У вступній статті Б. Бердиховської проаналізовано роль „Культури”, зокрема її видатного редактора Є. Гедройця, в подоланні взаємних історичних та культурних упереджень і претензій, у пошуках шляхів порозуміння. Видавництво „Дух і Літера” і заснований 1997 р. ознайомчий часопис від початку своєї діяльності приділяють багато уваги питанням польсько-українського порозуміння, регулярно публікуючи переклади польських авторів. 2009 р. видавництво опублікувало в українському перекладі збірку есе „У пошуках свободи” Адама Міхніка – відомого польського громадського діяча, одного із лідерів „Солідарності”, головного редактора „Газети Виборчої” [209, с. 34].

Отже, в Україні протягом досліджуваних років склалися певні форми забезпечення культурних потреб та популяризації культур етносів. Ключова роль тут належала бібліотекам, які поширювали спектр етнокультурної діяльності, нарощували книжковий фонд, а також організації заходів, які репрезентували святкову культуру етноменшин.

3.3. Характер ролі ЗМІ у культурній діяльності етноменшин

Розвиток ЗМІ етноменшин значною мірою залежав і від активізації їхньої культурної діяльності. Вихід друкованих органів свідчив про відродження культурного життя. Часописи ставали невичерпним джерелом духовно-культурного забезпечення представників етноменшин. ЗМІ мали за

мету публікацію матеріалів про культуру, побут етносів, демонстрували прагнення взяти участь у процесі етнокультурного відродження.

У ЗМІ етноменшин удосконалювалися технології подачі матеріалів, присвячених багатогранному культурному життю. Широту проблематики, актуальність друкованих матеріалів яскраво засвідчували їхні рубрики. Вони промовисто свідчили про розмаїтість процесів, що протікали в духовному житті етносів, зміни в їхніх запитах та інтересах. Більшість рубрик мала інформативний характер.

Так, добірка матеріалів до рубрики „Всі ми діти твої, Україно” газети „Єврейські вісті” знайомила читачів із подіями культурного життя євреїв та сусідніх меншин України. Орган подавав інформацію про події єврейського життя, що публікувалися в інших (неєврейських) виданнях у багатьох регіонах України. Передруки вміщувалися в рубриці „Голоси наших друзів” із зазначенням першоджерел. Газета „Шофар” мала такі рубрики: „Хроніка нашого життя”, „Із офіційних повідомлень”, „У пресі промайнуло повідомлення”, „Укрінформ повідомляє”, інформаційні бюлетені „Сторінками єврейської преси України”, „Новини єврейського суспільного життя”, Бюлетень європейського єврейського конгресу „Голос громад”. „Німецький канал” подавав матеріали у рубриках: „Актуальне інтерв’ю”, „Прес-служба НК”, „Інформація”, „Прес-служба Українсько-німецького фонду повідомляє”, „Новини+інформація”, „Новини”; „Сторінками німецької преси”, „Возз’єднання Німеччини”, „П’ять років німецької єдності”, „Німці Америки”, „Товариство німців України „Відергебурт”, „Міждержавне об’єднання німців колишнього СРСР (МОН)”; „Пізні переселенці” та „Переселенці” (необхідна інформація для тих, хто переїздить на постійне місце проживання до Німеччини, розповіді про життя переселенців із СНД у Німеччині) [519, с. 18–19].

В цілому було досить широко репрезентовано матеріали культурного напрямку. Часто на шпальтах часописів можна було зустріти низку розповідей про видатних співвітчизників. На цю тему „Єврейські вісті”

вміщували рубрики „Народ складається з людей”, „Долі людські”, „Містечко” (про людські долі); „Німецький канал” – „Подвижники”, „Видатні співвітчизники”; „Свобода та відродження” – „Наші земляки”, „Наші видатні земляки”; „Арагац” – „Портрет митця”, „Вшанування”, „До 100-річчя з дня народження Єгіше Чаренца”, „Чаренц-100”. Читач міг випробувати власні літературні здібності й ознайомитися з творами інших поетів і письменників на сторінках „Шофару” („Творчість наших читачів”, „Молодіжна сторінка”) та „Німецького каналу” („Творчість”, „На творчий конкурс”). Мистецька творча діяльність представлена в „Єврейських вістях” – „Мистецтво”, „Німецькому каналі” – „Ausstellung” („Виставка”), „Theater” („Театр”), значною мірою у вірменському „Арагаці” – рубрики „Фестиваль”, „Виставки”, „Гастролі”, „Мистецтво”, „Конкурс”.

Пам’ятали часописи і про національні традиції, народну творчість та історичні пам’ятники свого народу. „Німецький канал” вів рубрику „Народні традиції”, „Свобода та відродження” у рубриці „Урочистості” містила матеріали, що стосувалися святкувань „Днів німецької культури”. Особливо зазначені теми порушувалися в „Арагаці” – рубрики „Обряди, традиції”, „Духовні цінності”, „Духовність”, „Прислів’я та приказки”, „Крилаті вислови”, „Архітектурні пам’ятки Вірменії”, „Вірменські пам’ятники”. Про визначні події в національно-культурному житті нагадували рубрики „Плани Київського єврейського товариства” (на кожний місяць), „Календар пам’ятних дат”, „Із святом дорогі друзі!” часопису „Єврейські вісті”; „Наш календар” часопису „Шофар” [519, с. 20–21].

Публікації, що стосувалися висвітлення етнокультурної самобутності, найчастіше розкривали найважливіші проблеми культури. Показники таблиці свідчать, що протягом 1992–1997 рр. склалася відповідна традиція подачі матеріалів у цьому напрямі.

Розподіл загальних обсягів газетних площ окремих видань етноменшин

[519, с. 25]

Складові культурної сфери	Назва періодичного (газетного) видання				
	„Єврейські вісті”	„Шофар”	„Свобода та відродження”	„Німецький канал”	„Арагац”
Мова	5,8 %	5,7 %	2,1 %	20,6 %	26,1 %
Література	7,7 %	36,1 %	6,6 %	22,9 %	32,0 %
Музика та хореографія	28,8 %	6,8 %	10,2 %	21,4 %	6,3 %
Образотворче мистецтво	0,0 %	5,4 %	20,2 %	3,0 %	9,5 %
Театр	5,1%	7,3 %	0,0 %	11,3 %	5,2 %
Кіно	5,8 %	2,5 %	0,0 %	8,6 %	6,9 %
Спорт	11,0 %	1,6 %	21,0 %	0,0 %	6,2 %
Сатира й гумор	35,8 %	32,4 %	0,0 %	0,0 %	5,4 %
Кухня	0,0 %	2,2 %	39,9 %	12,2 %	2,4 %

Часописи меншин України не обмежувалися висвітленням своїх національно-культурних проблем, а приділяли належну увагу й відображенню життя інших громад, що вело до взаємопізнання, а звідси – до толерантності, зближення, культурної співпраці при збереженні власної етнічної своєрідності. „Єврейські вісті”, наприклад, присвятили низку матеріалів національним урочистостям (рубрика „Всі ми діти твої, Україно!”), що відображено в заголовках: „Дні угорської культури” (Дні угорської культури на Закарпатті), „У Чехів – свято” (чеське фольклорне свято в Одесі), „Естонці святкують” (естонський різдвяний концерт в Україні). Поруч були публікації про історію та сьогодення українських болгар, греків, німців, поляків, чехів. Серед іншого тут висвітлювалась діяльність Польського народного дому в Чернівцях.

Державне управління у сфері реалізації права на національно-культурний розвиток у сфері полягало в тому, щоб координувати діяльність органів ЗМІ, спрямовуючи їх зусилля на вирішення завдань зміцнення єдності поліетнічного суспільства, формування етнополітичної культури міжнаціонального спілкування. Прикладом цього був проведений у Києві (2000 р.) семінар „Медіа-діалог: проблеми розвитку ЗМІ і видавничої справи національних меншин”. Учасники семінару ознайомилися зі станом видавничої справи єврейських національно-культурних товариств, у Інституті політичних та національних досліджень НАНУ заслухали виступи провідних учених із питань етнонаціональної політики. Прикладом, якого мали наслідувати, назвали діяльність Єврейського фонду України та інформаційний бюлетень „Київ єврейський”, журнал „Відродження”, газету „Моя Батьківщина – Моя Родина” (Харків). Відбулася презентація проекту „Етноси України” та експонувалася виставка преси та літератури мовами національних меншин України [543, с. 123].

Преса етноменшин виступала важливою складовою культурно-публіцистичної діяльності. Журналісти етнічних видань цьому сприяли, засоби масової інформації умовно поділялися на такі складові: ЗМІ національних меншин на всеукраїнському та на регіональному рівнях; ЗМІ про національні меншини; міжнаціональні питання і національні меншини в ЗМІ.

Значення ЗМІ полягало в тому, що вони відтворювали культурне розмаїття суспільства, вводили культуру в контекст повсякденного життя й у такий спосіб створювали платформу для існування різних перспектив, з якими їхні читачі, глядачі або ж слухачі не мали можливості контактувати щодня [485, с. 12]. Газети, журнали, спеціальні друковані видання, радіо- та телепередачі, подавали інформацію про культурні надбання етносів, створюючи таким чином можливості безбар’єрного спілкування носіїв різних культурницьких традицій.

У 2003 р. загальнодержавну сферу розповсюдження мали 59 друкованих ЗМІ для меншин, з яких газет – 38, журналів – 17, бюлетенів – 2, альманахів та збірників – 2. На місцевих розповсюджувалося 145 видань: 123 газети, 15 журналів, 3 бюлетені, 4 альманахи [644, с. 71]. Для задоволення інформаційних потреб єврейської національної меншини в Україні виходить 29 періодичних видань. У 2011 р. загалом в Україні виходило друком понад 2,6 тис. періодичних видань мовами етноменшин, з яких понад 2,3 тис. – російською мовою [119, арк. 15].

Міністерство культури України було співзасновником шести газет – друкованих органів товариств меншин: вірменського – „Арагац”, кримськотатарського – „Голос Крима”, польського – „Дзеннік Кийовски”, єврейського – „Еврейские вести”, румунського – „Конкордія”, болгарського – „Роден край”. Ці газети розповсюджуються всією територією країни і щороку отримують фінансову допомогу з державного бюджету. Крім того, на всеукраїнському і на регіональному рівні для меншин виходили газети, засновані національно-культурними товариствами, які видавалися без підтримки держави: це загальноукраїнські газети „Форум націй” і „Наша Батьківщина”; на регіональному рівні: для греків – „Елліни України” (Маріуполь), ромів – „Романі Яг” (Ужгород), угорців – „Карпаті Ігаз Со” (Ужгород), поляків – „Котвіца” (Миколаїв), словаків – „Підкарпатський словак”, румунів – „Данія” (Ужгород), азербайджанців – „Голос Азербайджану” (Київ), євреїв – „Хадашот” (Київ), німців – „Німецький канал” (Київ), татар – журнал „Дуслик” (Київ), поляків – „Газета Львівська” (Львів), росіян – „Русский вестник” (Львів), білорусів – „Весткі з Белорусі” (Львів).

Так, газета німецької меншини Галичини „Свобода та відродження” засвідчувала свою участь у розбудові незалежної демократичної України, де би поважалися й підтримувалися права і свободи народів, котрі її населяли. „Прагнення до духовного, морального та національного відродження, – зазначав головний редактор часопису А. Марц, – не тільки німецького

населення Галичини, але й тих народів, у середовищі яких ми живемо й від яких по-братерськи переймаємо кращі зразки їх національних культур, нехай буде дороговказом тим, хто буде писати до часопису” [519, с. 7]. Часописи ставали духовними осередками етносів.

В АР Крим із зареєстрованих 806 друкованих періодичних видань зі сферою поширення в автономії виходило 684 видання. Наприкінці 1991 р. відповідно до постанови Ради міністрів АР Крим до Сімферополя було переведено редакцію газети „Янзы Дюнъя” („Новий світ”), яка відразу розпочала підготовку видання газети. Перший номер газети вийшов у січні 1992 р. Того ж року почала видаватися газета „Достлукъ”, одержали поширення газети „Авдет”, і „Арекет” як друковані органи Організації кримськотатарського національного руху і Національного руху кримських татар відповідно, а також газета „Мераба” і журнал „Йылдыз”. Побачив світ і дитячий журнал „Йылдызчик”. Крім того, у Криму поширювалося понад 40 газет із загальнодержавним статусом, а також близько 50 видань Російської Федерації. Всього в АР Крим видавалося мовами: російською – 223 видання, українською – 5, російською і українською – 2, кримськотатарською і російською – 5, іншими мовами (у тому числі грецькою, вірменською, німецькою, болгарською) – 8. Російською мовою різними державними органами і громадськими організаціями кримських татар видавалися газети „Голос Криму” (як додаток до газети „Голос України”), „Авдет”, „Арекет”, журнал „Къасавет”. Національно-культурними товариствами вірменів здійснювався випуск газети „Голос Масиса” і журналу „Сурб-Хач”, греків – „Грецької газети”, німців – газет „Хоффнунг” і „Ландесманншафт”, болгар – газети „Извор”. Сприяння у виданні художньої і публіцистичної літератури кримськотатарською, вірменською, болгарською, грецькою та німецькою мовами здійснювали видавництва „Аменна”, „Тарпан”, „Частка”, Кримська академія гуманітарних наук [376, с. 48]. У 1996 р. газета Верховної Ради АР Крим „Крымские известия” містила 57,8 % інформації про кримських татар, їх участь у культурних практиках [613,

с. 117]. Товариство польської культури львівської землі, що нараховувало близько 3300 членів, проводило мистецьку та лекційну діяльність, займалося впорядкуванням могил на польських кладовищах та організувало літні табори в Польщі, з 3 грудня 2005 р. почало видавати двотижневик „Газета Львівська” тиражем 5 тис. примірників [657, с. 217].

У Донецькій області інформаційні потреби меншин задовольнялися досить широко. У 2005 р. в області було 19 таких видань. З 92 громадських об'єднань, що функціонували, п'ять мали власний друкований орган: „Елліни України”, „Хронос”, „Поляки Донбасу”, „Наше життя”, „Барух Ашем”, „Вірменський вісник”, жіночий художньо-публіцистичний журнал „А їдиші мамэ”. На сторінках місцевих газет тематика національних відносин висвітлювалася в рубриках: „Джерело” („Приазовський робітник”, „Єнакіївський робітник”), „Плекаймо рідну мову” („Донеччина”, „Мар'їнська нива”), „Наші джерела” („Нове життя”, Старобешівський район), „Донбас – наш загальний дім”, „До джерел”, „Рідна мова” („Життя”), „Національні меншини”, „Рідний край” („Донеччина”). Місцева преса знайомила читачів із культурною спадщиною етносів регіону, розповідала про основні заходи й напрями їхньої діяльності. Тема національного і духовного відродження народів, які проживали в області, популяризації їхньої культури і життєдіяльності постійно висвітлювалася обласними і місцевими телерадіокомпаніями. Періодично виходили передачі для єврейського, грецького і німецького населення в містах Донецьку, Маріуполі, Слов'янську, Артемівську та інших. Місцеві телерадіоорганізації використовували ефірний час для мовлення українською мовою і мовами меншин відповідно до ліцензій. Обласне радіомовлення мовами меншин не проводилося [376, с. 48]. У 2001 р. для культурних і просвітницьких потреб етнічних груп населення на Донеччині виходила газета Товариства польської культури Донбасу „Polacy Donbasu” („Поляки Донбасу”), на Житомирщині – „Mozaika Berdyczowska”; в АР Крим – видання кримськотатарською мовою „Яныы Дюнья”, „Сувдач сеси”, журнал „Йылдыз”; на Запоріжжі – газета для

болгарськомовного населення „Слов'янське сонечко”. У Чернівецькій області для задоволення потреб румунського населення виходили видання „Зориле Буковиней”, „Аркашул”, „Газета де Герца”, „Гласул адеверулуй”, на Закарпатті – газети для угорської етнічної групи „Карпаті ігаз со” („Карпатське слово правди”), „Вовіта”, журнал „Ірка” тощо.

Закарпаття як поліетнічний регіон мав певні труднощі з розподілом ефірного часу мовлення для меншин. Незважаючи на це, в області вдалося налагодити періодичне телерадіомовлення для найчисленніших етнічних спільнот. Закарпатська телерадіокомпанія вела мовлення з 1960-х років угорською, румунською, словацькою мовами, для яких створені окремі редакції. Компанія мала зв'язки із регіональними телерадіокомпаніями Угорщини, Словаччини, Румунії, Польщі, Чехії. Передачі велися щодня на телеканалі „Інтер” і радіокомпанії УР-1 у відведений час. Щорічно проводилися міжнародні фестивалі телерадіопрограм для етноменшин. Місцевих періодичних видань російською мовою на Закарпатті було дев'ять, загальний наклад досяг 10500 примірників. Для задоволення інформаційних потреб угорської меншини функціонувало 16 видань загальним накладом 30500 прим. За кошти місцевих органів влади утримувалися газети „Карпати ігаз со”, „Вісті Берегівщини”, „Вісті Ужгородщини”, „Новини Виноградівщини”, „Берегове” [657, с. 49].

Незважаючи на складну економічну ситуацію, національно-культурні товариства Львівщини підтримували наявні і засновували нові друковані органи. Російське товариство ім. О. Пушкіна, Російський культурний центр видавали газету „День за днем”. Російська громада Львівської області починаючи з 1998 р. щомісяця видавала газету „Російський вісник”. Товариство польської культури Львівщини з 1990 р. видавало газету „Газета Львовська”. Львівське товариство єврейської культури ім. Шолом-Алейхема і Європейський культурний центр із 1990 р. трьома мовами регулярно видавав газету „Шофар”. Телевізійних і радіопередач мовами меншин в області не було [657, с. 49].

У 2005 р. у Одеській області було зареєстровано 432 друкованих видання із місцевою сферою поширення, з них як російськомовні – 215, як українсько- і російськомовні – 138, що виходили як українською, так і іншими мовами (англійською, німецькою, болгарською, румунською, гагаузькою, польською, грецькою, латинською, на івриті, ідиш), – 43, суто іншомовні – 4. Серед них 18 зареєстровані національно-культурними товариствами або окремими особами, що належали до меншин. Однак реально виходили, до того ж нерегулярно, 3 газети і 1 журнал болгарської, 2 газети єврейської і 1 журнал ромської меншин. Крім того, болгарською мовою виходила газета „Роден край”, що була додатком до парламентської газети „Голос України” [657, с. 49]. Водночас в Одеській області не було жодної РТК, заснованої організаціями чи представниками меншин. Спроба Асоціації болгарських національно-культурних товариств і організації України, Гагаузького товариства „Брилик” і Всеукраїнської молдовської національно-культурної асоціації заснувати в 2001 р. власну телекомпанію, що надавала б також ефірний час організаціям інших народів, не знайшла підтримки Національної ради з питань телебачення і радіомовлення. В області обласне радіо вело 70 % мовлення українською, 15 % російською, 15 % болгарською, молдавською, гагаузькою мовами. За даними Одеської обласної державної телерадіокомпанії, річний обсяг радіомовлення мовами національних меншин становить: болгарською і гагаузькою мовами – по 36 годин, молдавською – 9,3 години [657, с. 50].

У Чернівецькій області мовлення польською мовою, німецькою та ідиш здійснювалося тільки епізодично. Упродовж 1995–2005 рр. місцеве обласне радіомовлення румунською мовою зменшилося з 45 до 25 хвилин на добу, а в суботу і неділю – до 30 хвилин. Крім того, мовлення румунською мовою велося й на радіо „Буковина” тричі на тиждень по 30 хвилин. В українськомовних засобах масової інформації життя національних меншин, у тому числі румунського населення, висвітлювалося рідко, причому не завжди достовірно. Обласна держадміністрація фінансувала лише друкований орган

обласної ради – газету румунською мовою „Libretatea cuvantului”, що частково дублювала офіційну українську газету „Свобода слова”. При цьому обласна рада припинила фінансування газети „Zorile Bucovinei”, вийшовши з її засновників. Газета „Concordia” видавалася румунською мовою як додаток до „Голосу України” і фінансувалася офіційно з державного бюджету [657, с. 50].

В Україні видавалося і розповсюджувалося дев’ять газет єврейських організацій та громад. Це такі, зокрема, як „Еврейские вести” – газета Товариства єврейської культури України (додаток до парламентської газети „Голос України”), „Хадашот Новости” – газета Асоціації єврейських організацій і громад України (Київ). У столиці України з 1991 р. виходили газети „Возрождение – 91” (єврейська народна газета), а також „Ейникайт. Єднання. Единение” – орган єврейського культурно-просвітницького товариства ім. Шолом-Алейхема. Видавалися єврейські газети і в деяких регіонах України, зокрема, в Харкові – „Шолом” (газета асоціації діячів і друзів єврейської культури), у Чернівцях – „Черновицкие листки” (газета Товариства єврейської культури ім. Є. Штейнберга), у Сімферополі – „Шолом”, у м. Бершаді Вінницької області – „Шабат”, приватне видання „Вінницька Іерусалимка”.

Інформаційні потреби болгарської меншини задовольняли такі періодичні видання: газети „Роден край”, співзасновником якої починаючи з 2004 р. став Держкомнацміграції, „Украйна: българско обозрение” та „Извор”, що виходили болгарською мовою. 2 газети і 2 журнали друкувалися болгарською та українською або російською мовами. Кожен номер видання виходив болгарською мовою і дублювався іншою мовою – російською або українською. Крім того, в місцях компактного проживання болгар телерадіоорганізації готували передачі болгарською мовою. Так, Одеська ТРК транслювала щотижневі теле-, радіопрограми „Роден край”, які популяризували болгарську культуру, фольклор, мистецтво. Газета „Роден край” намагалася найповніше враховувати інтереси своїх читачів. Тематика і

рубрики в газеті мали назви: „Офіційна хроніка”, „Новини з Болгарії”, „Болгари по світу”, „Сторінки нашої історії”, „Нам дописують”, „Авторський уголок”, „Книжкова полиця”, „Життя громадських організацій”, „Свята і обряди болгар”, „Культура”, „Кухня”, „Поради”, „Гумор” і ін. [144, с. 165]. Значну роль у культурно-просвітній роботі серед болгар України відігравали газети „Україна: българско обозрение”, регіональні видання „Радолубие” (Арциз), „Извор” (Сімферополь), „Младо ято” (Болградська гімназія).

Інформаційні потреби польської етнічної спільноти задовольняли такі газети: „Дзеннік Кийовски”, співзасновником якої починаючи з 2004 р. був Держкомнаціміграції України, „Газета Львівська”, „Мозаїка Бердичівська” (Житомир), „Спільна спадщина” (Кременець), „Харківська Полонія”. Газета „Дзеннік Кийовски” відігравала велику роль у відродженні польської культури. Вона публікувала матеріали про найважливіші політичні події, що відбувалися в Україні і Польщі, про історичне минуле поляків України, їх культуру, життя відомих польських діячів. Привертають увагу подані за 2000 рік матеріали, зокрема, „Поляки в Україні у ХХ віці” Миколи Сторонського та до 60-річчя Катинської трагедії – розстрілу весною 1940 р. польських офіцерів. Дійсні причини цієї трагедії стали відомі аж після розпаду СРСР. На сторінках газети ішлося про культурні заходи, зустрічі, які проводилися польськими товариствами в Бердянську, Шаргороді на Вінниччині, поїздки молодих поляків до Сандоміра. Згадувалися і видатні польські постаті, зокрема, несправедливо забутий в Україні поляк В.О. Котарбінський (1849–1921) – знаменитий художник, академік.

Роми Закарпаття налагоджували тісні контакти з багатьма засобами масової інформації. Замітки та статті про культурне життя ромів краю регулярно з’являлися в обласних газетах „РІО-Інформ”, „Срібна земля”, „Новини Закарпаття”, „Карпаті Ігаз со”. Найбільш дієву допомогу ромам Закарпаття надавала російськомовна газета „Єдинство-плюс”, у котрій журналіст В. Кривошاپко вів щотижневу колонку новин „Рома”, де друкувалося багато змістовних статей, які інформували читачів про життя та

проблеми ромів Закарпаття. Дієвим помічником „Романі Яг” стала газета „РІО-Інформ”. Вона регулярно висвітлювала громадсько-політичне та культурне життя ромів краю, вміщувала не лише короткі повідомлення, але й великі, змістовні та конструктивні статті, інколи навіть цілі газетні сторінки.

За сприяння Луганської облдержадміністрації виходили такі видання, як журнал „Мир еврейской женщины” (засновник – єврейська релігійна громада „Емуна”) і газета „НЭР” (засновник – Луганський обласний благодійний фонд „Хесед Нер”, єврейська релігійна громада „Емуна”), які розповідали про життя єврейської громади, історію і традиції єврейського народу, приділяли велику увагу етнокультурному вихованню молоді. Керівники багатьох національно-культурних товариств встановили партнерські стосунки з обласними та місцевими ЗМІ і ефективно співпрацювали з ними, висвітлюючи знаменні події та культурно-мистецькі заходи. Всебічно висвітлювали проблеми розвитку культур національних меншин як обласні, так і місцеві періодичні видання. Слід відзначити обласні газети „Жизнь Луганська” (у 2003 р. започаткувала на своїх сторінках рубрику „Братина”, в якій публікувалися матеріали про життя і діяльність національно-культурних товариств), „Луганська правда”, „Наша газета”. Районні та міські газети плідно співпрацювали з місцевими національно-культурними товариствами. Наприклад, „Вісник Старобільщини” – з польським, „Стахановское знамя” – з німецьким і польським. Асамблея народів Луганщини випускала газету „Ми – разом!” [716, с. 154].

Луганська обласна держадміністрація надавала інформаційну підтримку національно-культурним товариствам. Організовувалися медіасупроводи різних знаменних і пам’ятних дат та подій, діяльності громад тощо. У 2012 р. широкий медіа-резонанс мало святкування 10-річчя створення Асамблеї народів Луганщини (публікації: „Новых свершений тебе, Ассамблея народов Луганщины!” – обласна приватна газета „Луганская правда” № 118 від 20.10.2012; „Мы разные, но мы – вместе” – обласна приватна газета „Ракурс-плюс” № 73 від 20.10.2012; „Мы разные, но мы –

вместе” – видання обласної ради „Наша газета” № 155 від 20.10.2012; повідомлення в регіональних Інтернет-ресурсах, сюжети на обласних телеканалах). Також належний медіа-супровід мала діяльність вірменської громади у Луганську: стаття „Весной в Луганське начнется строительство армянской церкви” міської комунальної газети „Жизнь Луганска” № 50 від 12.12.2012 розповідала про виїзне засідання Всеукраїнської громадської організації „Спілка вірмен України” з акцентом на тому, що власті міста будуть співробітничати з вірменською громадою і сприяти у вирішенні її проблем; стаття „Армяне помогут друзьям” („Жизнь Луганска” № 51 від 19.12.2012) – про відкриття громадської приймальні товариства „Крунк” у Луганську [124, с. 5].

У 2000-і роки Житомирське польське товариство двічі на місяць видавало „Газету польську” тиражем 1000 прим., Бердичівське відділення Спілки поляків України – газету „Мозаїка Бердичівська”. Обласне радіо щотижня передає „Слово польське” (30 хв.) і тричі на місяць – передачу польською мовою „У родаків”. ТОВ „Телекомпанія Союз-ТВ” щоденно транслює для польської спільноти 6-годинні передачі за кошти польської державної телерадіокомпанії „Полонія”. На обласному радіо кожного місяця транслюються 30-хвилинні передачі чеською мовою [716, с. 108].

Серед обласних періодичних видань Дніпропетровщини вирізнялися газета „Шалом, хаверим!” Дніпропетровської єврейської громади, газета „Шабат, Шалом” Дніпропетровської єврейської общини та єврейського общинного центру, вісник „Ткума” Благодійного фонду „Науково-просвітницький центр єврейської історії та культури”. Громадському та політичному життю представників етноменшин Дніпропетровської області були присвячені передачі циклів „Сімейне коло”, „Дніпрові пороги”, „Дивосил”. Життя єврейської громади області висвітлювали щотижнева телепередача „Алеф”. На обласному радіо етнокультурній тематиці були присвячені передачі радіоциклів „Я просто живу” та „Авторитетно про важливе” [716, с. 96].

Іноді через фінансову скруту товариства не могли належно вести інформаційну пропаганду власної діяльності. Таку ситуацію можна проілюструвати прикладом ЗМІ, підпорядкованих болгарським національно-культурним товариствам. Через регіональну специфіку та географічну обмеженість зазначені ЗМІ висвітлювали події з життя етносу лише періодично. До розгляду тих чи інших подій запрошувалися представники місцевих або рідше обласних телевізійних ЗМІ, тобто до широкого кола населення інформація не надходила. Життя болгарської громади висвітлювали такі друковані ЗМІ: газета „Роден край” (виходила з 1990 р.); „Україна: българско обозрение” (виходила з 2001 р.); „Извор” (з 1997 р. виходила як орган Кримського болгарського товариства ім. Пасія Хілендарського). Ці газети, розраховані на болгар, виходили невеликим тиражем: „Роден край” – 4570 (2008 р.) та 5630 (2009 р.) – поступове збільшення тиражу говорить про збільшення кількості передплатників; „Україна: българско обозрение” – 20447 (2008 р.) та 10200 (2009 р.) – таке різке зменшення тиражу свідчило про тимчасові фінансові труднощі Асоціації болгар України як засновника вісника, так як частина тиражу розповсюджувалася Асоціацією безкоштовно. З номера в номер у цих газетах друкувалися різноманітні матеріали, що висвітлювали питання історії, мови, культури, соціально-політичного й економічного життя болгар регіону й України [376, с. 76].

Аналіз друкованих матеріалів періодичних видань свідчить про відсутність інформації про діяльність болгарських національно-культурних товариств у таких областях, як Донецька, Луганська; незначну кількість інформації по Запорізькій, Київській, Миколаївській та інших областях; при цьому добре представлена Одеська область, знову-таки взнаки давалася особливість історико-географічного розселення болгар [521, с. 116].

В Одеській області високий рівень просвітницької роботи демонструвала Татарбунарська асоціація. Зокрема, на сторінках районної газети „Татарбунарський вісник” двічі-тричі на місяць друкувалися матеріали

просвітницького характеру щодо роботи, походження, культури і життя ромів (публікації готували самі роми або кореспонденти газети). Кілька матеріалів просвітницького спрямування протягом 1998–2002 р. були розміщені в татарбунарській газеті „Лиман”. У 2005 р. в Україні було зареєстровано 188 друкованих засобів масової інформації для етноменшин, 58 з яких мали загальнодержавне розповсюдження [295].

Значну роль в організації грецького національного руху та пропаганді його завдань відігравали газети та часописи, що видавалися товариствами. Союз греків України випускав у Донецьку газету „Логос”, а з 1997 р. – міжнародний літературно-художній історико-просвітницький та історико-релігійний часопис „Греки и славяне: 1000 лет”. Федерація грецьких товариств України заснувала газету „Элины Украины” та додаток до неї – газету „Молодое поколение”, що видавалася у Маріуполі. Там виходила і газета „Элины Приазовья”, нині „Хронос”, – друкований орган Маріупольського грецького товариства. Федерація греків АР Крим мала „Греческую газету”, а Київське міське товариство греків видавало газету „Елпіда”.

Першою ластівкою друкованої циганомовної періодики в Україні стала газета-бюлетень „Romanipe”, вихід якої організував в Одесі у 1995 р. викладач Одеського університету С.М. Ярмошкін. За сприяння Міжнародного фонду „Відродження” у 1999 р. в Закарпатській області почала виходити газета „Романі Яг” („Циганське вогнище”). Шеф-редактор газети – голова обласної асоціації ромських організацій Закарпаття „Романі Яг” А. Адам, редактор – Є. Навроцька; тираж газети – 2500 примірників. Газета з липня 2000 р. мала статус „ромської народної газети”. Особливість вказаних видань полягає в тому, що крім циганської проблематики вони друкували політичну інформацію, етнографічні екскурси, матеріали про життя інших етнічних громад Закарпаття і світу, сторінку для дітей, курс циганської мови. Журнал „Рома анде Україна” („Цигани в Україні”) Асоціації молодих ромів Києва за 1999 р. мав юридично-консультативне

спрямування. Ромська преса висвітлювала кілька блоків проблем: відстоювання рівності прав циган; об'єднання циганських громад для вирішення своїх проблем; пропаганда циганської культури і культур інших народів, досягнень циганської інтелігенції; міжнародна діяльність [468, с. 74].

Обласні державні телерадіокомпанії, які проводили трансляцію телерадіопередач українською мовою, висвітлювали життя та діяльність етноменшин, національно-культурних товариств.

Створення національних телерадіоредакцій у ДТРК „Крим” забезпечило конституційне право етносів на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. На каналі ДТРК „Крим” діяли національні редакції, що проводили мовлення кримськотатарською, вірменською, болгарською, грецькою, німецькою мовами. Компанія здійснювала випуск телепрограм мовами національних меншин, у тому числі: кримськотатарською мовою – три год. на тиждень, вірменською, болгарською, грецькою і німецькою мовами – по 45 хв. на тиждень, віщання радіопрограм кримськотатарською мовою становило дві год., вірменською, болгарською, грецькою і німецькою мовами – по 30 хв. на тиждень. У 2001 р. майже дві третини загального обсягу ефірного часу на теле- і радіоканалах було зайнято російськомовними передачами і фільмами. У деяких місцях компактного проживання росіян більше половини передач місцевого телебачення і радіомовлення велося російською мовою. Так, у Криму вони становили відповідно 88,5 % та 74,5 %, а в м. Севастополі – 100 і 95,8 %. У Донецькій та Луганській областях ці показники становили 63,3 % і 45 % та 64,3 % і 41,2 % [439, с. 100].

Державна телерадіокомпанія „Крим” вела мовлення кримськотатарською (5,94 %), вірменською (0,75 %), болгарською (0,62 %), грецькою (0,71 %) та німецькою (0,46 %) мовами. Для татарського населення готувалися телепередачі „Повернення” (раз на тиждень, 20 хв.), „Ана Юрт” (двічі на місяць по 30 хв.), „Джаним стирав” (двічі на місяць по 30 хв.),

„Генчлик” (раз на тиждень, 30 хв.), „Мирас” (раз на місяць, 20 хв.), „Ефедій кервав” (раз на місяць, 20 хв.), „Хаберлер” (двічі на тиждень по 20 хв.), „Тувгъан тілім” (раз на тиждень, 30 хв.), „Дін ве урф – адетлеріміз” (раз на місяць, 30 хв.), „Шелляле” (раз на тиждень, 25 хв.). На радіо транслювалися програми „Мерабанъиз балалар” (раз на тиждень, 20 хв.), „Пешраф” (раз на тиждень, 20 хв.) та „Музика алемінде” (раз на місяць, 30 хв.). Для болгар готувався щотижневик – 15-хвилинна телепередача „Болгарські зустрічі”, для вірменського населення Криму – щотижнева 15-хвилинна програма „Барев”, для греків та німців – щотижневі передачі „Калімера” і „Хоффнунг” хронометражем по 15 хв. Особливо слід підкреслити, що Крим був територіальним лідером з обсягів мовлення мовами меншин серед комерційного телерадіомовлення України. Так, у загальному обсязі радіомовлення ТРК „Атлант – СВ” („Радіо Майдан”) обсяг мовлення кримськотатарською мовою становив 50 %, телевізійне мовлення цієї компанії містило 10 % програм, які велися кримськотатарською мовою. 50 % від загального обсягу мовлення ТРК „TAV-DAIR” припадало на програми, які велися кримськотатарською мовою [439, с. 75].

Волинська обласна державна телерадіокомпанія висвітлювала життя етноменшин області, брала участь у Міжнародному конкурсі телерадіопрограм про національні меншини „Мій рідний край”, які готували не тільки місцеві телерадіожурналісти, а й керівники культурно-освітніх об’єднань етноменшин області.

Вона постійно транслювала обмінні телепередачі з Республікою Польща та Білоруссю, які велися етнічними мовами. У телепередачах використовувалися літературні та музичні твори, соціально-політичні огляди, національні художні фільми, що звучали російською, білоруською та польською мовами.

Державна телерадіокомпанія Запорізької області постійно приділяла увагу висвітленню проблем національних громад, активно пропагувала досвід національно-культурного відродження в регіоні. Систематично

готувалися сюжети з історії розвитку культур меншин у програмах „Україна – день за днем”, „Мова як море”, „Джерело”, „Сімейне коло”, „Вечірня лінія” і в інформаційних теле- та радіопрограмах. У 2003 р. ЗОДТРК підготувала телевізійну версію фестивалю „Ми – українські” [716, с. 128].

У суспільно-політичних, освітніх, молодіжних, художніх телерадіопрограмах редакцій етнічних спільнот, таких як угорські „Пріоритети”, „Людина і час”, „Горизонт”, „Джерело”, „Румунська райдуга”, „Німецькі звуки”, „Моє покоління”, словацькі „Справи. Релакс. Забави”, „Фаребна дуга”, „Наш гість”, ішлося про політичне життя краю, про соціальний захист населення, транслювалися інтерв'ю, репортажі, коментарі суспільно-політичного характеру, проводилися зустрічі з цікавими людьми краю, круглі столи в студії, де обговорювалися програми щодо розвитку етноменшин та збереження культури, традицій і національних звичаїв.

У 2003 р. Житомирською ОДТРК здійснювалося мовлення для етноменшин польською та чеською мовами. Загальний обсяг такого мовлення становив: польською – 40 хв/тиждень радіомовлення та 20 хв/тиждень телемовлення; чеською – 10 хв/тиждень телемовлення. Також у Житомирі ТРК „Союз ТВ” здійснювала телевізійне мовлення польською мовою загальним обсягом 3 год/добу (за ліценцією і фактично). Компанія готувала свої власні програми, а також транслювала програми польського каналу Poloniya TV [644, с. 74].

Закарпатська обласна державна телерадіокомпанія мала у своєму складі редакції теле- і радіопрограм національних меншин: угорську, словацьку, німецьку, румунську. Планувалося відкриття редакцій програм польською та ромською мовами. У загальному річному обсязі телевізійні програми етноменшин становили: угорської – 92 год., словацької – 48 год., румунської – 95 год., німецької – 40 год. У відсотковому співвідношенні це становило: угорські програми – 12,5 %, словацькі – 6,5 %, румунські – 13 %, німецькі – 5,5 % [644, с. 73].

Велике значення мали такі інформаційні телепрограми редакцій етноменшин: угорські „Новини”, „Словацькі погляди”, „Телекур’єр румунів Закарпаття”, німецькі „Подобиці”, інформаційні радіопрограми „Румунські меридіани”, „Словацький калейдоскоп”, угорські „Інформаційний коктейль”, „Посеред життя”, „Калейдоскоп тижня”, які всебічно висвітлювали рідною мовою події в області, країні та закордоном. У 2000-і роки стало традиційним проведення в Закарпатській області міжнародного телефестивалю народної творчості національних меншин „Мій рідний край” [341].

У 2003 р. у структурі Чернівецької обласної телерадіокомпанії працювало творче об’єднання телерадіопрограм румунською мовою, у складі якого дві редакції – телебачення і радіо. Обсяг передач румунською мовою: на радіо – 25 % від загального мовлення (25 хв. щодня по 1-му загальнонаціональному каналу), на телебаченні – 20 % від власного мовлення (двічі на тиждень по 45 хв., щодня 5–10 хв., або в середньому 20 хв. на день). Крім неї трансляцію програм румунською мовою в області здійснювала ТРК „ТВА”. Вона продукувала щоденну програму „Новини” (хронометраж 10–15 хв.) румунською мовою [644, с. 74]. Водночас на кордоні з Румунією та Молдовою було встановлено десятки потужних радіо- та телепередавачів, сигнал яких покривав значну територію Чернівецької області.

Одеська обласна телерадіокомпанія транслювала передачі на радіо і телебаченні молдовською (румунською) мовою, які поширювалися всією територією області. На обласному телебаченні молдавською мовою виходила щотижнева публіцистична програма „Плаюл натал”, а на обласному радіо – щотижнева інформаційна художньо-публіцистична програма „Актуалітець” та щотижнева передача за листами радіослухачів „Фелічітар”. Крім того, телередакція „Плаюл натал” разом із колегами з Молдови готувала спільні передачі. Зокрема, широко висвітлювалися спільні заходи, що проводилися Одеською облдержадміністрацією з керівництвом Молдови, розповідали про розвиток добросусідських відносин між обома державами. З метою забезпечення інформаційних потреб молдовської меншини молдовською

(румунською) мовою видавалася щомісячна сторінка „Лучаферул” в Ізмаїльській районній газеті „Придунайские вести”. Можливість публікувати свої матеріали надавалася молдовському національно-культурному товариству через обласні видання „Чорноморські новини”, „Одеські вісті”, „Вестник региона”, „Вечерняя Одесса”. У 2003 р. було зареєстровано газету „Лучаферул”.

Продуктивну взаємодію етнокультур все частіше забезпечували комп’ютерні та інформаційні технології. Виникнення глобального інформаційного простору різко змінило ситуацію обміну інформацією між традиційними культурами та етнокультурами, а також індивідами, що їх представляли. Тісні комунікативні зв’язки, тенденції до інтеграції набували все більших масштабів і значень при характеристиці явищ сучасної соціальної реальності. За таких обставин етнокультури адаптувалися вже не одна до одної в рамках міжкультурного спілкування, а до єдиного інформаційного простору. Фотографія, кіно-, аудіо- та відеозапис, а також досконалі сучасні системи зберігання й пошуку інформації забезпечували доступ до символів, що складали культурну історію. Електронні медіа-технології дозволяли зберегти культуру такою мірою, якої ніколи не могли б забезпечити засоби друку, тим самим роблячи її більш доступною для творчих інтерпретацій [229, с. 80].

Отже, протягом досліджуваних років в Україні склалася відповідна система інформаційного забезпечення культури етноменшин. Ключову роль у цьому процесі відігравали засоби масової інформації, зокрема друковані періодичні видання – загальноукраїнські, обласні, громадські. Посилювалася роль у цьому процесі телебачення, радіо, Інтернету та інших форм поширення інформації.

РОЗДІЛ 4

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ЧИННИК ВІДРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ЕТНОМЕШИН

4.1. Роль зв'язків з етнічною батьківщиною та міжкультурного діалогу у відродженні та розвитку культур етноменшин

У розвитку культур етноменшин велику роль відігравали зв'язки з етнічною батьківщиною та відносини з країнами походження. В Україні створювалися умови для задоволення прагнення етносів мати зв'язки з історичною батьківщиною. Це мало велике значення для налагодження неформальних відносин між державами. Меншини мали можливість отримувати певну допомогу в розвитку своєї національної культури, засобів масової інформації рідною мовою. Цими можливостями активно користувалася значна кількість громадських організацій етноменшин. Етноси, які проживали у Криму – росіяни, білоруси, німці, вірмени, болгары, греки, чехи, – мали широкі зв'язки як з урядовими органами різного рівня, так і з дипломатичними представництвами своєї історичної вітчизни в Україні. Поляки підтримували зв'язок зі своєю історичною батьківщиною через відповідні посольства. Кримські татари широко співробітничали зі своїми діаспорами за кордоном.

Україну з країнами – історичними батьківщинами етносів об'єднувала спільна культурна спадщина. Робилися спроби раціонального використання її в ім'я подальшої співпраці, партнерства, розвитку взаємин у галузі спільної спадщини, призначення її для реальних потреб. В цілому успішною в цьому напрямі була співпраця України і Польщі. Специфіка історичної взаємодії створила всі соціокультурні передумови для інтеграції української і польської культур у контексті світових мистецьких процесів, що знайшло відбиток у налагодженні творчо-мистецьких осей Львів – Краків, Київ – Варшава, Одеса – Варшава. Мистецька спадщина ставала важливим аспектом

інтелектуальної й духовної єдності, яка за різних історичних умов була гарантом розвитку культурної взаємодії. Національно-культурні товариства, у свою чергу, сприяли встановленню контактів етнічних груп з історичною батьківщиною. Налагоджувалися творчі зв'язки, реалізовувалися спільні культурно-мистецькі проекти. В Україні національно-культурні товариства суттєво сприяли посиленню міжетнічної взаємодії. У 1999 р. у дні святкування єврейської культури товариство „Русь” організувало концерт „Єврейська нота в російській культурі”, провело вечір російсько-єврейської дружби [317].

Ефективним механізмом налагодження зв'язків етносів з історичною батьківщиною були змішані комісії. У Закарпатській області помітною була участь у цьому процесі ряду змішаних українсько-угорських, українсько-словацьких і українсько-румунських комісій з питань забезпечення прав національних меншин, до складу яких входили лідери національних організацій – Демократичного союзу угорців України, Товариства угорської культури Закарпаття, просвітницької організації „Сволок Словенска”. Крім того, тісні зв'язки меншин зі своїми історичними батьківщинами встановлювалися і підтримувалися через посольства і генеральні консульства цих країн в Україні, у тому числі в Ужгороді, через урядові структури, громадські організації, благодійні фонди, органи місцевого самоврядування, за допомогою родичів, знайомих, колег по роботі. Фінансова підтримка угорців Закарпаття здійснювалася через спеціальні державні фонди Угорщини. Зокрема, діяльність громадських організацій підтримувалася Фондом Дюли Йєша, на утриманні якого перебувала також угорська преса. Фонд при Міністерстві культури Угорщини підтримував розвиток культури, підготовку і видання книжок. Щорічно в такий спосіб на допомогу угорській громаді виділялося близько 200 млн форинтів [376, с. 65].

Закарпатські словаки спиралися на допомогу спеціального державного органу Словацької Республіки – Генерального секретаріату уряду для закордонних словаків на чолі з генеральним секретарем і уповноваженим

уряду. Закарпатські румуни також мали матеріальну підтримку з боку історичної батьківщини. Їхня громадська організація за рахунок гуманітарної допомоги у вигляді комп'ютерної й іншої оргтехніки, електронно-музичних інструментів, художньої літератури облаштувала культурні центри в Білій Церкві, Солотвині та інших населених пунктах. У традиційних щорічних фольклорних святах „Мерцишор”, як правило, брали участь відомі в Румунії художні колективи, окремі виконавці.

Тісні контакти зі своєю історичною батьківщиною мали етнічні діаспори Львівщини. Польща надавала матеріальну підтримку газеті „Газета Львівська”, організації радіопередач, у проведенні святкових торжеств, меморіальних і культурних заходів, збереженні пам'яток історії та культури. Російською Федерацією надавалася матеріальна підтримка Російському культурному центру щодо видання газет, проведення меморіальних, культурних заходів тощо. За допомогою Чехії проводилися фестивалі чеських фільмів, меморіальні заходи, підтримувалася видавнича діяльність.

Досвід зв'язків етноменшин Одещини зі своєю історичною вітчизною засвідчив, що увага з боку метрополій до своїх діаспор залежала, по-перше, від характеру інтересів самої вітчизни, а по-друге, від кількісної і суспільної значущості й активності меншини в регіоні. Майже всі країни, що межували з Україною, виявляли інтерес до Одеського регіону. Це позитивно впливало на життя відповідних меншин. В Одесі діяли установи, що створені й фінансувалися іншими державами, їхніми громадськими організаціями. Найвідчутнішу допомогу історичної батьківщини отримували німецька меншина Одещини. Болгарська, румунська, молдавська, гагаузька, єврейська та деякі інші меншини також підтримували систематичні й плідні зв'язки зі своїми історичними батьківщинами.

Болгари України одержували підтримку від структур, створених історичною батьківщиною. З 1992 р. активно працювала Державна агенція по роботі з болгарами за кордоном. Її основна мета полягала у збереженні духовної спадщини нації – рідної мови, культури, традицій – серед болгар,

котрі мешкали за межами батьківщини. Центральне місце в роботі Агентства посідали налагодження й підтримка контактів та допомога існуючим товариствам, асоціаціям, церковним громадам, засобам масової інформації та навчальним закладам болгар у десятках країн [521, с. 117].

У 2000-і роки активізувалася робота національно-культурних товариств Запорізької області щодо розширення зв'язків із далекими батьківщинами. При їх сприянні були підписані угоди про культурне співробітництво з містами-побратимами Болгарії, Греції, Польщі, Чехії, Німеччини, Росії, що дало позитивний результат для розвитку регіону. Прикладом інтеграції України в європейське суспільство стало проведення уже традиційного україно-польського форуму „Україна на шляху європейської інтеграції”, ініціаторами якого стало україно-польське культурно-просвітницьке товариство „Відродження” м. Бердянська. Як наслідок – створення на базі Бердянського інституту підприємництва польсько-українського суспільно-економічного факультету, який вів широку просвітницьку роботу [216, с. 8].

Представники румунської меншини підтримували тісні контакти зі своєю етнічною батьківщиною. Це право закріплене як у законодавстві України, так і у базовому Договорі про добросусідство і співробітництво між Україною і Румунією, згідно з яким для громадян України румунської національності було передбачено спрощений перехід кордону, а також створення умов для активного співробітництва громадських організацій українських румунів з державними установами і громадськими об'єднаннями Румунії.

На Вінниччині було напрацьовано досвід налагодження співпраці в галузі культури між районами та містами. Було підписано угоди про співпрацю з міжнародними організаціями та містами-побратимами інших держав. Так, Вінниця співпрацювала з м. Кельце Республіки Польща. Діяла угода про культурний обмін, допомогу польським товариствам області. Південні райони області співпрацювали з Республікою Молдова та Придністровською Республікою [716, с. 79].

Роль парадигми соціокультурного процесу виконував міжкультурний діалог. За неможливості синтезу, злиття етнічних культур діалог був необхідним для утворення багаторівневої та багатоаспектної системи, в основу якої покладалися цінності взаємопроникнення, взаєморозуміння, комунікації, полілогу етнічних культур. Протягом досліджуваних років процес формування толерантності відбувався в цілому успішно, з огляду на активну моральну позицію і готовність до взаєморозуміння між людьми, етносами. Українській державі переважно вдавалося забезпечувати баланс національно-культурних інтересів етноменшин. Міжкультурний діалог став успішною моделлю міжкультурних відносин, завдяки якій у суспільстві створювалась атмосфера відкритої взаємодії представників різних етнокультурних груп, активне залучення їх у багатоаспектне комунікативне поле взаємодії. В Україні використовувався міжнародний досвід управління етнонаціональними відносинами. У 2002–2007 рр. тема діалогу між цивілізаціями була проголошена ЮНЕСКО пріоритетною. Міжкультурний діалог через освіту, науку, культуру і ЗМІ став середньостроковою стратегією ЮНЕСКО на 2008–2013 рр. У 2007 р. Європейська комісія презентувала ініціативу „2008 рік – Європейський рік міжкультурного діалогу”; Генеральна Асамблея ООН проголосила 2010 рік Міжнародним роком зближення культур; 2012 рік став Роком міжкультурного та міжрелігійного діалогу в рамках ООН. В Україні 2008 р. указом Президента України було проголошено Роком міжкультурного діалогу. У 2008 р. на 118-й сесії Комітету міністрів Європи було затверджено Білу книгу з міжкультурного діалогу „Жити разом у рівності й гідності”, в якій міжкультурний діалог визнавався пріоритетною формою міжкультурних відносин, альтернативою асиміляції та поверховому мультикультуралізму, який зводився до толерування в суспільстві іншокультурних груп і не цікавився їх внутрішніми відносинами, зокрема дотриманням в їхньому середовищі загальнолюдських прав і свобод. Міжкультурний діалог передбачав розвиток „толерантності як поваги до чужих цінностей, а ще

більше – як позиції, що припускала розширення кола особистих ціннісних орієнтацій за рахунок позитивної взаємодії з іншими культурами” [375].

Міжкультурний діалог в Україні ускладнювався проблемами становлення та збереження національної ідентичності. Українське законодавство тлумачило націю в суто етнічному сенсі, тобто як етнічну спільноту, а національність – як приналежність до певної етнічної групи. Натомість у міжнародному законодавстві нація традиційно тлумачилася в політико-громадянському сенсі. В Україні використовувався термін „народ”. Така двоїстість породжувала певну невизначеність щодо змісту терміна „національна ідентичність” та заходів, спрямованих на її підтримку, оскільки часто-густо увага зосереджувалась на суто охоронно-реставраційному напрямку діяльності – охороні культурної спадщини, збереженні етнокультурних форм тощо – без належної уваги до політики, покликаної сприяти розвитку на вітчизняному ґрунті соціокультурних форм (підтримка культурних ініціатив громадян, покращення доступу до культурних благ, створення сприятливих умов для розвитку української культурної індустрії тощо). Століття бездержавності привчили багатьох українців не лише дивитися на себе очима колонізаторів, а й оцінювати себе за їхніми критеріями й у їхніх категоріях, змусили прийняти витворений колонізаторами негативний образ відсталої, неосвіченої, нецивілізованої спільноти з недорікуватою мовою, примітивною культурою і без будь-яких перспектив повноцінного державного існування у сучасному світі. Це принизливе, фактично расистське уявлення про самих себе, нав’язане багатьом українцям імперською владою та культурою, аж ніяк не сприяло формуванню в них позитивної ідентичності, а відтак і громадянської солідарності, віри у власні сили та готовності до взаємодії.

Реалізація власних національних завдань ускладнювалася в умовах, коли частина громадян на певних територіях почувала більшу спорідненість із найближчими закордонними сусідами, ніж зі своїми співвітчизниками з інших регіонів. Жителі Центру, Півдня і Сходу України вважали себе

близькими за характером, звичаями і традиціями скоріше до жителів Росії, ніж до західних українців; західні українці вважали себе близькими більш до жителів Польщі, аніж Донбасу; жителі Донбасу і Криму вважали до себе ближчими не лише росіян, а й білорусів, на відміну від жителів Центральної та Західної України. Є всі підстави стверджувати, що така ситуації містила потенційну загрозу для єдності та цілісності країни, відкривала шляхи до суспільної дестабілізації як з боку політичних авантюристів у самій Україні, так і для зовнішніх втручань та впливів. Практично протягом досліджуваних років в Україні стан національної ідентичності залишався кризовим, що було викликано сукупним ефектом взаємодії двох суспільно-історичних трендів – пострадянськими соціальними трансформаціями, які супроводжувалися низкою негативних соціокультурних процесів (погіршення матеріального становища значної кількості громадян, проблеми розвитку вітчизняної індустрії культури, поглиблення соціального розшарування населення тощо), та глобалізаційними процесами, що спричинили інтеграцію різних регіонів світу до єдиної мережі комунікативних обмінів і становленням глобального ринку культури [106, арк. 3].

Етнічні групи України на даному етапі свого відродження включилися у змагальність за оволодіння гідними нішами у багатьох сферах суспільного життя. У цьому процесі склалася ситуація, коли така змагальність спричиняла напругу у відносинах між представниками різних етносів. Поява такої напруги у міжетнічних стосунках актуалізувала питання пошуку засобів її пом'якшення і подолання. Протягом досліджуваних років вивчався зарубіжний досвід вибудовування системи толерантних відносин у поліетнічному суспільстві. Європа щорічно проводила величезну кількість заходів, де вироблялися механізми встановлення балансу між двома домінуючими тенденціями у культурному розвитку – прагнень народів до культурної самобутності та формування спільного європейського культурного простору [485, с. 5].

Саме в багатоетнічній Україні унікальним чином була представлена на практиці концепція міжкультурного діалогу як одного з чинників та центральної умови сталого розвитку суспільства. У 2003 р. Рада Європи визнала в Україні найкращий показник підтримки та розвитку з боку держави культури та мистецтва етноменшин в Європі. Україна з перших кроків відновлення власної державності обрала одним з найважливіших варіантів розвитку держави побудову багатокультурного суспільства. В основі такої політики лежало прагнення відновити колишню етнічну ідентичність як українців, так і всіх етнічних спільнот, зруйновану тоталітарним режимом, встановити порозуміння, мир і злагоду між ними, що сприяло б формуванню високої культури міжетнічного спілкування та налагодження міжетнічного консенсусу. Динамізація культурних зв'язків з материнськими етносами об'єктивно протидіяла процесам асиміляції та денаціоналізації, сприяла досягненню відповідного рівня міжетнічної толерантності.

Практично всі етнічні групи України зазнавали впливу культур інших етносів чи їх представників як у країні проживання, так і за її межами. Регулювання міжкультурної взаємодії етнічних груп в Україні покладалося на державну політику у сфері етнокультурного розвитку. Духовно-культурному відродженню сприяло розширення участі України в європейському та світовому культурному співробітництві. Координувала цю роботу Національна комісія у справах ЮНЕСКО (Організація об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури) як спеціалізована установа ООН, міжвідомчий орган при МЗС України, створений указом Президента України від 26 березня 1996р. Вона діяла як постійний міжвідомчий орган при Міністерстві закордонних справ України, який забезпечував та координував участь України в діяльності ЮНЕСКО. Україна ініціювала чимало міжнародних програм і проектів. На 27-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО 1993 р. вона запропонувала розробити „Програму культури миру”. Ця ініціатива лягла в основу переорієнтації діяльності ЮНЕСКО на зміцнення її етнічної місії та ролі у формуванні психології культури миру,

клімату довіри і толерантності. На основі цієї пропозиції розроблено міждипломатичний проект „На шляху до культури миру”, який став складовою усіх наступних дворічних програм та стратегічних напрямів діяльності Організації до 2001 року. На 29-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО Україна ініціювала ідею проголошення міжнародного року захисту, збереження та відродження культурної спадщини, а на своїй 56-й сесії Генеральна асамблея ООН проголосила 2002 рік Міжнародним роком захисту світової культурної спадщини. Активно співпрацювала Україна і з найбільшою неурядовою фундацією ЮНЕСКО – CIOFF (КІОФФ), Міжнародною радою організацій фольклорних фестивалів. У її складі – сорок країн світу, під її егідою щорічно відбувається близько 200 міжнародних фестивалів, виставок, інших художньо-творчих заходів. Головними завданнями КІОФФ було збереження, підтримка й розвиток фольклору, звичаїв та обрядів на основі визнання й шанування культур різних народів та інших культурних традицій, розширення обміну досвідом та інформацією в галузі народної творчості. З кожним роком поглиблюється співпраця України з Національним музичним комітетом Європейської та Міжнародної Музичних Рад, який діяв під егідою ЮНЕСКО протягом багатьох десятиліть і об'єднував представників понад 60 країн світу. Інтереси України в Раді представляв Національний музичний комітет, головними функціями якого було сприяння розвитку і зміцненню дружніх відносин з усіма музичними культурами світу на основі їх абсолютної рівноправності та взаємоповаги. У його компетенції перебували питання музичної творчості, музичної освіти, поширення музики, соціальні проблеми музикантів, інші аспекти музичного життя. У міжнародному культурному співробітництві важливою була співпраця України з такою авторитетною громадською організацією, як Міжнародна організація з народної творчості (IOV/ЮНЕСКО), у складі якої 180 країн світу, зокрема, США і Канада, ряд країн Європи, Азії, Північної і Південної Америки, африканські країни. Механізм культурного співробітництва між ними – організація виставок творів майстрів

декоративно-прикладного мистецтва, участь у симпозіумах, наукових конференціях, творчих майстернях, лабораторіях та інших спільних заходах [403, с. 135].

Вагомим чинником духовно-культурного відродження етноменшин виступало залучення України у міжнародне співтовариство як європейської держави з багатими культурно-мистецькими традиціями. Цьому сприяло адаптування національного законодавства до відповідних міжнародних правових документів у культурній сфері. Закон України „Про принципи внутрішньої і зовнішньої політики України” (2010 р.) передбачив, що серед основних засад зовнішньої політики – створення сприятливих зовнішньополітичних умов для розвитку етнічної, культурної самобутності громадян України всіх національностей [351].

Виняткову роль у налагодженні міжкультурних контактів відіграла культурно-мистецька освіта. Вона включала заклади позашкільної освіти, школи естетичного виховання (музичні, художні, багатопрофільні школи мистецтв), музичні, художні й театральні студії. У 2008 р. в Україні працювало близько 1470 шкіл естетичного виховання. Середня спеціальна освіта була представлена 63 установами (позашкільної мистецької освіти, мистецьких студій, училищами, коледжами). У 2008 р. в Україні діяло 11 культурно-мистецьких вищих навчальних закладів: Національна музична академія України імені П.І. Чайковського; Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури; Київський національний університет театру, кіно й телебачення імені І.К. Карпенка-Карого; Київський національний університет культури й мистецтв; Львівська державна музична академія імені М.В. Лисенка; Одеська державна музична академія імені А.В. Нежданової; Донецька державна музична академія імені С.С. Прокоф'єва; Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв; Харківський державний університет мистецтв імені І.К. Котляревського; Харківська державна академія культури; Луганський державний інститут культури й мистецтв. У цих ВНЗ навчалось 24 тисячі студентів з

22 мистецьких та суміжних спеціальностей, працювало майже 2 тисячі штатних викладачів, з яких понад 70 % мали наукові ступені [114, арк. 7].

Навчальні програми культурно-мистецьких навчальних закладів України передбачали вивчення культур етноменшин України та міжкультурних зв'язків, що сприяло міжкультурному розумінню. Зокрема, в Київському національному університеті культури і мистецтв (КНУКІМ) викладалися курси: „Міжнародне культурне співробітництво”; „Менеджмент міжнародного культурного співробітництва”; „Порівняльна етнологія країн Європи”; „Етнокультурологія”; „Етнокультурні програми (проекування і реалізація)”; „Етнічні процеси сучасності”. У межах курсу „Актуальні проблеми сучасної культурології” розглядалися проблеми інкультурації та акультурації в сучасному світі. Крім того, в робочих планах з основних навчальних дисциплін, що викладалися в КНУКІМ, були спеціальні розділи, в яких передбачалося вивчення культурно-мистецьких здобутків і проблем меншин. У рамках „Року рідних мов” проводилися Свято рідних мов „Ми всі – одна родина!”, а також дні білоруської, болгарської, вірменської, грецької, корейської, кримськотатарської, російської, ромської, польської, німецької, єврейської, румунської, словацької, чеської, угорської та інших мов.

Вивчення культур меншин України здійснювалося також в Національній музичній академії ім. П.І. Чайковського, Національній академії образотворчого мистецтва і архітектури, Державній академії керівних кадрів культури і мистецтв, Донецькій державній музичній академії імені С.С. Прокоф'єва, Одеській державній музичній академії імені А.В. Нежданової та інших культурно-мистецьких навчальних закладах України. У Національному університеті театру, кіно і телебачення практикувалася підготовка фахівців з провідних спеціальностей для мистецьких установ етноменшин [111, арк. 3].

Міжкультурному розумінню через освіту сприяла також участь учнів шкіл естетичного виховання та студентів культурно-мистецьких навчальних закладів у роботі національних товариств, таких конкурсах та фестивалях

національних культур: Міжнародний фестиваль-конкурс танцю народів світу „Веселкова Терпсихора” (Київ); Міжнародний фестиваль театрального мистецтва „Мандруючі зірки”, присвячений творчості Шолом-Алейхема (Київ); Міжнародний фестиваль традиційного мистецтва народів Сходу „Мінарети Солхата” (АР Крим); Міжнародний фестиваль національних культур „Шовковий шлях” (АР Крим); Міжнародний фольклорний фестиваль національних культур „Поліське коло” (Чернігів); Міжнародний фестиваль театрів національних меншин України та Карпатського Євросерегіону „Етнодіа-сфера” (Мукачеве Закарпатської області); Міжнародний ромський фестиваль „Амала” (Київ); Міжнародний етнографічний фестиваль „Караїми збирають друзів” (АР Крим); Міжнародний молодіжний фольклорний фестиваль „Золоті ворота” (Київ); Всеукраїнський фестиваль національних культур „Ми – українські” (Запоріжжя); Всеукраїнський фестиваль дитячих та молодіжних колективів громадських німецьких організацій „Sonnenstrahl” (Євпаторія, АР Крим); Всеукраїнський фестиваль-конкурс народної хореографії імені Павла Вірського (проводиться за участю національних товариств, Київ); Всеукраїнський фестиваль національних культур „Таврійська родина” (Генічеськ Херсонської обл.); Всеукраїнський фестиваль гагаузької культури „Гагауз халкин седефляри” (Болград Одеської області); культурно-мистецька акція до Дня слов’янської писемності і культури „Піснеспіви землі преславної” (Київ) [114, арк. 7].

В Україні протягом 1990–2000-х років було зроблено чимало в напрямі запобігання порушення індивідуальних та колективних прав у процесі міжкультурних відносин. Державна політика України в галузі культури базувалася на світових і європейських формах міжкультурних відносин. Протягом 2002–2012 рр. Україна долучалася до заходів, що проводились під егідою ЮНЕСКО (Діалог цивілізацій та Міжкультурний діалог через освіту, науку, культуру, ЗМІ); Європейської комісії (Ініціатива „2008 рік – Європейський рік міжкультурного діалогу”); ООН (2010 рік – Міжнародний рік зближення культур, 2012 рік – рік міжкультурного та міжрелігійного

діалогу в рамках ООН). У 2008 р. в Україні було проголошено Рік міжкультурного діалогу. Державне керівництво України враховувало Європейські принципи міжкультурного діалогу, зокрема ті, що були відображені у Білій книзі з міжкультурного діалогу „Жити разом у рівності й гідності”, затвердженій у 2008 р. Комітетом міністрів Ради Європи. Відповідно до цього документа міжкультурний діалог передбачав розвиток толерантності як поваги до чужих цінностей, а ще більше – як позиції, що припускає розширення кола особистих ціннісних орієнтацій за рахунок позитивної взаємодії з іншими культурами [375].

Українська держава в цілому забезпечувала в суспільстві міжнаціональну злагоду, вільний розвиток всіх культур, дотримання прав і свобод громадян. Головним її досягненням у цій справі було збереження громадянського миру, недопущення розвитку внутрішніх протистоянь і конфліктів. Однак державна політика у цій сфері далеко не завжди відзначалася ефективністю і послідовністю. Тому міжкультурні відносини залишалися далеко не гармонійними. Серед причин цього явища – застарілість чинного законодавства, зокрема Закону України „Про мови в Українській РСР” (1989 р.), „Про національні меншини в Україні” (1992 р.). Чинні закони створювали достатні правові основи для анклавного, ізольованого існування соціокультурних спільнот і не сприяли ні інтеграції їх у загальноукраїнський соціокультурний простір, ні діалогу між ними. Головною проблемою також залишалася і та обставина, що в Україні, по суті, не було комплексної політики в національно-культурній сфері. Питання міжкультурних взаємин актуалізувалося або напередодні виборів з метою їх використання у виборчій кампанії, або тоді, коли ці взаємини в окремих регіонах переходили в протистояння і конфлікти. Цим почасти зумовлювалась і практична відсутність єдиних концептуальних, методологічних засад у підходах до вирішення проблем у міжкультурних відносинах. І саме ці підходи подекуди виявляли брак розуміння основних світових трендів у цій сфері. Так, у переліку заходів у рамках Року

міжкультурного діалогу в Україні (2008 р.) переважна більшість мала репрезентативний, фольклорно-мистецький характер, що навряд чи відповідало сутності міжкультурного діалогу [348].

У 2008 р. підсумковим заходом Року міжкультурного діалогу стала Всеукраїнська культурно-мистецька акція „Разом у розмаїтті”, яка включала Всеукраїнську виставку живопису та фотографій „Україна – наш дім”; концерт творчих колективів національних меншин з різних регіонів України; Всеукраїнську конференцію на тему „Полікультурна сутність культурних пам’яток України”; Всеукраїнський семінар для членів Ради національних товариств України; семінар керівників груп літнього табору толерантності. Учасниками заходів були майстри декоративно-прикладного мистецтва, етнографи, фольклористи, творчі колективи різних вікових груп та керівники національно-культурних товариств [118, арк. 4].

В Україні ставало традиційним проведення щорічних заходів „Рік міжкультурного діалогу в Україні”. Вони проходили відповідно до указів Президента України. Указ Президента „Про проведення у 2008 році Року міжкультурного діалогу в Україні” передбачав низку заходів, що репрезентували культурно-мистецькі надбання етносів України. Серед них: XI фестиваль польської культури на Рівненщині; Другий Всеукраїнський музейний фестиваль „Музеї у сучасному поліетнічному світі” (Дніпропетровськ); XIV Фестиваль національних культур „Сузір’я злагоди” (Луганськ); Всеукраїнський фестиваль мистецтв національних культур „Ми – українські” (Запорізька обл.); Міжнародний фестиваль національних культур у рамках відзначення 10-річчя Єврорегіону „Нижній Дунай” за участю колективів з міст Галац, Тульча, Браїле (Румунія), міст Кантемир і Кагул (Молдова); I Міжнародний конкурс юних художників міст-побратимів „Подивись, який чудовий світ, в якому ти живеш” за участі творчої молоді з України, Санки-Петербургу, Маару, Кракова (Одеська обл.); обласний фестиваль словацького народного мистецтва „Словенська веселіца – 2008”; X Міжнародний фестиваль телевізійних і радіопрограм для національних

меншин „Мій рідний край”, XIX Обласний фестиваль угорського народного мистецтва (Закарпатська обл.); обласний відбірковий тур XI Всеукраїнського фестивалю сучасної пісні та популярної музики „Червона рута” (Кіровоградська обл.); III Обласний фестиваль польської національної культури „Фестон Польський в Романове” (Житомирська обл.); Літературно-музичний вечір „Між народами: від сердець до сердець”, виставка творів голови товариства українсько-німецької дружби „Краніх” Ганни Арламової „Мій рідний край”, виставка „Душі моєї подих” (Полтавська обл.); Всеукраїнська культурно-мистецька акція „Разом у розмаїтті” (Київ) [110, арк. 4].

Історичні долі етнічних груп неповторна, кожна мала свої особливості. Водночас в їх життєдіяльності було немало і спільних рис. Україні, як і багатьом країнам світу, притаманна історична багатокультурність, яка виступала і моделлю європейського суспільства. Тому взаємодія і діалог різних культур залишався для українського суспільства історично природним і традиційним. В українському суспільстві тісне співіснування багатонаціональних співтовариств, а також прорив у розвитку телекомунікацій, медіа, Інтернету поглибив взаємозв'язок національних культурних систем, активізував процес інтенсивного культурного обміну. Ця ситуація призвела до трансформації „культурних кордонів”, тобто того місця, де проходила межа між „своєю” та „чужою” культурою [220, с. 227].

Етнічні культури склалися історично в ході пристосування певного соціокультурного товариства до умов існування, створення стійких зв'язків міжгрупової, міжособистісної та міжетнічної взаємодії. Етноспецифічні риси культури передавалися від покоління до покоління за допомогою механізму дії традиції та новації і підтримання завдяки самореалізації його культури в соціокультурній творчості.

Надзвичайно гостро поставала проблема утвердження етнокультурної ідентичності. Так склалося, що в українському суспільстві роль головного транслятора ідей, образів, понять, символів виконували не традиції, а засоби

масової інформації. Не секрет, що телебачення, радіо, відео виступали надзвичайно важливим і тонким інструментом впливу на суспільну свідомість, якому під силу змінювати установки, цінності, ідеали. Етносоціальна форма життєдіяльності, що існувала в ранні часи, базувалася на певній системі ритуалів та попереджала розвиток агресивних намірів індивідів стосовно один одного. Такий вироблений віками механізм етнічної соціалізації був майже втрачений. Невипадково постала необхідність впровадження механізму реритуалізації у виховний і навчальний процес з тим, аби знову побачити людину „під знаком вічності”, відчувати присутність у щоденному житті символічного, святого [435, с. 19].

Тенденція відсутності етнокультурної самоідентифікації зумовлювалася не тільки вестернізацією масової молодіжної свідомості, але й характером гуманітарної соціалізації в її інституціалізованих формах міського середовища. Спроби надати етнокультурного змісту процесові соціалізації часто були невдалими, що викликало спротив у молодого покоління. Самобутня культура етносу виступала основним критерієм виділення його в ієрархії множинності соціальних груп. Для України поліетнічність – не лише данина, а вихідна точка відліку й основа, на якій вибудовувалася державна політика, щоб примножити ресурси, потенціали, інтереси всіх етносів.

В Україні намітилася тенденція до інтеграції культурного різноманіття. Спільність історичної долі, спільне проживання східнослов'янських – російського й білоруського – етносів, південнослов'янських – болгар, сербів, хорватів, словенців, західнослов'янських – поляків, чехів, з одного боку, та етнічних груп тюркських народів – кримських татар, караїмів, кримчаків, з іншого боку, і, зрештою, етноменшин західноєвропейської культурної орієнтації – німців, греків та інших – сприяло їх культурному зближенню. Сусідство великої кількості різних культур, але головним чином у лоні двох основних релігій – християнства й ісламу, сформувало складну систему переплетення етнодиференційних рис культур в єдиному поліетнічному

просторі. Незважаючи на те, що культура кожного етносу за своєю суттю центрична, відокремлена й індивідуально неповторна, відрізняється історичною і поетичною своєрідністю, їй також властива й певна ідейно-тематична та жанрова спільність з іншими етнокультурами. Таким чином, кожен традиційний феномен одночасно відштовхував і сприймав іноетнічні константи, виступаючи частиною єдиної національної культури в поліетнічному просторі.

Найбільш поширеною функцією етноменшин була їхня участь у становленні, розвитку й зміцненні духовності, культивуванні національних традицій та звичаїв, у підтриманні культурних зв'язків із своєю історичною батьківщиною. Так, наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років набув системних форм міжкультурний діалог України і Чехії. Співпраця включала взаємний обмін між мистецькими установами; участь митців у спільних культурних акціях; співпрацю з українською діаспорою. У рамках міжнародного фестивалю „Прага – серце народів 2000” проходили Дні українського кіно з демонстрацією 20 українських кінострічок, концерти українських мистецьких колективів і т.ін. У 2000 р. з ініціативи Товариства друзів України в ЧР було проведено фестиваль українського мистецтва. Він мав форму культурно-мистецьких акцій і проходив під назвою „11 років навчання”. Ця символічна назва свідчила, що з 1989 р. обидві країни – партнери по співробітництву не проводили майже жодних культурно-мистецьких акцій. Організаторами виступили чеська приватна продюсерська фірма „Other side” та українська продюсерська фірма „Арт Велес”. За програмою фестивалю відбулась спільна українсько-чеська прес-конференція, показ фотовиставки „Розрід” М. Гроха у відомому празькому Тинському літературному кафе, демонстрація української художньої кінострічки „Josephine Singer & Nice People” режисера С. Маслобойщикова. Організатори фестивалю у рекламному проспекті зазначали, що організована ними культурно-мистецька акція – прелюдія до більш масштабних

культурних та мистецьких українсько-чеських фестивалів, які мали познайомити громадян обох країн з їх досягненнями в культурі [523, с. 109].

Позитивної динаміки міжкультурний діалог набував між Україною і Польщею. У цьому контексті відбувалося реальне українсько-польське поглиблення зв'язків на основі загальнолюдських цінностей, відмови від усталених стереотипів, що було позитивним фактором у розвитку двосторонніх відносин. Яскравим підтвердженням цього стало зростання кількості громадських організацій, культурних товариств, самодіяльних колективів, розвиток взаємин між поляками та українцями на особистісному рівні тощо. А вирішення кількарічної проблеми відкриття меморіалу польських вояків „Орлят” та воїнів Української Галицької Армії на Личаківському кладовищі у Львові, яке відбулось 24 червня 2005 р., свідчило про наступний історичний крок, коли обидва народи почали говорити з повагою про найтрагічніші сторінки історії заради спільного майбутнього [743, с. 10]. Відкриття некрополя стало знаком приязні, миру та бажання подальшого українсько-польського єднання, порозуміння та зміцнення стратегічного партнерства.

Задекларовані Україною та Румунією європейські засади мультикультурних держав мали сприяти відродженню атмосфери толерантного пограниччя в регіоні, налагодженню міждержавних стосунків та запобігати фактам сепаратизму з боку представників деяких етноменшин.

Виходячи з теорії пограниччя культур, можна переконливо стверджувати наявність в Україні регіонів, які мали синкретичний характер і значно відрізнялися від інших суспільно-культурних регіонів. Передусім це Буковина, Закарпаття, де мався історичний досвід формування якісно відмінних суспільних і культурних систем багатонаціональних держав. Ці регіони характеризувалися тим, що для сформованих культурних систем окремих етнічних груп була властива контактність. Пограниччя бачилося простором, де культури взаємодіяли, взаємно проникали і доповнювали одна одну, але центральні (корінні чи фундаментальні) цінності кожного народу,

які, власне, визначали національну ідентичність, залишались незмінними. Суспільний простір пограниччя культур, чим, безперечно, була Буковина, являв собою продукт взаємодії та взаємозалежностей багатьох аспектів, що визначали регіональну й локальну ідентичність його мешканців. Зіставляючи території з ознаками пограниччя культур, можна виділити риси, притаманні саме Буковині: відсутність домінуючої культури; заробітчанський характер міграції; створення нових поселень за національно-професійними ознаками [406, с. 22].

Співіснування представників різних етнічних груп у зонах пограниччя суттєво відрізняється від інших регіонів. З одного боку, тут гостріше відчують відірваність від історичної батьківщини, що географічно розташована поруч та спроби штучної ізоляції, з іншого, – тут активніше діє ефект „плавильного тигля”, в якому переплавляються гострі „кути” й антагонізми представника різних національних і конфесійних груп, що краще адаптуються до умов мультикультуралізму й не виявляють схильності до переведення антиномії „свій – чужий” у конфліктогенну площину.

Протягом досліджуваних років відбувалося удосконалення механізмів міжкультурного діалогу у практиці міжнародних відносин. Установлювалося багато форм міжкультурних контактів. У 1990–2000-і роки лише між Україною та Німеччиною були укладені: „Угода про необмежену свободу пересування”, „Угода про сприяння здійсненню і взаємний захист інвестицій”, „Угода по умови взаємного забезпечення офіційних та робочих візитів” та ін. Це дозволило стверджувати, що взаємини обох країн розвивалися на ґрунтовній політико-правовій базі, яка стала основою для розвитку ще одного стратегічного напрямку двостороннього співробітництва – діалогу культур [753, с. 13].

У 2012 р. в рамках проекту „Діалог культур: Україна – Греція” на території Сербії відбулася перша Міжнародна науково-практична конференція „Діалог культур: Україна – Греція: співпраця, взаємодопомога, товариство”. Три сербських міста – Белград, Ніш, Чегар – приймали

учасників цієї конференції, тобто до України й Греції додалася також Сербія. Ініціатором конференції з грецької сторони була Українсько-сербська-грецька спілка дружби трьох святих Василія Великого, Іоанна Золотоустого та Григорія Богослова й Кирила та Мефодія на чолі з ієреєм Сатірісом Коскорісом. Україну представляв науково-професорський склад Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв на чолі з доктором мистецтвознавства, професором В. Шульгіною [241, с. 215].

Діалог культур покликаний був розв'язати проблему культурної сумісності етносів та їх способу життя, усвідомлення необхідності збереження загальносвітової багатокультурності. У 2002 р. Рада Європи започаткувала проект „Міжкультурний діалог і запобігання конфліктів”, націлений на створення „Форуму для діалогу” для культурних громад. Мета проекту полягала в тому, щоб визнати роль культури як ефективного інструмента соціального єднання. У 2008 р. в Європейському Союзі було проведено Європейський рік міжкультурного діалогу під гаслом „Разом в розмаїтті”, який мав на меті покращити взаєморозуміння між етнічними групами. Проведення у 2008 р. Року міжкультурного діалогу в Україні сприяло пропагуванню культурного розмаїття етносів України. Важливим інструментом міжетнічного культурного діалогу в Україні став Всеукраїнських багатоетнічний форум національних культур, який продемонстрував розмаїття культур етносів нашої держави, втілення сучасної української етнокультурної політики держави в дусі європейської та світової політики [204, с. 14].

Таким чином, узагальнюючи вищенаведене, можемо зробити висновок, що в Україні протягом досліджуваних років налагодження зв'язків етносів України з етнічними батьківщинами стало вагомим фактором посилення культуротворчого потенціалу етноменшин. Українська держава, створюючи ґрунт для підтримання зв'язків меншин з історичними батьківщинами, забезпечила необхідні умови для розширення і збагачення етнокультурного простору.

4.2. Правове підґрунття основ міждержавних культурних зв'язків

Для забезпечення прав етноменшин користуватися досягненнями власної культури Україна як на міжнародному/двосторонньому, так і на державному рівні вибудовувала відповідні стосунки з країнами походження етноменшин. Політичний чинник сприяв розширенню й поглибленню культурних відносин. Найбільш продуктивною в цьому сенсі стала розбудова двосторонніх взаємин у культурній сфері. З метою органічного поєднання національних інтересів кожної країни зі світовими культурними цінностями держави – учасники таких контактів спрямовували свої зусилля на розробку правових норм, здатних забезпечити функціонування продуктивних форм співпраці між суб'єктами – учасниками культурних зв'язків усіх рівнів – урядового, громадського, міжособистісного. Вирішальним елементом цього процесу стало формування відповідної нормативно-правової бази та проведення кожною з країн внутрішніх реформ у сфері культури. Забезпечення культурних прав осіб, що належали до нацменшин, мало міждержавний характер і вимагало узгоджених підходів як на багатосторонній, так і на двосторонній основі шляхом укладання міждержавних угод [595, с. 102].

Після проголошення Декларації про державний суверенітет одним з пріоритетних напрямів зовнішньополітичної діяльності України став розвиток міждержавних двосторонніх відносин з країнами Центрально-Східної Європи. При цьому підвищена увага приділялася активізації співпраці з державами-сусідами, яка спиралася на історичні традиції, попередній досвід політичних, економічних і культурних зв'язків. Геополітичні виклики, необхідність нейтралізації конфліктогенних, сепаратистських та інших негативних чинників, прагнення гармонізувати відносини з сусідніми країнами лягли в основу мотивації укладання двосторонніх угод.

Упродовж досліджуваних років постійно удосконалювалася договірна база співробітництва з країнами – історичними батьківщинами етносів. У 2011 р. Україною було укладено міжнародні угоди з 51-єю країною, у рамках яких вироблялися нові програми співробітництва в галузі культури. Ці документи доповнювалися міжвідомчими угодами про співпрацю. Двосторонні договори сприяли поглибленню взаємозв'язків та розвитку співробітництва в різних напрямках: міжнаціональний культурний розвиток, збереження культурних особливостей національних меншин тощо. На основі міжнародних договорів відбувалася міжнародна культурна взаємодія, що була однією з основних засад формування європейського та світового культурного простору, ознайомлення світу з надбанням української культури і мистецтва [474, с. 11].

Двосторонні зв'язки в галузі культури між Україною і Польщею розвивалися в руслі політичних відносин між двома країнами, результатом яких був вихід стосунків на рівень стратегічного партнерства. Важливим фактором створення сприятливих умов для розвитку культурних відносин між країнами було економічне співробітництво. Польща є одним з основних партнерів України в галузі економіки, тому запозичення досвіду проведення реформ у Польщі покращило б проведення зовнішнього та внутрішньополітичного курсу в Україні. Створена правова база сприяла розширенню та поглибленню культурних відносин. Однією з найбільш дієвих та перспективних форм добросусідських відносин між Україною і Польщею були гастролі професійних та аматорських творчих колективів обох країн. У зв'язку з багатоплановістю та можливостями спілкування з широкою аудиторією гастролі відігравали одну з провідних ролей у культурному діалозі. Спілкування між учасниками гастролей та глядачами сприяло розширенню знань про іншу країну, покращувало взаєморозуміння між народами, давало змогу формувати нові сприятливі відносини для обох народів з урахуванням національних особливостей. На жаль, сільська місцевість була недостатньо охоплена гастрольною діяльністю, що,

безумовно, шкодило пізнанню культури сусіднього народу. Демократичні процеси в Україні та Польщі сприяли поживленню культурного та громадсько-політичного життя етноменшин, підтвердженням чого стало створення та функціонування відповідних організацій, діяльність яких охопила майже всю територію України та Польщі, де компактно проживали українська та польська меншини. Позитивними рисами українсько-польського культурного співробітництва були прагнення до порозуміння та здійснення спільних проектів культурного будівництва. У 1991–1999 рр. українсько-польське співробітництво в галузі культури гальмувалося недостатнім обсягом фінансування спільних культурних заходів та зволіканням у вирішенні відповідних питань, пов'язаних з виконанням встановлених формальностей. Однією з головних перешкод на шляху до примирення двох народів стала наявність негативних стереотипів та упередженості, подекуди й ворожих настроїв, сформованих на основі конфліктів і драматичних подій у нашій спільній історії. Створення нового образу українця подеколи не в змозі переkritи вже утворений. Динамічність у розвитку українсько-польських зв'язків у галузі культури, яка склалась останнім часом, мала характер синхронних піднесень і спадів. Українсько-польський культурний обмін включав співпрацю театральних, музичних самодіяльних та фольклорних колективів, дитячих і молодіжних груп, кінематографістів, літераторів, митців. Співробітництво у галузі культури стало одним із напрямів розвитку стратегічного партнерства між Україною та Польщею. Найбільш активними у співробітництві були прикордонні міста та столиці держав. Для покращання взаєморозуміння між народами необхідне розширення територій та кількісного складу учасників культурного діалогу.

Міждержавні договори про добросусідство, дружні відносини і співробітництво стали правовою основою формування якісно нової системи культурного співробітництва. Важливість цих документів полягала в тому, щоб спрямовувати сторони на активну участь у процесах загальноєвропейської інтеграції, різнобічну регіональну співпрацю та

впровадження найвищих стандартів міжнародно-правового регулювання стосунків. Лише в 1991–1993 рр. між Україною і Польщею було підписано близько 50 міждержавних договорів, що стосувалися організаційного забезпечення та правових питань налагодження регіональної, транскордонної та галузевої співпраці [762, с. 11].

На виконання Угоди між урядами України і Республіки Болгарії про співробітництво в галузях освіти, науки і культури (1992 р.) глави Міністерств культури обох країн в 1996 р. підписали Протокол про співробітництво між Міністерством культури і мистецтв України та Міністерством культури Республіки Болгарія на 1997–1999 рр. [55, арк. 40].

Налагодженню культурних контактів етнічних груп сприяли укладені Міністерством культури УРСР із зарубіжними країнами протоколи й угоди. Як правило, ці документи підписувалися відповідними міністерствами і організаціями. У 1991 р. вже діяли угоди про співробітництво України з Польщею, Угорщиною, Словаччиною, Хорватією. При Міністерстві діяло об'єднання „Український центр міжнародних культурних обмінів”. У 1991 р. було підписано Протокол про співробітництво між Міністерством культури та мистецтва Республіки Польща і Міністерством культури України, яким було закладено нові принципи співпраці та установа централізованих зв'язків, безпосереднього співробітництва областей, воєводств, прикордонних контактів на рівні окремих установ. Передбачалось сприяння етнomenшинам Польщі та України у доставці преси, обміну, охороні, інвентаризації, реставрації пам'яток [55, арк. 91].

Тісному українсько-польському культурному співробітництву сприяло встановлення повноцінних дипломатичних відносин, підписання основоположного міждержавного „Договору про добросусідство, дружні відносини і співробітництво між Україною та Республікою Польща”, укладання низки угод і домовленостей, які створювали повноцінну договірно-правову базу українсько-польських взаємин. Для ефективного впровадження в життя спільних документів було створено координаційні

органи, в тому числі Міжурядову українсько-польську змішану комісію з питань торговельного та економічного співробітництва, Міжурядову координаційну раду з питань регіонального співробітництва, Консультаційний комітет президентів України та Польщі та ін. З другої половини 1990-х років українсько-польські стосунки почали набувати ознак стратегічного партнерства (стратегічне партнерство – це відносини між державами, які охоплюють кілька важливих сфер співробітництва і мають довготривалий характер). Умовною датою офіційного оголошення виходу українсько-польських відносин на рівень стратегічного партнерства вважається 1996 р., однак уже починаючи з 1994 р. українсько-польським відносинам притаманна динаміка нарощування потенціалів двосторонньої взаємодії, що дало привід в майбутньому оголосити відносини стратегічними. Так, у березні 1994 р. було підписано „Декларацію міністрів закордонних справ України та Польщі про принципи формування українсько-польського партнерства”, у якій міністри закордонних справ вперше на міждержавному рівні оголосили про стратегічне значення українсько-польських відносин та зобов’язались розвивати їх в майбутньому [743, с. 9].

Правовою основою формування якісно нової системи двосторонніх відносин між Україною та Республікою Польща став широкомасштабний міждержавний договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво, підписаний у 1992 р. Згідно із загально визнаними міжнародними стандартами Україна та РП визнали право членів польської меншини в Україні і української – в Польщі на індивідуальне або спільне з іншими членами своєї меншини збереження, вираження і розвиток своєї етнічної, культурної, мовної і релігійної самобутності. Договір закріпив, зокрема, права меншин на вивчення рідної мови і навчання нею, її вільне вживання, доступ до інформації, її розповсюдження, заснування і утримання власних освітніх, культурних, релігійних організацій і товариств, сповідування своєї релігії, вживання імен і прізвищ у звучанні, властивому рідній мові, встановлення і підтримання безперешкодних контактів між

собою як у межах держави проживання, так і поза її межами. Зміцненню безпеки двох держав, їхньої внутрішньої стабільності сприяла домовленість про те, що представники національних меншин зобов'язані бути лояльними до держави свого проживання, керуватися її законодавством. Основи забезпечення прав і свобод меншин зафіксовані в українсько-польському Договорі, що було співзвучно принципам Рамкової конвенції про захист національних меншин, прийнятої у 1993 р. на зустрічі глав урядів країн – членів Ради Європи – найстаршої та найбільшої на континенті політичної організації. Держави, які ратифікували Конвенцію, зобов'язані дотримуватися таких принципів, як рівність усіх перед законом, розвиток національних культур і збереження національної самобутності, релігії, мов та традицій, забезпечення доступу до засобів масової інформації, встановлення вільних та мирних транскордонних контактів із людьми, які законно проживають на території інших держав, використання мов національних меншин у вивісках, рекламних написах та ін. Конвенція передбачала механізм впровадження таких положень, які дають право за допомогою спеціальних радників оцінювати рівень її реалізації. Враховуючи винятково важливу роль взаємин у галузі культури, у Варшаві крім Договору було підписано Попередню угоду між урядом України і урядом Республіки Польща з питань культурного і наукового співробітництва [414, с. 46]. У 1995 р. між Харківською областю і Калішським воєводством Польщі було підписано договір про співробітництво регіонів. Аналогічна угода була укладена між Полтавщиною і Кашалінським воєводством.

Протягом 1992–1995 рр. між Україною і Республікою Польща було сформовано ґрунтовну правову базу українсько-польського культурного співробітництва. Було укладено: попередню угоду між Урядом України і Урядом Республіки Польща з питань культурного і наукового співробітництва (1992 р.); програму реалізації Попередньої угоди між Урядом України і Урядом Республіки Польща з питань культурного і наукового співробітництва на 1995–1996 роки (1995 р.); протокол про

співпрацю між Міністерством культури і мистецтв України та Міністерством культури і мистецтв Республіки Польща на 1996–1997 роки (1995 р.) [52, арк. 29].

Польща своїм завданням вбачала забезпечення належних зв'язків поляків України з країною свого походження. Польська меншина переважно підтримувалась завдяки двом організаціям, створеним для підтримки „східних поляків” на території колишнього Радянського Союзу (це такі напівнезалежні установи, як Польська спільнота (Wspolnota Polska) та Фондація допомоги полякам на Сході (Fundacja Pomocy Polakom na Wschodzie). Ці організації надавали значну підтримку в розвитку польської мови та культури серед поляків колишнього СРСР, а також польської інтелігенції [641, с. 100].

Відносини з польською меншиною у двосторонніх зв'язках України і Польщі регулювала „Угода про добросусідські відносини та співробітництво” 1992 р. (стаття 11), згідно з якою члени національних меншин обох країн мали права: вивчати рідну мову та навчатися рідною мовою, а також вільно використовувати цю мову; на доступ та обмін інформацією рідною мовою; створювати освітні, культурні та релігійні об'єднання; практикувати релігію меншин; вживати імена та прізвища у формі, вживаній у їхній рідній мові; підтримувати вільні контакти з іншими представниками тієї ж національності всередині меншин та по іншій бік кордону [641, с. 100].

Розширення ЄС, зокрема введення нового візового режиму для громадян України у 2003 р., також торкалося питання відносин між польською державою та польською меншиною на сході, бо полякам в Україні заборонено мати подвійне громадянство (українське і польське). Оскільки Україна не дозволяла мати подвійне громадянство, можливість доступу польської меншини до Польщі значно обмежувалася. До того ж на поляків в Україні не поширювалася дія закону про репатріацію, прийнятого з метою полегшити переселення поляків із центральноазійських республік до Польщі.

Для вирішення цієї проблеми наприкінці 1998 р. верхня палата польського парламенту як головний форум для обговорення ініціатив та політики стосовно польської діаспори запропонувала ідею запровадити так звану „Польську карту” (Karta Polska) – польський варіант напівгромадянства, схожий на той, який було запроваджено в Угорщині. Пропозиція була схвалена і лівими, і правими сенаторами в березні 1999 р. Цей документ надавав право особі польського походження, яка його одержала, перетинати кордон за спрощеною схемою, а всередині Польщі – право на вільний доступ до послуг охорони здоров’я та освіти. До осіб, які мали право на одержання такої карти, належали, по-перше, ті особи, які втратили своє польське громадянство після Другої світової війни; по-друге, ті, хто мав документи, які підтверджували їхнє польське походження; по-третє, які довели лояльність Польщі своєю діяльністю (наприклад, використовуючи польську мову та виховуючи дітей у „польському дусі та культурі”). До привілеїв, які надавалися одержувачу цієї карти, входили необмежений дозвіл на проживання (без доведення наявності коштів для проживання), а також користування спільними благами, такими як освіта та система охорони здоров’я. І все ж, незважаючи на те, що цю пропозицію ухвалив сенат, закон був блокований сеймом (нижньою палатою парламенту), оскільки 2 мільйони „східних” поляків, які мають право на одержання згаданої карти, стали б занадто великим тягарем для обмеженого державного бюджету. До того ж у світлі міжнародних дебатів „статусного закону”, який було прийнято в Угорщині, польський уряд не хотів провокувати складну ситуацію [641, с.100–101].

Інтегруючись у світову спільноту, Україна заявила про дотримання міжнародно-правових норм у справі повернення культурних скарбів. Основними засадами, що визначали умови дій, було походження культурних цінностей з конкретної території. Україна почала будувати двосторонні діалоги з Угорщиною, Польщею, ФРН, досягнувши порозуміння зі своїми партнерами. Неодноразові спроби зав’язати конструктивний діалог з

Російською Федерацією не дали бажаних результатів. Як відомо, в 1992 р. російський парламент зігнував підписаний у Мінську президентами країн СНД договір від 14 лютого „Про повернення культурних та історичних цінностей країнам їх походження”. Добрі відносини в галузі повернення і реституції культурних цінностей склалися між Україною і Польщею. Фундамент цьому заклали переговорні процеси, що їх здійснили президенти обох країн. Підтримувалися будь-які ініціативи в галузі культури, в тому числі у сфері переміщених культурних цінностей. Згідно з Угодою між Урядом України і Урядом Республіки Польща про співробітництво у справі збереження та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей (червень 1996 р.), 14–15 травня 1997 р. у Львові відбулося перше засідання Міжурядової українсько-польської комісії, учасники якого конструктивно і в дусі порозуміння обговорили складні проблеми збереження українських і польських документальних пам’яток в архівосховищах обох держав. Крім того, сторони висловилися з приводу деяких аспектів співпраці України і Польщі з питань збереження, охорони і використання колишньої колекції „Оссолінеум”. Члени комісії ознайомилися зі станом збереження фондів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, Центрального державного історичного архіву України у м. Львові, Львівської картинної галереї, музею-заповідника „Олеський замок”. Польська сторона із задоволенням оцінила стан збереження історико-культурної спадщини, пов’язаної з історією і культурою польського та українського народів, у фондосховищах цих закладів культури. Сторони висловили обопільне побажання, щоб кожне наступне засідання комісії супроводжувалося відвіданням архівних, музейних фондосховищ, здійсненням дієвих зусиль, спрямованих на розшук, облік, обмін інформацією про культурні цінності, пов’язані з історією та культурою сторін, що були визнані як втрачені або незаконно переміщені на територію другої сторони. Вирішено було утворити українсько-польські експертні групи (історично-архівних, бібліотечних, художніх цінностей) з метою

опрацювання конкретних пропозицій щодо взаємного повернення культурних цінностей, визначення подальшої долі пам'яток культури, які становлять взаємний інтерес. З метою врегулювання спірних питань стосовно колишньої бібліотеки „Оссолінеум” сторони погодилися створити українсько-польську експертну групу. Українська сторона внесла пропозиції стосовно обговорення питань під час наступного засідання комісії, яке відбулося у Польщі, зокрема, пам'яток із книгозбірні Перемишльської капітули, бібліотеки І. Огієнка, музею „Стривігор”, архіву НТШ у Варшавській національній бібліотеці та ін. [247, с. 57].

Українська держава сприяла забезпеченню національно-культурних потреб румунської меншини. Насамперед це стосується виконання положень ст. 13 Договору про відносини добросусідства і співробітництва між Україною і Румунією, підписаного 2 червня 1997 р., який 17 липня того ж року був ратифікований Верховною Радою України. Згідно з цією статтею Договору була сформована і функціонувала змішана міжурядова україно-румунська комісія з питань забезпечення прав осіб, які належали до етноменшин. Наявність такого органу сприяла реалізації урядами України та Румунії двосторонніх проектів, спрямованих на забезпечення прав українців у Румунії та румунів в Україні, а також аналогічних акцій недержавних організацій (національно-культурних об'єднань тощо). З нього випливало, що „з метою захисту етнічної, культурної, мовної та релігійної ідентичності національних меншин сторони будуть застосовувати міжнародні норми і стандарти, що визначають права осіб, які належать до національних меншин”. Документ встановлював, що обидві держави „будуть поважати право осіб, які належать до національних меншин, мати доступ до інформації та засобів масової інформації рідною мовою, а також вільно обмінюватись та розповсюджувати інформацію” [374].

На ефективності виконання двосторонніх договорів та зобов'язань щодо захисту прав етноменшин позначалися політичні суперечності, що часто виникали у міждержавних контактах. Протягом тривалого часу позиція

Румунії відзначалася неприйняттям розбудови діалогу на принципах паритетності та конструктивізму. Влада Румунії намагалася активно поширювати свій вплив на румунів України, залучати їх до „єдиного румунського мовного, культурного та інформаційного простору” перетворити його в активний інструмент зовнішньої політики з метою реалізації стратегічних інтересів і цілей [603]. Лише на початку 2000-х років Україна та Румунія спромоглися досягти певних компромісів у розв’язанні суперечностей. У 2006 р. започатковано спільний моніторинг з метою захисту етнічної, культурної, мовної ідентичності румунських меншин. Відносини України і Румунії у питанні захисту прав етноменшин часто мали гострий, а іноді навіть претензійний характер.

У 2000-і роки у Закарпатті працювало „Об’єднання прикордонних органів самоврядування Закарпаття”, до якого ввійшли населені пункти компактного проживання угорців та Об’єднання органів місцевого самоврядування „Тиса” у місцях компактного проживання румунів. Зміцнювалися прямі зв’язки з державними органами управління сусідніх областей Угорщини, Словаччини, Румунії та Польщі, укладено і підписано рамкові угоди на співробітництво у сфері культури. Відновлено Дні добросусідства на кордоні, мета яких – поглиблення зв’язків і співробітництва міст і районів області з відповідними партнерами в сусідніх країнах.

Ромські громадські організації залишалися слабко імplementованими у міжнародні інтеграційні процеси. Ними недостатньо використовувалися можливості взаємопідтримуючих зв’язків із ромськими громадами інших держав. Спостерігалися лише поодинокі приклади такої активної співпраці.

У рамках реалізації Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією та відповідно до чинного законодавства створювалися належні умови для задоволення культурних та інформаційних потреб росіян в Україні. Виняткове значення у цьому контексті мало розпорядження Президента України „Про заходи щодо

підтримки діяльності національно-культурних товариств” (2001 р.), яке передбачало низку заходів для вирішення першочергових етнокультурних проблем національних меншин, у т.ч. росіян.

Держкомнацрелігій України надавав великого значення розвитку міжнародного співробітництва у сфері захисту прав меншин з державами, котрі мали із Україною етнічно споріднені спільноти, – Росією, Румунією, Угорщиною, Словаччиною, Молдовою та ін. Важливим механізмом здійснення такої взаємодії було укладання міждержавних і міжвідомчих угод про співпрацю та діяльність міжурядових комісій із питань забезпечення прав осіб, які належали до меншин. У 2008 р. було підписано Угоду між Державним комітетом України у справах національностей та релігій та Уповноваженим у справах релігій та національностей Ради Міністрів Республіки Білорусь про співробітництво, у 2009 р. – Угоду між Україною та Республікою Молдова про співробітництво у забезпеченні прав осіб, які належать до етноменшин.

На початку 1990-х років українсько-чеські культурні взаємини здебільшого були безсистемними і випадковими. Це було спричинено різним рівнем і характером європейської інтеграції України і Чехії та кількісними підходами до оцінок результатів культурних контактів. Діставши у спадок від СРСР формалізовані та ідеологізовані культурні зв'язки з Чехією, Україна так і не зуміла вибратись з цих тенет. Тому фактично не було розроблено конкретної програми дій України в системі українсько-чеського культурного співробітництва. Як і в часи СРСР, українська сторона надавала переваги гучним виступам популярних естрадних чи фольклорних колективів, влаштуванню вечорів, презентацій, виставок, а не розбудові структур, необхідних для розвинутого культурного спілкування. Політики від культури часто забували, що цілий ряд проблем економічного характеру вирішується з допомогою культурних механізмів. Водночас слід зазначити, що українсько-чеське культурне співробітництво мало глибокі корені і сприятливий ґрунт для розширення. Країни і етноси ніколи не конфліктували в історичному

минулому, не було між ними негативної історичної спадщини. Хоча в міждержавних угодах регулярно поставали питання культурного співробітництва двох країн, вони втілювалися у життя надто кволо або ж зовсім не реалізовувалися. Чеська сторона всі зусилля переводила на розвиток торговельно-економічного співробітництва, а українські дипломатичні представництва всю свою роботу звели до співпраці з діаспорою, явно переоцінюючи її роль і вплив на чеський соціум [523, с. 68].

З 1994 р. певну роль у налагодженні українсько-чеського культурного співробітництва почали відігравати громадсько-політичні і культурні організації українців Чехії. Особливо активно в цьому напрямі діяла Українська ініціатива ЧР, що була створена весною 1994 р. Українська ініціатива згуртувала навколо себе всі проукраїнські сили Чехії і певною мірою сприяла налагодженню українсько-чеського міждержавного співробітництва. Разом з Посольством України в Чехії Українська ініціатива у 1995р. провела Першу Конференцію представників українських громад в Європі та Азії, оговорила свої відносини з місцевими органами влади, скоординувала свої дії з владними структурами України, разом з чеськими гуманітарними організаціями відкрила гуманітарну допомогу жертвам Чорнобиля, влаштувала проведення благодійних концертів, організацію виставок, дитячих шоу під назвами „Українські зустрічі”, „Зустріч культур”, „Маланчин вечір” і т.ін. Пожвавилась діяльність науковців Чехії щодо вивчення історії і культури України. У Карловому університеті м. Праги засновано Інститут українських студій, відкрито кафедру українознавства, в 1992–1993 рр. введено україністику як спеціальність на філософському факультеті Масарикового університету м. Брно. Українська діаспора налагодила видавничо-інформативну діяльність, видаючи політико-культурний кварталник „Пороги” та греко-католицький церковний вісник „Єдиним серцем”, а з вересня 1992 р. – передачі для українців на хвилях радіо „Регіональна Прага”. Проблемами культурної присутності України в Чехії переважно опікувались нечисленна місцева українська діаспора з її

обмеженими можливостями та різні чеські інституції, які хоч і мляво, та все ж реалізовували результати угод і договорів щодо українсько-чеського культурного співробітництва. Але якихось загальночеських культурних акцій Україна так і не спромоглася провести [523, с. 70].

Україна намагалася популяризувати чеську культуру серед свого народу, здійснюючи аналогічні традиційні культурні та мистецькі акції. Значну роботу в цьому аспекті виконувало Чеське посольство в Україні та Чеський центр у Києві. Одним із важливих напрямів гуманітарного співробітництва залишалося збереження історичного культурного надбання обох країн, що охоплювало поховання видатних діячів, меморіали, меморіальні таблиці та пам'ятні знаки, літературні, бібліотечні й архівні фонди. Державно-політичні контакти відігравали ключову роль у співробітництві. Їх здійснювали через офіційні та робочі візити керівників держав, лідерів політичних партій, неформальні зустрічі політиків, у ході яких обговорюють або законодавчо оформляють основні аспекти двосторонніх взаємин. У чесько-українських відносинах питання обміну візитами на найвищому рівні вперше було порушено після проголошення державної незалежності України, однак їх активізація відбулася після здобуття незалежності Чеською державою. Значні зрушення спостерігалися вже після налагодження політичного діалогу на найвищому рівні. Значну увагу в роботі було зосереджено також на результатах візитів глав урядів та керівників відомств, які значно інтенсифікувалися на початку ХХІ ст. Вони були зумовлені, як правило, необхідністю обговорення ключових проблем двостороннього співробітництва і пошуку ефективних шляхів їх розв'язання. Зміцненню державно-політичних відносин сприяло створення депутатських груп із розвитку міжпарламентських зв'язків „Україна – Чехія” у Верховній Раді України та „Чехія – Україна” в чеському парламенті, що стали першими групами з міжпарламентської співпраці у законодавчих органах двох держав. Різноманітну роботу з підтримки регулярних політичних консультацій між країнами здійснювало посольство України в Чеській Республіці.

Певне уповільнення контактів у політичній сфері було зумовлене низкою внутрішньополітичних подій у ЧР й Україні, введенням із 28 червня 2000 р. візового режиму між країнами, зміною геополітичного статусу Чехії після інтеграції у світові та європейські структури. Разом із тим це не змінило зовнішньополітичної орієнтації держав на продовження політичного діалогу [777, с. 10]. Між Україною і Чехією було вибудовано договірно-правову базу міжкультурного співробітництва. Ключовим документом у ній став „Договір про дружні відносини і співробітництво” від 26 квітня 1995 р. У ході вироблення договірно-правової основи співробітництва сторони базувалися на принципах рівності, довіри і взаємоповаги, що відповідали інтересам обох держав. Тому культурне співробітництво наповнювалося конкретним змістом. Поглибленню культурного співробітництва сприяла участь представників різних закладів, установ, організацій, творчих спілок тощо.

У розвиток двосторонніх українсько-ізраїльських зв'язків робили всій внесок громадські організації України і Ізраїлю – Товариство „Україна – Ізраїль”, Ізраїльське товариство єврейсько-українських зв'язків. Ними регулярно проводився Міжнародний форум з питань українсько-єврейських відносин. На Кіровоградщині зародилась ініціатива проведення міждержавних фестивалів української і єврейської культур. Лише протягом 1991–1993 рр. їх було проведено два [17, арк. 67].

З метою розширення співробітництва між Україною і Республікою Білорусь, зокрема у сфері міжнаціональних відносин та розвитку договірно-правової бази в цій сфері, 23 липня 1999 р. в Києві було підписано Угоду між Україною та Республікою Білорусь про співробітництво у забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин.

Захищеність прав етноменшин тісно пов'язувалася з обраною державою моделлю власного етнонаціонального розвитку. Україна обрала модель політичної нації, побудованої на засадах територіального патріотизму та етнічного плюралізму. Перед країною постало завдання створення нової

національної ідентичності на основі знаходження балансу інтересів усіх етнічних категорій, інтеграції українського суспільства навколо етнокультурних цінностей етнічної більшості. Вирішення цих проблем обтяжене мовно-культурними, соціально-психологічними та іншими наслідками деформації етнонаціональної сфери в недавньому минулому.

Ставши повноправним членом Ради Європи, Україна взяла зобов'язання приєднатися до визначених при вступі міжнародних угод і договорів Ради Європи у сфері захисту прав етноменшин. У 2003 р. Верховна Рада України ратифікувала Європейську хартію регіональних мов або мов меншин (далі – Хартія), що набула чинності 1 січня 2005 р. З ратифікацією Хартії Україна взяла на себе зобов'язання щодо запровадження охоронних заходів для збереження й розвитку 13 мов національних меншин – білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримськотатарської, молдовської, німецької, польської, російської, румунської, словацької й угорської. Реалізація положень Хартії відбувалася у таких сферах суспільного життя: освіта, судочинство, діяльність адміністративних органів, засоби масової інформації, культура, економічне і соціальне життя. Водночас слід зазначити, що ратифіковані Україною Міжнародні угоди у сфері міжетнічних взаємин і культурного різноманіття не виконувалися в повному обсязі. Це негативно позначалось на міжнародному авторитеті України. Міністерство закордонних справ України проводило відповідну роботу щодо реалізації Порядку денного Асоціації України ЄС у сфері культури „Міжлюдські контакти”. Відповідно до Плану дій Ради Європи для України на 2008–2011 рр. Міністерство реалізовувало регіональну програму „Київська ініціатива для демократичного розвитку через культуру Азербайджану, Грузії, Молдови та України” та проекту „Інтеркультурні міста: управління та політика щодо різних громад”. „Київська ініціатива” як регіональна програма Ради Європи була спрямована на розвиток культурної політики та стратегії для консолідації демократії, міжкультурного діалогу та культурного розмаїття [116, арк. 8].

В організації міжнародного культурного обміну як загальнодержавної проблеми були визначені нові підходи, що активізували підтримку Україною заходів щодо розвитку етнокультур на теренах України. Ідеться, зокрема, про державну підтримку в Україні громадських національних осередків – членів Міжнародної організації з народної творчості (IOV), Міжнародної музичної ради (ІМС), Міжнародної організації фольклорних фестивалів (СІОФФ), які працюють під патронатом ЮНЕСКО. Співробітництво за програмами цих неурядових організацій охоплювало широкий спектр міжнародних симпозіумів, конференцій, робочих семінарів, проведення культурно-мистецьких заходів. Це сприяло розширенню можливостей для залучення інтелектуального, культурно-мистецького потенціалу країни до міжнародної співпраці; зміцненню культурно-творчих, освітніх і наукових зв'язків України із світовим співтовариством.

Важливе значення надавалося також транскордонному співробітництву. З цією метою створено асоціацію „Карпатський Єврорегіон”, куди увійшли прикордонні адміністративні одиниці Польщі, Румунії, Угорщини, Словаччини та України, у тому числі й Івано-Франківська область. У рамках „Карпатського Єврорегіону” проводилися спільні заходи в науковій і культурній сферах, що сприяло розширенню співпраці між прикордонними регіонами та вирішенню спільних проблем. Серед них – міжнародні фестивалі „Передзвін”, „Родослав”, „Коломийка”, організація виставок художників.

Транскордонне співробітництво виступало одним з ефективних інструментів вирішення етнічних проблем. Співробітництво в рамках Єврорегіону „Нижній Дунай”, до якого, крім Одеської області, увійшли сусідні повіти Румунії та Молдови, стало досвідом спільної діяльності в проведенні Інтеретнічних форумів, перший з яких відбувся в 1999 р. в м. Галаці (Румунія).

У листопаді 1996 р. уряди України та Грецької республіки уклали Угоду про співробітництво в галузі культури, освіти і науки. Стаття 4 Угоди

передбачала, що співробітництво буде розвиватися шляхом: ініціативної презентації творів мистецтва та літератури кожної з країн, включаючи переклади літературних творів; обміну книгами, а також публікаціями в галузі культури; обміну виставками мистецтва, проведення тижнів кінофільмів та інших культурних заходів; участі у міжнародних конференціях, змаганнях, фестивалях, зустрічах; розвитку зв'язків між спілками художників і письменників, обміну досвідом і фахівцями в галузі культури й художньої освіти, а також обміну окремими письменниками і художниками; обміну інформацією, досвідом та візитами фахівців у галузі охорони пам'яток культури; обміну театральними, музичними, художніми, фольклорними колективами; розвитку зв'язку в галузі кіно [405, с. 321–322]. Українсько-грецькі відносини в цілому сприяли активізації культурного життя греків України. У 1992 р. Греція визнала Україну як незалежну державу та було встановлено дипломатичні відносини.

Культурне співробітництво завжди слугувало механізмом досягнення політичного порозуміння і налагодження плідних контактів у інших сферах життєдіяльності народів. Загалом у міждержавних відносинах України й сусідніх країн не було таких суперечностей, які б заважали всебічному розвитку співробітництва, проте деякі факти свідчили про необхідність пильної уваги до культурних запитів інших народів. Зокрема, в українсько-польських відносинах досі жевріють проблеми визначення конфесійної приналежності культових споруд, упорядкування поховань, обміну культурними цінностями; в українсько-румунських відносинах одним з актуальних питань залишалося задоволення прав румунської меншини в Україні і української в Румунії; представники угорської та румунської меншин в Україні висловлювали зацікавленість у перегляді мовної політики в галузі освіти і т.д. Тому слушним могло бути твердження, що коли не зроблені певні жести, не сказані певні слова, не виконані ритуали, тобто не виконана робота митців, науковців, а потім і політиків, відносини між народами, як правило, не могли стати нормальними [686, с. 232].

Розвитку двосторонніх партнерських міжнародних контактів сприяло також співробітництво міністерств і відомств, які опікалися розвитком культури і мистецтва. Такі форми співробітництва Україна розвивала з Польщею, Словаччиною, Молдовою, Румунією. Вони регламентувалися, як правило, Протоколами про співробітництво, що уклалися на виконання домовленостей, досягнутих у ході робочих зустрічей міністрів. Укладений у 2009 р. такий документ між Міністерством культури і туризму України та Міністром культури і національної спадщини Республіки Польща окреслив широке коло заходів, які мали реалізовуватися протягом 2009–2012 рр. і спрямовуватися на активізацію співробітництва між країнами у сфері культури. Передбачалося здійснення низки культурних обмінів, участь митців і мистецьких колективів у фестивалях і конкурсах, міжбібліотечний обмін, розширення співробітництва з питань культурної спадщини та забезпечення культурних потреб української етноменшин в Польщі та польської меншини в Україні. Відомства обох країн брали на себе зобов'язання сприяти проведенню культурно-мистецьких заходів з урахуванням особливостей територій компактного проживання українців в Республіці Польща та поляків в Україні, налагодження безпосередніх творчих контактів між драматичними та ляльковими театрами. Стаття 9 Протоколу прописувала двостороннє сприяння реалізації проектів у сфері народної культури та мистецтва (проведення виставок, майстер-класів народних майстрів, міжнародних фольклорних фестивалів) [116, арк. 2].

Підґрунтям для розвитку двосторонніх культурних відносин стала політико-правова база. Важливим джерелом правових норм, що підлягали застосуванню, були й укладені і ратифіковані Україною двосторонні міжнародні договори про дружні відносини і співпрацю з багатьма країнами світу. У таких міжнародних договорах України, зокрема з Угорською Республікою, Республікою Болгарія, Румунією, Естонською Республікою, Словацькою Республікою, Республікою Беларусь, Республікою Грузія, Республікою Молдова, Чеською Республікою, Російською Федерацією,

містяться положення щодо захисту прав національних меншин. А Угодою між Україною і Федеративною Республікою Німеччина про співпрацю у справах осіб німецького походження, що проживали в Україні, поряд із захистом німецької етнічної меншини в Україні передбачалися також заходи, спрямовані на реабілітацію осіб німецького походження, які зазнали політичних репресій.

Давня творча дружба пов'язувала як органи місцевого самоврядування, так і заклади культури і мистецтва, художні колективи Закарпатської області з регіонами Угорщини. Обміни художніми колективами та досвідом роботи, виставками творів образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва, групами працівників галузі традиційно здійснювалися впродовж багатьох років на міжобласних, міжрайонних, міських і навіть сільських рівнях. Щороку підписувався Договір на творчу співдружність між управлінням культури Закарпатської облдержадміністрації і державним самоврядуванням українців Угорщини, товариством української культури Угорщини. Договором передбачено протягом року здійснювати обмін митцями та творчими колективами, організувати виставки робіт художників та майстрів народного декоративно-ужиткового мистецтва тощо. Відповідно до угод про творчу співпрацю Закарпатський обласний угорський драматичний театр (м. Берегово) щороку здійснював показ спектаклів в Угорській Республіці. Наприклад, у 2010 р. було здійснено понад двадцять виступів. Театр показав спектаклі у містах Дебрецен, Саб, Будапешт, Балмазуйварош, Ясберень та інших [314].

Протягом досліджуваних років співробітництво грецьких громад України з історичною батьківщиною здійснювалося на кількох рівнях: особисті контакти (як важлива частина так званої „народної дипломатії”); посередництво та участь у зв'язках українських і грецьких міст і регіонів; співробітництво Федерації грецьких товариств і окремих національних організацій з грецькими державними і громадськими інститутами [347].

Протягом років незалежності відбувалося вибудовування певних традицій міжнародних культурних контактів, зокрема в театральній сфері. Найпоширенішими і найпомітнішими формами співпраці ставала організація гастролей популярних театральних колективів у сусідню країну. Найчастіше такі гастролі організовували провідні театри, до складу труп яких входили відомі й популярні актори, ті, до котрих громадяни сусідньої країни звикли ще з радянських часів, або відомі за новими театральними та кінопостановками. Тому більшість гастролей російських театрів в Україні припадали на театральні колективи Москви та Санкт-Петербурга. Гастролі ж інших російських колективів були в Україні рідкістю. Традиційними для українського глядача були гастролі театру „Ленком”, МХАТа ім. А. Чехова [345].

Важливим кроком у розвитку українсько-польського співробітництва у сфері охорони культурної спадщини було укладення у 2009 р. Угоди про співпрацю між Науково-дослідним інститутом пам'яткоохоронних досліджень Міністерства культури і туризму України, Польським центром досліджень та реєстрації пам'яток та Державним історико-культурним заповідником у м. Жовкла. Нею передбачалося створення Центру реставрації, завданням якого був розвиток співробітництва між установами та закладами охорони культурної спадщини. Визначені напрямки діяльності передбачали: обмін інформацією та досвідом у сфері охорони та збереження культурної спадщини; сприяння організації спільних наукових заходів, конференцій та навчальних програм; інші форми співробітництва, які зміцнюють співробітництво у сфері охорони та збереження культурної спадщини [115, арк. 5].

У 1993 р. Республіканський культурно-освітній центр „Дружба” було реорганізовано в Український культурно-просвітницький центр „Дружба” з правом юридичної особи. Директором було призначено Е. Архипенко. Відповідно до Статуту центр як культурно-просвітницький, методичний, координуючий і консультативний заклад мав здійснювати державну політику

в питаннях відродження, збереження і розвитку культур національних меншин України та встановлення культурних зв'язків з українською діаспорою, через реалізацію громадсько-культурних ініціатив, сприяти утвердженню високої культури міжнаціонального спілкування [43, арк. 69].

У 1990–1991 рр. відбулася трансформація Українського товариства дружби і культурного розвитку із зарубіжними країнами в товариство „Україна”, на основі якого виникли товариства „Україна – Польща”, „Україна – Ізраїль”, „Україна – Болгарія” [9, арк. 54]. Низку культурних заходів проводило товариство дружби „Україна – Греція”. У 1996 р. грецько-українське товариство М. Пірей організувало поїздку до Одеси за участю митців, громадських діячів, бізнесменів. У будинку „Філікі Етерії” проводились культурні заходи, виставки. Товариство надавало спонсорську підтримку концертній діяльності Одеської опери в Греції, художнім виставкам [145, с. 330].

ФРН надавала матеріально-організаційну підтримку проведенню Днів німецької культури. Так, Дні, що проходили в 1996 р. у Львові, проходили за підтримки та безпосередньої участі кількох громадських організацій Німеччини: Комітету допомоги галицьким німцям у Штутгарті, організацій „Коло друзів України”, „Схід – Захід”, „Жінки будують мости” [302, с. 7].

Істотний вклад у поживлення культурно-просвітницької діяльності греків вносила всеукраїнська громадська організація „Товариство „Україна – Греція”, створена у вересні 1993 р. при Федерації товариств зв'язків із зарубіжними країнами „Україна”. Значна робота велася Одеським відділенням Фонду грецької культури, відкритим 25 березня 1993 р. та покликаним сприяти поширенню грецьких духовних традицій в Україні. Фонд активно займався виданням книжок з питань елліністики, проведенням виставок, конференцій, семінарів та концертів грецьких народних колективів.

Функціонувала міжурядова українсько-німецька комісія у справах осіб німецького походження, що проживали за кордоном, до складу якої входила В. Самойленко, президент Асоціації німців України.

На 2010 р. відбулося 14 засідань українсько-угорської, 10 – українсько-словацької, 5 – українсько-румунської, 3 – українсько-російської підкомісії [324].

Забезпеченню прав етноменшин сприяла робота Змішаної українсько-румунської міжурядової комісії з питань забезпечення прав осіб, які належали до етноменшин. У складі Українсько-Румунської Спільної Президентської Комісії створено робочу групу Комітету співробітництва з питань культури, освіти, національних меншин та громадської інформації. У 2006 р. за взаємною домовленістю української та румунської сторін започатковано спільний українсько-румунський моніторинг стану забезпечення прав осіб, які належать до румунської меншини в Україні, за участі експертів ОБСЄ та Ради Європи. Метою цієї ініціативи було вивчення реального становища та потреб румунів в Україні, а також визначення конкретних кроків у напрямі вирішення існуючих проблем. Незважаючи на те, що Україна та Румунія спромоглися досягти певних компромісів та юридично закріпити досягнуті домовленості, питання національних меншин залишалося досить специфічною темою порядку денного двосторонніх відносин. З боку Румунії це питання отримувало додаткову гостроту завдяки упередженому тлумаченню і перманентному критичному оцінюванню дій України щодо захисту інтересів румунської громади України. Аби завуалювати неспівмірність зусиль України і Румунії у задоволенні потреб української та румунської меншини в обох країнах, румунська влада часто вдавалась до безпідставних припущень того, що в Україні порушувалися права етнічних румун. Часто перекручувалися дані про реальний стан групи, включаючи й чисельність. За даними румунської сторони, в Україні проживало близько 400 тис. румунів (арифметично складалась чисельність румунів (151 тис.) та молдаван (258,6 тис. чол.)). Обидві ці групи в офіційних статистичних джерелах Румунії іменувалися „бессарабцями”. В Румунії не було жодного українського художнього колективу, робота якого фінансувалася б із державного або місцевого бюджету. Також не було

видавництв, які б видавали відповідну літературу [374]. Двосторонні угоди про співробітництво Міністерство культури укладало на основі постанови Колегії Міністерства „про стан і перспективи культурного співробітництва закладів культури і мистецтва республіки з зарубіжними країнами” (1991 р.). У 1991 р. було укладено п’ять Протоколів про культурне співробітництво. До реалізації їх завдань долучалося близько 150 закладів культури і мистецтва України [41, арк. 15]. На виконання рішення Змішаної українсько-угорської комісії (1993 р.) у м. Берегово було відкрито постійно діючий угорський національний театр. Угорська сторона перерахувала 15 млн. форинтів [58, арк. 208–214].

Українські частини Змішаних комісій з питань забезпечення прав національних меншин працювали на основі Положень, якими регламентувалася їх діяльність. Положення про Українську частину Змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин основними завдання Комісії визначало: координацію дій міністерств та інших центральних органів виконавчої влади щодо забезпечення прав угорської меншини в Україні та української меншини в Угорській республіці; організацію розроблення та реалізації комплексу заходів щодо співробітництва між Україною та Угорською Республікою з метою забезпечення прав національних меншин; сприяння створенню необхідних соціально-економічних та інших умов для збереження і розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин; визначення шляхів, механізмів та засобів вирішення проблемних питань, удосконалення нормативно-правової бази щодо забезпечення прав угорської меншини в Україні та української меншини в Угорській Республіці. Комісія відповідно до покладених на неї завдань мала: аналізувати стан соціально-економічних, демографічних та інших процесів розвитку угорської меншини в Україні та української меншини в Угорській республіці; здійснювати моніторинг діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій з

питань забезпечення прав угорської меншини в Україні та української меншини в Угорській Республіці; координувати розробку та контролювати виконання органами виконавчої влади українсько-угорських програм співробітництва [113, арк. 4]. Позитивну роль у розширенні українсько-словацьких зв'язків у культурно-духовній сфері відіграла діяльність Міжурядової українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури [771, с. 12]. Розбудова міждержавних стосунків у галузі культури виражалася в оновленні підходів до формування відповідної договірно-правової бази. На 2010 р. вона включала 80 двосторонніх договорів, укладених із 48 державами [116, арк. 7]. З кожною із цих країн були підписані базові міждержавні та міжурядові угоди, на основі яких здійснювалося двостороннє культурне співробітництво. З року в рік розширювалася договірна база з партнерами – країнами Східної Європи та Європейського Союзу.

Отже, протягом досліджуваних років було сформовано багатоаспектну договірну основу для розвитку міждержавних культурних зв'язків. З'ясовуючи певну етапність укладання угод та документів, ми намагалися розкрити причини неефективності деяких форм співробітництва. На підставі проведеного аналізу можемо зробити висновок, що двосторонні культурні відносини в цілому сприяли активізації культурного життя більшості етносів України.

4.3. Основні напрямки міжкультурної двосторонньої співпраці

У 1990–2000-і роки розширювалися напрямки міжкультурного двостороннього співробітництва. Починаючи з 1991 р. спостерігалось підвищення активності у сфері організації різноманітних фестивалів в Україні, кількість яких зросла від одного в 1991 р. до восьми у 1999 р. [757, с. 10]. Наприклад, стали традиційними щорічні фестивалі польської культури в Житомирі, Києві, Львові, фестивалі польського фольклору, діяло більше

сотні аматорських художніх колективів, ансамблів, хорових капел. Великою популярністю користувався польський фольклорний ансамбль „Яскулки” при київському товаристві „Згода” та колектив „Поліські соколи” при „Спілці поляків Житомирщини”, а також інші аматорські колективи [641, с. 99]. Серед проведених фестивальных заходів можна виокремити такі групи: фольклорні, пов’язані зі святкуванням Днів визначних особистостей, дитячі та молодіжні, музичні, церковні, народних колективів, старовинної й камерної музики та фестивалі національних культур.

Між Україною і Польщею зберігалася традиційність у проведенні Днів культури, гастролей, виставок та фестивалів. Найбільш активну участь у гастрольній діяльності брали колективи із західних областей України та столиці. Центрами, які постійно приймали польські колективи, стали Львів та Київ. Виставкова діяльність мала найбільш сталий характер порівняно з іншими видами культурної співпраці України та Польщі. Проведення книжкових та фотовиставок, документальне відображення окремих фактів історії сусіднього народу стало однією з пріоритетних ланок співпраці у з’ясуванні спорідненості двох культур і знайденні спільних шляхів у вирішенні проблемних питань. Серед основних напрямів поживлення взаємин були такі: розбудова інфраструктури інформаційної мережі України та Польщі щодо відомостей про культуру сусіднього народу, удосконалення механізмів здійснення культурної співпраці (з особливою увагою до гастрольної та театральної діяльності), розширення території та кількісного складу учасників культурного діалогу України та Польщі. Ставали традиційними пісенні фестивалі. Гурт „Поліські соколи” з Житомира, який удостоєний звання народного хору України, протягом 1992–1997 рр. дав 500 концертів в Україні та Польщі. Польський народний театр зі Львова виїздив з гастролями до осередків в Україні, а також до Польщі, Білорусі, Литви, Німеччини, Великобританії [205, с. 25].

Проводилися спільні міжнародні фестивалі. У 2004 р. театральні колективи з Росії, Польщі, Молдови разом із українськими провели в Одесі

I Міжнародний фестиваль „Інтертеатр”. Водночас на сценах київських театрів проходили прем'єри п'єс польських авторів. Активною була гастрольна діяльність театральних колективів обох країн. До перспективних форм контактів належало документальне кіно та стрічки на спільну історичну тематику. Значне місце в українсько-польській співпраці в галузі кінематографу та театрального мистецтва займало проведення різноманітних театральних та кінофестивалів. У фестивалі грецької культури 2003 р. брали участь 130 греків з Греції, США, Кіпру, Німеччини, серед яких заступник Міністра закордонних справ Греції Я. Магріотіс, президент Всесвітньої Ради греків зарубіжжя А. Афенс, голова Міжпартійного Комітету з питань греків діаспори парламенту Греції Г. Ніотіс, голова „Товариства друзів греків зарубіжжя” А. Дудос, посол Греції в Україні, Генеральний консул Греції в Маріуполі, консул Греції в Одесі, представники місцевих органів державної влади, засобів масової інформації.

Рік Польщі в Україні (2004 р.) відкрився Фестивалем польського мистецтва в Україні в приміщенні Національного театру опери і балету ім. Т.Г. Шевченка. На відкритті були присутні президенти України та Республіки Польща. У рамках Фестивалю польського мистецтва відбулося понад 30 культурно-мистецьких акцій: виставка польських живописців „Доба романтизму” (виставкова зала Національної спілки художників України, березень-квітень), виставка графіки Бруно Шульца (Київ), фортепіанний концерт та майстер-класи польського композитора та виконавця З. Краузе в рамках Фестивалю „Два дні і дві ночі” (квітень, м. Одеса), відкриття пам'ятника видатному польському поету Адаму Міцкевичу в Одесі (вересень), V Фестиваль польської культури в Україні (вересень-жовтень, Київ, Луцьк, Одеса, Харків, Донецьк, Львів, Хмельницький).

Відкриття Року України в Польщі відбулося 2005 р. у Великому Театрі Національної Опери у Варшаві концертом української симфонічної музики. Програма культурних заходів містила понад 50 заходів: концерти, театральні вистави, кінопокази, фестивалі тощо.

Однією з найбільш дієвих та перспективних форм добросусідських відносин були гастролі професійних та самодіяльних творчих колективів обох країн. Так, на гастролях у Польщі в 2001 р. побувала заслужена капела бандуристів „Кобзар” із Тернопільської області, народний артист України, професор Київської консерваторії Б. Которович, самодіяльний хор „Надбужжя” Сокальського району Львівської області, ансамбль бандуристів Самбірської дитячої музичної школи „Писанка” та фольклорний ансамбль „Колосочки” [335].

В Україні з року в рік зростала кількість та якість культурно-просвітницьких заходів, які проводилися національно-культурними товариствами. Аматорські колективи меншин Житомирської області брали участь у щорічному огляді художньої самодіяльності районів і міст. В 2003 р. у Бердичеві відбулися IV Дні польської культури, в яких взяли участь колективи художньої самодіяльності Білорусі, Молдови і Республіки Польща. 10 тис. учасників та глядачів зібралися на свято. У смт. Довбиш Баранівського району відбувся фестиваль „Маріїні пісні”, в якому брали участь колективи духовного співу з Хмельницької, Вінницької та Київської областей [716, с. 107].

Угорці Виноградівського району Закарпаття брали участь у проведенні Днів сіл, селищ, Днів міста Виноградів, районних, обласних концертах і фестивалях, творчих звітах, представляли Україну на міжнародних заходах.

В Україні практично регулярно проводились освітньо-виховні та інформаційно-просвітницькі заходи до ювілейних дат. Вони проходили на базі закладів освіти, науки, культури, бібліотек, музеїв. Співорганізаторами їх виступали Міністерство культури і туризму України, громадські організації. У 2009 р. у рамках відзначення 200-річчя від дня народження Юліуша Словацького було проведено українсько-польські літературно-мистецькі зустрічі „Діалог двох культур”, наукову конференцію „Словацький знаний і незнаний”, наукову конференцію літераторів, конференцію наукових співробітників музеїв України та Республіки Польща, презентацію

творів і книг польських та українських письменників, українсько-польський художній пленер, міжнародний фотопленер, урочисте богослужіння, свято вулиці Словацького, концерт „День народження Юліуша”, покладання квітів на могилу матері поета Саломеї Словацької та до пам'ятника Тарасу Шевченку, урочисте відкриття та освячення пам'ятної таблички на колишньому костелі Кременецького ліцею, Міжнародний фотопленер, організований Національним Музеєм Землі Перемишлянської у Перемишлі [118, арк. 5].

У 2009 р. в Україні вперше на загальнонаціональному рівні відбулося святкування Днів Європейської Спадщини. В її межах в Україні окрім традиційних заходів – відкриття для відвідування пам'ятників та будівель, які були закриті, екскурсій, виставок, концертів та інших акцій – у Закарпатті пройшов комплексний Міжнародний культурно-мистецький та навчальний проект „Україна – країна замків та фортець”. Дні Європейської Спадщини стали спільною акцією Ради Європи та Європейської Комісії, покликаною привернути увагу до культурної спадщини та її ролі у розвитку сучасного суспільства. У межах цього проекту для відвідувачів відкривалися історичні монументи та будівлі, зазвичай закриті для публіки. Культурно-мистецькі акції демонстрували місцеві традиції та промисли, архітектуру і витвори мистецтва з головною метою – знайти шлях до єдності та гармонії через різноманіття мови та культури. Цілі Днів було визначено так: підвищувати поінформованість мешканців європейських країн щодо багатства і культурного розмаїття Європи; створити атмосферу поцінування різнобарвної мозаїки європейських культур; протидіяти расизму та ксенофобії та підтримувати толерантність; інформувати суспільство та уряд про необхідність захисту культурної спадщини перед новими загрозами; заохочувати Європу протистояти соціальним, політичним та економічним викликам [116, арк. 6].

Дні національних культур в Україні проводились відповідно до постанов Кабінету Міністрів України. У постанові „Про проведення Днів

кримськотатарської культури у м. Києві” (1993 р.) зазначалося: „Дні проводяться з метою відродження і збереження культури і мистецтва кримських татар, показу народам України фольклору, традицій і зразків прикладного мистецтва і етнографії кримськотатарського народу” [16, арк. 47]. 1994 р. в Україні відзначалися Дні єврейської культури, присвячені 135-річчю від дня народження Шолом-Алейхема. Мінкультури підтримало ініціативу Єврейської ради України [17, арк. 67]. Демократична спілка угорців України спільно з Національним університетом „Києво-Могилянська академія” провела ряд культурних заходів у рамках „Угорських днів в Україні – 2008”. Стартувала ця естафета у Львові, де відбулася зустріч з угорською діаспорою міста і концерт українських музикантів угорського походження. Офіційне відкриття Днів у Києві відбулося в національному університеті „Києво-Могилянська академія”. Президент Угорської Республіки Л. Шойом поклав вінки до пам’ятника проходженню угорських племен біля Києва, що неподалік від Аскольдової могили у столиці [370]. На основі міжнародних домовленостей Україна протягом 1990-х років організувала в зарубіжних країнах культурно-мистецькі фестивалі, образотворчі виставки, гастролі професійних колективів представників різних етносів країни.

На відродження багатонаціональної традиції та культури були спрямовані ініціативи польського етнографа З. Ковальського. Ним були започатковані „Буковинські зустрічі”. Під час цього заходу всі етнічні групи Буковини мали можливість зустрітися на фольклорному фестивалі, презентувати свої звичаї, пісні й танці. Зустрічалися люди, які розмовляли різними мовами, проте мали багато спільних культурних елементів. У 2009 р. в Ястров’ю неподалік Піли (Польща) вже вкотре відбувся XX Міжнародний фольклорний фестиваль „Буковинські зустрічі”, названий „визначним фестивалем в Європі”, на якому представлені всі етнічні спільноти Буковини. Цей фестиваль набув європейського значення через те, що друга його частина відбулася в південній Буковині (Румунія), потім у буковинських

Секлерів (Угорщина), наступний етап проходив у Словаччині і закінчився в Чернівцях [406, с. 25]. Важливу і яскраву сторінку в українсько-польське порозуміння впивала широкомасштабна програма року Польщі в Україні, яким був 2004 р. Його візитівкою стала активна участь польського президента А. Квасневського в урегулюванні політичної кризи в Україні, викликаній спробою сфальсифікувати президентські вибори. Право українського народу на вільний вибір підтримали також видатний польський політик Л. Валенса, чимало депутатів сейму, пересічних поляків. Важливе значення для задоволення культурних потреб поляків в Україні мали заходи з інтеграції України в європейські та трансатлантичні структури.

Німецькі національно-культурні товариства Закарпаття одержували допомогу на проведення щорічних свят народного мистецтва, організацію виставок, проведення ювілеїв відомих діячів культури, участь у фестивалях німців в Угорщині.

Усі меншини, що проживали у Чернівецькій області, відчували до себе увагу з боку своєї історичної вітчизни. Польща надавала допомогу в поповненні бібліотечного фонду підручниками і художньою літературою. За допомогою історичної батьківщини румунською меншиною проводилися національні свята, видавався дитячий журнал „Фагурел”, науковий журнал „Голос Буковини”, книги науковців, поетів-румунів.

При проведенні Днів культури Польщі в Україні організовувалася низка різножанрових заходів. Зокрема, в 1995 р. представництво кіноклубів ADF (Варшава) в кінотеатрі „Україна” провело фотовиставку „Обличчя кіно”. Відбувалося виконання авторських пісень на сцені театру „Золоті ворота”. У малому залі кінотеатру „Київська Русь” виступав І. Цембжинський. Молоді таланти з Польщі взяли участь у Міжнародному конкурсі юних піаністів імені В. Горовіца (Київ), пісенному конкурсі „Соловейко долі”, Міжнародному фестивалі творчості дітей та молоді „Колиска миру” (Чернівці). Крім того, проходив третій фестиваль „Дні молоді Кракова у Львові”, організований Львівським центром творчості дітей

та юнацтва Галичини та Краківським центром молоді ім. д-ра Йордана. У ньому брали участь три дитячі колективи: вокальний ансамбль „Малі слов'янки” Борислави-Марії Франсус, ансамбль „Ямаес” Яцека Павського, Краківський дитячий хор під керівництвом Мар'яна Кожонека.

Музичний фестиваль, присвячений 185-річчю з дня народження композитора Ф. Шопена, відбувся у Запоріжжі. У рамках фестивалю відбувалась теоретична конференція „Творчість Фредеріка Шопена та мистецтво епохи романтизму”; конкурс на краще виконання фортепіанних творів Ф. Шопена; концерт-зустріч з президентом Всеукраїнської асоціації піаністів-викладачів, доцентом Харківського інституту мистецтв І. Казимировою.

Втретє проводився обласний польський фестиваль „Теньга Полісся–95”. У залі Спілки композиторів України проходив концерт камерного Регамей-ансамблю з Польщі. У костьолі Святого Олександра виступив польський органіст Марек Топоровські. Польські митці А. Романтовський, К. Колбергер виступали у Львівському театрі „Воскресіння” з виставою А. Осацької „Апетит на черешні”. Польський художник-авангардист Е. Красінський демонстрував виставку в Луцькому обласному краєзнавчому музеї. Є. Новосельський – теоретик мистецтв, професор Краківської художньої академії – представив 44 роботи (Київ). Вихованці Будинку молоді у Кракові виставляли твори комп'ютерної графіки. У відкритті в с. Тимошівці Кам'янського району Черкаської обл. музейної кімнати видатного польського композитора і піаніста Кароля Шимановського взяли участь племінниця К. Домбровська, бібліограф Т. Хельман, доктор історії музикології Варшавського університету Е. Хельман, професор Музичної академії з Катовіце Л. Сікорська-Войтеха. У Першому Міжнародному студентському фестивалі „Пролог” одним з лауреатів у конкурсі документальних анімаційних та відеофільмів стала стрічка „Можливо, це те, про що я молю Бога” (Ф. Пен, Польська Національна школа кіно, телебачення і театру) [51, арк. 30–33].

У 1995 р. у ході місячника „Дні угорської культури Закарпаття–95” відбулися вечір камерної музики „Старовинна та нова угорська музика”; виступи популярного інструментального дуету з Будапешта у складі А. Боніславського, Т. Рудницької та театру „Незалежна сцена”; IV Міжнародний етномузикологічний симпозіум; Фестиваль камерної музики закарпатських виконавців. Юні таланти з Угорщини були серед учасників I Міжнародного дитячого музичного фестивалю „У галицькому колі” (Львів). У 1995 р. в Луцьку пройшов другий Міжнародний фестиваль „Поліське літо з фольклором”, що стало святом народного танцювального мистецтва [51, арк. 20–21].

У літературно-мистецькому Шевченківському святі „В сім’ї вольній, новій”, що проходило в Угорщині, брали участь письменники, художники, артисти Угорщини. Художники Угорщини взяли участь у виставці графічних робіт „Погляд зі Сходу – погляд із Заходу”. У Трускавці відбулась демонстрація майстерності у скульптурі. У Львівському музеї історії релігії пройшов науково-практичний семінар директорів музеїв України. В його роботі взяли участь фахівці з проблем сакрального мистецтва Угорщини, зокрема Ласо Пушкаш. Посольство Угорщини в Україні разом зі Спілкою кінематографістів України провели Дні угорського кіно, приурочені до річниці революції 1848 р. У Львівському кінотеатрі „Київ” пройшов „Фестиваль сучасного кіно Угорщини”, організований львівським кіноклубом „Кур’єр Х музи”. Демонструвались фільми Пала Ердеша „Світлочутлива історія”, Яноша Жамбойі „Історія Єви Ковач”, Шандора Шари „Стражі”, Антраша Мелеша „Нічия земля”, Яноша Саса „Войцех”. Оркестр Закарпатського обласного музично-драматичного театру взяв участь у барвистому фестивалі мистецтв країн Середньої та Східної Європи у м. Бекешчаба. Тернопільський дитячий хоровий колектив „Зорника”, лауреат Всеукраїнського конкурсу ім. М. Леонтовича взяв участь у Європейському молодіжному музичному фестивалі у Будапешті. Берегівський дитячий театр „До-мі-соль-ка” виступав у Будапешті. Ужгородський художник, член

Закарпатської обласної спілки художників України Й. Черній (вчетверте) виставляв експозицію з 70 картин в Будапешті. Роботи автора експонувалися в одній з найпрестижніших галерей Будапешта – імені Чонтварі, поряд з полотнами провідних угорських художників. На V Міжнародному фестивалі візуальних мистецтв у м. Дьйор (Угорщина) було продемонстровано документальну стрічку (відеофільм) І. Кравчишина „Покинута кав'ярня” [51, арк. 23–30].

Національні товариства греків України організовували святкування Днів незалежності Греції (25 березня) і Дні „Охі” (28 жовтня), фестивалі грецької культури. Відбувалися святкові заходи з приводу 200-річчя грецького с. Бугас, фестиваль виконавців грецької пісні пам'яті Т. Каці, концерти для делегацій Греції та США, які брали участь у церемонії початку будівництва в Маріуполі за програмою Всесвітньої Ради греків зарубіжжя лікувально-діагностичного центру. Грецький ансамбль пісні і танцю „Сартанские самоцветы” з успіхом виступав на Днях грецької культури в Харкові.

Культурне співробітництво між Україною та Польщею було одним з факторів розвитку стратегічного партнерства. Важливим чинником такого партнерства стало проведення днів української культури в Польщі та польської в Україні, що з часом перетворилися на великий українсько-польський культурний проект. У приморських містах Польщі – Гданську, Гдині та Сопоті – з 5 по 14 вересня 2000 р. проходили Дні України, що вже стали традиційними. Польські глядачі мали змогу ознайомитися з виставками „Сучасний живопис України” і „Традиційне українське народне мистецтво”, подивитися виступи ансамблю „Гайдамаки”, послухати солістів Одеського театру опери та балету Р. Зінкевича і Т. Шевченко у виставі Гданської опери „Травіата”. Організатори провели кілька конференцій і дружніх зустрічей, які викликали зацікавленість з обох сторін [372]. Найтривалішими за часом проведення заходами українсько-польської культурної співпраці був Рік України у Польщі та Рік Польщі в Україні, у рамках яких протягом року

відбувалися різноманітні культурно-мистецькі події: концерти, театральні вистави, художні та музейні виставки, кінопокази, фольклорні фестивалі тощо. Істотним елементом цих культурних заходів була підтримка української діаспори та громадян України, які постійно проживають у Польщі, а також заходи, спрямовані на закріплення позитивного іміджу України в Польщі. Важливою складовою стратегічного партнерства двох сусідніх країн стало традиційне проведення Днів української культури в Польщі та польської – в Україні. На ґрунті культурного порозуміння формувалися відносини в різних сферах діяльності двох народів, що свідчило про необхідність їх подальшого проведення. У межах Днів культури проходили конференції, виставки, концерти, різні зустрічі тощо [776, с. 10].

У 1996 р. в Миколаєві були проведені „Дні культури німців Причорномор'я” як визнання великої роботи серед місцевої німецької спільноти. У них взяли участь митці з Одеси, Херсона, Криму. Розпочалися заходи із заслуховування доповіді референта Німецького культурного Центру „Гете-інститут-Київ” д-ра Фредеріка Фрювірта. Співачка з Швейцарії У. Феррі та піаніст А. Ільїн дали концерт, виконали пісні німецькою та українською мовами, прозвучали твори німецьких і українських композиторів. Програму збагатив грою на фортепіано брат відомої миколаївської підпільниці М. Дукарт – Я. Дукарт. Вагомим доповненням стали виступи гостей. У ці дні виступали дитячий танцювальний колектив „Щасливе дитинство”, ансамбль „Аве, Марія”, херсонський „Дейч-клуб”, прозвучав чудовий німецький вокал у виконанні представників Сімферополя [682, с. 445].

Одним з елементів культурної співпраці України з країнами – історичними батьківщинами етноменшин була виставкова діяльність. Літературні та мистецькі твори сприяли розширенню уявлення про особливості досягнень різних культур. Особливо плідною була така співпраця між Україною та Польщею. Починаючи з 1993 р. бібліотекарі обох країн обмінювалися досвідом роботи щодо організацій книжкових колекцій.

Цьому сприяв проведений у Варшаві семінар на тему: „Організація і методика роботи з історичними колекціями цінних книг та документів”. Стали традиційними книжкові виставки, присвячені польській історії та культурі. Організаторами їх виступало посольство Республіки Польщі в Україні. У 1994 р. за його підтримки у Державній історичній бібліотеці було проведено виставку „Культура – за незалежну Україну”, присвячену ознайомленню українців з польським журналом „Культура”, який виходив у Франції. У 1998 р. у цій же бібліотеці проходила виставка „Архітектура Галичини 1871–1914 років. Архів Закревичів”. Автором цієї експозиції став мистецтвознавець зі Львова І. Жук [222, с. 91].

Київська бібліотека ім. А. Міцкевича виконувала помітну роль у популяризації польської культури в Україні. Нею обслуговувалося близько 500 киян польського походження. При бібліотеці працювала літературно-музична вітальня „Пшиязнь”, яка проводила різноманітні заходи, щодо ознайомлення та розширення знань серед населення про досягнення в літературі та музиці польських митців. У 1994 р. до бібліотеки приїздили працівники польського радіо та телебачення для зйомок фільму про бібліотеку. Тут у 1997 р. відбувалася презентація нової збірки поета С. Шевченка „Letni deszcz”, яку було надруковано польською мовою у м. Радом.

Серія книжкових виставок пройшла в Національній парламентській бібліотеці України. У 1999 р. у рамках оголошеної Генеральною Асамблеєю ООН всесвітньої програми „За діалог між народами” демонструвалася література з різних галузей науки, освіти, культури країн світу, в тому числі Польщі, Словаччини, Чехії [222, с. 92].

З року в рік зростало число музейних виставок, що проводилися як в Україні, так і за її межами. Їх проведення сприяло культурному діалогу між країнами, входженню України до світового культурного середовища.

В аспекті повернення та збереження культурних цінностей в Україні і Польщі було проведено низку заходів, що стосувалися реституційної та

охоронної діяльності. Україною була розроблена державна програма „Повернуті імена”, розпочато видання бюлетеня „Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи”, проведений ряд науково-практичних конференцій, круглих столів, видано чимало друкованих публікацій. З боку польської сторони Україні передано архів товариства „Просвіта”. Проблема збереження культових споруд, які мали статус архітектурно-мистецьких пам’яток, залишалася остаточно не вирішеною як в Польщі, так і в Україні. Цей процес потребував взаємної зацікавленості, визнання кожною стороною історичних прав і обов’язків, розроблення відповідної нормативно-правової бази та необхідності збільшення фінансової підтримки для збереження історико-культурних пам’яток в Україні та Польщі [757, с. 9].

Протягом 2006–2009 рр. внаслідок спільних зусиль Міністерства закордонних справ України та Посольства Австрійської республіки в Україні в Україну було повернуто колекцію предметів декоративно-ужиткового мистецтва народів Криму, які були вивезені під час Другої світової війни. У Києві було офіційно презентовано колекцію, а також близько 1200 приватних листів, які датувалися періодом німецької окупації Кам’янець-Подільського. Колекцію культурних цінностей було передано до Бахчисарайського державного історико-культурного заповідника [118, арк. 6].

Спільні мистецькі виставки ставали досить популярним явищем у міжнародній культурній співпраці. З набуттям Україною незалежності практично щороку проходили виставки робіт польських митців. У 1993 р. у Києві відбулася виставка польської художниці Ю. Личак, у Львові – скульптора та художника Г. П’єсуха, виставка ляльок з Музею археології та етнографії із м. Лодзі та з Окружного музею з м. Радома. В „Українському домі” в 1995 р. експонувалася виставка, що складалася з 44 робіт живопису найвизначнішого польського художника Є. Новосельського, відомого як теоретика мистецтва, професора Краківської художньої академії. У 1998 р. у Києві демонструвалася виставка творів живопису художниці М. Волленберг-

Клюза з Польщі, а у Львові того ж року проходила виставка малюнків Л. Геца з фондів історичного музею М. Кракова. Виставка робіт українських художників-графіків Н. Пастушенко, О. Дробот і Н. Коновалець відбулася у галереї м. Сувалки та у чотирьох містах північного регіону Польщі. Експонувалися роботи не лише знаних майстрів, а й молодих талантів. Зокрема, в 1994 р. у м. Красно відбулася виставка творів студентів Ужгородського училища прикладного мистецтва ім. А. Ерделі, а в квітні в м. Катовіце – виставка образотворчого мистецтва „Малевич+”. Наприкінці 1995 р. у молодіжному мистецькому центрі Київського палацу дітей та юнацтва працювала виставка творів комп’ютерної графіки вихованців Будинку молоді з Кракова. У 1997 р. відбувся конкурс дитячої та молодіжної графіки у м. Торуні, де Україна була представлена трьома роботами юних художників з Чернівців: А. Марусик, О. Онофрійчук та О. Любківської [222, с. 94].

До перспективних форм контактів України і Польщі належало документальне кіно та стрічки на спільну історичну тематику. Документальний фільм „Нелегке братерство” про одного з фундаторів УНР С. Петлюру та його союз на початку 20-х років з Ю. Підсулдським був знятий під патронатом Президента Республіки Польща О. Квасневського, польського міністерства оборони, за участю вчених з Києва та Львова. Значне місце в українсько-польській співпраці в галузі кінематографу та театрального мистецтва було відведено проведенню різноманітних театральних та кінофестивалів „Молодість”, „Стожари”, „Крок”, фестивалів українського та польського кіно й театральних фестивалів „Золотий лев”, „Різдвяна містерія”, на яких колеги сусідньої держави посідали призові місця та отримували почесні нагороди. Порівняльний аналіз активності сторін у сфері кінематографу давав підстави говорити про більшу активність з боку України, що підтверджувало проведення ряду показів художніх стрічок та документального кіно. У театральній галузі спостерігалося поступове зниження активності з обох сторін, що пов’язано скоріш зі сформованим,

почасти повторюваним, запрограмованим сценарієм проведення відповідних заходів. Потребувався пошук нових форм та тенденцій з обох сторін для зацікавлення та підвищення співробітництва в цій галузі [757, с. 10].

Двосторонні відомчі контакти сприяли розвитку співробітництва в галузі кінематографу. Розвивалась співпраця між організаціями, спілками, товариствами митців, продюсерами на комерційній і некомерційній основі. Особливо плідно співпрацювали кінематографи України і Польщі. Серед напрямів співпраці – взаємні покази фільмів, проведення кінофестивалів „Молодість”, Міжнародного фестивалю анімаційних фільмів „Крок”, Краківського кінофестивалю, Міжнародного кінофестивалю „Любуське фільмове літо” у Львові, Міжнародного фестивалю мистецтва кінооператорів CAMERIMAWЕ у Лодзі, фестивалю польських художніх фільмів у Гдині, Вроцлавського фестивалю „Era Nowe Horyzonty” [116, арк. 3]. Кінотеатр „Краків” (Київ) з 1968 р., тісно співпрацюючи з посольством в Україні, проводив демонстрацію польських кінофільмів, дубльованих українською та російською мовами.

Інститут польської культури у Києві на чолі з П. Козакевичем був відкритий на початку 1999 р. і став одним із 16 подібних представництв польського Міністерства закордонних справ, що розміщені в найважливіших політичних та культурних центрах Європи. Інститут мав великий культурний потенціал. У галузі популяризації польської культури в Україні Інститут проводив заходи, спрямовані на: ознайомлення громадськості з культурним доробком, науковими досягненнями, історією польського народу, надання інформації зацікавлених особам, підтримку розвитку безпосередніх контактів і співробітництва між організаціями і осередками культури та науки України та Польщі; організацію чи співорганізацію семінарів, конференцій, круглих столів за участю українських та польських науковців, спеціалістів і експертів, що сприяли б формуванню спільного бачення шляху до об’єднаної Європи [696]. Протягом 2000–2005 рр. інститутом було проведено ряд заходів. У 2000 р. Інститут ознайомив киян з історією виникнення та головними

дієвими особами польського кіноавангарду, показавши найбільш характерні зразки цього мистецтва, завдяки зусиллям відомого в Польщі спеціаліста, директора Центру сучасного мистецтва „Замок Уяздовський” Р. Ключчинського. Інститут став ініціатором проведення в Києві Тижня польського кіно. До Києва було запрошено композитора зі світовою славою К. Пендерецького, якому було присуджено ступінь почесного доктора Київської музичної академії. За сприяння Польського інституту відбулися також виступи краківського вуличного театру КТО в Києві і Криму; виставка польського художнього плаката у Вінниці; дводенний семінар і демонстрація циклу фільмів про творчість видатного реформатора світового театру С. Гротовського; наукова конференція і виставка книжок „Ю. Словацький і Україна”, „А. Міцкевич і Україна” та „Я. Івашкевич” [518, с. 101–102].

Співпраця в театральній сфері між Україною та Польщею була ще однією ланкою в розвитку культурного співробітництва між двома народами. Значне місце в цій співпраці посідало проведення різноманітних театральних фестивалів та гастролей. Традиційним став міжнародний театральний фестиваль „Золотий лев”, що проходив у Львові раз на два роки. У ньому зі своїми кращими виставами виступали театральні колективи з багатьох країн Європи, в тому числі з Польщі. Зокрема, на цьому фестивалі в 2006 р. театр „Акт” з Варшави представив львів’янам вуличну виставу „Перперуна”, а театр з м. Бельсько-Бяла показав „Бал в опері”.

Німці ФРН завжди виявляли жвавий інтерес до своїх співвітчизників в Україні. Весною 1992 р. творча група Баварського телебачення на чолі з тележурналісткою Барбарою Май зняла відеофільм „Новий шанс”, спочатку в с. Виноградівка Баштанського р-ну (колишнє німецьке с. Ней-Данциг), а потім у селах Веселинівського та Новоодеського р-нів. У рамках двосторонніх контактів надавалася й посильна матеріальна допомога. У 1994 р. група німців з Вердена, Бремена, Раттенбурга доправила до Миколаєва гуманітарну допомогу для колишніх малолітніх остарбайтерів –

в'язнів концтаборів. Приурочено цю подію було до німецького свята Добра і милосердя [682, с. 445].

Отже, протягом досліджуваних років змінювалося міжкультурне двостороннє співробітництво. Велику роль у цьому процесі відігравали культурно-мистецькі фестивалі, роки (дні) культур, міждержавні програми, спільна виставкова діяльність. Перспективними залишалися форми співробітництва у галузі кінематографа, театрального мистецтва.

РОЗДІЛ 5

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ РОЗБУДОВИ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ФОРМ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОГО ЖИТТЯ МЕНШИН

5.1. Наслідки акультурації та її прояви на рубежі 1980–1990-х років

До початку 1990-х років процес формування етнокультурного простору України мав переважно фрагментарний характер. Із проголошенням незалежності етнічні меншини отримали можливість відроджуватися, внаслідок чого спостерігалось інтенсивне формування етнокультурного простору країни, активізувалася підтримка національних культурних традицій. У 2009 р. в Україні проживало близько 132 етносів.

Найбільш відчутно й інтенсивно етнічне відродження відбувалося у середовищі болгар, греків, німців, поляків, рома, румунів, угорців та деяких інших. Це виявлялося передусім у відродженні занедбаних (до чого спричинилася офіційна політика тодішньої держави) етнічних мов, традицій, інших ознак етнічності, у прагненні відбудувати й зміцнити державу. Відомо, що в радянські часи багато рис культур меншин переслідувались або навіть були нівельовані. Найтрагічнішим прикладом радянської „національної політики” стала примусова депортація кримських татар, греків та інших меншин з Криму в 1944 р. Уся культурна інфраструктура і значна частина культурної спадщини цих етносів була знищена. Менш відомими є факти знищення культурних інститутів інших етноменшин (поляків, німців, греків, євреїв тощо) у 1937–1939 рр. Їхні театри, газети і журнали були закриті, а багато письменників, митців, журналістів – представників етноменшин стали жертвами репресій [596, с. 51].

Темпи відродження культур, інтеграційних процесів у етносів України були різними. Це значною мірою залежало від здатності етногруп самоорганізуватися, а також від зусиль державних та громадських

організацій. В Україні тривалий час зберігалася ієрархія як державної, так і громадської уваги до проблем етноменшин. Як результат, високими були темпи розвитку росіян і євреїв. Болгари, німці, вірмени, греки зберігали за собою репутацію розвинених та таких, які не створювали проблем в українському суспільстві. Особлива ніша, цілком доречно й обґрунтовано, відводилась кримським татарам. „Аутсайдерами” почувалися роми. Їхні громади мали негласний статус безперспективних, нездатних до інтеграції спільнот.

Рівень засвоєння культурних надбань залежав і від розселення етнічних груп. Етнічні групи, де був вищий відсоток сільського населення, а значить, сприятливіша атмосфера для збереження своєї ідентичності, дещо міцніше тримали національні мовні пріоритети. Дві третини молдавської групи, яка налічувала 324 тис. осіб, проживали в сільській місцевості, мову свого етносу вважали рідною 253 тис. Приблизно такою ж була ситуація в румунській групі, близько четвертої частини якої (35 тис. осіб) проживало у містах, а решта (99,7 тис.) – у селі. З усієї кількості в 134,8 тис. осіб 84 тис. вважали рідною етнічну мову. У складі угорської групи частка міських жителів трохи більша – 62,9 тис. із 163 тис. осіб. Тим не менше 155,7 тис. вважали угорську мову рідною. Однак у переважній кількості випадків із збільшенням у групі частки міського населення відданість національній мові зменшувалась. Серед поляків, з яких у містах проживало понад дві третини (148,2 тис.), мову своєї етнічної групи вважали рідною лише 12,5 % (27,5 тис. осіб). Щоправда, коли у більшості груп денаціоналізація переходила у русифікацію, поляки виявляли більшу симпатію до української мови, яку вважали рідною 146 тис., або 60,6 %. Інші групи за аналогічних обставин віддавали перевагу російській мові. З 98,6 тис. греків, серед яких у містах проживало 68,4 тис., грецьку мову вважали рідною лише 18,5 %, решта здебільшого обирала російську. Більшість німців – 26,8 тис. із загальної чисельності групи у 37,8 тис. – проживали в містах і дві третини групи називали рідною мовою російську [616, с. 73–74].

Представники етноспільнот України демонстрували різні рівні прагнення до збереження власних культурних цінностей. Відомо, що для кожної етнічної групи існував лише їй притаманний спосіб збереження культурних традицій. А це означало, що окреслення таких найбільш прийнятних варіантів збереження етнокультурних цінностей, як, наприклад, спілкування рідною мовою, дотримання народних традицій, готування національних страв тощо, не виключало їхніх відмінностей за ступенем значущості для тієї чи іншої етнічної спільноти. Існували відмінності за ступенем значущості для тієї чи іншої спільноти етнокультурних цінностей. Причому цей відрив був настільки суттєвим, що інші способи вже не виглядали такими ефективними, хоч, скажімо, кожен третій респондент-росіянин зазначав помітну роль у збереженні етнокультурних традицій дотримання релігійних свят та відданості національній кухні. Утім, з-поміж опитуваних поляки найбільшої значущості надавали саме відзначенню релігійних свят (85 %), хоч в етнокультурній спадкоємності, на їхній погляд, усталеною залишалася роль національної кухні (62 %) та народних традицій, звичаїв (58 %). Серед румунів кожен другий респондент віддавав перевагу необхідності дотримання релігійних свят (59 %), спілкуванню рідною мовою (53 %), національній кухні (51 %), не забуваючи при цьому про роль в етнокультурній спадкоємності народних традицій, звичаїв (41 %). Порівняно з ними молдовани виглядали більш невизначеними. Таке враження складалося внаслідок того, що практично жоден з культурних компонентів не мав чітко вираженого домінування, хіба що значущість для опитуваних рідної мови (38 %), але такий відсоток не виводив її на рівень суттєвого превалювання [484, с. 45–46].

Етноси України мали різну можливість вільно виявляти і демонструвати як власну етнічну, так і культурну самобутність. Це, зокрема, відтворювалося у формуванні своєрідного етнокультурного простору України, у якому більш чітко, принаймні порівняно з радянським періодом, почали вирізнятися культури (чи елементи культур) різних компонентів

етнонаціональної палітри суспільства. Пошуки свого етнічного „коріння” спонукали етноси до вироблення нових форм міжкультурної взаємодії. Відбувалася зміна статусів етнічних груп у суспільстві: деякі, наприклад росіяни, трансформувалися з ідеологічно домінуючого етносу в етноменшину, інші структурувалися і конституювалися в реальні етноменшини; були й такі, зазвичай малочисельні, які, не володіючи достатніми внутрішніми ресурсами для свого самовідтворення, активізували діяльність зі збереження елементів своєї культурної самобутності [485, с. 4].

Темпи культурного відродження значною мірою залежали від релігійної орієнтації етнічних груп. Релігійна орієнтація кримських татар – іслам. Інші перелічені етноси належать до православної, католицької, протестантської та інших християнських конфесій. Характер розселення росіян був переважно дисперсним, 88 % проживало в містах, абсолютна більшість віруючих належала до православної конфесії. Дисперсно, переважно в містах поселялись євреї, білоруси, поляки, татари, азербайджанці і вірмени. За віросповіданням більшість євреїв – прихильники іудаїзму, татари й азербайджанці сповідували іслам, серед віруючих-християн більшість білорусів – православні, поляків – католики. До православної конфесії належать і греки. Вони розселилися здебільшого компактно і в селах, і в містах. Віруючі вірмени належали переважно до вірмено-григоріанської церкви. Компактно і переважно в сільській місцевості проживали німці. Їхня релігійна орієнтація – протестантизм.

За багатовікове співжиття в українському середовищі всі етнічні групи, незважаючи на складні фактори, зуміли створити свою самобутню культуру, яка виступала критерієм історичної зрілості народів, показником їхньої здатності розв’язувати найскладніші завдання суспільного прогресу, важливим засобом гуманізації людського буття. При цьому слід підкреслити, що справжнє відродження та функціонування національного життя етнічної групи неможливе без збереження самобутності її етнонаціональної культури і

за рахунок взаємозбагачення культури одного етносу кращими духовними надбаннями тих етносів, які жили і творили поруч.

У 1990–2000-і роки культурний простір етносів України залишався доволі строкатим. Це зумовлювалося багатьма причинами – як історичними, соціополітичними, так і етнодемографічними. У той час як одні меншини у плані задоволення своїх культурних потреб досить успішно конкурували з титульним етносом (це насамперед стосується росіян), інші виявилися неспроможними без державної допомоги задовольнити свої найелементарніші культурні потреби. Свої специфічні можливості та умови етнокультурного розвитку мали компактні й достатньо чисельні меншини, наприклад, румуни, молдавани, угорці. Їхні проблеми культурного розвитку істотно відрізнялися від аналогічних потреб та проблем, приміром, кримськотатарської громади, що потерпіла внаслідок сталінської політики депортації.

Етнокультурний простір України склався у кілька сегментів міноритарних культур, що утворилися в ньому внаслідок історичних обставин. Крім культури титульного етносу, другий вагомий сегмент являла собою російська етнічна громада та російськомовні українці, які у зв'язку з відродженням культури титульного етносу відчували певну загрозу щодо збереження та розвитку звичного для них мовного і культурного середовища. Третій сегмент етнокультурного простору стосувався решти етноменшин. Цей сегмент перебував у стані становлення, оскільки, відроджуючись, він лише формувався в етнополітично новій для себе ситуації – незалежній українській державі. І, нарешті, четвертий сегмент стосувався автохтонних народів, історична доля яких склалася досить драматично, а то й трагічно, оскільки деякі з них зазнали репресій та депортацій під час сталінського режиму. Специфіка ситуації полягала у тому, що територія України була для них історичною батьківщиною і за її межами у них не було умов та можливостей для повноцінного національного життя і розвитку. Разом з тим, проживаючи, як правило, у значній меншості серед інших етнічних груп,

вони перебували під тиском асиміляції, яка в окремих випадках зайшла так далеко, що загрожувала їм незворотними процесами. Деякі з них чинили опір асиміляційним тенденціям, які розпочалися ще в радянську добу, розглядаючи демократичну українську державність як історичний шанс зберегти й відродити національну ідентичність. Попри істотні відмінності, що склалися та існували у становищі різних етнічних груп, насамперед меншин та автохтонів, їх об'єднувало те, що і перші, і другі сподівалися на розвиток і зміцнення демократії в Україні як передумови реалізації їх етнокультурних потреб. Задля цього діяли десятки й сотні національно-культурних товариств, центрів та асоціацій, створених для етнокультурної самоорганізації меншин та автохтонів [583, с. 81–82]. Культурне розмаїття українського суспільства – позитивний чинник, що забезпечував його духовне багатство.

На темпах культурного відродження позначалися: чисельність, вікова структура, структура сімейних відносин, народжуваність етносів. Чисельність кримських татар на 2009 р. складала 264 тис. осіб, це більше 80 тис. сімей, що становило 13,5 % від загальної чисельності населення АР Крим. Сформувалося близько 300 місць компактного проживання кримських татар. Питома вага щорічно народжуваних дітей кримських татар коливалася в межах 16–17 % від усіх дітей, що народилися в АР Крим [739, с. 10]. Соціально-демографічний стан кримськотатарського етносу мав позитивний потенціал і сприяв етнокультурному відродженню.

До відродження культури етносів спричинили дві групи чинників – об'єктивні і суб'єктивні. До перших слід віднести такі: затребуваність на духовність суспільства, соціально-демографічний потенціал етносів, соціокультурне облаштування і матеріальна база культури; міжнародні зв'язки і відносини. Суб'єктивні чинники – це рівень самоорганізації етносів, інтелектуальний потенціал етногруп.

Одним із принципів відродження культури виступала спадкоємність. Вона створювала початкову базу у вигляді матеріальних та духовних

цінностей, накопичених у попередні епохи, на основі якої тільки й могло відбутися відродження. Спадкоємність пропонувала індивідам, зайнятим конкретним видом мистецтва, зразки для наслідування. Завдяки спадкоємності у відроджувану культуру „вливалися” найкращі досягнення етносу в конкретній ділянці мистецтва.

Окремо слід сказати, що культурна „травматичність” окремих етнічних груп, пов’язана з невідповідністю між чисельністю, соціально-культурним і феодално-правовим статусом, спричинила нерівні умови споживання культурного продукту.

Регіони України різнилися за рівнем поліетнічності громадян. Одещина, Закарпаття, Волинь, Житомирщина вирізнялася високим етнічним розмаїттям. З 2,6 мільйона жителів Одеської області більше 55 % склали українці, 27,6 % – росіяни, 6,3 % – болгари, 5,6 % – молдавани; також серед одеських мешканців значний відсоток євреїв та гагаузів. Причому для багатьох з них характерне компактне розселення і багатовікова укоріненість – наприклад, у Болградському районі болгари і гагаузи разом склали 78 % населення. Динамічно розвивались самоорганізовані процеси у середовищі меншин [98, арк. 1].

Зміни в культурній розмаїтості АР Крим залежали від етнодемографічної динаміки, що склалася в кінці 1980-х років. Масове повернення в Крим раніше депортованих кримських татар, а також вірмен, болгар, німців і греків істотно змінило етнічний склад його населення.

Поліетнічністю вирізнялася Луганщина. Тут мешкали представники 123 етносів, які склали майже половину населення області (42 %) [126].

Угорці Закарпаття досить компактно проживали у Виноградівському районі, зокрема у Виноградіві та селах Веробець, Чорний потік, Шаланки, Пийтерфолво, Тисобикень, Форголань, Неветленфолу, Ботар, Оклі, Гедь, Велика Паладь, Фертешолмаш, Дюла, Виллок, Гудя, Карачин, Перехрестя, Чорнотисів, Чепа, Гетеня, Фанчиоково, Королево, Нове Село, Матієво, Затисівка, Теково.

В АР Крим протягом досліджуваних років в цілому успішно вдавалося вирішувати етнонаціональні проблеми. Третину населення регіону склали етноменшини – тут проживали росіяни, євреї, татари, грузини, греки, караїми, німці, естонці і навіть переселенці зі Швейцарії. Це, звичайно, не могло не позначитися на культурному житті республіки. На 1993 р. в Крим повернулося 218 тис. кримських татар, вірмен, болгар, греків і німців [16, арк. 49].

На початку 1990-х років у Дніпропетровській області мешкали представники 97 етносів. Найчисельнішими з них були росіяни, євреї (50,1 тис.), вірмени (4,8 тис. чол.) [318]. У подальші роки їх кількісна характеристика змінювалася внаслідок міграції. Представники цих етнічних груп вели найактивнішу роботу зі створення культурних осередків.

У 2001 р. на території Харківської області мешкали представники 111 етносів (проти 80 за даними перепису 1989 р.), питома вага яких у загальній кількості населення становила 37,2 % [171, с. 197]. Районів компактного проживання меншин на території області не було. Водночас можна назвати селищні та сільські ради, окремі населені пункти, де мешкала значна кількість представників російської меншини. Так, у с. Старовірівка Новодолазького району близько 80 % мешканців – росіяни. Аналогічний стан і в селах Зарожне, Тернова, Малинівка, Нова Покровка та Коробочкине Чугуївського району, Козача Лопань та Слатине Дергачівського району, Сотницький Козачок, Гур'їв Козачок та Уди Золочівського району [716, с. 195].

У Закарпатській області на 2001 р. проживало 151,5 тис. (12,1 %) угорців (міста Ужгород, Берегове, Мукачеве, Виноградове та Тячів, Ужгородський, Березівський, Виноградівський райони, с. Вишкове Хустського району, с. Солотвине Тячівського району); 32,1 тис. (2,6 %) румунів (компактно проживали у дев'яти населених пунктах Тячівського району: Солотвине, Діброва, Глибокий потік, Топчило, Подішор, Бескеу, Корбунешти, Малий Боуц, Великий Боуц – і чотирьох Рахівського: Біла

Церква, Середнє Водяне, Плаюц, Добрик); 31,0 тис. (2,5 %) росіян (дисперсне розселення, але більшість із них розселена в містах Ужгород, Мукачеве та Берегове); 14,0 тис. (1,1 %) циган (переважна більшість проживала в Ужгородському, Берегівському, Виноградівському районах та в містах Ужгород, Мукачеве і здебільшого компактно розселені на окраїнах населених пунктів); 5,6 тис. (0,5 %) словаків (компактно проживали у м. Ужгород, смт В. Березний, а також селах Сторожниця, Антонівка, Глибоке, Середнє Ужгородського, Тур'я-Ремета Перечинського, с. Рудникова Гута Свалявського районів, селищі Довге Іршавського району); 3,5 тис. (0,3 %) німців, які компактно проживали у м. Мукачеве, селах Павшине, Нове Село, Синяк, Бородавка, Кучава, Великий Коропець, Лалове Мукачівського району, с. Усть-Чорна Тячівського, окремих селах Свалявського, Іршавського і Рахівського районів [171, с. 114–116].

За даними перепису 2001 р., чисельність болгар склала 204 тис. 600 осіб. Частка болгар у складі населення України склала 0,4 %. Протягом 1989–2001 рр. чисельність болгарського населення скоротилася на 12,5 %, або майже на 30 тис. чол. [171, с. 84]. Серед причин – тимчасова еміграція, природне скорочення. Змінювалося місце болгар у поділі праці. Якщо в радянські часи вважалося, що основою господарського життя болгар було сільське господарство і, відповідно, більшість представників етносу мешкали в селах, то у 2000-і роки майже 60 тис. болгар проживали у містах (трохи більше третини). У пошуках заробітків цілі родини переселялися до Одеси, Запоріжжя, Києва. В двох областях України – Одеській і Запорізькій – болгари впевнено посідали третє місце за кількістю населення, поступаючись лише українському і російському населенню. В Одеській області проживало 75 % болгар України – більше 150 тисяч, або 6,1 % всього населення області. У Запорізькій – 27,7 тис. болгар, або 1,4 %. Решта представників болгар України мешкали у Миколаївській, Донецькій, Кіровоградській областях. Порівняння даних останнього перепису з даними перепису 1989 р. засвідчує ще одну парадоксальну тенденцію. Відсоток зменшення чисельності болгар в

окремих регіонах України був більшим, ніж загальний відсоток по Україні. Тільки Одеська і Запорізька області демонстрували: перша – відносну стабільність порівняно з іншими групами, друга – незначний приріст за рахунок повернення кримських болгар з депортації. Болгари демонстрували високий ступінь збереження болгарської мови як рідної: болгарську вказали 64,2 % всієї групи, 30,3 % – російську, 5% – українську. Російськомовність болгарської спільноти відповідала загальноукраїнській тенденції: 29,6 % населення країни обрали російську мову як рідну. Ступінь мовної самосвідомості найвищим був серед болгар Одеської області – 77,8 %. В інших областях проживання болгар на неї припадало близько 20,5 % і вище. Виняток складали лише болгари Криму і Донецької області: перші внаслідок трагічних подій депортацій, інші – прискороного процесу урбанізації регіону. Найбільш українізованими були болгары Кіровоградської (67,2 %) і Київської (30,2 %) областей [377].

У 2001 р. в Україні проживало 151 тис. румунів, або 0,3 % населення, а також 258,6 тис. молдаван. Із 151 тис. румунів у Чернівецькій області проживало 114,6 тис., або 12,5 % населення краю, у Закарпатській – 32,1 % (2,6 %), інші розселені дисперсно в АР Крим, Донецькій, Одеській, Миколаївській, Херсонській, Кіровоградській областях та Києві [603]. У Чернівецькій області румуномовне населення компактно проживало у Герцаївському (28,2 тис. осіб, або 94 %) і Глибочицькому (66,2 тис. осіб, або 67 %) районах, а також становило значу частину населення Сторожинецького (33,7 тис. осіб, або 37,5 %) і Хотинського (5,4 тис. осіб, або 7,1 %) районів та м. Чернівці (13,0 тис. осіб, або 7,5 %) [171, с. 308].

В Україні на 2001 р. проживало 156,6 тис. угорців, або 0,3 % всього населення країни. Угорці як один із найдавніших етносів України посідали п'яте місце за кількістю населення серед меншин України. Найбільше угорців проживало у Закарпатській області (151,5 тис., або 12,1 %), зокрема, в містах Ужгород (8,0 тис., або 6,9 %), Берегове (12,8 тис., або 48,1 %), Мукачеве (7,0 тис., або 8,5 %), Хуст (1,7 тис., або 5,4 %), у Березівському

(41,2 тис., або 76,1 %), Виноградівському (30,9 тис., або 26,2 %), Іршавському (1,0 тис., або 0,1 %), Мукачівському (12,9 тис., або 12,7 %), Рахівському (2,9 тис., або 3,2 %), Свалявському (0,4 тис., або 0,7 %) та Тячівському (5,0 тис., 2,9 %) районах [171, с. 124].

Грецький етнос в Україні залишався одним з найбільш численних у СНД. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р., в Україні проживало 91,5 тис. греків, або 0,2 % всього населення країни. З них близько 80 % греків мешкало в Донецькій області [171, с. 143].

За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р., в Україні проживало 103,6 тис. євреїв, або 0,2 % всього населення країни. Найбільше їх мешкало у Дніпропетровській (13,7 тис.), Одеській (13,3 тис.), Харківській (11,5 тис.), Донецькій (8,8 тис.), Запорізькій (4,3 тис.), Миколаївській (3,2 тис.), Вінницькій (3 тис.), Житомирській (2,6 тис.), Чернівецькій областях (1,4 тис.), у АР Крим (4,5 тис.), містах Києві (17,9 тис.) та Севастополі (1 тис. осіб) [171, с. 283]. Євреї були найчисленнішою діаспорою Вінниччини (3,0 тис. осіб). Вони компактно проживали у містах Вінниця, Жмеринка, Козятин, Могилів-Подільський, Хмільник та в Тульчинському районі [716, с. 76]. У досліджувані роки в Україні проживали різноманітні групи єврейської спільноти: євреї (йегудим), євреї бухарські (ісрол, яхуді), євреї гірські, євреї грузинські.

З 1989 р. в Україні проживало 440,0 тис. білорусів (0,9 % всього населення держави). Це третя за чисельністю меншина країни. Характерним для них було дисперсне розселення в усіх без винятку областях. Найбільше білорусів проживало в Донецькій області – 76,9 тис. осіб (або 17,5 % усіх білорусів України). Питома вага городян в цій етнічній групі сягала майже 80 %. Лише в Рівненській області сільські жителі склали більшість – 68 % [97, арк. 2]. У 2001 р. їх чисельність помітно зменшилася і склала 275,8 тис. чол., або 0,6 % всього населення країни. На той час найбільше білорусів проживало у Донецькій (44,5 тис.), Дніпропетровській (29,5 тис.), Луганській (20,5 тис.) областях, АР Крим (29,2 тис.), м. Київ (16,5 тис.). Близько 80 %

білорусів проживало у містах, 2,9 % займалися сільським господарством. Лише у Сарпенському та Рокитнівському районах Рівненської області розташовані села, що були основним масивом компактного проживання білорусів на території України, сільські жителі серед них становили більшість – 68 %. Значна кількість білорусів-селян проживала у Кіровоградській (42,3 %), Миколаївській (36,1 %) та Полтавській (32,3 %) областях [171, с. 173].

Нечисленні етнічні групи України піддавалися асиміляції та акультурації. Результати загальноукраїнського перепису населення 2001 р. дозволяють стверджувати, що поляки України через мовну та культурну близькість з українцями значно асимілювалися. Лише 13 % поляків в Україні зберегли мову предків, у той час як етнічну мову назвали рідною 92 % румунів. У селі Панка (Сторожинецький район Чернівецької області) проживало три етнічні групи: українці, румуни й поляки, проте явища білінгвізму серед молодого покоління майже не спостерігалось. Для представників названих етносів першою мовою була українська. Проте у Чернівцях за часів СРСР асиміляція зводилася до вивчення „мови міжнаціонального спілкування” [406, с. 37]. Радянська політика стосовно польської меншини в Україні призвела до швидкої асиміляції поляків. Цьому сприяв низький рівень освіти в меншині (польська інтелігенція була винищена під час Другої світової війни, а ті, хто залишилися живими, виїхали до Польщі). Позбавлена інтелігенції, яка б могла очолити представницькі органи, меншина згуртувалася навколо римо-католицької церкви. Саме завдяки цій стратегії вдалося зберегти польську національну ідентичність, незважаючи на той факт, що діяльність церкви постійно контролювалася радянською владою. Унаслідок депортацій у радянські часи та широкомасштабного переселення до Польщі після війни тільки незначна частина поляків залишилася в Україні, і основним місцем проживання поляків був не Захід (як це було до війни), а місцевість на схід від річки Збруч. Дві третини поляків в Україні мешкали у Житомирській,

Хмельницькій, Львівській, Тернопільській та Вінницькій областях. Мова та релігія вагомо впливали на формування ідентичності поряд із такими суб'єктивними факторами, як польське коріння та історична пам'ять. Незважаючи на той факт, що польське етнічне походження давало значні переваги (з погляду отримання допомоги від польської держави), можна спостерігати стійке зниження кількості етнічних поляків: 258 тис. у 1979 р., 219 тис. у 1989 р., 144 тис. осіб у 2001 р. Станом на 2001 р. чисельність польської меншини становила лише 66 % її чисельності у 1986 р. (0,3 % населення України) [171, с. 74]. Зазвичай чим далі на схід країни, тим нижчим залишалося знання мови та культури в польській меншині. Навчання рідної мови в середній школі не було достатнім для відродження польської мови серед цієї меншини в Україні, оскільки на схід від річки Збруч польських шкіл немає. Часто церква була єдиним місцем, де можна почути польську мову. Більшість римо-католицьких парафій в Україні організовані польською меншиною. На 1998 р. в Україні нараховувалося понад 700 польських парафій, досить часто священики – польські громадяни [641, с. 97]. Найбільше поляків проживало у Житомирській (49 тис.), Хмельницькій (23 тис.), Львівській (18,9 тис.), Чернівецькій (3,4 тис.), Тернопільській (3,8 тис.), Вінницькій (3,7 тис.), Київській (2,8 тис.) та Рівненській (2 тис.) областях, в АР Крим (3,8 тис.) та у м. Київ (6,9 тис. осіб) [171, с. 126]. Поляки проживали у містах Донецької області: Донецьку, Маріуполі, Краматорську, Костянтинівці, Селідовому, Шахтарську, Торезі, Сніжному, Дмитрову, Старобешевому, Слов'янську, усього біля 7000 осіб [214, с. 58].

Україна належала до шести держав світу, в яких польська діаспора (полонія) складала найбільшу етнічну громаду [171, с. 73]. Поляки України, як і інші етноси, вирізнялися внутрішньою неоднорідністю. Вони поділялися на дві відмінні між собою гілки. Одна з них – це ті, хто проживав на українських землях, що до 1939 р. входили до складу Польщі (так звані „східні креси”), друга – поляки на всій іншій території України. Внаслідок

цього польські організації в Україні не завжди могли знайти між собою спільну мову, а тому ускладнювалося спілкування з ними урядових і неурядових організацій Польщі. У зв'язку з цим близька до урядових кіл польська газета „Rzeczpospolita” писала, що поляки в Центральній та Східній Україні позбавлені тих комплексів, які мали поляки в західній частині України. Вони добре пам'ятали часи радянського терору, але не ототожнювали його з українцями. Навпаки, жителі Західної України польського походження мали своєрідні уявлення про діяльність ОУН-УПА і Армії Крайової [414, с. 118–119]. Для поляків України трагічним за масштабами репресій та геноциду виявився період сталінізму. Внаслідок масових депортацій поляків, які почалися в Україні у 1930-і роки в райони Казахстану, лише з Житомирської області було виселено 120 тис. осіб [695]. У 1946–1947 рр. з території Західної України до Польщі було переселено 850 тис. поляків [581, с. 36]. Таким чином, польське населення зменшилося в Україні з більш ніж 1 млн до 300 тис. осіб [602, с. 6]. Дехто з дослідників вважає, що польський етнос увійшов в історію як „перший покараний народ” [692]. У зв'язку з цим увесь комплекс функціонування культури поляків в Україні був фактично зруйнований і зазнав непоправних втрат.

В Україні проживало 33,3 тис. німців, або 0,3 % населення. Майже дві третини (59 %) усіх німців здебільшого проживало в шести регіонах України: в Донецькій – 4,6 тис., Дніпропетровській – 3,8 тис., Запорізькій – 3,6 тис. осіб. У трьох областях (Луганській, Миколаївській, Харківській) їх кількість не перевищувала 1,5 тис. осіб у кожній [171, с. 16–25]. Наведені дані свідчили про переважну дисперсність розселення представників названого етносу. Помітна його кількість проживала компактно, зокрема, в АР Крим. Існував певний баланс міського і сільського типів населення, з домінуванням християнської орієнтації, хоч із певними конфесійними розбіжностями. Ними створено 33 національно-культурні організації, діяльність яких з 1992 р. координувало Товариство німців України „Відергебурт”. Об'єднання піклувалося як про задоволення етнічних інтересів німців, а саме

відродження національних і культурних традицій та економічних структур, так і інших етнічних спільнот, які проживали в Україні. Основний акцент громадські організації німецьких етноспільнот робили на реалізації програми повернення німців в Україну, облаштування їх життя. Адже, як відомо, саме невирішені соціальні проблеми ставали причиною міжетнічних конфліктів та непорозуміння. Зверталась увага на запобігання виїзду на історичну батьківщину. Ці питання гостро обговорювалися на з'їзді німців України наприкінці 1996 р. На ньому було розроблено положення про вищий координуючий орган німців, який мав захищати інтереси всієї національної меншини [317]. Особливістю німецького етносу була висока асиміляція. Наприкінці 1980- років лише 23,2 % етнічних німців вважали рідною мовою німецьку. Така ситуація значною мірою зумовлювалася тривалою боротьбою з так званим „націоналізмом”, що її проводила тодішня влада [440, с. 191].

Ромська спільнота України залишалася найбільш соціально дезадаптованою серед інших етносів. Під час перепису 1989 р. лише 48 тис. громадян УРСР назвали себе ромами. За даними Держкомнацміграції, ця цифра значно применшена. Багато хто з ромів вказував інше етнічне походження. Більш реальною була чисельність близько 80–100 тис. Найголовнішими причинами великих розбіжностей у чисельності щодо ромів було те, що в багатьох із них не було паспортів чи інших документів, і вони завжди з недовірою ставилися до урядових починань, зберігаючи мобільність ромських таборів. В Україні гостро постало питання про інтеграцію ромів в етнокультурне середовище України. Специфічність цього процесу полягала в тому, що дана етногрупа значно відрізнялася від інших типом етнічної культури, стереотипами поведінки і традиційно-побутовим світобаченням. Протягом досліджуваних років у середовищі ромів відбувалося зародження прошарків, які традиційно брали на себе роль етнічних лідерів – інтелектуалів, культурних діячів та ін. Незважаючи на незначний відсоток таких людей серед ромів України, маємо констатувати, що відбувалося поетапне етнокультурне відродження ромської меншини. Тривав процес

„збирання носіїв етнічності”, створення ромських національно-культурних товариств, асоціацій, громадських організацій, розгортався етап „мобілізації етнічної групи”, коли окрім культурно-просвітніх питань на порядок денний виносилися проблеми соціально-економічного становища групи [624, с. 9]. У 2001 р. в Україні налічувалося 47917 ромів (0,1 % населення України), однак моніторинг стану забезпечення їхніх прав, зокрема щодо ромів Волинської області, показав фактичну чисельність близько 2 тис. осіб (на противагу 103 особам, які фігурували у переписі); а подвірний медичний обхід 109 місць компактного проживання ромів на Закарпатті виявив 31093 осіб, хоча перепис зафіксував 13762 роми. Тому створення банку статистичних даних щодо ромів України було в переліку нагальних завдань [624, с. 11]. Третина ромів мешкала на Закарпатті, одній з найменших областей. Тут компактно проживали роми у 124 селищах. Головним чином це були стаціонарні табори, розташовані в передмістях і селищах. Найбільші з них розташовувалися поблизу або в містах Ужгород, Мукачеве, Берегове, а також закарпатських селах низовинних районів – Ужгородського, Виноградівського, Березівського, Мукачівського, Іршавського [328]. На 2001 р. в Одеській області представників ромської національності проживало 4 тис. осіб [120, арк. 5].

У 1992 р. в Україні проживало 28 тюркських народів чисельністю 1,5 млн осіб, діяло 19 місцевих і регіональних центрів культур [13, арк. 92].

За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р., в Україні проживало 273,3 тис. татар, або 0,2 % всього населення країни. Найбільше татар проживало у Донецькій (19,1 тис.), Луганській (8,5 тис.), Херсонській (5,3 тис.) та Запорізькій (5,1 тис.) областях, у АР Крим (11,0 тис.), Севастополі (2,5 тис. осіб) [171, с. 318].

У незалежній Україні змінився статус росіян. Вони становили найчисленнішу національну меншину з багатою історією, культурою тощо. Процес усвідомлення ними статусу меншини відбувався болісно і повільно. Російська мова вільно функціонувала в усіх сферах життя України, фактично

статус росіян в українському суспільстві залишався незмінним [774, с. 6]. Етнополітичний ренесанс у їхньому середовищі мав дещо своєрідну форму – дискусії про становище російської етнічної спільноти в Україні засвідчували, що лідери їхніх організацій, за поодинокими винятками, обертали свою діяльність проти втрати позицій, якими російське населення користувалося в колишньому Радянському Союзі, у тому числі й в УРСР. Вони не бажали адаптуватися до нових умов, у яких росіяни складали етнічну меншину (вони виступали навіть проти терміну „національна меншина” у застосуванні до росіян), й усвідомлювати нові реалії й нові правила взаємодії. До речі, з новою ситуацією зіткнулися росіяни у всіх країнах колишнього СРСР. І саме такий неконструктивний підхід деяких лідерів російських організацій та рухів до визначення місця росіян в етнонаціональній структурі України за нових умов залишався вагомим конфліктогенним чинником [483, с. 19].

Історична пам'ять завжди впливає на етнокультурні кордони та етнокультурну дистанцію етнічних груп в національно-державній культурі. Особливо актуалізується вона в моменти масових національних виступів, складних соціально-політичних ситуацій, коли певні інтереси одного етносу стикаються з інтересами іншого. Помітним чинником соціально-етнічного статусу росіян в Україні була їх історична пам'ять. У процесі автономізації історичної пам'яті зменшувалася площа збігу „історичних пам'ятей” етногруп, зростала етнокультурна дистанція. Дистанціювали історичну пам'ять росіян та українців насамперед негативні події, що були спрямовані на одну з етнічних груп. Спільні дії росіян і українців зменшували дистанцію між їх історичними пам'яттями [750, с. 8].

На російську етнічну спільноту в Україні припадало 17,3 % всього населення країни (8334,1 тис. осіб). Росіяни проживали в основному дисперсно в усіх регіонах України. Найбільшу кількість росіян зафіксовано у Донецькій (1844,4 тис.), Луганській (991,8 тис.), Дніпропетровській (627,5 тис.), Запорізькій (476,7 тис.) областях та АР Крим (1180,4 тис. осіб) [171, с.163]. Вони були найчисленнішою етноменшиною Вінниччини: на

2001 р. їх проживало 67,5 тис. осіб [716, с. 76]. Більшість росіян проживала у містах: Вінниця, Жмеринка, Ладижин, Козятин, Могилів-Подільський. Росіяни компактно проживали на Житомирщині: майже 68 % – у Житомирі та трьох містах обласного підпорядкування. Із сільських районів росіяни найбільш компактно розселились у Житомирському (3,6 тис. осіб) і Коростишівському (2 тис. осіб) районах.

Росіяни України, позбавлені в радянські часи особливих турбот щодо ведення національно-культурного життя, яке фактично збігалось з державним життям, на рубежі 1980–1990-х років поступово почали усвідомлювати необхідність творення власних форм участі в національно-культурному та громадсько-політичному житті України. Почали формуватися організації росіян: товариство російської культури імені О. Пушкіна (започатковане у Львові 1988 р.); Українське товариство російської культури „Русь” (zareєстровано Мінюстом України 1992 р.); міжобласне культурно-просвітницьке товариство „Русское собрание” (1992 р.); Пушкінське товариство (1990 р.). Основними принципами і напрямками їх діяльності слід вважати лояльне ставлення до держави, в якій вони живуть, формування позитивного іміджу росіян України, популяризацію російської мови та культури, становлення культури міжетнічного спілкування, налагодження дружніх стосунків між представниками різних етносів. Росіян репрезентують два основні етногенетичні масиви: автохтонне давньослов'янське населення – горюни та мігранти з внутрішніх губерній Росії, що переселялися на українські землі XV–XIX ст. Горюни зберегли архаїчні риси побуту і регіональну самосвідомість. Жили вони у Путивльському районі Сумської області (села Менове, Нова Слобода, Юр'єве, Гірки та ін.). У сільській місцевості найбільш компактні етнічні масиви росіян розташовані у смузі українсько-російського пограниччя – Харківська, Сумська, Луганська області – і деяких південних районах України. Основна ж частина росіян України – це нащадки мігрантів, „служиво-ратних людей”, так званих однодворців, котрі за свою

службу отримували „слобідські землі”. Таке ж право мали військові поселенці в районі Чугуєва на Харківщині, а також донські козаки, які, охороняючи південні кордони Російської держави, поступово колонізували (разом з українцями) Слобожанщину. Наприкінці ХІХ ст. із розвитком капіталістичних відносин відчутно збільшився приплив російського населення в міста і на промислові об'єкти України. За час перебування України у складі Союзу РСР чисельність росіян у ній зростає втричі. Зростала вона у передвоєнні та повоєнні роки. За переписом 2001 р., як зазначалося вище, росіян в Україні мешкало 8334,1 тис. осіб. Чисельність росіян перевищувала чисельність українців лише в АР Крим, де їхня частка становила 58,3 %. Далі йшли Луганська (39,0 %), Донецька (38,2 %), Харківська (25,6 %), Запорізька (24,7 %), Одеська (20,7 %), Дніпропетровська (17,6 %), Миколаївська (14,1 %), Херсонська (14,1 %) області, у м. Києві проживало 13,1 % росіян [171, с. 184].

Щодо переважної більшості росіян, які народилися в Україні, то вони здебільшого соціалізувалися в мовному бікультурному середовищі великих міст і певною мірою сприйняли цінності української культури. Дещо складніші ці процеси серед росіян, які приїхали в Україну в зрілому віці, – а це 4,3 млн осіб, або приблизно половина російського населення, що проживала в Україні.

Швидкий процес українського державотворення ставив росіян перед необхідністю активнішої інтеграції в українське суспільство. Однак певній частині росіян болісно давалася психологічна переорієнтація стереотипів мислення з державної на роль етноменшин. Мабуть, не останню роль тут відіграло те, що століттями самодержавні правителі Росії, аби виправдати своє панування, якому підневільні народи чинили опір, сіяли в людській свідомості ідеї винятковості „великоросів”, верховенства над „іногородцями”. Тому й нині багато росіян продовжують мислити в рідній усталеній традиції, вирізнятися найбільш чутливим соціальним та національним самопочуттям [439, с. 97–98].

Житомирщина зберігала статус регіону найчисленнішої в Україні польської діаспори. У восьми районах розселились поляки. Найбільша частина поляків проживала у Баранівському (10,7 %), Дзержинському (10,5 %) і Червоноармійському (8,9 %) районах. Найбільший відсоток білорусів проживав в Овруцькому районі. Традиційно суто міською була єврейська спільнота – 85 % проживало в обласному центрі і містах обласного підпорядкування. За період між двома переписами населення кількість євреїв через міждержавну міграцію зменшилась у 8 разів. На рівні попереднього перепису населення залишалася кількість молдаван, які поселені у Житомирі, Бердичеві, Коростені і десяти районах області. Найбільша частка молдаван щодо всього населення (0,9 %) зосереджена у Народицькому районі, де через відселення потерпілих від аварії на ЧАЕС було чимало вільного житла. Відбувся приріст тих, хто вважав себе етнічними німцями. Незважаючи на те, що певна частина представників німецької національності з 1989 р. емігрувала до Німеччини, збільшення їх у 2001 р. відбулося за рахунок самоідентифікації тих, хто раніше з різних причин вказував іншу національну належність. Яскраво вираженого компактного поселення німців у області не було: в середньому близько 100 осіб проживало відповідно у містах Бердичеві, Коростені і Новограді-Волинському, Житомирському і Володарсько-Волинському районах і 400 осіб – у Житомирі. Більш ніж удвічі скоротилась кількість чехів. Значна їх частина, що проживала у Коростенському і Малинському районах, за спеціальною урядовою програмою Чехії у 1990-х рр. була прийнята етнічною батьківщиною. Після проголошення Чехією наміру вступу у НАТО цю програму було закрито. Найбільше чехів – понад 400 осіб – компактно проживало у с. Малинівка Малинського району [716, с. 105–106].

Таким чином, етноменшини України вступили в добу незалежності з різним рівнем етнічної ідентичності, здатністю інтегруватися в українське суспільство, а також маючи різний культуротворчий потенціал. Умов було чимало: розселення, характер зв'язків з історичною батьківщиною, місце в

етнічному поділі праці. Відповідно, практично всі етноси України (різною мірою) піддавалися акультураційним процесам, дещо втрачаючи цим самим етнічні цінності.

5.2. Аспекти культури в діяльності загальноукраїнських координаційних та професійних органів

Позитивним чинником розвитку етнонаціональної сфери було створення умов та надання можливості представникам різних національностей відроджувати та зберігати свою етнічну самобутність, культуру, традиції, звичаї і обряди. Водночас значне кількісне зростання громадських організацій з різним статусом, які не об'єднували представників однієї національної меншини, здебільшого призводило до низької ефективності їх роботи, відсутності координації зусиль і концентрації матеріальних і фінансових ресурсів, необхідних для збереження і відродження етнічної самобутності. Національно-культурні товариства нерідко виступали у формі асоціацій (Всеукраїнська асоціація болгарських національно-культурних товариств), рад (Чеська національна рада України), спілок (Демократична спілка угорців України), альянсів (Християнсько-демократичний альянс румунів), земляцтв (Естонське земляцтво в Україні), культурних центрів, громад, клубів тощо.

Потреби етноменшин вирішувалися законодавчою та виконавчою владою, органами місцевого самоврядування через постійні комісії з питань міжнаціональних відносин і дорадчі органи, що склалися з представників етноменшин. Дорадчий орган – Рада представників всеукраїнських громадських об'єднань національних меншин – функціонувала при Держдепартаменті. Аналогічні дорадчі органи існували у місцях розселення національних меншин при місцевих органах влади. Законодавство дозволяло етноменшинам активно впливати на формування і реалізацію політики з питань, які стосувалися їхніх інтересів. Через дорадчі органи етноспільноти

сприяли розробці проектів законів та нормативних актів із питань міжнаціональних відносин, розвитку культур, мов і традицій меншин, наданню організаційної та практичної допомоги національно-культурним об'єднанням на місцях тощо.

У 1990 р. було створено Раду національних товариств УРСР для координації діяльності національних груп, обміну досвідом, надання всілякої допомоги новостворюваним товариствам, проведення спільних масових акцій та ін. Імпульсом культурно-національного відродження етносів став перший Всеукраїнський міжнаціональний конгрес (листопад 1991 р.), проведений в Одесі. Провідними принципами розбудови незалежної держави було визначено: рівність усіх громадян перед законом, право кожної людини на рівний доступ до посад у державних установах, беззастережне дотримання засад Загальної декларації прав людини.

Український фонд культури створив і реалізовував спеціальну програму „Збереження і розвиток культур народів, які живуть на території України”. Особлива увага приділялася підготовці кадрів викладачів з інших етнічних груп населення. Така робота проводилася в Київському, Львівському, Сімферопольському, Ужгородському, Чернівецькому університетах, Київському славістичному університеті, Соломоновому університеті.

У 1992 р. до складу українського фонду культури входили такі організації, як Республіканське товариство єврейської культури, фонд „Пам'ять Бабиного Яру”, Українське республіканське товариство російської культури „Русь”. Останнє порушувало проблему українсько-російських культурних відносин, опікалося збереженням і розвитком російської культури в Україні [10, арк. 101].

На організацію та фінансування заходів, спрямованих на сприяння культурному розвитку етносів, була націлена робота Українсько-німецького фонду, Фонду депортованих народів Криму, Фонду „Українська родина”.

У 2002 р. створено всеукраїнську організацію „Конгрес національних громад України”, до складу якої увійшли національні громади України – румунська, польська, литовська, естонська, молдавська, болгарська, німецька, татарська, ромська, вірменська, угорська, єврейська; постійно співпрацювали громадські організації кримських татар, греків, росіян. Організація здійснювала активну діяльність щодо інтеграції етноменшин України в українське суспільство. Проводилися конференції, круглі столи з проблем меншин, міжнаціонального спілкування, національної освіти, виховання толерантності, моніторинг з міжнаціональних міжконфесійних відносин, стану толерантності у суспільстві [329]. Діяльність таких культурологічних об’єднань спрямована на розвиток міжнаціональних відносин, захист національних інтересів громадян, відродження та розвиток етнонаціональних культур, задоволення духовних запитів іноетнічного населення.

Для підвищення ролі громадських організацій етноменшин України у прийнятті органами державної влади управлінських рішень стосовно питань розвитку національних меншин створені й діяли консультативно-дорадчі органи: Комісія з питань міжнаціональних відносин та захисту національних меншин України; громадські ради при Міністерстві культури України тощо. Ради представників громадських організацій меншин діяли при більшості обласних державних адміністрацій, за винятком Дніпропетровської, Тернопільської, Чернігівської обласних і Київської міської.

Невирішення окремих правових питань щодо дотримання та захисту прав меншин у сфері культури викликало справедливе незадоволення у їхніх представників. У 2002 р. учасники Всеукраїнської наради керівників національно-культурних товариств з питань реалізації прав національних меншин в Україні привернули увагу до необхідності подальшого удосконалення нормативно-правової бази регулювання міжетнічних відносин та забезпечення прав національних меншин. Учасники Асамблеї національних меншин України (2003 р.) наголошували на тому, що

залишилися невирішеними питання законодавчого затвердження концепції засад державної етнонаціональної політики, закріплення права національних меншин на національно-культурну автономію, розробка нормативно-правових актів з удосконалення державної системи матеріально-фінансової підтримки культурного розвитку національних меншин. Також актуальною залишалася проблема участі меншин у прийнятті рішень, що стосувалися їхніх інтересів, на чому наголошували громадські організації меншин. Асоціація національно-культурних об'єднань України вбачала необхідністю забезпечення прав етнomenшин на рівні європейських та міжнародних стандартів.

У 2005 р. в Одеській області 88 громадських організацій етнomenшин були об'єднані в Асоціацію національно-культурних і культосвітніх об'єднань, Одеську обласну федерацію національних меншин. Крім того, в Одеській області за фінансової підтримки Баварського уряду (ФРН) діяв Благодійний фонд „Баварський будинок. Одеса”.

На той рік в АР Крим діяло 29 національно-культурних товариств і громад, які об'єднували 25 етноспільнот. У свою чергу, вони об'єднувалися в Асоціацію національних товариств і громад народів Криму, створену в 1995 р., та Кримський республіканський фонд міжнаціональної злагоди, що діяв з 2000 р. До складу фонду увійшло 17 національно-культурних товариств. Він здійснював фінансування загальних заходів зі збереження й розвитку культур, проведення фестивалів. У 2004 р. на ці цілі фонд витратив 300 тис. грн. [376, с. 22].

За ініціативи Асоціації національно-культурних об'єднань вперше в Україні пройшов дитячий зліт „Слобожанська підкова”, на якому виступило близько 150 ансамблів, танцювальних груп і виконавців [331].

В Україні діяло близько 1160 організацій етнічних меншин. У 2011 р. органами юстиції України зареєстровано 1458 громадських організацій національних меншин, з яких 44 мали всеукраїнський статус. За даними облдержадміністрацій, здійснювали свою статутну діяльність 1268 таких

організацій [119, арк. 8]. Найбільшими серед громадських організацій етнічних меншин були Рада національних товариств України, Асоціація національно-культурних об'єднань України, Конгрес національних громад. В цілому громадські організації меншин були досить різними за формою: асоціації, спілки, земляцтва, федерації, ради, конгреси тощо.

Чи не найактивнішою виявилася польська спільнота, яка щиро вітала набуття Україною статусу незалежної держави. Наприкінці 80-х років ХХ ст. Товариство польсько-радянської дружби трансформувалось у культурно-просвітнє товариство поляків України на чолі з С. Галацьким. У 1990 – 1991 р. пройшли два конгреси поляків України, на яких обговорювалися різні питання, в тому числі про створення Спілки поляків України, яку очолив С. Костецький. Згодом виникла Федерація польських товариств України, яка 1996 року організувала сейм поляків України, делегати якого визначили пріоритетні напрями роботи, спрямованої на активізацію національно-культурної та просвітницької діяльності. Для популяризації польської історико-культурної спадщини Міністерство культури Польщі створило в Києві Інститут польської культури.

У 2003 р. в Україні діяло 108 польських громадських організацій. Спілка поляків України та Федерація польських організацій мали всеукраїнський статус. Переважна кількість польських товариств функціонувала у Хмельницькій, Тернопільській, Івано-Франківській, Львівській, Житомирській областях та Києві. Другий Конгрес поляків України (1992 р.) ухвалив резолюцію про трансформацію польського Культурно-освітнього товариства в Україні в незалежну Спілку Поляків України (СПУ). Прийнятий Статут СПУ (zareєстрований Мін'юстом України 16 січня 1992 р. і перереєстрований 30 січня 1993 р.) зазначив, що основною метою Спілки Поляків України є національне відродження поляків, пробудження і розвиток їх національної самосвідомості, робота щодо громадського та культурного розвитку громадян України польського походження, популяризація спільної історії польського та українського

народів, зміцнення дружби між поляками і українцями, а також іншими народами. Визначалися найважливіші напрямки діяльності Спілки стосовно відродження й розвитку польської культури в Україні. Передбачалося утворення в установленому законом порядку осередків польської культури в Києві, Житомирі, Львові, Хмельницькому, Вінниці, Одесі, а також інших місцевостях, де є загродахження поляків; здійснення видавничої діяльності, заснування засобів масової інформації; створення професійних художніх колективів, сприяння самодіяльній творчості, літературній, а також іншим формам громадської та культурної активності; сприяння розвитку польського шкільництва на різних рівнях; участь у створенні бібліотек польської літератури та відділів польської літератури в окремих бібліотеках; увіковічення пам'яті видатних діячів польської культури; сприяння широкому розвитку особистих контактів і дружніх відносин між громадянами Республіки Польщі й України, розвитку співробітництва в області культури з Польською Республікою; всебічне ознайомлення жителів України з життям польського народу, його історією, наукою, літературою, мистецтвом, народною творчістю; виховання своїх членів у дусі патріотизму, поваги до української мови, прогресивних течій в історії українського народу, протидія націоналістичним пересудам і упередженням, стереотипам, які утруднюють взаємне порозуміння, гармонійне співробітництво та співіснування між польським і українськими народами; співробітництво з органами масової інформації з метою висвітлення польської тематики пресою, радіо, телебаченням, популяризації досягнень поляків в усіх галузях суспільного життя тощо [590, с. 174–175].

I-й з'їзд Федерації організацій Польських товариств (1993 р.) визначив в Україні завданням „налагодження роботи з відбудови і розвитку національної свідомості поляків, спрямованість до зближення між польським і українським народом” [15, арк. 267].

Федерація польських організацій в Україні мала осередки на території 20 областей України. Голова правління Е. Хмельова входила до Ради

представників громадських організацій національних меншин України при Президентові України, Ради представників громадських організацій національних меншин при Держкомнацміграції України та була заступником голови Ради Президії Світової Ради полонійських спільнот. Головною метою діяльності Федерації було відзначення ювілейних дат визначних польських діячів культури, участь у міжнародних заходах та подальший розвиток співпраці між Україною і Польщею. У 2002 р. Федерація проводила різноманітні культурно-просвітницькі заходи, зокрема, польсько-українські літературні зустрічі на Волині, у Львові. Було урочисто відзначено 100-річчя Дому Польського у Чернівцях. У цьому аспекті проведено наукову сесію до 135-річчя з дня народження Ю. Пілсудського „Пілсудський і Україна”, літературний конкурс „Молоді таланти” для молоді Волині і Полісся, перегляд польських молодіжних, дитячих театральних колективів „Подаруй дітям усмішку”, олімпіаду з польської мови та літератури [716, с. 302–303].

Етнічна мобілізація поляків в Україні почала набувати організованих форм наприкінці 1980-х років, коли в рамках українського відділення Товариства радянсько-польської дружби та Українського товариства дружби і культурних зв'язків із закордоном було створено польську культурно-освітню секцію, яка невдовзі трансформувалася в Культурно-просвітнє товариство поляків України. Його очолив С. Галацький. Підрозділи товариства створювались у багатьох обласних та районних центрах з більш-менш компактним проживанням поляків. У 1992 р. було засновано Федерацію польських товариств в Україні, до складу якої увійшло Культурно-просвітнє товариство поляків з більшістю своїх місцевих осередків. Особливу активність Федерація виявляла в місцях компактного проживання польської меншини, зокрема, на Житомирщині та Хмельниччині. З ініціативи Федерації взимку 1996 р. відбувся сейм поляків Поділля, на якому було окреслено першочергові та перспективні завдання щодо національно-культурного відродження Полонії, відкриття польських

установ культури, заснування засобів масової інформації. Чільне місце посідала проблема формування культури міжетнічного спілкування.

У 1995 р. у Житомирі відбувся обласний польський фестиваль „Тенча Полісся–95” („Веселка Полісся–95”). Організувало фестиваль обласне відділення Спілки поляків України. Свята національних культур традиційно проводились на Хмельниччині. У 1995 р. у Славуті Центр просвіти провів свято польської культури. Польський фольклорний гурт „Білі голубки” із Суслів, що на Житомирщині, взяв участь у фестивалі польської пісні (Жешув) [48, арк. 214].

У 1998 р. була зареєстрована Спілка поляків України. Голова С. Костецький увійшов до Ради представників громадських організацій національних меншин при Держкомнацміграції України. Основна мета діяльності Спілки – національне відродження поляків, зміцнення дружби між поляками і українцями та іншими народами. Спілка сприяла проведенню культурно-просвітницьких заходів. У 2002 р. було проведено V Конгрес Спілки поляків України. Щорічно Спілкою проводився фестиваль польської пісні „Веселка Полісся” та міжнародні польські універсиади. При Спілці працював дитячий хор ім. С. Монюшки. У 2003 р. проведено фестиваль „Квіти Поділля” у Городок-Подільському, тиждень польської культури у Славуті, фестиваль „Тенча Полісся” в Житомирі [716, с. 303–304].

Спілка поляків України (СПУ) нараховувала близько 5 тис. осіб і мала відділення в 12 областях та Києві. Одночасно з’являлися й інші організації, які часто не знаходили порозуміння між собою. Кожна з організацій хотіла мати щось виняткове тільки для себе, тому їм важко було домовитися. До причин, які заважали спільній роботі, Посол Сейму Республіки Польща П. Міщук відносив проблему керівництва й те, що кожен хотів реалізувати свою окрему програму [516, с. 254].

У 2001 р. вперше в Києві був проведений 1-й огляд художніх колективів Спілки поляків, у якому взяли участь 400 осіб. У журі були представники з Польщі. Чотири учасники огляду були запрошені на виступи

до Польщі. Також СПУ організувала 5 вечорів польської поезії за участю артиста Краківського театру Яна Адамського, з яких два пройшли в Києві, а три – в Житомирі. Також відбувся вечір, присвячений ювілею видатної польської поетеси Марії Конопницької, на якому виступили два колективи з Польщі [694, с. 204].

У 2007 р. за ініціативи Спільноти поляків України у Житомирській області було відкрито Польський театр, мета якого – відновлення традицій театру, який був закладений класиком польської літератури та драматургом Ю.І. Крашевським ще півтора століття тому. Упродовж 3 років (з 1857-го по 1859-й) видатний діяч світової культури Ю.І. Крашевський працював художнім директором театру, вистави якого йшли рідною для багатьох мешканців Житомирщині польською мовою. У подальшому на сцені польського театру виступали французенка П. Віардо, італієць Т. Сольвіні, росіянин М. Щепкін, наші класики М. Заньковецька, М. Старицький, М. Кропивницький та багато інших. Спектаклем „Балладина” за драмою класика польської літератури Ю. Словацького відкрився перший театральний сезон. Прем'єра „Балладини”, яка за своєю поетикою багато в чому співзвучна знаменитій „Лісовій пісні” Лесі Українки, привернула увагу не лише членів польської національної громади, а всіх без винятку шанувальників театрального мистецтва [684]. На початку 2000 р. в Житомирі було відкрито „Польський дім” з метою популяризації польської культури серед населення краю.

У 2008 р. у Кіровограді пройшов V Міжнародний фестиваль польської культури, організований об'єднанням поляків Кіровоградщини „Полонія” ім. К. Шамановського, та за підтримки Союзу поляків України, обласного та міського Управління культури і туризму. В рамках заходу в бібліотеці ім. Д. Чижевського відбулася презентація книги відомого краєзнавця С. Шевченка „Кіровоградщина в українсько-польських зв'язках. Освіта і наука. (1820-ті – поч. 2000-х рр.)”. Учасники презентації відвідали Центр Європейської інформації, що працював при відділі читальних залів, та

ознайомилися з двома виставками: „Скарби польської культури” та „Євроатлантичний вимір стратегічного партнерства: Україна – Польща”. В дендропарку відбулося свято польської музики і танцю за участю колективів Кіровограда та гостей [296].

Болгарські культурно-просвітницькі організації в Україні почали оформлюватися ще наприкінці 1980-х років. Першими виникли товариства в Одесі та Болграді (Одеська обл.). У Запорізькій області національно-культурний рух розвивався повільніше. Виникли товариства у Приморському районі, у містах Бердянську, Запоріжжі, Мелітополі, у Приазовському районі. У 1992 р. районні та міські товариства об'єдналися у Запорізьке обласне товариство болгарської культури. У 1993 р. в Одесі утворилася Асоціація болгарських національно-культурних товариств і організацій в Україні. До неї увійшли й болгарські товариства Запорізької області. Так завершився процес оформлення болгарського національно-культурного руху в Україні, що поставив перед собою такі основні завдання, як сприяння відродженню і розвитку самобутньої культури. У своїй діяльності ці товариства спиралися головним чином на власні сили, а також на допомогу з боку української держави і державних та благодійних структур у Болгарії. Болгари України виявляли досить високий рівень етнічної консолідації. Уже в кінці 1980-х років намітилися об'єднувчі процеси. У 1985 р. група бессарабських болгар заснувала, а в 1989 р. офіційно зареєструвала першу болгарську суспільну організацію на території СРСР – болгарське культурно-просвітницьке товариство ім. Св. Кирила і Мефодія. Актив товариства було розміщено в Болграді Одеської області. Це було регіональне об'єднання, чия діяльність була спрямована на захист національно-культурних, економічних і інших інтересів бессарабських болгар. У суспільно-політичній сфері головною задачею товариства було визначено консолідацію болгарського населення з метою збереження національної самосвідомості в рамках Конституції і Законів УРСР. У 1993 р. дев'ятьма болгарськими товариствами, що мали на той момент юридичну реєстрацію, була заснована організація – Асоціація

болгарських національно-культурних товариств і організацій України (Асоціацію болгар України). Її засновниками стали болгарські товариства з Одеської, Запорізької областей, АР Крим, міст Харкова і Києва. Усього в установчій конференції взяли участь 39 делегатів (з 9 товариств і 3 організацій), а також 70 гостей, в т.ч. з Болгарії і Молдови. На конференції було обрано Координаційну Раду у складі: Президента – Ф. Каражекова, заступників – В. Коєва, В. Міткова, В. Петрова, І. Половнюка, секретаря – Д.І. Костової. У 1996 р. при Асоціації було створено Культурний центр болгар України. У підпорядкування центру передавалося приміщення кінотеатру ім. Косовського в Одесі. Фінансову допомогу для реконструкції і реставрації будівлі надали Одеська міська і обласна влада (60 тис. грн) та уряд Болгарії (30 тис. дол. США) [448]. У 1999 р. пройшло урочисте відкриття центру. В рамках щорічного болгарського Собору відбувалася низка різного роду культурних заходів. У 2004 р. проведено 9-ту Міжнародну наукову конференцію „Болгари в північному Причорномор’ї” за участю вчених України, Болгарії і Молдови. Цей рік став знаменним відкриттям пам’ятника поетові-революціонеру Х. Ботеву в Таврії, створенням історико-етнографічного музею в Бессарабії, виданням нових книг і відкриттям газет болгарською мовою, проведенням художніх виставок [448].

Важливим напрямом діяльності Асоціації болгарських національно-культурних товариств та організацій була організація і проведення науково-практичних і методичних конференцій з метою поглиблення творчого співробітництва болгарських і українських вчених, включення їх в подальший розвиток міжнаціональних відносин в Україні. У 2006 р. в рамках святкування Дня слов’янської писемності у Всеукраїнському центрі болгарської культури було проведено круглий стіл на тему „Географія перейменування болгарських сіл Одеської області”. Серед організаторів столу був і Одеський університет ім. І. Мечникова [377]. Одним із пріоритетних завдань Асоціації стало продовження традицій проведення Соборів як демократичної форми національної самоорганізації, широке

залучення до участі в них представників різних національно-культурних спілок, політичних і державних діячів. Собори здавна проводились у дні храмових свят і були засобом єднання поколінь. Перший Одеський болгарський Собор відбувся 1998 р., другий – 2001 р., третій – 2003 р., четвертий – 2005 р.

В Україні було створено широку мережу єврейських товариств різних спрямувань, які об'єднані у всеукраїнські організації. Найбільші з них – Асоціація єврейських організацій та громад України (у складі 120 об'єднань) і Товариство єврейської культури України, яке мало відділення в багатьох містах. Основною метою, яку ставили перед собою єврейські громади, було національно-культурне відродження, повернення єврейства до його історичних витоків, мови, літератури тощо. Єврейський фонд України головною метою бачив залучення молоді до роботи національно-культурних товариств, відродження національної культури. За ініціативою Фонду починаючи з 1998 р. у м. Луцьку відбувалися Всеукраїнський фестиваль єврейського мистецтва „Шалом, Україно!”, фінансову підтримку якому надавала держава. Були організовані конференція „Внесок єврейської та християнської етики у світову цивілізацію”, фестиваль єврейської книги та виставка „Народ Книги у світі книг”. Єврейські організації та громади, співпрацюючи з відповідними міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, реалізовували ряд програм і проектів, зокрема, „Праведники світу”, „Збереження спадщини”. Влаштувалися гастрольні поїздки містами України єврейських художніх колективів. Проведено семінар „Єврейська цивілізація і єврейська думка”, сім наукових конференцій „Єврейська історія та культура в країнах Центральної та Східної Європи” (разом з Національною бібліотекою України імені В.І. Вернадського) [591, с. 11].

У 2008 р. за підтримки Єврейського фонду України у приміщенні Оперної студії Національної консерваторії України відбувся XVII Всеукраїнський фестиваль єврейського мистецтва „Шалом, Україно!”.

Фестиваль проходив під патронатом Державного комітету у справах національностей і релігії за підтримки Американського єврейського об'єднаного розподільного комітету „Джойнт”. У фестивалі, який було присвячено 60-річчю Держави Ізраїль, взяли участь професійні та самодіяльні колективи з різних регіонів України та гості з Росії, США та Ізраїлю [438].

Цього року за сприяння Асоціації єврейських організацій та общин України у Чернівцях пройшов Тиждень єврейської історії та культури Буковини, приурочений до 600-річчя міста. З цієї нагоди у благодійному центрі „Хесед-Шушана” відбувся концерт клезмерської музики, а в залах наукової бібліотеки Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича було представлено виставку „Єврейська книга на Буковині”. Також у рамках культурної програми у Чернівцях відкрився музей єврейської історії та культури Буковини [299]. Особливими у житті єврейських громад Харківщини вважалися „Харківські Клезмерські дні”, які щороку відвідували виконавці і любителі етнічної музики євреїв Східної Європи. У програмі – фольклорні та авторські пісні на ідиш, які музиканти-клезмери з України та Росії підготували напередодні заходів в єврейському культурному центрі „Бейт-Дан”. Клезмер – це етнічна музика євреїв Східної Європи, яка увібрала в себе українські, румунські та балканські мотиви, а з іншого боку, подарувала власні музичні теми світовому фольклору [298]. Єврейські національно-культурні товариства становилися значною мірою за підтримки представництв Американсько-єврейського добродійного міжнародного комітету „Джойнт”. Під його егідою діяли центри організації „Гілеель”.

З 1993 р. у АР Крим працював Координаційний центр по відродженню кримськотатарської культури. За браком фінансування він змушений був комерціалізувати діяльність, відкривши виробниче підприємство Елькен, яке 50 % прибутку перераховувало на відродження культури [16, арк. 67]. З 1998 р. працював Всеукраїнський татарський культурний центр „Туган тел”

(керівник – Канафія Хуснутдінов). Центр забезпечував єдність та захист соціальних, творчих, національно-культурних інтересів громадян татарського походження, займався великою просвітницькою та благодійною діяльністю.

У 2001 р. в АР Крим існувало більш ніж 15 грецьких національно-культурних товариств, більшість з яких об'єднані у Федерацію греків Криму, а деякі були членами Федерації грецьких товариств України. Працювала громадська науково-просвітницька організація Таврійський центр елліністики „Ельпіда”. Греки Криму стали „мостом дружби”, що з'єднав для співробітництва грецьке місто Птолемаїду і Феодосію, острів Родос і Ялту, котрі підписали договір про побратимство. Завдяки європейській програмі ТАСІS, МФ „Відродження”, Одеській філії Грецького фонду культури і уряду Греції в селі Чернопілля був створений культурно-етнографічний центр „Карачоль”, де щорічно 3 червня проходив „панаір” – свято св. Костянтина й Олени, який поєднував всіх греків Криму [408, с. 79].

Культурно-мистецьким життям молдаван і румунів АР Крим опікувалась створена в 2008 р. національно-культурна організація – Кримське республіканське об'єднання громадян „Молдавсько-румунська община”. Основними напрямками діяльності цього об'єднання стало збереження і розвиток своєї національної культури. У рамках події у Кримському етнографічному музеї було відкрито виставку „Рідний край – гордість моя!”, присвячену весняному святу Мерцішор, а у Блакитному залі Центрального музею Тавриди звучали молдавські мелодії та пісні у виконанні вокально-хореографічного ансамблю „Таврія” і самодіяльних колективів [291].

Етнокультурні інтереси росіян в Україні представляло 95 громадських товариств і об'єднань, з них 4 (національне культурно-просвітницьке товариство „Русское собрание”, товариство російської культури „Русь”, громадська організація „Російський рух України”, громадська організація „Російська община України”) мали всеукраїнський статус. Керівники Всеукраїнського товариства російської культури „Русь” і Всеукраїнського

національного культурно-просвітницького товариства „Русское собрание” входили до складу Ради представників громадських організацій національних меншин України при Президентові України. Громадські організації російської культури в Україні здійснювали значну культурно-просвітницьку роботу. Щорічно за їх участі у рамках Міжнародного дня рідної мови у загальноосвітніх навчальних закладах з російською мовою навчання, бібліотеках, музеях та театрах проводилися різноманітні культурно-просвітницькі заходи, присвячені функціонуванню російської культури. Заснована в 1999 р. громадська організація „Руський рух України” мала свої осередки в усіх областях України, АР Крим, містах Київ та Севастополь. „Руський рух України” сприяв всебічному розвитку і поглибленню відносин між Україною та Російською Федерацією, задоволенню етнокультурних потреб росіян. Російські культурні центри, культурологічні товариства в областях України, творчі колективи, самодіяльні театри, що діяли у рамках „Руського руху України”, вели активну культурно-освітню діяльність, спрямовану на збереження і розвиток російської культури. Під егідою „Руського руху України” на регіональному рівні видавалася ціла низка газет, діяла веб-сторінка Руху в Інтернеті, видавалися всеукраїнський вісник і журнал. Діяльність національно-культурних товариств мала регіональну організаційну специфіку. Склалися конгреси російських громад західних областей України.

У 1999 р. в Одесі відбувся з'їзд росіян України, який обрав Російську раду – громадський орган, головним завданням якого була консолідація сил цієї меншини для широкої участі в усіх сферах політичного життя країни. Однією з головних вимог російського громадського руху залишалося прагнення надати російській мові статус державної. Це впливало з того, що наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років українську мову назвали своєю рідною лише 1,6 % росіян України, а володіли нею вільно лише 32,8 % [317]. Надалі показник значно збільшився, і велику роль у цьому відіграла діяльність національно-культурних товариств з формування культури

міжетнічного спілкування, яка сприяла лояльнішому ставленню до української держави. Було очевидним, що жодної загрози для російської етнospільноти стосовно „розмивання” її національної ідентичності не існувало. Та й самі етнічні росіяни тривоги з цього приводу не висловлювали.

Культурні інтереси росіян України задовольнялися низкою культурно-мистецьких заходів, присвячених творчості російських митців, письменників, загалом культурі Росії, що постійно відбувалися в Києві та регіонах. Всеукраїнське національне культурно-просвітницьке товариство „Русское собрание” щорічно проводило Дні російської культури, Дні слов'янської писемності, Пушкінські читання, фестивалі поезії і бардівської пісні. У 2005 р. пройшли вечори А. Ахматової, В. Маяковського, Б. Пастернака, М. Шолохова, М. Зощенка, С. Єсеніна. Відвідували ці заходи не лише члени Товариства, а й інші письменники (в тому числі й українські), педагоги, студенти, працівники бібліотек, музеїв, просто аматори літератури. Товариство займалося виданням творів українських письменників, що писали російською мовою.

Всеукраїнське національне культурно-просвітницьке товариство „Русское собрание” девізом діяльності обрало лозунг: „Не замість, а разом! Кордони роз'єднують, культура поєднує”. Товариство проводило круглі столи, конференції, дискусії. У 2004 р. скликано Міжнародний круглий стіл „Нація і культура”. Товариство здійснювало видання творів українських письменників; так, було видано значущу для Товариства книгу „XX век, запомни нас такими” [612].

У 2009 р. Міністерство спільно з Конгресом ромен України з метою відродження етнічної, мовної та культурної самобутності ромів провели семінар „Актуальні питання діяльності ромських громадських організацій в Україні”, громадські слухання та фольклорний фестиваль ромського мистецтва. В Україні стали традиційними виставки виборів ужиткового мистецтва, фестивалі, огляди-конкурси за участю самодіяльних колективів ромської культури. Щорічно за фінансової підтримки Мінкультури

Циганський музично-драматичний театр „Романс” проводив Міжнародний фестиваль ромського мистецтва „Амала”. За сприяння Міністерства проводилася Всеукраїнська культурно-мистецька акція „Рома України”, Ромський театральний проект у регіонах України „Ми – цигани”, Всеукраїнська циганознавча науково-практична конференція „Роми України: із минулого в майбутнє” [120, арк. 5]. Всеукраїнська спілка громадських організацій „Конгрес ромен України” матеріально підтримувала художні колективи, ансамблі [461, с. 13].

2000 р. у Києві проходив Перший Міжнародний фестиваль циганського мистецтва „Амала–2000”, ініціатором і організатором якого був колектив театру „Романс”. Директор фестивалю – заслужений артист України І. Крикунов. Фінансову підтримку надав Міжнародний фонд „Відродження”. Театральне дійство відбувалося на території парку „Оболонь” у Києві. На фестивалі Білоцерківський краєзнавчий музей експонував циганський живопис і національні костюми. Фестиваль проходив саме на тому місці, де в 1950-і роки щороку таборилися кочові ремісники. У 1935 р. один з таборів знявся з постою на оболонських луках і вирушив на Вінниччину, де у селі Юлинці Погребищенського району створив один із дев’яти тогочасних циганських колгоспів. Керував колгоспом-табором М.І. Сандуленко [468, с. 64]. ІХ Міжнародний фестиваль циганського мистецтва „Амала–2008” проходив у Палаці культури „Більшовик”, територія якого на кілька днів заповнилася справжніми циганськими кибитками та предметами побуту, поступово перетворившись в екзотичний циганський табір. Особливими гостями фестивалю стали ансамбль „Російська Рома” (Москва), група „Arbat” (Париж) й група „Лойко”, очолювана С. Ерденком – продовжувачем трьохсотрічних традицій легендарної циганської династії Лойко. За традицією, відбулося вручення орденів циганської дружби „Амала” і Золотих дипломів за внесок у збереження духовної скарбниці циганського народу в номінаціях „Гордість нації” і „Кращий виконавець” [261].

Національно-культурні центри ставали ефективною формою об'єднання громадських і державних зусиль у сфері розвитку культури етноменшин. Вони репрезентували один з механізмів культурно-національної автономії і новий тип культурно-дозвільної організації, що ставили перед собою завдання культурної консолідації етносів, відродження, розвитку і популяризації етнічної духовної культури. У 2004 р. діяло 85 центрів культури, будинків народної творчості, центрів фольклору та етнографії [557, с. 394]. Значну роль у відродженні національних культур відігравали створені при товариствах національно-культурні центри: вірменський культурно-етнографічний центр „Луїс”, болгарський культурно-етнографічний центр „Ізвод”, Грецький культурно-етнографічний центр, Кримський республіканський фонд культури кримських татар, а також німецькі культурно-етнографічні центри в різних містах Криму. Вони поєднували представників творчої і наукової інтелігенції і усіх, хто зацікавлений і готовий зробити свій внесок у розвиток національної культури, мистецтва, народних промислів тощо. Наприклад, у 2005 р. Федерація грецьких общин України координувала діяльність 95 грецьких товариств у 18 областях України та АР Крим [331].

Центри культур етноменшин тісно співпрацювали з міжнародними та вітчизняними неурядовими організаціями. У 2003 р. Центр культур етноменшин Закарпаття за підтримки фонду „Відродження”, його центрів в Україні провів ряд семінарів голів національно-культурних товариств із засобами масової інформації та міжнародними фондами, семінар-практикум голів національно-культурних товариств та керівників недільних шкіл національних меншин, а також три тренінги вчителів недільних шкіл. Центром було розроблено і здійснено проект „Кордони єднання”, головна мета якого – за допомогою Карпатського фонду налагоджувати і здійснювати контакти між національно-культурними товариствами Закарпаття з аналогічними громадськими самоврядними організаціями територій

Угорщини, Румунії, Словаччини і Польщі, що входять в Карпатський Єврорегіон [716, с. 112].

Для задоволення національно-культурних потреб євреїв в Івано-Франківській області діяло представництво філії Міжнародної громадської організації „Сохнут – Україна” та обласний благодійний єврейський фонд „Хесед-Лейб”. Фондом реалізувалося 14 програм, його діяльність спрямовувалася на розвиток єврейської мови, культури, релігії, збереження культурної спадщини та історико-культурного середовища євреїв. „Хесед-Лейб” регулярно проводив заходи на відзначення національних свят єврейського народу, видавав щомісячний бюлетень „Хесед-Лейб”. У 2002 р. за сприяння Фонду в Івано-Франківську було проведено Дні єврейської культури [716, с. 134–135].

У зазначені роки в Україні недостатньо використовувалися можливості культури у подоланні стереотипів ставлення до окремих етнічних груп. Як свідчили дослідження соціологів, проведені в рамках проекту „Регіональна толерантність, ксенофобія і права людини в 2012 році”, здійсненого Київським міжнародним інститутом соціології, латентна ксенофобська установка в українському суспільстві була присутня щодо багатьох народів. Найбільша соціальна дистанція спостерігалася щодо представників ромів, євреїв, німців. Для Заходу України характерними були ці вираження стосовно кримських татар і євреїв. Сходу було притаманне деяке неприйняття німців. При цьому більшість громадян України категорично засуджувала етнічну дискримінацію. Мала місце певна динаміка у суспільній відчуженості до представників окремих етногруп. Протягом 1994–2010 рр. постійно зростало негативне сприйняття громадянами ромів. З 2007 р. стабільно погіршувалося ставлення до євреїв.

Ромофобія як гостра форма соціальної антипатії щодо ромів найчастіше виявлялася у неприйнятті, страху, агресії, засудженні способу життя, соціальної поведінки. Особливо яскраво вираженим явище ромофобії було на Закарпатті, де мешкало 14 тис. ромів, або третина ромів України

[328]. Через стереотипи чимало громадян України схильні були вважати, що роми вміють лише красти, ворожити, жебрати, співати і танцювати. Водночас, незважаючи на кочовий спосіб життя, ромам вдалося зберегти культуру, традиції, мову, а отже, етнічну самобутність. За даними проекту „Посилення правових можливостей бідних верств населення та ромського населення в м. Мукачеве”, здійснюваного за підтримки Міжнародного фонду „Відродження”, таке суспільне неприйняття ромів мало глибокі історичні корені [328].

На подолання суспільних стереотипів стосовно ромів була спрямована Програма Міжнародного фонду „Відродження” „Роми України”. Вона проходила за кількома проектами (векторами), відмінними за своїм впливом на вирішення проблеми інтеграції ромів в українське суспільство і збереження самобутності. За підтримки фонду було досягнуто успіху у розвитку власне ромських ЗМІ (газети „Романі Яг”, ромське радіо, листи-презентації окремих ромських товариств). У 2000-і рр. було проведено низку всеукраїнських, регіональних, зарубіжних фестивалів, вистав, серед них – Міжнародний фестиваль „Амала – 2000” (Київ), вистава „Цигани”. В офісі Закарпатського культурно-просвітницького товариства та редакції газети „Романі Яг” були створені „ромські” Web-сторінки. Фонд підтримав низку заходів ромських культурних центрів (студію мистецтв при товаристві „Ром Сом”, Ромський культурний центр „Навколо музики” від Товариства музичної культури циган Закарпаття „Лаутарі”, музичну студію при недільній ромській школі в Ужгороді під егідою Товариства ромів Закарпаття „Рома”, мистецький центр творчої ромської молоді Закарпаття під егідою Товариства угорських ромів „Унг Ромен”). Також були проведені міжнародні, всеукраїнські та регіональні фестивалі (4-ий Міжнародний фестиваль в Ізмаїлі, джазовий фестиваль товариства „Лаутарі” тощо). Фондом „Відродження” було проаналізовано діяльність ромських громадських організацій. З’ясовано, що реалізовані ними проекти різні за природою, стосуються освітнього, культурного, соціального, інформаційного

розвитку громад. Ці проекти демонстрували бажання ромських лідерів допомогти спільноті зосередити зусилля на збереженні самобутності та традицій ромської культури. У такий спосіб робились спроби наповнення процесу „внутрішньої інтеграції” реальним змістом, аби „зберегти себе”, адаптуватися, а не асимілюватися за старим радянським зразком.

Культурні потреби етноменшин забезпечувалися в рамках загальнонаціональних державних програм та, відповідно, системи організації культурного життя, державних органів культури, творчих спілок і товариств. Національно-культурні центри репрезентували собою один із механізмів культурно-національної автономії і новий тип культурно-дозвільної організації, що мала завданням культурну консолідацію певного етносу, відродження розвитку і популяризацію національної духовної культури у всіх її проявах. Провідне місце в діяльності національних культурних центрів належало питанням відродження, збереження і розвитку національних культурних традицій виховання, бережливого ставлення до культурного дозвілля етносів – пам’яток, національної символіки, літератури і мистецтва, традицій, свят, обрядів тощо [243, с. 37]. У 1997 р. за підтримки держави діяло 85 центрів культури, будинків народної творчості, центрів фольклору та етнографії, 8967 аматорських колективів [566, с. 131].

На початку 2000-х років в Україні діяло 95 центрів національних культур, а також будинків народної творчості, центрів фольклору та етнографії, близько 2 тис. національних аматорських колективів [644, с. 43].

З відкриттям Гете-Інституту (1993) в Україні динамізувалися українсько-німецькі зв’язки. Важливою сферою його діяльності в Києві було міжнародне співробітництво в галузі культури. Німецькі вистави та концерти на українській сцені, імпрези німецьких митців у Львові та Києві, Одесі та Харкові, класика кінематографу та нові фільми, теоретичні конференції та колоквиуми фахівців у галузі культури з України та Німеччини з нагальних питань сьогодення – завдяки проведенню цих заходів, які ним організовувалися разом з українськими партнерами, робився внесок у

сучасний культурний дискурс та суспільний розвиток України. Ретроспективні покази фільмів таких видатних німецьких режисерів, як Вім Вендерс або Райнер Вернер Фассбіндер, а також програми нових німецьких кінострічок привертали увагу українських глядачів. У рамках конференцій, присвячених Мартіну Лютеру, Бертольду Брехту, реакції культурного середовища на Чорнобильську катастрофу або ж ролі сучасної поезії, науковці, письменники і літератори з Німеччини та України обмінювались результатами досліджень. Гастролі німецького „Театр ан дер Рур” (м. Маннгайм), „Орффстеатру” (м. Берлін) або ж хореографія сучасного танцю Генрієтти Горн викликали жваву дискусію серед зацікавлених. Концерти класичної і Нової музики, наприклад, тріо „Аулос” з Лейпцига та органіста Андреаса Роткопфа з Саарбрюкена, а також українських музикантів, яких підтримував Гете-Інститут, передавали багатство німецької музичної культури, зміцнюючи духовні параметри євроінтеграції [412, с. 35–36].

У 2008 р. в різних регіонах країни працювало понад 30 центрів національних культур. З них 13 були розташовані в Закарпатті (регіон особливого етнічного різноманіття), 10 – у Запорізькій області, Національно-культурні товариства служили базою для понад 9 тис. аматорських мистецьких колективів меншин [211, с. 7].

У 2010 р. задоволенням етнокультурних потреб етносів займалося вже 96 центрів національних культур. З місцевих бюджетів фінансувалися 12 центрів: Всеукраїнський центр болгарської культури в Одесі; Науково-методичний центр болгарської культури у Болграді; Центр національних культур в Ізмаїльському районі Одеської області; Центр національних культур у Ренійському районі Одеської області; Центр естетичного виховання у Ізмаїлі Одеської області; Центр культур національних меншин у Закарпатті в Ужгороді; Севастопольський національно-культурний центр; Стельський сільський Будинок грецької культури у Донецькій області; Волноваський міський центр національних культур у Донецькій області;

Великоанадольський сільський центр грецької культури у Донецькій області; Будинок національних культур у Луганську; Міський центр національних культур у Миколаєві [324].

У 2011 р. в Україні діяло 96 центрів культури, 11 з яких фінансувалися з місцевих бюджетів (2 млн 557 тис. грн) [119, арк. 9]. У 2013 р. в областях України функціонував 81 центр культур національних меншин. Культурно-мистецькі потреби репрезентувало 1485 аматорських театральних, музичних і фольклорних колективів [312].

У 2003 р. в Одеській області діяли центри молдавської культури (Рені), національних культур (Ізмаїл), Центр соціальної адаптації та реабілітації ромів (Ізмаїл), Всеукраїнський центр болгарської культури, обласний центр національно-культурних товариств. У Волинській області Центру культур етноменшин створено не було. У 2005 р. при Єврейському культурному центрі Львова працювали театр „Маска”, хореографічний ансамбль „Малзтов”.

У Львівській області культурне життя найчисленнішої меншини – росіян – зосереджувалося у Львівському російському культурному центрі. У 2005 р. у ньому працювали бібліотека, асоціації художників („Русь”), журналістів („Російський клуб”), літераторів (ім. С. Єсеніна), культури й освіти („Російський будинок”), центр православної духовності і культури „Джерело”, благодійне товариство „Братерство милосердя”, курси крою і шиття. Для дітей – студії: художня, балетна, музична, сучасного танцю, вокальна, театральна, дитячий шаховий клуб.

У Донецькій області діяли національні культурні центри, що були породжені рухом за відродження національної культури в умовах політизації самосвідомості, свободи слова, боротьби за національну ідею, творчої свободи, відкритості до цінностей світової культури й інтенсивного утворення нових форм суспільної самоорганізації. Провідне місце в діяльності національних культурних центрів цього регіону належало питанням відродження, збереження і розвитку національних традицій,

вихованню дбайливого ставлення до культурного дозвілля етносів, національної символіки, літератури і мистецтва, традицій, свят, обрядів.

Починаючи з 2000 р. в центрі болгарської культури організовувалися святкування національних і найбільш важливих державних свят України і Болгарії. На сцені центру культури виступали фольклорні колективи з багатьох болгарських сіл. У цих святах брали участь і колективи, що представляли інші етноси України. Ці заходи не тільки популяризували рідну культуру, але й стимулювали розвиток національного руху інших національних меншин регіону, при цьому відбувалося взаємне збагачення, обмін культурними досягненнями серед представників бессарабських етносів.

У 2008 р. за ініціативою Херсонського міського Центру німецької культури та за підтримки благодійного фонду „Товариство розвитку” з Німеччини у Херсонському обласному музично-драматичному театрі ім. М. Куліша пройшов фестиваль німецької культури Південного регіону. У заході брали участь громадські об'єднання німців та їхні художні колективи з Херсонської, Миколаївської, Одеської, Запорізької областей та АР Крим. У рамках фестивалю було організовано виставку прикладного мистецтва етнічних німців Півдня України [460].

Культурний центр вірмен, якому присвоєно ім'я відомого в Одесі вченого Л. Калустянца, включав кінозал, концертний зал, школу, спортивний зал, їдальню і ресторан вірменської кухні. У будівлі також розмістилися художній, музичний і ремісничий класи з навчання гончарній справі, килимоткацтву та іншим національним ремеслам [370].

Для задоволення культурно-мистецьких та інформаційних потреб німецької меншини в Україні діяло сім центрів німецької культури, де проводилося відзначення національних свят та інші культурні заходи. Зокрема, в 2003 р. у Івано-Франківську товариством німців Івано-Франківської області „Відергебурт” було проведено свято „Трьох королів”. У 2008 р. у Закарпатській області діяли Центри: німецької культури

„Паланок” в Мукачеві, в Ужгороді – ромської культури „Романі Яг” та „Романі чгіб”, селищі Солотвино Тячівського району – Центр румунської культури [341]. 2002 р. у с. Біла Церква Рахівського району Закарпатської області було відкрито культурно-просвітницький Центр румунської культури. Татарський культурний центр „Туган Тел” мав всеукраїнський статус, ставив за мету захист національно-культурних та інших інтересів татарської меншини України, проведення заходів, спрямованих на відродження татарської культури.

Для задоволення культурних потреб болгарської меншини, розвитку її національних традицій та звичаїв у 1998 р. за сприяння органів місцевої державної влади у Болграді Одеської області було відкрито перший в Україні обласний науково-методичний центр болгарської культури. Відповідно до розпорядження голови Одеської облдержадміністрації, Асоціації болгарських товариств та організацій України було надано приміщення для всеукраїнського Центру болгарської культури, що працював за науково-методичним, дослідницьким, бібліографічним, інформаційно-просвітницьким, видавничим напрямками. У складі Центру також працювали етнографічно-ужитковий відділ та бібліотека.

Значна частина національно-культурних товариств Луганщини працювали при Будинку національних культур, що входив до складу Луганського обласного центру народної творчості. У 2009 р. 23 національно-культурних товариства проводили активну діяльність з популяризації рідної мови, культури, традицій шляхом організації заходів з відзначення знаменних дат, пов'язаних з історією країн, які є їх історичною батьківщиною, вшанування відомих діячів мистецтва, національних свят, брали активну участь в міжнародних та обласних культурно-мистецьких заходах: фестивалях національних культур „Сузір'я злагоди”, козачої культури „Любо”, „Слов'янських культур” [189, с. 7].

Отже, представницькі організації етнічних меншин України здійснювали свою діяльність за різними напрямками культуротворчої роботи:

вносили пропозиції щодо розбудови етнічного культурного простору до органів державної влади всіх рівнів, зарубіжних інституцій; розробляли культурні програми, дбали про розширення новітніх форм етнічної творчості.

5.3. Регіональні культурні програми національно-культурних товариств

Українське суспільство та його репрезентативні інстанції були свідомі того, що національно-культурні товариства – це реальна суспільна сила, яка виступала потужним чинником культурної активності громадян. Місцеві національно-культурні товариства були первинною ланкою у структурі організму етносу, а тому їхня участь у етнополітичних відносинах була мінімальною. Більш повно інтереси меншин представляли об'єднання із республіканським статусом. Протягом досліджуваних років національно-культурні товариства поступово зміцнювалися організаційно, набували суспільної впливовості. Організаційна структура залишалася в більшості моноетнічною, такою, що спрямована на відстоювання інтересів певного етносу. Національно-культурні товариства етноменшин виступали провідниками відродження і розвитку звичаїв, традицій, культурно мистецьких надбань етноменшин. Вони були подвижниками відродження культурно-художніх досягнень.

Національно-культурні товариства не лише успішно функціонували, стимулюючи продукування мистецьких вартостей, а й поширювали здобутки мистецтва як в Україні, так і за її межами. Вони стали запорукою культурної різноманітності України як носія європейської цивілізаційної моделі, сполучаючи в собі рівні можливості розвитку різних суб'єктів культури, а в підсумку – закладали підвалини державно-громадської системи культурно-суспільного життя.

На першому етапі національно-культурні товариства як у центрі, так і в регіонах включалися у процес відновлення мовно-культурної мозаїки багатонаціональної України, працювали над вирішенням завдань збереження

етнічної самобутності, створення радіо- та телепрограм, присвячених життю етнічних громад, їх національним традиціям, заснуванням силами національно-культурних товариств або за їх ініціативою аматорських і професійних творчих колективів, проведенням різного роду культурних заходів – фестивалів, національних свят. У результаті співпраці з органами державної влади й місцевого самоврядування було створено 227 театрів та театральних груп, 338 танцювальних колективів, 343 хорових колективів, 258 музичних ансамблів [557, с. 200]. Протягом досліджуваних років розширювались форми впливу національно-культурних організацій на суспільні інститути. Вихідним їх положенням ставало формування громадської думки, в тому числі і шляхом популяризації власної культури.

Культурно-мистецькі організації етноменшин здебільшого розвивалися у складних господарчих умовах. Для багатьох національно-культурних товариств властивими були матеріальні труднощі, відсутність приміщень. Характерною рисою ставала відсутність фіксованого членства в цих товариствах. На початку 1990-х років культурні товариства етноменшин фінансувалися головним чином з державного бюджету. Надалі ситуація змінювалася, зростала частка у надходженнях від приватних осіб, донорських громадських організацій тощо. До того ж більшість великих національно-культурних організацій отримували фінансову допомогу від етнічної батьківщини, міжнародних фондів та меценатської підтримки. Протягом 1990–2000-х років товариства набували різних форм – від переважно етнографічних, культурних товариств на початку свого становлення до багатофункціональних об'єднань громадсько-політичного спрямування. Горизонтальне урізноманітнення та зростання кількості організацій привело до вертикальної структуризації [521].

Впродовж досліджуваних років сформувались основні цілі діяльності національно-культурних товариств, накопичено позитивний досвід у відродженні етнічної самобутності. Зросли внутрішня солідарність, згуртованість представників національно-культурних товариств,

удосконалювалася співпраця цих об'єднань з органами виконавчої влади різних рівнів. У середовищі таких етнічних спільнот, як болгари, греки, євреї, молдавани, німці, поляки, росіяни, румуни, словаки, угорці, практично завершився період інтенсивного утворення національно-культурних товариств, процеси їхнього етнокультурного відродження відбувалися інтенсивнішими темпами, ніж у інших етносів, що давало змогу зберігати і розвивати свою етнічну самобутність та посилювати свій вплив на прийняття управлінських рішень. Ці організації репродукували свою етнічну самобутність, тобто володіли внутрішніми резервами для формування досить стійкої етнічної самосвідомості та збереження етнокультурних цінностей. Національно-культурне відродження національних меншин, розвиток їхньої культури, задоволення інформаційних потреб відбувалося в органічній єдності із відродженням національно-культурного життя українського народу. Духовні здобутки кожної етнічної меншини водночас збагачували культуру України, закладали дієву основу для міжнаціональної єдності та співпраці [599, с. 202].

Процеси демократизації суспільно-політичного розвитку створювали сприятливі умови для широкого залучення меншин у суспільне і культурне життя країни. З одного боку, відбувалося національно-культурне відродження меншин, активізувалась діяльність їх обцинних організацій, з іншого – їх інтеграція в українське суспільство. Намітилися позитивні тенденції у зростанні суспільної активності представників меншин, прикладом якої були процеси самоорганізації, тобто утворення національних громадських організацій. Разом з тим громадські організації меншин не завжди діяли злагоджено. Наявність декількох організацій в одній місцевості часом ускладнювали роботу. У Житомирі внаслідок неузгодженості дій польських національно-культурних організацій не вдалося організувати курси польської мови, використовувати з метою показу культурної спадщини Польський дім, побудований на кошти Польщі. Наявність декількох

російських організацій свідчила про недостатність зусиль кожної з них для розвитку російської культури [398, с. 120].

Подвижницька громадська діяльність керівників національно-культурних товариств поцінювалася високими державними нагородами, відзначалася Почесними грамотами Держкомнацміграції. Зокрема, голову Єврейської Ради України, голову Ради національних товариств України І. Левітаса нагороджено орденом „За заслуги” III ступеня, керівникам Всеукраїнських національно-культурних товариств, зокрема болгарського (А. Кіссе), грецького (О. Проценко-Пічаджі), чеського (Л. Мухіній), корейського (С. Лі), татарського (К. Хуснутдінову), ромського (Ю. Іваненко) присвоєно почесне звання „Заслужений працівник культури України”. Керівника Всеукраїнського національного культурно-просвітницького товариства „Русское собрание” А. Потапову нагороджено орденом Княгині Ольги III ступеня та орденом Дружби Російської Федерації за відродження духовності, розвиток російської культури та мови у всеукраїнському контексті. У 2003–2004 рр. Почесними грамотами та знаком Держкомнацміграції нагороджено близько 200 представників національно-культурних товариств з різних регіонів України [716, с. 267].

За підтримки держави громадськими організаціями проводилися різноманітні культурно-просвітницькі заходи, що набували широкого резонансу як в Україні, так і за її межами. Це всеукраїнські фестивалі „Всі ми діти твої, Україно!”, „Ми – українські” (Запоріжжя), єврейського мистецтва „Шалом, Україно!” (Київ); міжнаціональні фестивалі національних культур (у містах Миколаїв та Кам’янець-Подільський), „Мелодії солоних озер” (Закарпаття), фестиваль культур національних меншин Київщини „Фольклорама”; традиційні свята чеської культури „Плес”, корейських національних традицій „Кореяда”; міжнародний циганський фестиваль „Амала” (Київ), музичні та мистецькі ромські фестивалі (Ужгород), Дні румунської культури (Чернівці), Дні молдовської культури (Одеса), Дні польської культури (міста Львів, Житомир).

У забезпеченні культурних прав етнoменшин важливу роль відігравали Уповноважені Верховної Ради України з прав людини. Однією з форм співпраці Уповноваженого з національно-культурними товариствами була його участь в роботі представницьких органів, що мали всеукраїнський статус. На таких зустрічах розглядалися конкретні пропозиції стосовно удосконалення процедур щодо попередження порушень прав людини.

Протягом 1990–2000-х років змінювались відносини національно-культурних товариств і органів держави. Поступово вони набували форми діалогу. Позитивні зрушення відбувалися в області культури.

Кількість місцевих національно-культурних товариств швидкими темпами зростала на початку 1990-х років. У 1998 р. вже діяло 270 національно-культурних організацій. Через десять років (2008 р.) їх чисельність досягла 1300, 39 з них мали всеукраїнський статус [398, с. 117]. Прагнення до відродження етнічної самобутності стимулювало подальшу структурування різних етносів. За даними Держкомнаціміграції, на 2003 р. в Україні діяло 785 національно-культурних товариств, 530 з них створено представниками найчисельніших етнічних спільнот. Зокрема, представники російської спільноти утворили 62 товариства, грецької – 99, єврейської – 93, німецької – 55, польської – 44, азербайджанської – 33, вірменської – 31 [317]. На 2003 р. в АР Крим діяло 27 національних і національно-культурних товариств і громад, утворених представниками двадцяти п'яти етносів, що входять до складу двох об'єднань – Кримського республіканського фонду міжнаціональної злагоди та Асоціації національних товариств і громад Криму [716, с. 68].

На 2004 р., за даними органів юстиції, в Україні було зареєстровано і функціонувало 1045 національно-культурних товариств, 34 з них мали всеукраїнський статус. Реально визначились як меншини, тобто утворили свої етнічні громадські організації, представники 35 національностей, що проживали на території України [109]. У 2009 р. в Україні діяло близько 1200 громадських організацій етнoменшин (зокрема й культурно-

мистецького спрямування), з них 37 мали статус всеукраїнських. Про масштаб культурницької діяльності цих організацій свідчило те, що при них функціонувало близько 6 тис. художніх колективів [116, арк. 8].

Зазнавали змін пріоритети культурної діяльності національно-культурних товариств. Якщо на початку 1990-х років їх пріоритетом було завдання консолідації етнічних груп, збирання етнокультурної спадщини, то в середині десятиріччя вони починали ініціювати етнічно та соціально значущі проекти. Національно-культурні товариства кінця 1980-х – початку 1990-х років ставили завданням розвиток гармонійних міжетнічних відносин, згуртування представників етноменшин навколо спільних інтересів, справи ідентифікації на основі рідної мови, історичної пам'яті, традицій, культури. Створене в 1988 р. при Українському товаристві дружби і культурних зв'язків із зарубіжними країнами польське культурно-освітнє товариство складалося з шести секцій: науки, культури, польської мови і літератури, охорони пам'ятників історії та культури, організаційної роботи, клубу любителів польського фільму. У 1989 р. почало роботу Закарпатське обласне товариство угорської культури (до ради увійшло 47 членів, головою обрано Ш. Фодова, доцента Ужгородського університету). До створеного в цьому ж році Республіканського культурного центру тюркомовних народів (при Українському фонді культури) ввійшло 11 товариств: татарське, казахське, башкирське, кримськотатарське, азербайджанське, узбецьке, караїмське, гагаузьке, туркменське, киргизьке, арабське. У плані розвитку культури етноменшин плідно працювали Українське республіканське суспільно-політичне і культурно-освітнє товариство радянських німців „Відродження” (1989 р.), Республіканське товариство єврейської культури (1989 р.), Регіональне товариство радянських греків (Донецьк, 1989 р.). У 1990 р. до числа цих організацій додалися Українське республіканське товариство російської культури „Русь”, Чехословацьке республіканське культурно-освітнє товариство. Пізніше було створено Раду національних товариств Української РСР для координації діяльності етнічних груп, проведення

спільних акцій, надання матеріальної допомоги новоствореним товариствам тощо. Кількість національно-культурних організацій особливо швидко зростала на початку 1990-х рр. Якщо восени 1990 р. в Україні нараховувалося 84 таких об'єднань, то наприкінці 1994 р. їх було вже 237 [317].

За підтримки держави здійснювався комплекс організаційно-практичних та культурно-просвітницьких заходів, що сприяли гармонізації міжетнічних відносин. Мали всеукраїнський резонанс науково-практичні конференції, фестивалі культур національних спільнот, виставки традиційних ремесел та декоративно-ужиткового мистецтва. Зокрема, були традиційними такі культурно-мистецькі заходи, як Міжнародний день рідної мови, Свято слов'янської писемності і культури, всеукраїнський фестиваль мистецтв національних меншин „Всі ми діти твої, україно” (Київ), всеукраїнський фестиваль національних культур „Ми – українські” (Запоріжжя), міжнародний тюрко-татарський конкурс-фестиваль „Київ – сандугачі”, всеукраїнський фестиваль „Російська культура в Україні” (Київ), фольклорний фестиваль національних культур „Поліське коло” (Чернігів), Дні румунської культури (Чернівці), міжнародний циганський фестиваль „Амала” (Київ), всеукраїнський фестиваль єврейської культури „Шалом, Україно!” (Київ), всеукраїнський фестиваль національних культур „Дружба” (Миколаїв), міжнародний фестиваль культур національних меншин „Мелодії солоних озер” (Ужгород) тощо.

Робота товариств сприяла створенню ряду нових аматорських художніх колективів, проведенню як національних, такі і поліетнічних культурно-мистецьких акцій, етнокulturологічних конференцій, фестивалів дитячої творчості тощо. Серед них варто згадати широкомасштабний культурологічно-мистецький проект „Україна – відкритий світ”, Всеукраїнський форум національних меншин „Всі ми діти твої, Україно!”, культурно-мистецьку акцію до Дня захисту дітей „Дітям – наші серця”, Всеукраїнську виставку до Днів слов'янської писемності і культури „Скарби слов'янського світу”, Всеукраїнський фестиваль театрів національних

меншин України „Етно-діа-сфера”, Всеукраїнський фестиваль корейської культури в Україні „Кореяда”, новорічно-різдвяну мистецьку акцію „Київ золотoverхий єднає...”, що стали вже традиційними в Україні [333].

Греки України набули успішного досвіду в громадському структуруванні. У 2000-і роки в Україні діяло близько 50 грецьких товариств різних типів – від загальноукраїнських до міських і навіть селищних – у семи областях України, АР Крим та містах Києві і Севастополі. Це, наприклад, Дніпропетровське міське товариство „Еллада”, Донецьке товариство греків, Грецький національний громадсько-політичний клуб „Елліни Приазов'я” (с. Сардана Донецької обл.), Волноваське товариство греків „Геліос” (Донецьк), Горлівське товариство греків України (м. Горлівка Донецької обл.), Старобешівське товариство греків „Бешів” (сmt. Старобешево Донецької обл.), Володарське національно-культурне товариство греків (сmt Володарське Донецької обл.), Запорізька грецька рада (м. Запоріжжя), Грецьке товариство ім. К. Корнетка (м. Львів), Луганське обласне товариство греків „Форос” (м. Луганськ), Грецький клуб „Еллада” (м. Одеса), Грецьке об'єднання „Геліос” (м. Харків), Балаклавське товариство греків (м. Севастополь), Грецьке культурно-просвітне товариство „Херсонес” (м. Севастополь) та ін. Значним центром грецького національного руху був Київ. У 1993 р. виникло Київське грецьке товариство „Еллада”. У 1998 р. виникло ще одне товариство „Еллінське братство „Енотита”. До задоволення етнокультурних потреб греків в Україні починаючи з 1991 р. створено і функціонувало 75 національно-культурних товариств, які входили до Федерації грецьких товариств України (ФГТУ). Практично у кожному селищі з компактним проживанням греків діяло грецьке товариство; всі вони об'єднані у шість районних товариств. Більшість грецьких товариств мали художні колективи [716, с. 278].

У 1991 р. товариство єврейської культури України звернулося до Верховної Ради та Кабінету Міністрів України з тим, аби була відновлена робота низки закладів культури євреїв України, в тому числі Державного

єврейського театру, об'єднання двох ансамблів пісні і танцю в Державний єврейський ансамбль пісні і танцю; із фондів трьох єврейських музеїв (Одеса, Львів, Чернівці) відновлення роботи Державного музею єврейської культури [42, арк. 14]. Для єврейських національно-культурних товариств властивою залишалася багатовекторність і неможливість створення єдиного координаційного центру громадського руху. Свої завдання національно-культурні товариства вбачали насамперед у захисті прав своїх членів. Щоб виконати це завдання, їхні статuti передбачали економічну діяльність, встановлення зовнішньоекономічних зв'язків. Діяли об'єднання, які ставили за мету брати участь у діяльності місцевих органів влади, виступати із законодавчою ініціативою. До заслуг єврейських організацій і громад слід віднести прагнення до стабілізації та консолідації українського суспільства. Завдяки їх активній роботі скоротилась еміграція євреїв з України на постійне місце проживання в інші країни. Багато уваги приділяють вони й духовному відродженню. Залишалася різною активність та спектральність у діях культурних товариств. Економічні труднощі, а також невиконання органами влади норм законодавства суттєво обмежували їх діяльність.

Традиційно активною і багатогранною залишалася діяльність єврейських товариств. На початку 1990-х років у Дніпропетровській області активно працювало Обласне єврейське товариство „Культура і милосердя” (при підтримці Ізраїльського культурно-інформаційного центру). Завдяки зусиллям активістів євреям Дніпропетровська була повернута хоральна синагога (закрита в 1929 р.) [318].

Протягом досліджуваних років євреї України створили понад 120 національно-культурних товариств, серед яких три мали статус всеукраїнських: „Єврейська рада України” (голова І. Левітас), „Асоціація єврейських організацій і громад України” (ВААД, голова Й. Зісельс), Всеукраїнський єврейський конгрес (ВЄК, президент В. Рабинович). У 1999 р. сформувалась нова організація – Єврейська конфедерація (ЄКУ, співголови Ю. Звягільський, С. Максимов, Є. Червоненко), до якої увійшли

ВААД, Єврейська рада та Об'єднання єврейських релігійних організацій України. Того ж року під керівництвом В. Рабиновича було створено Об'єднану єврейську громаду України. В Україні створено і функціонувало 153 громадські організації єврейської культури. Всеукраїнський статус мали Єврейська рада України, Асоціація єврейських організацій та громад України, Єврейський конгрес України, Єврейський фонд та Єврейська конфедерація України. На початку 2000-х років серед діючих національно-культурних товариств помітно вирізнялися єврейські громадські організації, а також „Ліга азербайджанців Дніпропетровщини” (керівник Х. Асланов), обласне товариство вірменської культури ім. Г. Лусаворича (керівник Г. Арутюнов), Дніпропетровське відділення „Спілки поляків в Україні” (керівник Р. Патріціо).

Польська сторона проводила активну роботу з польською меншиною в Україні, сприяла створенню міцних впливових громад, частково фінансувала їхню діяльність. Для підтримки своєї діаспори польська держава використовувала різноманітні можливості. Польські урядові кола та громадські організації стимулювали консолідацію і взаємну допомогу діаспори, в тому числі матеріальними і фінансовими ресурсами. Осередками спілкування поляків і вирішення питань розвитку польської культури ставав „Дім Польський”. Польські громади в Україні через брак власних та державних коштів упорядковували й відкривали їх, залучаючи кошти організацій, які були виразниками інтересів Польщі й поляків за кордоном. Так, відкриття „Дому Польського” в Житомирі фінансово забезпечили „Вспульнота Польська”, фундація „Допомоги полякам на Сході”, спільне українсько-польське підприємство „Енергопол”, а також Об'єднання поляків Великобританії [414, с. 119]. Створене в 1988 р. при Фонді української культури Товариство польської культури Львівщини стало організацією, яка своєю появою ознаменувала початок національного відродження поляків на Україні. У 2000-і роки в Україні зареєстровано понад 100 громадських об'єднань, що представляли інтереси поляків. Переважна їх більшість діяла в

Івано-Франківській, Житомирській, Львівській, Тернопільській, Хмельницькій областях та Києві.

Чеська громада в Україні була вільною у виборі обсягу і форм здійснення прав, наданих їм законодавством, і реалізувала їх як безпосередньо, так і через державні органи місцевого самоврядування й громадські об'єднання („Голендерські чехи”, „Чехоград”, „Матіце волинська”, „Стромовка”, „Волинські чехи”, „Чеська бесіда”, „Вишеград”, „Богемія” та ін.). У місцях компактного проживання чехів діяли самодіяльні фольклорні колективи, бібліотеки національної літератури тощо. Різноманітна діяльність організацій сприяла розвитку та підтримці національної свідомості, збереженню культури, традицій, а також впливала на культурні й мистецькі зв'язки між Чехією і Україною. З 1995 р. чехи України традиційно проводили щороку Всеукраїнський фольклорний фестиваль. У 2008 р. він відбувся на Вінниччині з ініціативи місцевого культурного товариства „Голендерські чехи” з села Миколаївки Козятинського району за підтримки консульства Чеської Республіки в Україні та Вінницької облдержадміністрації [370].

Болгарські національно-культурні товариства, що діяли в місцях компактного проживання етносу, порівняно з іншими громадськими організаціями виявляли системність і послідовність у роботі. Протягом 1990–2000-х років жодне товариство болгар не заявило про свою ліквідацію. Підґрунтям цього феномена було те, що товариства створювалися з метою задоволення колективних потреб, ставили завдання консолідації етносу, популяризації його традицій та культури. Цікавий досвід у сфері розвитку і збереження культурної самобутності напрацьовано Навчально-виховним центром „Аз, буки, веді”, який було відкрито в Ізмаїлі Одеської області під егідою Конгресу болгар України. Нову Всеукраїнську громадську організацію „Конгрес болгар України” було створено в 2007 р. з ініціативи болгар України, що проживали на Одещині [272]. Виставки творів болгарських художників проходили у Всеукраїнському центрі болгарської

культури. Серед них велике значення мали роботи художника П. Македонського, скульптора Г. Данчева (Болгарія), І. Шишмана [144, с. 64].

Основними проблемами, на вирішенні яких зосереджено діяльність громадських об'єднань ромів, було підвищення культурного рівня циганської молоді. Метою і завданням обласного циганського об'єднання „Форум ромен Українатар” („Форум циган України”), яке діяло в Києві, було збереження культури циган, інтеграція їх в українське громадянське суспільство. Це об'єднання працювало над створенням циганської бібліотеки, архіву, аудіо-відеотеки, мало зв'язки з циганським парламентом Угорщини, циганськими організаціями Європи, Всесвітньою циганською Спілкою, представництвом циган в ООН та ін. Українські циганські товариства співпрацювали також з Міжнародною циганською організацією та Європейським центром прав циган (Будапешт), який видавав вісник „Roma Rihts” [480, с. 421].

У 1999 р. у різних регіонах України діяло 12 об'єднань ромів. Найстаріша – „Форумо ромен Україна-тар”. Саме ця організація була ініціатором та організатором першого з'їзду громад ромів (2000 р.), на якому, крім обговорення навчальних правових, культурних проблем життя ромів, багато уваги приділялося проблемам об'єднання ромів та їх спілкування з іншими етнічними складовими українського суспільства. Рішенням з'їзду було утворено нову організацію – Всеукраїнський конгрес громад Рома. Президентом його обрано П. Григоренка, який запевнив, що конгрес проводитиме активну діяльність з метою задоволення соціально-економічних, культурно-просвітницьких та інформаційних потреб етнічних меншин рома в Україні, а головне – сприятиме міжетнічному миру, дружбі та злагоді в Україні [317].

Національно-культурні товариства етноменшин мали власний потенціал, перебуваючи на різних етапах становлення. Ромські національно-культурні товариства у 2000-х роках переживали лише етап визначення кола лідерів, перших конкретних акцій. Діяльність організацій зачіпала більшою мірою тонкий (елітарний) прошарок ромської грамоти і лише почасти –

широкий загал. В Ужгороді в 1990 р. було створено національно-культурне ромське об'єднання „Рома”. Згодом, у 1993 р., товариство „Романі Яг” із мережею відділень у районних центрах Закарпатської області. Ці відділення очолювали лідери (барони) місцевих громад-таборів. Паралельно в Ужгороді діяли інші ромські організації – „Закарпатське обласне товариство „Амародром” з основним напрямом підтримки спортивних ініціатив, товариство „Ром сом”, в Мукачево – громадська організація „Неємія”, що охоплювала 12 ромських таборів чисельністю 2,5 тис. осіб і займалася розподілом гуманітарної допомоги, сприяла ромським сім'ям у зміні світогляду (через духовне навчання). У 2006 р. в Україні з різним юридичним статусом діяло 88 ромських організацій. Переважна більшість з них, зокрема Товариство циган Закарпаття „Рома”, Закарпатське культурно-освітнє товариство циган „Романі Яг”, Культурне товариство циган „Ром сом”, Волинська обласна організація циган „Герне Рома”, Харківський обласний культурний центр „Аме Рома”, „Конгрес ромен України” (Київ), мали досвід різнобічної громадської діяльності, спрямованої на вирішення духовних, культурологічних потреб ромів, а також докладала зусиль для їх інтеграції в українське суспільство, зберігаючи при цьому свою етнічну самобутність. У 2011 р. в Україні працювало вже 90 ромських національно-культурних товариств. Їх основними завданнями було відродження культури, традицій та звичаїв ромської етноменшини [120, арк. 4].

Інтереси білорусів в Україні представляли такі товариства: Білоруське культурно-освітнє товариство (АР Крим), Білоруське товариство ім. Ф. Скорини (Львів) та ін. Останнє з 1995 р. видавало газету „Беларус Галичини”. Перші національно-культурні товариства білорусів почали створюватись у 1990-х роках. У 1991 р. було створено білоруське культурно-просвітницьке товариство в Криму, філіали якого розташовані у невеликих містах цього регіону.

Процес об'єднання білорусів у національно-культурні товариства активно розпочався у 1995–1996 рр. У 1998 р. створено національно-

культурне товариство білорусів у Запоріжжі. Активністю у напрямі відродження своєї культури, звичаїв та традицій вирізняються Товариство білоруської культури (Київ), Вінницьке обласне земляцтво білорусів (м. Вінниця), Кримське білоруське культурно-просвітницьке товариство, культурне товариство „Білорусь” (Рівне) та білоруська община Львівської області. У 1996 р. в Києві було створено громадську організацію білорусів „Беларусь”. За ініціативою цього товариства у 1997 р. створено Раду керівників товариств білорусів в Україні, згодом – Спілку білорусів, яка мала всеукраїнський статус. У 2004 р. в Україні функціонувало 18 місцевих осередків Всеукраїнської спілки білорусів. В Україні діяло п’ять білоруських національно-культурних товариств, зокрема в Києві – Національно-культурне товариство „Беларусь”, у Запоріжжі – Товариство білоруської мови ім. М. Богдановича, в Ялті – Білоруське культурно-освітнє товариство, у Львові – Товариство „Белая Русь” ім. Ф. Скорини, у Харкові – Регіональна національно-культурна освітянська організація „Белая Русь”. Діяльність білоруських національно-культурних товариств спрямовувалась на формування та розвиток етнічної самосвідомості, пропагування національної культури, зміцнення дружби українського та білоруського народів. Особливо активно працювали у цьому напрямі білоруські товариства міста Ялти і Львова. Так, в Ялті було проведено фестиваль білоруської культури, відбулися круглі столи, присвячені творчості Я. Купали, Я. Коласа, М. Богдановича, білоруського поета М. Козакова, який проживав в Криму. Львівське товариство ім. Ф. Скорини видавало газету „Білорус Галичини”, на львівському радіо велися передачі білоруською мовою.

Етнокультурні інтереси росіян в Україні представляли 24 республіканських і регіональних громадських товариства і об’єднання. Зокрема, в Києві працювало чотири товариства: Українське республіканське товариство російської культури „Русь” (1990 р.), київське культурно-просвітницьке товариство „Русское собрание” (1990 р.), Пушкінське товариство (1991 р.), товариство „Київська Русь” (1993 р.).

У 2000-і рр. культурне життя німців АР Крим позначилося двома подіями: Форумом „Майстерня емоцій” та V Всеукраїнським фестивалем творчих колективів громадських німецьких організацій „Sonnenstrahl–2008” („Сонячний промінь”), організованим Асоціацією німців України за підтримки Благодійного фонду „Товариство розвитку” (Одеса), Державного комітету України у справах національностей і релігій, Міністерства культури і туризму України, Гете-Інституту (Київ) та Українсько-Німецького Форуму. Програмою заходів було передбачено проведення вікторин, конкурсів із знання німецької мови та країнознавства; „Брейн-рингу” для дітей; круглого столу для керівників творчих колективів; конкурсу дитячих малюнків; концертної програми „Märchenball”, а також конкурсу німецького національного костюму [370].

У 2003 р. в Україні функціонувало 17 румунських національно-культурних товариств. Важливу роль у розвитку національно-культурного життя національних меншин відігравали громадські організації румунів України: Християнсько-демократичний альянс румунів України, Товариство румунської культури ім. М. Емінеску, Всеукраїнська науково-педагогічна асоціація „Арон Пумнул”, Товариство жертв сталінських репресій „Голгофа”, соціально-культурне товариство румунів Закарпаття ім. Дж. Кошбука, культурно-спортивний клуб „Драгош-Воде”, Спілка румунських письменників, благодійна федерація для дітей „Святий Миколай-чудотворець”, культурологічний гурток „Арбороаса”, товариство „Триколон”.

На середину 2000-х років забезпеченню етнокультурних потреб татарської національної меншини сприяло 16 національно-культурних товариств. Серед них – Запорізьке товариство татарської культури „Алтин-Ай”, Донецький обласний татарський центр, Харківське татарське культурно-просвітницьке товариство „Дуслик”, національно-культурне об’єднання казанських татар і башкирів (Сімферополь), культурно-просвітницьке товариство казанських татар „Туган Іл” (Львів), об’єднання громадян

татарського походження (Кіровоград), товариство татар „Льдаш” (Київ), татарський жіночий клуб „Ізгелек” (Київ), товариство татарської культури ім. Г. Тукая (Київ) та інші.

Регіони України різнилися як за кількістю національно-культурних товариств, так і за динамікою їх чисельних змін. В одних регіонах їх чисельність постійно зростала, а в інших зберігалася тенденція до поступового їх зменшення. У Донецькій і Закарпатській областях умови для розвитку національно-культурних товариств були сприятливими. У 2005 р. з 88 зареєстрованих товариств на Одещині 17 фактично припинили свою діяльність або не брали участі у громадському житті [376, с. 24].

Створення в одному регіоні кількох аналогічних представницьких структур (асоціацій, федерацій, фондів) часто було зумовлено внутрішніми організаційними конфліктами, що виникали на ґрунті особистих амбіцій лідерів або неврегульованості питань використання фінансових джерел. Найчастіше конфлікти виникали у кримських татар, румунів, німців, угорців. У Чернівецькій області конфлікти між різними румунськими організаціями зумовлювалися тим, що місцеві органи влади надавали привілейовану підтримку лише одному товариству – „Міхай Емінеску” у відповідь на підкреслену лояльність стосовно них керівництва товариства. Лідерами цього товариства було створено Союз румунських товариств, що об’єднав, як вважала інша сторона, нечисленні й нерепрезентативні товариства, яким вдавалося здебільшого блокувати діяльність інших товариств та ізолювати їхніх лідерів. Помітними були й такі явища, коли представники однієї й тієї самої етноменшини утворювали самостійні, незалежні одна від одної громадські організації, які нерідко виявляли навіть не завжди здорове суперництво між собою. Причому це спостерігалось як на всеукраїнському, так і на регіональному рівнях. Так, єврейська меншина, чисельність якої за переписом 2001 р. становила 103591 особу, мала 5 громадських організацій всеукраїнського рівня [376, с. 24]. Такі процеси, що протікали в

самоорганізації етноменшин, не сприяли їх консолідації й успішному розв'язанню проблем відродження культурно-мистецького життя.

Національно-культурні товариства розгортали свою діяльність спершу у великих містах – Києві, Донецьку, Одесі, Запоріжжі та ін. При Миколаївському обласному товаристві німців України „Відергебурт” діяв танцювальний колектив, за договором про співпрацю з Миколаївською філією Київського національного університету культури і мистецтв – жіночий хор, керований Є. Харитоновою, який задіяний у недільних богослужіннях в кірсі. Хор брав участь у багатьох обласних та міських заходах, зокрема, в обласному фестивалі національних меншин „Дружба”, республіканських фестивалях „Дні німецької культури” тощо [682, с. 465].

У 1989 р. болгарами Одещини було створено Одеське болгарське товариство ім. Д. Благоева, завданням якого були проблеми відродження культури, болгарських народних свят, сприяння розвитку болгарських фольклорних та хореографічних ансамблів. Створене цього року на Миколаївщині Терновське болгарське товариство працювало над активізацією розвитку художньої самодіяльності, етнографічного вивчення становлення і розвитку болгарської культури в регіоні. Членами Ізмаїльської болгарської общини ім. Св. Софії (створена в 2001 р., керівник – І. Пастор) були відомі художники І. Шишман, О. Кара. Мета організації – задоволення національно-культурних інтересів болгар півдня України, поширення слов'янської культури [377].

На початку 2000-х років в Одеській області культурні установи, покликані сприяти розвитку меншин, створювалися як самими меншинами, так і державою. До перших належали Центр болгарської культури, німецький Центр історико-архівних досліджень при товаристві „Відергебурт”, організованих німецькими товариствами Одеси, Іллічівська, Південного, Ізмаїлу, інших міст; „Центри зустрічей” для розвитку творчих здібностей і об'єднання людей за інтересами, Центр адаптації і реабілітації ромів, Ромська бібліотека при обласному Ромському конгресі; Культурний центр

при Одеській вірмено-григоріанській церкві, Одеська філія Грецького фонду культури, „Баварський будинок. Одеса”, Одеська філія бібліотеки Гете-Інституту.

У 2005 р. на Донеччині діяло 92 національно-культурних формування, які об'єднували представників 18 національностей – українців, греків, євреїв, німців, поляків, росіян, татар, білорусів, болгар, ромів та ін. загальною кількістю близько 70 тис. осіб [370]. Вони мали відповідно загальноукраїнський (3), обласний (18), міський (45), районний (12), сільський і селищний (14) статус [376, с. 23].

У Дніпропетровській області до перших культурних товариств етноменшин належали Дніпропетровське обласне товариство німців „Відродження” (1989 р.), Обласне єврейське товариство „Культура і милосердя” (1989 р.), Дніпропетровське обласне товариство вірменської культури ім. Григора Лусаворича (1991 р.), Вірменський культурний центр „Оджах” (1995 р.) [318]. У 1997 р. Дніпропетровське товариство вірменської культури ім. Григора Лусаворича підтримувало участь молодого співака Армена Костандяна у фестивалях [277]. У 2005 р. у Міжнародному фестивалі циганського мистецтва „Амала” брали участь Дніпропетровський дитячий театр „Міро Їло”, гостя з Норвегії – володарка Оскара Р. Удовикова, народна артистка Росії І. Морозова, М. Лекарев і оркестр Аушева з Македонії. Культуру ромів представляли артисти театру „Романс”, переможець циганського фестивалю в Полтаві В. Жадан та популярні співаки Л. Сандулеса, П. Чорний, Д. Клімашенко [498].

У 2000-і роки на Харківщині активно працювали: Російське національно-культурне товариство Харківської області; Харківське товариство польської культури; Харківське міське товариство греків „Геліос”; Харківське обласне товариство німців „Відродження”; Харківська обласна об'єднана єврейська громада; Харківська обласна громадська організація „Вірменська національна громада”; Харківське міське товариство болгарської культури ім. Марини Дринова. Лише протягом 2003 р.

національно-культурними товариствами Харківщини було проведено 158 культурно-мистецьких та науково-освітніх заходів.

Прикладом заходу, що сприяв толерантності, міжнаціональній взаємодії, було започаткування у 2003 р. за участю відділу управління мистецтв і культури облдержадміністрації та Печенізької райдержадміністрації загальнообласного фестивалю „Печенізьке поле”, з проведенням у його рамках конкурсу творчих колективів меншин області „Коло друзів”, у якому взяли участь більшість колективів етнічних спільнот Харківщини [716, с. 196]. На березі Печенізького водосховища відбулися виступи кращих народних колективів України та парад національних культур – своє мистецтво презентували російські, вірменські, грузинські, ромські та інші національні колективи. Серед заходів – етночитання у Печенізькому музеї краєзнавства, виставка старовинного слобожанського костюму та колекція писанок академіка М. Сумцова з фондів Харківського історичного музею. Захід було проведено за сприяння благодійного фонду „Берег Надії” разом із Харківською облдержадміністрацією й Печенізькою райдержадміністрацією [370].

Створена в 1997 р. в Харківській області Рада єврейських організацій, об'єднувала 12 товариств: Благодійний фонд „Маалот Хесед” („Найвища благодійність”), спортивне товариство „Маккабі”, Асоціацію в'язнів концтаборів і гетто, Харківську обласну раду євреїв-ветеранів Великої Вітчизняної війни, студентський клуб „Гіллель”, єврейський театр, організацію „Єврейський дім”, обласний комітет „Дробницький яр”, музей Голокосту, Міський обшинний центр, університет „Тарбут Лаам”, Регіональне об'єднання Єврейського фонду України, Харківську релігійну громаду ортодоксального іудаїзму. Рада тісно співпрацювала з обласним відділом у справах національностей та міграції, з міським відділом зв'язків із громадськими організаціями. Завдяки допомозі та сприянню міської влади було встановлено пам'ятник жертвам трагедії в Дробницькому яру. Основним завданням Ради є відродження, розвиток єврейської культури та

забезпечення можливостей для євреїв реалізувати свій потенціал на благо України. З 1990 р. діяла Асоціація діячів та друзів єврейської культури у Харкові. Основні напрямки її роботи – відродження національної культури єврейського народу та мови ідиш. Товариство вдавалося до пошуків євреїв, які пережили Голокост, та росіян і українців, котрі рятували євреїв під час окупації. З 1991 р. почала видаватися газета „Шалом” [546, с. 81–82].

На Житомирщині з огляду на статус переважали місцеві, насамперед районні, національно-культурні організації. За ознакою підпорядкованості найбільше було незалежних організацій. Найбільш структурованою етноменшиною в регіоні залишалися поляки, які створили 24 товариства. У 1994 р. в селі Сусли Новоград-Волинського району було зареєстровано незалежне місцеве польське культурно-освітнє товариство. У 1995 р. зареєстровано аж 4 організації – обласне Об'єднання поляків Житомирщини „Полонія”, відділ цієї організації у Довбиші, незалежне місцеве культурно-освітнє товариство у Баранівці та обласне Товариство ветеранів війська польського Житомирщини. У 1996 р. постали три організації – незалежне місцеве житомирське товариство польської молоді, відділ Об'єднання поляків Житомирщини „Полонія” в Любарі та незалежна місцева „Спільнота польська ім. А. Міцкевича” у Новоград-Волинському. У 1997 р. зареєстровано незалежне місцеве Товариство поляків ім. Яна Павла II у смт Довбиш Баранівського району, у 1998 р. – товариство поляків „Відродження” у Ємільчино і товариство польської культури „Єдність” в Городниці Новоград-Волинського району. У 1999 р. зареєстровано місцеве товариство поляків „Відродження” у селі Новий Завод Червоноармійського району, у 2000 р. – районну культурно-освітню спілку поляків ім. В. Реймонта у Володарську-Волинському, незалежне місцеве Польське наукове товариство у Житомирі, незалежне місцеве товариство польської культури ім. Крашевського у Житомирі і товариство вчителів-полоністів як відділення Спілки польських учителів в Україні. У 2001 р. зареєстровано місцеве польське культурно-освітнє товариство в Романові [629, с. 144].

Активно функціонувало Товариство польської культури на Житомирщині (керівник – Ю. Багінський). У контексті реалізації Програми соціально-духовного відродження ромів України на період до 2006 р. активізувалась робота трьох ромських національно-культурних товариств. У 2003 р. в області діяло 29 аматорських колективів, які пропагували культуру меншин, з них 22 – хоріві, 3 – хореографічні, 2 – музичні [716, с. 106].

У 2003 р. на території Рівненщини було зареєстровано 17 громадських організацій меншин, серед яких 6 мали обласний статус, 5 – районний, решта – місцевий. Серед найбільш активних організацій, діяльність яких сприяла інтеграційним процесам та підтриманню міжнаціональної злагоди в регіоні, були Товариство польської культури ім. В.С. Реймонта, Єврейська громада, Російська община, Дубенський осередок „Стромовка” чеського і словацького товариства ім. Яна Коменського, Дубенське товариство польської культури, Товариство польської культури Острозчини, товариство „Білорусь” [716, с. 182]. Помітною культуротворчою роботою займалося Дубенське чеське товариство „Стромовка”. Засноване в 1991 р. під назвою „Дубенське чехословацьке культурно-освітнє товариство імені Яна-Амоса Коменського на Україні „Стромовка” метою діяльності визначило розвиток ідей дружби між народами України та Чехії, історичну пам’ять, громадську активність, повагу до споріднених і далеких етнічних світів, збереження і розвиток фольклору, відродження та утвердження народних традицій, свят, обрядів [231, с. 80]. Аматорські колективи етноменшин Рівненщини часто були учасниками обласного фестивалю національних культур „У родинному колі” (Дубно, 2007), Тижня польської культури на Рівненщині „Горинь є Віслою Волині” – Міжнародного фестивалю культури та традицій країн Західної та Східної Європи (Рівне, 2007), свята з нагоди Міжнародного дня рідної мови (Рівне, 2007–2008), фольклорно-етнографічного свята „Музейні гостини” і Міжнародного молодіжного фестивалю традиційної народної культури „Древлянські джерела” (Рівне, 2007–2008), II-го Всеукраїнського фестивалю єврейської пісні „Чернігівська осінь” (Чернігів, 2007), Міжнародного

фестивалю театрального мистецтва „Кришталевий лев” (Львів, 2007), IV-го Всеукраїнського фестивалю німецької культури „Зоненштраль” (Євпаторія, 2007), Першого міжнародного фольклорного фестивалю (Прага, 2007) та ін. [371].

Ефективність діяльності національно-культурних товариств Рівненщини досить різноманітна, утім, достатньо помітно виділялися провідні напрямки, серед яких – розвиток дружби між народами, збереження національно-культурних надбань та історичної пам’яті, відродження власних традицій в етнокультурному контексті, що знаходить вияв у:

- створенні гуртків із вивчення національних мов (м. Дубно, міський Будинок учнівської молоді – чеське товариство „Стромовка”);

- організації постійних книжкових експозицій „Мальовничий куточок Європи – Чехія”, „Письменники Чехії”, „Література чеською мовою” тощо, що організовувало чеське товариство „Стромовка”;

- святкуванні ювілеїв національних діячів культури (літературний вечір із нагоди 210-річниці від дня народження О. Пушкіна, проведений Російським культурним центром 6 червня 2009 р. у МПК „Текстильник”), державних та релігійних свят (День Конституції Російської Федерації, День злагоди і примирення тощо);

- створенні фольклорних колективів, базованих на національній основі, що є постійними учасниками фестивального руху (хореографічна студія „Арабеск”, дитячі хори „Унісон”, „Аве Марія”, „Фантазія”, дитячі гуртки, ляльковий театр „У волшебного лукоморья”, фотогурток „Дагер”, клуб „Русский самовар” – Російський культурний центр; хорові та хореографічні гуртки, що були учасниками Всеукраїнських фестивалів у Житомирі, Львові, Луцьку та у багатьох польських містах – польське товариство ім. В.С. Реймнта та ін.);

- проведенні численних культурно-мистецьких заходів („Дні німецької (польської) тощо культури”, вечорів російського романсу, „Днів національного кіно” – Земляцтво німців, польські громади тощо);

– організації науково-практичних конференцій, спрямованих на ознайомлення з культурами національних меншин (м. Дубно, Острог; зокрема, щорічна міжнародна конференція „Кондратьєвські читання”, що проводиться Товариством російської культури ім. О. Пушкіна, організована спільно з кафедрою теорії та історії світової літератури РІС КСУ за участю науковців Росії, Польщі, США та внучки О. Кондратьєва – К. Кондратьєвої – Російська Федерація), міжнародна конференція „Єврейському народові” (Дубенська єврейська громада);

– щорічних святкуваннях Масляної („Російський культурний центр”) із широким запрошенням представників інших громад, інших національних свят та соціальних проектів („Волинська маївка”, „Вілія”, „Господарочка” – польські громади);

– щорічних міжнародних фестивалів культури і традицій країн Західної та Східної Європи у рамках Тижнів польської культури тощо (група польських товариств);

– друці різноманітної інформаційної продукції про культурні здобутки національних меншин тощо (усі товариства) [445, с. 234–235].

Протягом досліджуваних років у Чернівецькій області для відродження та розвитку народних звичаїв і традицій національних меншин при клубних та бібліотечних закладах області створено кімнати національного відродження, де проводяться дні румунської культури, тижні польської, молдавсько-румунської літератури, презентації книг, зустрічі з митцями краю, літературні альманахи, літературні читання, літературні вечори, вечорниці, національні свята „Мерцішор”, „Лімба ноастре чя ромине”, „Флоріле далбе”, літературно-мистецькі вечори з вшанування пам’яті М. Емінеску, Р. Ауслендер, П. Целана, А. Хиджеу, І. Друце, національні ігри та розваги, свята народного календаря, народні гуляння, мистецькі акції родинно-побутової культури того чи іншого етносу.

У 2000-і роки традиційним ставало проведення за ініціативи Чернівецького обласного товариства румунської культури ім. М. Емінеску за

підтримки держави різноманітних культурно-мистецьких заходів, зокрема, „Мерцішор”, „Лімба ноастре чя Ромине”, „Флоріле далбе”. Цим товариством здійснювалася підготовка та видання літературно-художніх книг та навчальних методичних матеріалів румунською мовою. У 2008 р. в Чернівцях відбувся обласний дитячий міжнаціональний фольклорний фестиваль „Веселка Буковини”, покликаний виявити творчий потенціал молодого покоління та зберегти традиції національних громад краю, що проходив за сприяння Товариства румунської культури ім. М. Емінеску, інших національно-культурних товариств Буковини, обласної та районної влади. У святі взяли участь 20 дитячих фольклорних колективів усіх видів та жанрів аматорського мистецтва, що представляли різні етнічні громади. Учасники фестивалю – діти віком від 4 до 17 років – продемонстрували самобутню культуру етнічних груп, що населяли край, розмаїття національних костюмів, ужиткового та декоративно-прикладного мистецтва [370].

Орієнтирами у популяризації духовності, творенні національних культурних цінностей можна назвати культурно-мистецькі заходи за участю представників молдовської громади, які проведено в клубних закладах області, а саме: театралізоване свято „Серцю мила й дорога Глибока наша чарівна” (Глибоцький р-н), свято єднання „Щоб цвіли Герцаївські сади, щоб жили гуртом, не поодинці, на землі щасливі буковинці”, вшанування пам’яті М. Емінеску, Г. Асарі у світлиці „Каса маре” (Герцаївський р-н), вшанування буковинського рушника „Обереги на краях рушника” (Сторожинецький, Новоселицький р-н), народне гуляння „Маршинецький дивограй”, літературний вечір „М. Емінеску – співець румунської культури” (Новоселицький р-н), родинні посиденьки „Традиції буковинської родини”, літературно-мистецькі подорожі „Багатонаціональна палітра Буковини” (м. Чернівці). Стало традицією проведення в області широкомасштабних культурно-мистецьких заходів за участі національно-культурних товариств краю за організаційної та фінансової підтримки обласної та районних рад,

райдержадміністрацій: Міжнародного фестивалю національних культур „Букова віть”, обласного міжнаціонального дитячого фольклорного фестивалю „Веселка Буковини”, обласного фольклорно-етнографічного свята „Від Різдва Христового до Йордану”, регіональних фестивалів, в яких беруть участь аматорські колективи різних етнічних груп „Шипинські передзвони” (Кіцманський р-н), „Захарецький гарчик” (Путивльський р-н), „Невичерпні скарби кодрів барвистих” (сmt Глибока), „Калинові обереги” (Важницький р-н), „Мерцішор”, „Від Різдва до Йордану” (Герцаївський, Новоселицький, Сторожинецький район), „Жок” (Новоселицький р-н), фестивалі фольклору „Мерцішор” в Глибочицькому, Новоселицькому, Герцаївському районі та м. Чернівцях, національні свята „Лімба ноастре чя ромине”, „Флоріле далбе” (Новоселицький, Герцаївський р-н). При клубних закладах області працювало 3159 клубних формувань (39522 учасники), з них – 2790 аматорських колективів (31791 учасники), 319 любительських об’єднань та клубів за інтересами (6994 учасники). Найвідоміші молдовські та румунські народні ансамблі танцю „Ізвораш” Глибоцького районного будинку творчості та дозвілля, „Мерцішор” Будинку культури с. Волока Глибоцького р-ну, „Алунелул” Будинку народної творчості та дозвілля с. Горбово Герцаївського р-ну, народні оркестри народної музики „Плаюл Херцей” районного Будинку культури м. Герци, „Мугурел” Будинку творчості та дозвілля с. Опришени Глибоцького району, „Ізвораш” Будинку культури с. Костичани Новоселицького району, народний оркестр народної музики „Валя Прутулуй”, народний аматорський театр „Міоріца” Будинку народної творчості та дозвілля с. Горбово Герцаївського району, народний оркестр народної музики „Трандафір” Будинку культури с. Волока Глибоцького району, народні аматорські фольклорні колективи „Датіна” Будинку культури с. Опришени, „Царанкуца” клубу с. Петричанка Глибоцького району, народний оркестр народної музики „Мерцішор” клубу мікрорайону „Красногорівка” м. Чернівців, фольклорний колектив „Ізвораш” Будинку культури с. Ропча Сторожинецького р-ну, вокальний ансамбль „Бужорій

Волочій” Будинку творчості та дозвілля с. Волока Глибоцького району, які були постійними учасниками міжнародних, всеукраїнських, обласних, районних конкурсів та фестивалів. Щороку найкращі зразки українського, молдовського, румунського, польського, єврейського етносів демонстрували аматорське мистецтво в Польщі, Угорщині, Румунії та Словаччині, зокрема, народний танцювальний колектив „Ізвораш” Глибоцького районного Будинку творчості та дозвілля, народний аматорський фольклорний колектив „Вянечек” Будинку культури с. Н. Петрівці Сторожинецького р-ну, народний аматорський оркестр народних інструментів „Ізвораш” Будинку культури с. Костичан Новоселицького р-ну, дитячий колектив „Гіочел” Будинку культури с. Горбово Герцаївського р-ну. Ансамбль народної музики „Плаї” обласної філармонії під керівництвом заслуженого артиста України Миколи Гакмана неодноразово виступав з концертами в Молдові, Румунії, Німеччині, Франції, містах України та Чернівецькій області [701, с. 164–165].

У 1996 р. в Україні діяло 59 зареєстрованих громадських об’єднань, які репрезентували інтереси поляків. Переважна більшість польських товариств діяла в Хмельницькій, Тернопільській, Івано-Франківській, Львівській, Житомирській областях та Києві. Серед згаданих об’єднань два мали всеукраїнський статус – Спілка поляків в Україні з відділеннями в 12 областях та Києві і Федерація польських організацій в Україні, 47 філій якої були у 16 областях та Києві [205, с. 25].

Особливо цікавою вважаємо історію створення польського товариства. У 1989 р. з ініціативи Ядвіги Кучабінської з’явилася група, до якої входили: Ольга і Ельжбета Фіффар, Антоні Питко, Леопольд Калакайло, Тадеуш Роговський, Ян Дроздович, Ядвіга Кучабінська. Ця група прийняла назву „Обласне товариство польської культури ім. А. Міцкевича”, розробила Статут, організувала збори, які відбулися 24 грудня 1989 року у день святвечора Різдва Христового і в день народження Адама Міцкевича. Тоді ж було ухвалено офіційне рішення про утворення Обласного товариства польської культури ім. А. Міцкевича. На одній із стін довоєнного Польського

дому зберігся у чудовому стані барельєф поета. Це було неабияким козирем у справі морального права до повернення будинку Польського дому Товариству поляків. Проте органи міської влади повідомили полякам, що якщо вони клопотатимуть про повернення бодай найменшої частини Польського дому, вони мусять довести, що є спадкоємцями тих поляків, котрі у 1902 році й купили цей Дім. Поляки, згромаджені у Товаристві, мали копію акта купівлі цього будинку. Після тривалих перемовин з органами обласної влади Товариство було зареєстроване 21 лютого 1990 р. Затверджено його 21 грудня 1992 р. на підставі рішення представника Президента України в Чернівецькій області, з повною назвою „Обласне Чернівецьке товариство польської культури ім. А. Міцкевича” з відділами у Панці, Сторожинці, Нижніх Петрівцях і Старій Красношорі. Поляки Буковини прийняли рішення відродження і розгалуження польської культури [406, с. 55].

Від початку існування Товариства польської культури в Чернівцях (з 1990 р.) відновив свою діяльність відроджений хор „Лютня” з диригентом М. Макловічом. З’явився й танцювальний ансамбль „Полонез” під керівництвом М. Пупченка. При відділі Товариства в Нижніх Петрівцях діяв фольклорний ансамбль „Вянечек” під керівництвом М. Маліцької, тоді як у Теремблечому з 1995 р. діяв фольклорний ансамбль „Долина Серету”, а при гімназії у Чернівцях розпочав свою діяльність дитячий ансамбль „Квіти Буковини”. Діяльність розвивалася передусім завдяки тому, що у 1993 р. у Чернівцях полякам було повернено частину довоєнного Польського Будинку. За активної співпраці з організаціями в Польщі було проведено його ремонт. Польський дім у Панці був відремонтований місцевою колонією за допомогою ксьондзів зі Згромадження Святого Вікентія де Поля і з 1998 р. він слугував місцевим полякам. Ці будинки використовувалися для проведення спільних урочистостей, засідань, навчання польській мові, релігійних зустрічей, культурних заходів, ігор тощо. 2004 р. дім було відремонтовано за фінансової підтримки Товариства „Польська Спільнота” з

Варшави. Своїх зусиль на користь місцевої полонії докладали А. Киселичук, М. Ключик, А. Собко, Ю. Красовський, Й. Красовський, М. Красовський, В. Якимович, М. Назаренко та ін.

На Львівщині при товаристві польської культури діяло два хори – „Місяць” і „Лютня”, вокально-інструментальний ансамбль „Веселий Львів”. Під патронатом товариства працював Польський народний театр Львівського обласного будинку вчителя. У 1990 р. товариство організувало випуск газети „Газета Львовска” польською мовою. У 1995 р. Товариство польської культури Львівщини нараховувало 4 тис. членів. У регіоні проживало 10 тис. етнічних поляків, практично кожен другий був членом Товариства [48, арк. 217].

Продуктивно співпрацювала з національно-культурними товариствами Мелітопольська міська рада Запорізької області. У 2000 р. у місті діяло 15 національно-культурних товариств. За сприяння органу влади у Будинку культури ім. Т.Г. Шевченка безкоштовно надавалося приміщення для репетицій творчих колективів. Створено літературно-поетичну вітальню німецького товариства „Центр зустрічей”, „Синьйорин клуб”. З метою попередження загострення конфліктів у сфері міжнаціональних відносин розглядалися питання соціального і етнокультурного розвитку етносів України, організаційно-матеріального забезпечення діяльності національно-культурних товариств, устанавлювалися мінімальні розміри оплати за оренду державного і комунального майна, безкоштовно надавалися приміщення для проведення національно-культурними товариствами своїх культурно-просвітніх заходів, фінансово підтримувалися їхня статусна діяльність [479, с. 191].

Починаючи з 1991 р. в АР Крим створювалися національно-культурні товариства представниками етносів, що повернулися з депортації; на державному рівні було зареєстровано десятки кримськотатарських об'єднань громадян, у тому числі Кримськотатарський фонд культури, Фонд „Крим”, Ліга кримськотатарських жінок. Діяли також Кримське вірменське

товариство, Кримське республіканське товариство болгар імені П. Хілендарського, Федерація греків Криму, Республіканське товариство німців Криму „Відергебурт” і Земляцтво депортованих німців Криму. Активно діяли національно-культурні товариства росіян. Наприкінці 1990-х років вирізнялися такі об'єднання: „Товариство російської культури”, „Братство слов'ян Криму”, „Русское общество Крыма”, „Союз россиян Крыма”, метою яких було відродження в Криму російської культури та укріплення зв'язків з Росією.

В АР Крим діяльність національно-культурних товариств суттєво впливала на міжетнічні стосунки та віддзеркалювала поліетнічний склад населення. Союз німців Криму сприяв завершенню формування німецької діаспори й створення умов для її життя. До його складу ввійшли німецькі громадські організації: земляцтво депортованих німців Криму, об'єднання німецької молоді краю „Югенд”, сімферопольське міське товариство кримських німців „Відергебурт” і культурний центр „Дойчклуб” [665]. На півострові працювали сімферопольські міські громадські організації „Польський культурно-просвітницький центр ім. Адама Міцкевича в Криму”, „Єврейський дім” [539]. Всеукраїнська громадська організація „Український центр ісламознавства” включала 15 місцевих осередків [470].

АР Крим традиційно ставала місцем проведення культурно-мистецьких акцій, спрямованих на розвиток російської культури. Лише в 2005 р. в рамках Другого відкритого фестивалю національних культур народів Криму „Золота колиска” в салоні мистецтв Ялтинського центру дитячо-юнацької творчості проходили Дні російської культури; у Красноперекопську, Саках, Гвардійському відбувся республіканський фольклорний фестиваль „Російський хоровод”, ініціаторами якого виступили генеральне консульство Росії в Криму та Російський культурний центр; у Російському культурному центрі пройшла виставка „Російська дитяча і навчальна книга”, на якій було представлено продукцію 15 видавництв Росії; експонувалась виставка

„Прекрасні ви, берега Тавриди” кримського художника В. Конєва; проведено презентацію журналу „Літературний дитячий світ” [331].

У Закарпатській області станом на 2008 р. діяло 60 національно-культурних товариств зі статусом обласних, в тому числі 13 – угорської, 17 – ромської, 9 – русинської, 5 – російської, по 4 – словацької та румунської, по 2 – німецької та єврейської і по 1 – польської, вірменської, білоруської, грецької спільноти [341]. Співпраця національно-культурних товариств Закарпаття з органами держави мала характер зустрічей та обговорень актуальних питань подальшого розвитку етнотеншин. Доброю традицією стало проведення щорічних обласних свят і фестивалів національно-культурних меншин Закарпаття за участі офіційних делегацій та мистецьких колективів відповідних зарубіжних країн. Для задоволення потреб етнотеншин, сприяння діяльності їх організацій в Ужгороді відкрито Центр культур національних меншин Закарпаття, який повністю фінансувався за рахунок обласного бюджету. Тут діяла координаційна рада з числа голів національно-культурних товариств. Крім того, діяли центри: німецької культури „Паланок”, ромської культури „Романі Яг”, румунської культури тощо. У 2008 р. в Ужгороді було відкрито Центр словацької культури, а у Пряшеві (Словаччина) – Центр української культури. Щодо культурологічного аспекту, то в області успішно діяли, крім численних художніх колективів, і професійні театри національних спільнот: добре відомі в Україні російський драматичний театр в Мукачевому та угорський у Береговому [553].

У 2000-і роки у Закарпатті стало традицією проведення обласного свята словацької культури і фольклору „Словенска веселіца”. Щоразу воно проходилося в різних районах. У 2005 р. місцями проведення стали с. Яворник Великоберезнянського району. Виступали колективи селища Великий Березний, вокально-хореографічний ансамбль „Словенка” дитячої школи мистецтв селища Середнє Ужгородського району, фольклорний ансамбль танцю із с. Тур’ї Ремети Перечинського району, фольклорний

колектив с. Рудникова Гута із Свалявщини, чоловічий хор молодіжного центру дозвілля мікрорайону Доманинці (Ужгород). Виступив також фольклорний колектив „Розмарія” із Словаччини. Традиційним успіхом серед учасників свята користувалася виставка робіт народних умільців. І що найважливіше – українці і словаки пройнялися барвистим, самобутнім словацьким фольклором, який разом із народною творчістю інших національностей краю є повноцінною і невід’ємною частиною наших вітчизняних духовних надбань [467].

Датою створення першого національно-культурного ромського об’єднання у Закарпатті (Ужгородського міського товариства „Рома”) є 28 травня 1990 р. Причому слід зазначити, що воно було однією з перших подібних організацій краю. Дійову і відчутну допомогу у підготовці та проведенні засновницької конференції міськтовариства „Рома” надала обласна адміністрація. Головою новоствореного ромського товариства було обрано А. Адама. Засновницька конференція першого обласного ромського товариства була скликана 19 травня 1991 р. На ній були присутні 73 делегати від ромських громад обласного центру, Чопа, Мукачівського, Великоберезнянського, Перечинського, Берегівського та інших районів. Учасники конференції ухвалили рішення про створення обласного національно-культурного товариства циган Закарпаття „Рома”, затвердили його Статут, емблему та прапор, обрали правління. Очолили новостворене об’єднання два співголови – Аладар Адам та Йосип Адам. Водночас невдовзі амбіційність деяких лідерів ромських громад, незгоди між ними у виборі пріоритетних напрямків роботи, відсутність одностайності у діях та планах двох співголів почали шкодити діяльності товариства, а інколи і просто паралізували його роботу. Врешті-решт це призвело до того, що частина членів правління „Роми” дійшла думки про створення ще одного ромського об’єднання – культурно-просвітницького товариства „Романі Яг”. 23 травня 1993 р. було проведено установчу конференцію Закарпатського циганського культурно-просвітницького товариства „Романі Яг”. Робота організовувалася

за декількома напрямками, в тому числі: культурно-пропагандистському – виявлення і підтримка ромських талантів, пропаганда та популяризація надбань ромської культури, організація змістовного дозвілля ромів, подолання негативного ставлення до них з боку решти населення краю шляхом публікації у пресі, виступів в інших засобах масової інформації; просвітньому – робота зі створення ромської громадсько-політичної еліти, підготовка найбільш здібних молодих ромів до навчання [623].

Функціонувала розгалужена мережа закладів культури, що сприяла збереженню та розвитку духовної культури і традицій румунської меншини. У населених пунктах Чернівецької області, в яких проживали етнічні румуни, діяло 95 румунських аматорських театрів, театрів-студій, 3 дитячі художні школи, 100 танцювальних колективів, 82 музичні ансамблі. У 2002 р. у с. Біла Церква Рахівського району Закарпатської області було відкрито культурно-просвітницький центр румунської культури. Стало традиційним проведення за ініціативою національно-культурних товариств румунської культури за підтримки держави різноманітних культурно-мистецьких заходів, зокрема, „Мерцішор”, „Лімба ноастре чя ромине”, „Флоріле далбе” [716, с. 311].

У 2005 р. Міжнародний фестиваль німецької культури „Карпатенланд–2005” відбувся в Мукачеві. У ньому взяли участь 20 самодіяльних фольклорних колективів німецької культури з Київської, Харківської, Херсонської, Рівненської, Чернігівської, Житомирської, Запорізької, Донецької, Львівської, Одеської, Закарпатської областей, АР Крим, Німеччини та Австрії [433]. У 1994 р. в Ужгороді було проведено перший обласний фестиваль ромського мистецтва „Циганська ватра”. У подальшому він став традиційним і проводився щороку, збираючи дедалі більше учасників. Під час фестивалів проводилися ще й виставки художників, народних ромських майстрів та умільців. Зокрема, незмінним успіхом користувалися роботи мукачівського художника Й. Балоба, картини котрого експонувалися і на багатьох обласних та зарубіжних виставках. Картини

молодого ромського художника Т. Горвата високо оцінені мистецтвознавцями та шанувальниками живопису [623, с. 10].

Асамблея народів Луганщини як представницький орган об'єднала більшість обласних національно-культурних товариств. У Луганській області проводилися фестивалі національно-етнічних культур „Сузір'я злагоди”, „Міжнаціональна новорічна ялинка” [126]. У 2010 р. у Луганській області діяло 39 національно-культурних товариств, з них 24 мали обласний статус, 14 – міський, 1 – районний [126]. З кожним роком збільшувалась кількість громадських організацій меншин, які співпрацювали з місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Зростала чисельність їх членів, рівень та масштабність культурологічних заходів. Більшість товариств характеризувалась наявністю потенціалу для відродження та збереження самобутньої культури. Переважно їх діяльність здійснювалась за рахунок спонсорської допомоги. Мали місце труднощі, пов'язані з недостатнім фінансуванням заходів. Великих зусиль потребували створення теле-, радіопрограм, підтримка аматорських художніх колективів. Залишалася актуальною проблема забезпечення національно-культурних об'єднань приміщеннями на пільгових засадах. У містах та районах області були забезпечені власними офісними приміщеннями 15 громадських організацій, 14 національно-культурних товариств орендували приміщення на загальних засадах, 7 розташувались в обласному Будинку національних культур, 3 громадські організації національних меншин приміщення взагалі не мали. Представники 21 обласного національно-культурного товариства ввійшли до складу Ради з питань етнонаціональної політики при обласній держадміністрації, яка була створена в 2007 р.

Етнокультура Луганської області мала особливості, зумовлені низкою історичних, географічних, соціально-демографічних чинників. Вона залишалася дуже своєрідною. Це пов'язано з тим, що луганський регіон у своєму географічному та історичному плані був дуже незвичайним. Він являв собою крайню східну прикордонну частину України зі своєю системою

заселення, з чітко вираженими регіональними інтересами та адміністративними межами. Суміжність Луганської області з Росією свідчить про спадкоємність луганських традицій з художніми традиціями й України, і Росії, а географічні, історичні та етнічні особливості Луганщини спричинили існування на її території кількох локальних варіантів культурної спільноти, що по-різному виявлялося в мові, фольклорі, костюмі, обрядовості та народному будівництві. Луганщина залишалася багатою на художні традиції, пам'ятки культури [574, с. 76].

У 1996 р. у Луганській області діяло 12 національно-культурних товариств. При них працювало 49 етнічних колективів і окремих виконавців. Головним чином центрами культурного життя етноменшини були міста Свердловськ, Ровеньки, Краснодон, Марковська, Лутугино [92, арк. 13]. Асамблея народів Луганщини ставила завданням забезпечення всебічного розвитку потреб і інтересів етноменшин в культурній, інформаційній і інших сферах, реалізації державної етнополітики, етнонаціональної інтеграції, зміцнення міжнаціональної злагоди [121, с. 1].

Уже в 1990-і роки на Луганщині діяла низка національно-культурних, національно-просвітницьких, національно-благодійних товариств. На 2000 р. функціонували: обласне товариство любителів польської мови і культури „Варшава” ім. М. Река; обласне культурно-просвітницьке товариство німців „Відергебурт”; обласне товариство греків „Форос”; обласна організація товариства донських козаків; Центр російської культури ім. В.І. Даля; обласне відділення товариства російської культури „Русь”; обласне єврейське товариство; міський єврейський культурний центр „НЭР”; Стаханівське міське товариство польської мови і культури „Краков'янка”; обласний союз поляків „Полонез”. Пріоритетними напрямками їх діяльності були організація знаменних національно-історичних дат і подій, створення національно-танцювальних ансамблів, участь у фестивалях національних культур тощо [127, с. 5].

Створення в 1993 р. національно-культурного товариства „Форос” в Луганській області сприяло активізації заходів зі збереження культурних традицій греків, консолідації їх навколо пам’яті про витoki власної культури. Товариство опікалося налагодженням культурних зв’язків із Грецією. При його підтримці було створено релігійно-духовний і культурний центр при храмі Святого великомученика Дмитра Солунського української православної церкви [128, с. 6].

Союз поляків „Полонез” на Луганщині регулярно організовував фольклорно-етнографічні експедиції, мета яких – пошук старовинних народних пісень, частушок, щедрівок, закличек, обрядів. У 1998 р. було створено оркестр народних інструментів „Чарівні струни”, до якого увійшли професійні музиканти Н. Івушкіна, С. Шишова, О. Шумакова, О. Зозуля, О. Приходенко, А. Синиця [726, с. 41].

На Луганщині велику роботу по популяризації культури євреїв проводили Луганський міський громадський центр „НЭР”, Луганський обласний благодійний фонд „Хесед Нер”, Луганська обласна єврейська община, Луганський фонд відродження єврейського життя. При останньому діяло декілька культурних центрів, театральних студій, шкіл естетичного виховання, дитячий вокально-інструментальний ансамбль „Хохма”, ансамбль Клезмерської музики і дитячий театр естради „Форте маестро”. У 2000 р. було опубліковано збірку „Пісні єврейської душі” (методичні рекомендації народного університету єврейської культури). Автор збірника І. Рибак – керівник обласного клубу „НЭР” [129, с. 4–5].

Отже, протягом досліджуваних років регіональні національно-культурні товариства паралельно зі зміцненням власних внутрішніх організаційних структур набували досвіду вирішення низки культуротворчих завдань: матеріально-технічних, організаційних, кадрових тощо. В Україні практично всі етноси мали форми громадської самоорганізації. Водночас вони мали різний організаційний потенціал, а отже, здатність продуктивно і послідовно задовольняти культурні потреби.

РОЗДІЛ 6

РОЗВИТОК ТРАДІЦІЙНИХ І НОВІТНІХ ФОРМ ЕТНІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ

6.1. Участь представників етноспільнот у професійному культурно-мистецькому житті незалежної держави

Після проголошення незалежності в Україні склались передумови до розвитку професійного культурно-мистецького життя етноменшин, розширювалась його інфраструктура. Активізувалися форми театральної, мистецької та виставкової діяльності. Театральне мистецтво етноменшин, з одного боку, виступало різновидом „чистого”, тобто професійного мистецтва, а з іншого – різновидом самодіяльно-розважального мистецтва, яке непрофесійне, але нерідко високоякісне та артистичне. У театральній діяльності етноменшин склалась низка традицій використання різноманітних жанрів: драми, комедії, трагедії, трагікомедії; постановка п'єс різних авторів; постановка спектаклів різними мовами; використання сценічного досвіду інших народів; благодійні покази спектаклів.

Правову основу міжнародного і, відповідно, двостороннього співробітництва між театрами визначив Закон України „Про театри та театральну діяльність” (2005 р.). У ньому були окреслені основні права театрів та театральних колективів у сфері міжнародного співробітництва, а саме: право брати участь у міжнародному співробітництві на основі багатосторонніх та двосторонніх угод, а також у роботі міжнародних театральних об'єднань та організацій. Законом передбачалися такі форми співробітництва: здійснення обміну театральною інформацією, вивчення міжнародного досвіду організації театральної справи; проведення міжнародних конференцій, конгресів, симпозіумів, організація спільної підготовки театральних працівників [367].

Українська держава регулювала відносини в галузі театру і театральної справи шляхом формування державної політики у цій сфері, створення умов діяльності та розвитку театрів. Основними напрямками були: підтримка новаторських підходів, підвищення вимог до змістовності з метою зростання національно-культурного значення мистецької діяльності та стимулювання театральної галузі до творчого розмаїття; заохочення розвитку театрального мистецтва й активна підтримка кращих зразків професійної творчої діяльності; підтримка та розвиток мережі театрів; інтеграція українських театрів у міжнародний театральний процес; зміцнення матеріально-технічної бази театрів [194, с. 14].

В Україні за добу незалежності розпочала творче життя низка народних професійних і аматорських музичних етнічних колективів. У 2008 р. в Україні діяло близько двох тисяч професійних театральних, музичних і фольклорних колективів. Серед них – Кримськотатарський театр із Сімферополя (АР Крим), Угорський театр ім. Д. Йєша, що у Береговому Закарпатської області, польський народний театр зі Львова, а також циганський музично-драматичний театр „Романс”, розташований у Києві. Створений у 1993 р. „Романс” став першим і єдиним в Україні професійним циганським театром, що працював у жанрах музичної драматургії, класичного романсу і національного фольклору. Його беззмінний керівник – народний артист України І. Крикунов. Театр одержав статус державної установи культури [456].

Етнокультурні інтереси росіян України задовольнялись якнайбільше. З року в рік зростало число культурно-мистецьких акцій, присвячених творчості російських митців, письменників, загалом культурі Росії, що постійно відбувалися у Києві та інших містах і регіонах України.

Наявність в Україні великої кількості українських за підпорядкуванням, але російських за мистецьким спрямуванням драматичних професійних театрів створювала передумови до активізації російсько-українського

культурного співробітництва. Дані театральні колективи одержували всіляку матеріальну підтримку з боку Російської Федерації.

У 1991 р. із 73 професійних театрів Міністерства культури УРСР російських було 16, а з 118 театрів-студій – 94 [40, арк. 69]. Російська культура практично безперешкодно розвивалась в АР Крим. У 2003 р. з чотирьох державних театрів два – Російський академічний драматичний театр ім. Горького і Республіканський ляльковий театр – здійснювали свою роботу російською мовою цілком, два – Державний український музично-драматичний і Державний кримськотатарський музично-драматичний театри – частково [565, с. 68].

У 2010 р. в Україні діяло близько 30 російських професійних театрів, серед них – Національний академічний театр російської драми імені Лесі Українки (Київ); Севастопольський академічний російський драматичний театр імені А.В. Луначарського (Севастополь); Російський драматичний театр Чорноморського флоту імені В.А. Лавреньова (Севастополь); Кримський академічний російський драматичний театр імені Максима Горького (Сімферополь); Дніпропетровський академічний театр російської драми (Дніпропетровськ); Донецький академічний обласний російський драматичний театр (Маріуполь); Донецький обласний російський театр юного глядача (Макіївка); Закарпатський обласний державний російський драматичний театр (Мукачеве); Луганський академічний обласний російський драматичний театр (Луганськ); Миколаївський художній російський драматичний театр (Миколаїв); Одеський академічний російських драматичний театр імені А. Іванова (Одеса); Харківський державний академічний російський драматичний театр імені О.С. Пушкіна (Харків).

У 1990-і роки Луганський академічний обласний російський драматичний театр здійснював постановки на різні теми, хоча переважала морально-побутова проблематика. Ставилося багато російської класики: „Нахлебник” (І. Тургенєв), „Вишневый сад” (А. Чехов). У 2009 р. театр отримав статус академічного [326].

За ініціативи Одеського російського драматичного театру ім. О. Іванова в Одесі щорічно проводилися науково-практичні конференції „Російський театр в Україні” [344].

Протягом 2000-х років Закарпатський російський драматичний театр брав участь у театральних форумах, конкурсах і фестивалях, що проходили в Росії, Угорщині, Білорусі, Словаччині та Румунії. Театр став ініціатором та організатором Міжнародного театального фестивалю етноменшин України „Етно-діа-сфера”, який зібрав у Мукачеві різні театральні колективи. За період його проведення було поставлено близько 90 п'єс, які репрезентували російську, білоруську, татарську, угорську, циганську культури. У репертуарі театру – 25 постановок різного жанру, серед яких класичні твори та сучасна драматургія [322].

Національний академічний театр російської драми імені Лесі Українки славився власними акторськими і режисерськими індивідуальностями. Театр був і залишався театром ансамблю. Тут творили О. Борисов, П. Луспекаєв, К. Лавров, А. Роговцева. Фаворитом п'ятнадцяти театральних сезонів була комедія О. Уайльда „Як важливо бути серйозним” [343]. Театр тісно співпрацював з московським Малим театром. Щорічно колективи здійснювали обмінні гастролі. До України москвичі привозили вистави: „Вовки та вівці”, „Ревізор”, „Таємниці мадридського двору”, „Горе від розуму”. Українські митці ставили в Москві відомі п'єси, до того ж російськомовна специфіка цього театру полегшувала його сприйняття московським глядачем [345].

Окремим проявом театального двостороннього та багатостороннього співробітництва була участь театральних колективів у театральних фестивалях, що проводилися в обох країнах. Найпопулярнішими в Україні були такі фестивалі, як „Зустрічі в Одесі” – щорічний міжнародний фестиваль російських драматичних театрів України та близького зарубіжжя за участю професійних театральних колективів, творчих союзів, діячів

культури та мистецтва, Львівський театральний фестиваль „Золотий лев” та ін. [345].

АР Крим мала досить розгалужену мережу закладів культури етносів. У 2005 р. тут функціонувало чотири державних театри: Кримський академічний російський драматичний театр ім. М. Горького, Український музичний театр, Академічний кримськотатарський музично-драматичний театр і Республіканський ляльковий театр. За рахунок республіканського бюджету здійснено капітальний ремонт Академічного кримськотатарського музично-драматичного театру. Діяло також 10 професійних виконавських художніх колективів, сотні колективів художньої самодіяльності, з-поміж яких більше 120 – кримськотатарські, вірменські, болгарські, німецькі та інші [376, с. 33].

Протягом досліджуваних років вагомим став внесок у розвиток етнонаціонального театального мистецтва кримськотатарського театру. Удосконалювалися творчі підходи до постановки драматургічних творів на сцені театру. Репертуар театру формувався в кількох напрямках: кримськотатарські п'єси, написані на основі найкращих творів кримськотатарських авторів попередніх століть; класичні твори видатних світових драматургів; п'єси на основі творів сучасних кримськотатарських письменників; переклади сучасних тюркомовних п'єс – турецьких, узбецьких, азербайджанських. Мали місце і проблеми в реалізації творчих планів театру, як-от: недосконалість нормативно-правової бази у сфері театального мистецтва; гостра нестача національної драматургії; відсутність виробничих цехів; дефіцит високопрофесійних адміністративних кадрів, що знали театральний маркетинг і менеджмент; неукомплектованість трупи акторами різного віку й амплуа [739, с. 7].

У 1990 р. на сцені Російського театру ім. Максима Горького в Сімферополі відбулася прем'єра драми Ю. Болата „Арзы кьыз” („Дівчина Арзи”) у постановці Кримськотатарського музично-драматичного театру. У 1998 р. театр отримав власне приміщення, а 2002 р. йому надано звання

академічного [410, с. 385]. З 1991 р. директором театру працював Р. Артемов, з 2000 р. театр очолював Б. Білялов. У 2000-і роки на базі театру було сформовано балетну трупу. Поступово театр ставав осередком кримськотатарської культури, вів пошук класичних і національних драматургічних творів, рішення творчих і організаційних проблем, пов'язаних з пошуком індивідуального обличчя театру і його місця в світовому театральному просторі.

Кримськотатарський академічний музично-драматичний театр вів активну гастрольну міжнародну діяльність. Його репертуар викликав інтерес глядачів різних країн. Це підтверджували, зокрема, часті запрошення, участь і перемоги на міжнародних фестивалях: Всесвітній Шекспірівський фестиваль в Единбурзі (Великобританія), „Класика сьогодні” у Дніпродзержинську (Україна), „Туганлик” в Уфі (Башкортостан, Росія), „Чеховські дні в Ялті”, „Тернопільські вечори”, „Боспорські агони” у Керчі, гастролі в Туреччині, Румунії і Швейцарії. У 2000 р. в Башкортостані (Росія) із спектаклем „Макбет” театр переміг в найбільшій кількості номінацій [327]. У 2013 р. театр виступав в Ташкенті (Узбекистан) з оперетою азербайджанського класика І. Гаджібекова „Аршин Мал-Алан” [373].

Починаючи з 2007 р. театр брав участь у Міжнародному фестивалі тюркомовних театрів „Туганлик”. У 2012 р. на сцені Башкортостанського державного академічного театру ім. М. Гафурі театр поставив спектакль „Аслихан” за поемою кримськотатарського поета Е. Шемьї-Заде „Козьяш дівар” („Стіна плачу”) [307]. Театр регулярно гастролював Європою. У 2010 р. у Польщі театр репрезентував низку нових постановок: арії Кавардосси із опери „Тоска” Дж. Пучіні у виконанні С. Меметова, а також Лауретти із опери „Джанні Скіккі” у виконанні Е. Джевдетової. Танцювальні постановки, поставлені балетмейстером театру М. Аблаєвим, здійснювала балетна група: Є. Зейнедінова, А. Мустафаєва, А. Кубедінова, З. Къая, В. Усеїнов, Н. Гафаров, А. Беялов, М. Халілов [311].

За роки існування відродженого кримськотатарського театрального колективу було поставлено понад 50 спектаклів і концертних програм. У репертуарі театру п'єси національної і класичної драматургії: „Арзы кызы” і „Дубарали той” Ю. Болата, „Макбет” В. Шекспіра, „Кармен” П. Меріме, „Бахчисарайський фонтан” О. Пушкіна, „Одруження” М. Гоголя, „Аршин Мал-Алан” У. Гаджибекова, „Лісова пісня” Лесі Українки. У театрі працювали яскраві, талановиті артисти: А. Теміркаяєва, М. Куртмуллаєв, Д. Сеттаров, А. Сейтаблаєв, Л. Усейнова, З. Біллова, Н. Якубова, С. Меметов, Е. Яг'яєв, Е. Белялов, З. Яг'яєва, Д. Аджимамбетова, Л. Омерова, Р. Юнусов, Р. Сейт-Аблаєв та інші. Оркестр очолював Ю. Еннанов, балет – М. Аблаєв, головний художник – Ш. Сейдаметов, режисери – Р. Бекташев і А. Сейтаблаєв; музику для театру писали Д. Кариков, С. Качура [327]. Завдяки корифеям театру І. Бахшину, А. Джемілеву, С. Умерову почалося відродження кримськотатарського театру.

Заснований в 1993 р. Державний професійний циганський театр „Романс” працював в жанрах музичної драматургії, класичного романсу і національного фольклору. Керував колективом І. Крикунов, до цього актор московського театру „Ромен”. Театр неодноразово нагороджувався почесними нагородами та дипломами: орденом Миколи Чудотворця „За примноження добра та миру на землі”, „Золотою медаллю” Міжнародного московського циганського фестивалю „На рубежі століть”, дипломом лауреата фестивалю „Кхаморо” (Чехія), дипломом міжнародного фестивалю „Театр III-го тисячоліття” (Україна), дипломом XXXV Міжнародного фестивалю мистецтв „Криниця” (Польща) та ін. Але найбільша, навіть за назвою, гордість театру – Велика золота медаль, завойована на московському фестивалі „На рубежі століть” у 2000 р. У 2003 р. „Романс” було відзначено статусом державного.

У репертуарі театру були не тільки театралізовані програми, але і музично-драматичні спектаклі: „Циганська муза” за твором української поетеси Ліни Костенко, мюзикл „Цигани” за творами О. Пушкіна і Гарсія

Лорки, „Легенда про скрипку” – вистава в інсценуванні художнього керівника театру, в якій автор з’єднав між собою світ музики великого Паганіні і світ циганської музики через унікальний музичний інструмент – скрипку. Візитівкою театру „Романс” була концертна програма „Та пісня, що любиш ти...”, складена з кращих творів циганського музичного мистецтва.

У 2000 р. театр ініціював проведення міжнародного фестивалю циганського мистецтва „Амала”. За цей час у фестивалі взяло участь більше 100 колективів і виконавців 20 країн: І. Келарова (Чехія), Р. і Р. Лопе (Іспанія), Джаго (Польща), група „Амала” (Словенія), Б. Горват (Україна), ансамбль „Мерцишор” (Молдова). У репертуарі фестивалю були не тільки театралізовані програми, але й музично-драматичні спектаклі [390].

Артисти театру „Романс” набували досвіду роботи в кіно. Протягом 1993–2004 рр. ними було зіграно близько 15 ролей в музичних та телевізійних фільмах: „Циганка Аза”, „Гори димлять”, „Чардаш Монті”, „Назар Стодоля”, „Бухта смерті” та ін. [390]. Театр „Романс” був постійним учасником міжнародних музичних, театральних, етнічних фестивалів: „Чехочинек” (Польща), „Ягори” (Норвегія), „Кхаморо” (Чехія), „На рубежі століть” (Росія), „Мельпомена Таврії” (Україна). Театр здійснював регулярну гастрольну діяльність, удосконалював концертну програму. У 2013 р. в концертній програмі „Та пісня, що любиш ти...”, представленій у Черкасах, колектив виконував пісні: „Хоп-Хоп”, „Марджанджя”, „Купець”, „Очі чорні”, „Табір мій”, „Гітара томиться” [390].

У 2008 р. у Закарпатській області діяли: Закарпатський обласний український музично-драматичний театр в Ужгороді, Закарпатський обласний російський драматичний театр у Мукачеві та Закарпатський обласний угорських драматичний театр у Берегові [341].

У 2009 р. Берегівський угорський національний театр було перейменовано в Закарпатський обласний угорський драматичний театр. Колектив також широко знаний в Угорщині, Польщі, Франції, Росії. Театр розміщено у приміщенні колишнього готелю „Орослав”, де колись зупинявся

відомий угорський поет Ш. Петефі. У 1993 р. сформований колектив театру показав свою першу виставу – „Бал у степу” за твором угорського драматурга Д. Йєша. У 1994 р. труппа представила дебютну роботу „Сон у літню ніч” У. Шекспіра. У подальші роки колектив включив до репертуару вистави „В очікуванні Годо” С. Беккета, „Вбивство у соборі” Т. Еліота. У 2000 р. режисер театру А. Віденський був визнаний режисером року в Україні. Протягом гастрольної діяльності колектив отримав близько 40 призів [453].

До 1940 р. в Україні діяло шість єврейських театрів, відбувалося відродження єврейського театрального мистецтва. З 1988 р. в Києві працював єврейський театр „Мазлтов” як професійний. Він став єдиним єврейським драматичним театром в Україні [38, арк. 84].

Театральне життя єврейської громади Чернігова активізувалося з початком діяльності народного єврейського театру „Шпігл”. Театр почав формуватися в 1990 р. як самодіяльний колектив у Чернігівському обласному палаці дітей та юнацтва під назвою „Агітбригада”. У 1992 р. під керівництвом директора І. Савицької колектив почав проводити фестивалі творчих робіт. У 1997 р. театр вперше виступив на святі єврейської общини Чернігова, а в 1998 р. став общинним театром під назвою „Шпігл”. У 2003 р. колектив отримав почесне звання „народний аматорський”. У репертуарі театру постановки за творами: Є. Шварта „Снігова королева”; М. Гершензона „Гершеле з Гострополля”, Б. Брехта „Дружина – єврейка”; С. Беккета „Театр–1”, „В очікуванні Годо”, „Приходять та йдуть”; О’Генрі „Потомлені жанром”; І. Савицької „Велика фантазія з маленькими ляльками”; І. Савицької, О. Чеван, В. Томленої „Пурімшпиль–99”, „Як це було...”, „Кольцо Соломона”; О. Юр’єва „Маленький погром у станційному буфеті”; Г. Горіна „Хто є хто?”, „...Чума на обидва ваші дома!”; І. Севелла „Моня Цацкес – прапорносець”. Були також здійснені постановки вистав: Е. Успенського „Дива з доставкою додому”; В. Пелевіна „Бройлерний комбінат ім. Луначарського”; С. Козлова „Зеленими хвилями океану”; Є. Шварта

„Голий король”, „Дракон”, „Снігова королева”; С. Моема „Театр”, „Неприборкана”; К. Чапека „Адам-творець”; Л. Жуховицького „Казка про чорні крила”; О. Проїслера „Маленька Баба-Яга”; І. Савицької „Новорічна фантастична подорож, або не забудьте повернутися”; А. Ейкборна „Неймовірний ілюзіон Ерні” та ін. Театр грав вистави російською та українською мовами. Постійний склад театру „Шпігл” складав 30 чоловік. Це насамперед молодь, середній вік якої 25 років, але були і школярі, працюючі та пенсіонери. Систематично проводились заняття з акторської майстерності, хореографії, вокалу, сценічного бою тощо. Яскравістю та майстерністю постановки і виконання вирізнялися хореографічні та пластичні номери до вистав у постановці хореографа театру. А. Вінтовки. За час свого існування театр підготував 20 вихованців, які закінчили навчання у театральних та мистецьких учбових закладах країни, працювали у театрах Києва, Чернігова та близького зарубіжжя: К. Вершилов, А. Косач, О. Галенко, Р. Трифонов, О. Смолко, О. Костирко, В. Миненко – Київський державний театральний інститут ім. Карпенка-Карого; Є. Агафшин, Г. Калюжний, Ю. Нікітин, В. Макарова, А. Гоголева – Ніжинське училище культури; І. Дерейчук – Державна Академія керівних кадрів культури і мистецтв; О. Лаптії, С. Москальчук – Київський інститут культури; І. Вінтовка, Ю. Потапенко – Київське естрадно-циркове училище; С. Носенок – Харківський театральний інститут; О. Лаптії, С. Носенок, О. Щевельов – актори Чернігівського обласного академічного музично-драматичного театру ім. Т.Г. Шевченка; Ю. Нікітін – актор Чернігівського обласного лялькового дитячого театру ім. О. Довженка. Колектив театру неодноразово виступав з гастрольними поїздками в містах України та Білорусі (Київ, Житомир, Ужгород, Мукачеве, Гомель, Ніжин, Прилуки, Славутич, Львів), брав участь у ряді театральних фестивалів. У 2001 р. театр став лауреатом театального фестивалю „Мандруючі зірки” (м. Київ), а в 2002 р. на першому Міжнародному фестивалі єврейського театального мистецтва „Сузір’я Лева” у Львові вистава „Кольцо Соломона” отримала приз у номінації „Краща хореографія”,

а також один з головних призів фестивалю – „Великого Лева”. У 2006 р. постановка „Моня Цацкес – знаменосец” отримала „Великого лева” (Львів) за кращу сценографію та за чоловічу роль першого плану. У 2005 р. виставу „...Чума на обидва ваші доми!” було відзначено дипломом 1 ступеня за „Кращу виставу” на фестивалі „Театральна осінь” (Прилуки).

Зрозуміти різноплановість грецького театрального мистецтва, традиція якого лежала в основі класичного європейського театру, допомагали постановки Українського драматичного театру ім. І. Франка, а також „Медея” Еврипіда у виконанні Севастопольського російського драматичного театру ім. А. Луначарського. З 1996 р. вистава „Медея” була на сцені Херсонського античного театру [380].

Камерно-інструментальний ансамбль „Угорські мелодії” при Закарпатській філармонії залишався єдиним в регіоні професійним колективом, який активно пропагував музику угорських композиторів та самобутній фольклор Закарпаття. Колектив виконував твори Ф. Шуберта, Б. Бартока, Й. Брамса, З. Кодая, Є. Гуско, закарпатських корифеїв Д. Задора, І. Мартона, Й. Базела. Незмінною популярністю у слухачів користувалися арії з оперет Ф. Легара та І. Кальмана у виконанні солістів ансамблю. Багатий репертуар та висока виконавська майстерність дозволяли йому з успіхом гастролювати далеко за межами краю, брати участь у всеукраїнських та міжнародних фестивалях. Керував ансамблем А. Стефко, солістами були О. Гайдук (орган), К. Лабик (меццо-сопрано), О. Нодь (сопрано), Д. Гавата (віолончель) [308].

Народний вокально-хореографічний ансамбль „Словенка” був створений у 1992 р. на базі Середнянської дитячої школи мистецтв Ужгородського району Закарпатської області. Художнім керівником колективу був викладач вокально-хорового відділу Середнянської ДШМ С. Симочко. Репертуар „Словенки” складався з вокально-хореографічних композицій на словацькому фольклорному матеріалі, словацьких народних танців, закарпатських народних пісень, духовних творів для жіночого хору.

Твори, які використовувалися під час формування репертуару, переважно побутували у місцевості Земплін (Східна Словаччина), в Ужгородському районі, де компактно проживали словаки (в т.ч. і в Середньому). Використовувалися як обробки місцевих композиторів, так і твори, зібрані під час польових експедицій та оброблені керівниками „Словенки”. У різний час із колективом працювали (на запрошення) хореограф Й. Буріч (Братислава, Словаччина), заслужені працівники культури І. Пастеляк та М. Шютєв (Ужгород), які створили вокально-хореографічні композиції „Міслі, мілій, міслі” (Й. Буріч), „Танец рада мам” (І. Пастеляк), „А я така чарна” (М. Шютєв) та ін. „Словенка” активно співпрацювала з обласною культурно-освітньою організацією „Матица Словенска” на Закарпатті (голова – Й. Гайніш). З 1999 р. щорічно у травні проводився обласний конкурс словацької народної пісні „Золотий соловей”. Метою його проведення було збереження словацьких народних традицій, узагальнення і вивчення передового досвіду роботи із словацьким пісенним фольклором. Ансамбль „Словенка” брав участь у культурній програмі Міжнародного фестивалю „Народне багатство Словаків” (1996), Міжнародних фестивалів словацької молоді (Мартін, Словаччина, 1995, 1998, 2001 та Високі Татри, Словаччина, 2007 р.), Днів закордонних словаків (1997, 1999, 2000 рр.), Підполянського фестивалю (Детва, 2002, 2003, 2004, 2006 рр., Словаччина), „Другі дзвони Маковицької струни” (Пряшів, Словаччина, 2005), „Земплінські фольклорні слаvnості” (Міхаловце, Словаччина, 2005), де представляв творчість словаків України. „Словенка” – учасник творчих звітів Закарпатської області у національному палаці „Україна” (1999, 2001, 2004 рр.), творчого звіту Закарпатської області у приміщенні Закарпатського обласного музично-драматичного театру (грудень 2009 р.), культурно-мистецької акції „Київ Золотоверхий єднає” (2002 р.), фестивалів „Всі ми діти твої, Україно!” (1998, 2001, 2003 рр., Київ). У березні 2002 р. ансамбль „Словенка” став лауреатом 1-ї премії всеукраїнського фестивалю-конкурсу „Українська родина–2002” (Київ), того ж року відзначив своє 10-річчя. У грудні 2005 р. колектив

отримав відзнаку Міністерства культури і туризму України у номінації „Кращий аматорський колектив художньої самодіяльності національних меншин України” та отримав Диплом всеукраїнського свята „Сузір'я дружби”. Керівник „Словенки” С. Симочко нагороджена Подякою Кабінету Міністрів України та Почесною Грамотою Міністерства культури України [334].

Ансамбль „Словенка” постійно був учасником Міжнародного фестивалю „Под Полянов” у Словаччині. У 2010 р. колектив представляв вокально-хореографічну композицію, до якої увійшли „Ей дала сом сі чізмі плацать” (пост. О. Хижун) та „Жала траву” (пост. Я. Шевчіка) [321].

З 1990 р. в Криму почав діяти професійний кримськотатарський фольклорний ансамбль „Крим”. У 1992 р. він став лауреатом Міжнародного фольклорного фестивалю, що проходив у м. Бурса (Туреччина) [16, арк. 65].

„Хайтарма” – державний кримськотатарський ансамбль народного танцю, найстарший кримськотатарських художній колектив. Після розпаду СРСР і початку повернення кримських татар на історичну батьківщину „Хайтарма” повернулася до Криму з великою творчою спадщиною, творчим професійним колективом [420]. У 1992 р. ансамбль було переведено у Кримську державну філармонію, а з 1993 р. „Хайтарма” працювала в Європейському відділенні Кримської філармонії. Ансамбль багато гастролював, був лауреатом міжнародних фестивалів „Мертішер” (Кишинів), майстрів мистецтв „Ізмір” (Туреччина), „Кримські зорі”, „Чумацький шлях”, „Пісні моря”, „Пісні сонячного Криму”, „Східний базар”, „Солхат”, неодноразово брав участь у концертах майстрів мистецтв Криму в Києві. Ансамбль нагороджений Почесною грамотою Президії Верховної Ради АРК. Художнім керівником ансамблю працювала народна артистка Таджикистану, заслужена артистка України Р. Баккал-Тарсинова. Диригент ансамблю – заслужений артист України, заслужений працівник культури Узбекистану Р. Аширов. У колективі 50 артистів – танцювальний і музикальний колективи, вокалісти. Провідні артисти ансамблю – артистка балету,

заслужена артистка України М. Халілова, заслужені артисти АРК Р. Алієв (труба) і Р. Абільтаром (вокал). У цьому колективі працювали талановиті виконавці – С. і Е. Бейтулла, Я. Джемільєв, Р. Алієв, А. Джієн, С. Аппазов, Е. Емір-Алі, Ф. Меметов. Молоде покоління, яке продовжує традиції своїх попередників, – вокалісти А. Амет-Мустафа, Л. Фруз Абібуплаєва та ін. [383]. Репертуарний діапазон ансамблю широкий: фольклорні твори, хореографічні композиції, сюїти, сольні виконання, інструментальні й танцювальні номери.

В Україні створювалися умови для розвитку виставкового життя митців – представників етноменшин. У 2004 р. у Києві на столичній галереї „Гончарі” на Андріївському узвозі відбулася виставка кримськотатарських художників „Чатир-Даг”. Більшість представлених робіт належали татарину М. Чурлу та його учням – керамісту Р. Скибіну, гончареві А. Сеїт-Ахметову, карбувальнику А. Галімову, килимарям Н. Решетовій, Ш. Баймамбетовій і С. Сюповій [678].

Експонували свої твори художники-вірмени. У 2004 р. така експозиція відбулась у столичній галереї „Неф”. Тут експонувалися роботи живописців Я. Антонової, М. Косенко, С.-А. Мадяр, В. Гегамяна, Б. Єлізарова, Л. Маркосян, скульптора С. Тиграняна, художника-оформлювача О. Новикова [499].

Під егідою Асоціації болгарських національно-культурних товариств та організацій України проводились виставки болгарських художників. У 1994 р. на виставці в Одесі 37 художників репрезентували 156 робіт. У 2005 р. у Києво-Печерській лаврі (Київ) виставлялися роботи 30 болгарських художників. Серед відомих художників були І. Шишман, О. Кара, П. Баламаджі, П. Колоколов, І. Златов, Т. Лиманова-Голінська, Л. Пуханова, А. Рустамов, А. Константинова та ін. [387].

У 2008 р. у рамках форуму інтелігенції угорців у діаспорі пройшла виставка закарпатських угорських художників Л. Мадяра, Я. Реті, І. Молнара.

Особливе місце в пісенному мистецтві греків України належало творчості Т. Каці. На початку творчої кар'єри співачка виступала як самодіяльний виконавець у фольклорному колективі „Сартанські самоцвіти”, а згодом розпочала сольну діяльність [380].

Починаючи з 1995 р. щорічно у Виноградівському районі Закарпаття проходив обласний конкурс угорської пісні „Перейшов би я Тису”, в якому брали участь учні навчальних закладів Закарпаття та Угорщини. Цей конкурс присвячувався пам'яті угорського композитора Бели Бартока і проводився в день його народження – 26 березня.

Російські поети і прозаїки засвідчували свою яскраву індивідуальність. В їх числі: А. Потапова – член спілки письменників України, голова „Русского собрания”, президент клубу ЛКК (пише лірику, прозу, вірші і казки для дітей); Л. Вишеславський – старійшина російської поезії на Україні, автор „Звездных сонетов”, відомих у багатьох країнах світу, володар ряду літературних премій; Є. Ольшанська – автор книг віршів „Диалог”, „Причастность”, ряду публікацій про А. Ахматову, очолювала Київський клуб „Родник”; В. Артюх – поет і критик, автор п'яти поетичних збірників, член спілок російських, українських і білоруських письменників, засновник і редактор альманаху, а потім журналу „Владимирская, 57”; Ю. Востров – поет, бард, учасник альманаху „Семьсот строк”. Своєю щирістю, ліричністю вражали вірші поетів Л. Давиденка, О. Данилової, І. Івченко, О. Зуєвої, С. Іванової. Д. Корсунь – автор циклу пісень про Київський Поділ, І. Кирпонос присвятила вірші пам'яті О. Вертинського і М. Булгакова. Літературний критик І. Каплієнко вивчала роль жінки в літературі, опублікувала статті про творчість Лесі Українки, Ольги Кобилянської, Катерини Дашкової [590, с. 100].

Таким чином, узагальнюючи вищенаведене, можемо зробити висновок, що в Україні протягом досліджуваних років розширювався етнічний компонент у професійному культурно-мистецькому житті. Державою були

вироблені дієві механізми забезпечення функціонування творчих колективів театрів, ансамблів тощо.

6.2. Особливості самодіяльних форм етнічної творчості

В Україні внаслідок підтримки держави та діяльності національно-культурних товариств активно відроджувалися самодіяльні форми етнічної творчості. На 1993 р., за даними Міністерства культури України, в Україні вже діяло близько 630 колективів і гуртків художньої самодіяльності [16, арк. 218]. У 1998 р. в Україні діяло близько 1150 колективів художньої самодіяльності, музичних та фольклорних колективів, створених при національно-культурних товариствах, зокрема, 107 театрів, 292 хорових колективів, 277 танцювальних ансамблів, 233 музичних ансамблів [96, арк. 3].

У 2008 р. в Україні загальна кількість аматорських театрів, театрів-студій, театральних груп етноменшин становила 393, аматорських хорових колективів – 910 [439, с. 123]. У 2010 р. культурно-мистецькі потреби етноменшин задовольняли 2700 аматорських театральних, музичних і фольклорних колективів [324].

У 2000-і рр. функціонувала розгалужена мережа закладів культури, що сприяли збереженню і розвитку духовної культури і традицій румунської національної меншини. У населених пунктах Чернівецької області, в яких проживали етнічні румуни, діяло 95 румунських аматорських театрів, театрів, дитячих художніх шкіл, 100 танцювальних колективів, 82 музичних ансамблів [603].

У 2009 р. в Україні функціонувала розгалужена мережа закладів культури, метою яких було сприяння збереженню та розвитку історії й традицій румунської меншини. Зокрема, діяло 63 будинки культури, 6 мистецьких шкіл [374].

Національно-культурні товариства чимало уваги приділяли питанню організації і проведення культурно-мистецьких заходів у освітніх установах. У рамках Угоди про співробітництво між Чернівецькою областю та Шльонським воєводством Республіки Польща було передбачено проведення обміну делегаціями школярів та студентів, передовим педагогічним досвідом із загальноосвітніми навчальними закладами Республіки Польща. Спільно з обласним Товариством польської культури ім. А. Міцкевича учні гімназії № 3 Чернівців готували і проводили спільні заходи, присвячені вшануванню визначних особистостей польської культури. Традиції, звичаї, фольклор польського народу вивчались у рамках проведення районних та обласних турів Всеукраїнського фестивалю дитячої та юнацької творчості „Чисті роси”, Всеукраїнського фестивалю хорового мистецтва „Співає юність України”. У 2010 р. у Заставнівській гімназії побувала делегація з Лідзбарського повіту Польщі, що представляла лицей м. Орнета. До її складу увійшли заступник директора лицейом, 20 старшокласників, вчителі фізики, англійської, російської мов. Між сторонами було підписано угоду обміну учнівськими делегаціями з метою ознайомлення з історією, культурою та традиціями українського і польського народів. Зразковий ансамбль пісні і танцю „Червона калина” Чуньківського НВК Заставнівського району у складі 16 учнів, 8 учасників оркестрової і хорової груп та 3 супроводжуючі взяли участь у XXI Міжнародному фольклорному фестивалі „Буковинські зустрічі”, який відбувався у містах Ястров’є та Піла Республіки Польща. У ході поїздки делегація учнів та вчителів мали змогу обмінятися досвідом роботи, ознайомитися з системою освіти обох сторін, а також з пам’ятками історії та культури Польщі [701, с. 162–163].

Одним із вагомих проявів мистецького життя етноменшин було проведення престижних конкурсів, фестивалів. Зростала також їх мистецька вартість, частішими ставали відкриття нових імен, обдарованої, талановитої молоді. Відзначення національних свят виховувало почуття причетності до

важливих подій, що відбувалися на прабатьківщинах, формували етнічну свідомість [508, с. 82].

Важливою подією у функціонуванні народної культури етноменшин України були регіональні фестивалі народної творчості. Фестивальний рух сприяв ознайомленню з культурою сусідніх держав.

Етнічне театральне мистецтво Одеси репрезентувалося самодіяльними або ж напівпрофесійними театральними студіями. Тут працювала молодіжна студія „Лейцонім” (керівник С. Імас), театр „Гевел геволім” (керівник В. Бассель), музичний театр „Мігдаль Ор” (керівник К. Верховська), дитячий театр „Анавім” (керівник Р. Ушакова) [763, с. 12]. Мистецтво етноменшин виступало цементуючою основою для розвитку відповідного культурного простору. І навпаки, еволюція і трансформація етнічної культури яскраво розкривалися в явищах мистецтва [514, с. 27].

Музичне мистецтво традиційно мало величезний ідентифікаційний потенціал. Воно втілювало динаміку людських почуттів, здатність творчого осмислення дійсності від емоційного сприймання до широких філософських узагальнень. У творах етнічного музичного мистецтва передусім розкривалися характери, почуття, погляди людей і через них – суть громадського життя тієї або іншої історичної епохи та етнічної групи [514, с. 27].

Театри етноменшин відігравали низку функцій: пізнавально-естетичну, виховну, соціально-організаційну, утилітарну. Ступінь вираженості функцій на різних етапах розвитку культури залежав від рівня демократизму соціальної системи, політичного режиму, а також ступеня зрілості цих видів мистецтва. На змістовне наповнення функцій накладали відбиток національні традиції і звичаї.

Клубні заклади виступали ініціаторами заходів, які ставали неоціненним багатством культури всіх етносів. У 2008 р. клуби Чернівецької області співпрацювали з національно-культурологічними товариствами. Працівники клубних закладів провели II Обласний міжнаціональний дитячий

фольклорний фестиваль „Веселка Буковини” в Чернівцях, традиційні фестивалі румунського фольклору „Мерцішор” в Глибоцькому, Новоселицькому, Герцаївському районах та Чернівцях, національні свята „Лімба ноастре чар омине”, „Флоріле далбе”, літературно-мистецькі вечори на вшанування пам’яті Г. Асакі, М. Емінеску, Р. Ауслендер, П. Целана, А. Хиджеу, І. Друце, національні ігри та розваги, свята народного календаря, народні гуляння, мистецькі акції родинно-побутової культури того чи іншого етносу. При клубах області працювало 3161 клубних формувань (39780 учасників), з них 2776 аматорських колективів, 331 любительських об’єднань та клубів за інтересами. Найбільш відомими були: румунські – народні ансамблі танцю „Ізвораш” Глибоцького Районного будинку творчості та дозвілля, „Мерцішор” Будинку культури с. Волока Глибоцького району, „Алунелул” Будинку народної творчості та дозвілля с. Горбово Герцаївського району, „Плаю Херцей” районного Будинку культури м. Герци, „Валя Прутулуй”, народний аматорський театр „Міоріца” Будинку народної творчості та дозвілля с. Горбово Герцаївського району, „Трандафір” Будинку культури с. Волока, народний аматорський фольклорний колектив „Даті на” Будинку культури с. Опришени Глибоцького району, „Мерцішор” клубу мікрорайону „Красногорівка” м. Чернівці, фольклорний колектив „Ізвораш” Будинку культури с. Ропча Сторожинецького району; польські колективи – народний аматорський фольклорний колектив „В’янечек” Будинку культури с. Нижні Петрівці, фольклорний аматорський колектив „Долинянка” Будинку культури с. Волиняни Сторожинецького району [378].

У 2000-і роки з 486 клубних закладів Закарпатської області 94 розташувалися у місцях компактного проживання етноменшин, у тому числі 76 обслуговували угорців, 3 – румунів, 11 – словаків, 4 – німців. При них діяло 430 колективів художньої самодіяльності (5640 учасників) [716, с. 118]. У 2005 р. в місцях компактного проживання угорців діяло 115 клубів і будинків культури. Культурне обслуговування населених пунктів з компактним проживанням румунів здійснювали сім клубних установ, при

яких працювало 32 колективи художньої самодіяльності (понад 1100 учасників), дві музичні школи (с. Діброва, смт Солотвина) [376, с. 33]. У 2008 р. у області при клубах діяло 455 колективів художньої самодіяльності, з яких 20 мали звання народних і зразкових [341]. У 2001 р. у клубних закладах Закарпаття працювали 123 бібліотеки [568, с. 29].

У Донецькій області функціонував один центр культури етнорешин – Стельський Будинок грецької культури Старобешівського району, який фінансувався з районного бюджету.

У 2000-і роки в селах Одещини діяло 95 будинків культури. Підтримувалася діяльність понад 500 фольклорних колективів, які були постійними учасниками обласних акцій, фестивалів, конкурсів і свят, що відбувалися в Україні та за її межами. Серед них: народний ансамбль пісні і танцю „Ізвор”, народний ансамбль пісні „Болгарські серця”, народний ансамбль танцю „Росна квітка”, народний фольклорний ансамбль „Родолубіє”, народний ансамбль пісні і танцю „Каджина” (Болградський район); народний дитячий оркестр болгарських інструментів „Хоро”, народний ансамбль танцю „Камчик”, фольклорний вокальний ансамбль „Янка”, народний молдовський ансамбль пісні і танцю „Мерцішор” (Саратський район); народний ансамбль пісні і танцю „Дулакчія”, оркестр болгарської музики „Хоро-Бургуджи”, народний фольклорно-етнографічний ансамбль „Гердан”, фольклорний російський ансамбль „Сударушка” (Арцизький район); народний ансамбль пісні і танцю „Ясна зора”, народний вокальний ансамбль „Котлабухські голоси”, народний ансамбль танцю „Райдуга”, вокальний ансамбль „Българка”, фольклорний ансамбль „Возраждане”, народний ансамбль молдовського танцю „Тинерець”, ансамбль молдовської народної музики „Флуєраш”, російські народні вокальні ансамблі „Журавушка” та „Сударушка” (Ізмаїльський район); дитячий фольклорний ансамбль „Ізворче”, ансамбль пісні і танцю „Българка”, ансамбль танцю „Плясковіца” (Тарутинський район); молдовський фольклорний колектив с. Борисівна, народний хор районного

будинку культури, зразковий духовий оркестр с. Білолісся (Татарбунарський район); народний ансамбль танцю „Бессарабський сувенір”, дитячий зразковий ансамбль танцю „Райдуга”, ансамбль народної музики „Бессарабія”, народний жіночий вокальний ансамбль „Берегиня” (Білгород-Дністровський район); народний ансамбль молдовських народних інструментів „Ізвораш”, народний ансамбль танцю „Опінкуца”, народний духовний оркестр районного будинку культури (Ренійський район); народний ансамбль російської пісні „Мирновчанка”, народний сімейний ансамбль молдовської пісні М. Лупана (Кілійський район). При клубних закладах області організовані аматорські об’єднання та клуби за інтересами етнічної спрямованості, оформлені фольклорно-етнографічні кімнати (молдовські каса-маре, російські світлиці, болгарські кишти тощо) [716, с. 172–173].

Відроджувалася традиційна культура євреїв Луганщини, в тому числі завдяки відзначенню таких свят, як Шабат, Песах, Рош-а-шана. Частина цих свят була пов’язана з безпосередніми історичними подіями, інші мали релігійні корені.

Асоціація болгарських товариств і організацій України приділяла велику увагу відзначенню національних і народних свят Болгарії і України, знаменних і пам’ятних дат. Болгари України щороку святкували такі дні та знакові події: День визволення Болгарії (3 березня); День слов’янської писемності (24 травня); День народного будителя (1 листопада); Коледа (6 січня); Сурва (14 січня); Трифон Зарезан (14 лютого); баба Марта (1 березня).

При більшості грецьких національно-культурних товариств були організовані вокальні, інструментальні та хореографічні колективи. При Федерації греків АР Крим діяли вокально-інструментальні колективи „Прометей” і „Орфей”. Багато колективів мало Приазов’я. Найбільш відомі серед них – „Сартанські самоцвіти” і „Пірнешу астру”. У 1995 р. в Києві було створено дитячий ансамбль грецького танцю „Зорбас”. У 1998 р. на базі

колективу постала національна благодійна громадська організація „Грецький культурно-просвітній центр „Зорбас”, при якому, крім танцювального та хорового колективу, працювала грецька вітальня з відеозалом та бібліотекою [145, с. 113].

Народне хореографічне мистецтво греків Приазов'я стало одним з найяскравіших проявів етнічної творчості, яка увібрала в себе не лише етнічну уяву, а й значною мірою культуру різних народів та епох. Етнос зберіг певну частину народних танців. Практично усі грецькі свята й особливо сімейні обряди і звичаї за традицією супроводжувалися музикою. Найпопулярнішим танцем у грецьких селах Приазов'я залишалася „Хайтарма” – один з різновидів кримськотатарської „Къайтарми”. Молоді греки залюбки виконували веселий танець „Бувданка”, „Бувдан-аваси” [610, с. 99–100]. „Сартанські самоцвіти” – грецький фольклорний ансамбль пісні і танцю, провідний художній колектив Приазов'я та України. З середини 1990-х років після приходу нового керівництва – Л. Мігутіної наступив новий розквіт колективу. Ансамбль став лауреатом Всесоюзних фестивалів народної творчості, дипломантом 1-го Всесоюзного фестивалю культури та мистецтв греків СРСР. У 2002 р. він став дипломантом Міжнародного академічного рейтингу „Золота фортуна”. Колектив складався з вокальної, хореографічної та інструментальної груп. В репертуарі ансамблю старовинні мелодії, народні пісні і танці, твори румейських поетів та музикантів. Виконувалися танці, що входили до спадщини еллінів Понту та Греції [315]. Фестиваль грецької культури „Мега йорти” здобув ім'я, символіку, традиції. Незмінним символом фестивалю від самого першого свята був Аполлон на колісниці. Девізом фестивалю обрано: „Ола кала ки панда кала!” („Все буде добре і завжди буде добре”) [238, с. 29].

Поляки України почали активно заявляти про себе, відроджуючи фольклорні жанри. Більш динамічно ці процеси відбувалися в місцях компактного проживання поляків. Незважаючи на репресії 1930-х років, депортацію, ліквідацію національних районів та округів, ліквідацію

національних шкіл, закриття та руйнацію костьолів, втрату мовних осередків та культурних центрів, фольклор залишався останнім проявом їх національної самосвідомості. У пісенному репертуарі поляків України одне з найважливіших місць посідали лірико-епічні традиції. Дослідження, проведені у 1990-х роках на Житомирщині, показали, що частка епічних творів у записаному репертуарі поступово зменшувалася. Епічні твори не були типовими для того чи іншого етнічного середовища, а збереглися в пам'яті лише окремих виконавців, як правило, найстарших за віком. При цьому кожний з них, як, наприклад, Катерина Лошак чи Марія Берко з села Пулемець Любомльського району на Волині, вирізнялися як своєрідністю виконання, так і музичною обдарованістю. Саме на пограниччі польська епічна традиція побутувала в українському мовному середовищі, оскільки в селі Пулемець серед населення переважали українці. Але виконуючи той чи інший твір польського фольклору, виконавці підкреслювали, що пам'ятали їх ще з довоєнних часів, „за Польщі”, коли цей твір був більш поширеним у даному регіоні [602, с. 9]. Добре збереглися, наприклад, військові, давні історичні пісні та пісні польських легіонерів. Найбільш популярна військова пісня „Pan Dębowski”. Вона побутувала, користуючись сталою популярністю, в кожному селі, де жили поляки. Подекуди вона функціонувала в різних варіантах, змінювалися імена героїнь, зустрічалися контамінації з іншими текстами, найчастіше з ліричними. Старші люди пам'ятали також твори літературного походження, переважно польські патріотичні пісні („Jeszcze Polska”, „Z dymem rożarów”, „Za Nieman, za Nieman...”). На Житомирщині, Вінниччині та Волині фольклористи ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України записали більше 20 старовинних балад, зокрема „We wsi Malinowce”, „Stoi Turek z swoim wojskiem”, „U niedzielę rano”. Слід зазначити, що в польських баладах теж зустрічався мотив „отруєння”, подібно до української балади „Ой не ходи, Грицю”, поширеної у східній частині Польщі. Відчуття власної ізоляції, відірваності від метрополії позначалося на традиціях і побуті польської спільноти. Для поляків України Варшава ще не так давно була

далеким символом їх національної самосвідомості. Тому не випадково великою популярністю користувалася в Україні балада „U Warszawie na ulicy...”. Жителі села Федорівка Новоград-Волинського району на Житомирщині до традиційного змісту пісні додали новий:

U Warszawie na ulicy
 Hej, hej! U Warszawie na ulicy
 Pijut piwo pułkownicy (2)
 Pijut piwo, naliwajut,
 Hej, hej! Pijut piwo, naliwajut,
 Soboju Kasiu podmowlajut (2)
 „Siadaj, Kasiu, na kolano,
 Hej, hej! Siadaj, Kasiu, na kolano,
 Pojedziemy w Polsce naszą (2)” [602, с. 10–11].

Велику роль у збереженні народних традицій у культурному житті поляків відігравала специфіка їх родинного життя, де завдяки тісним зв'язкам між представниками декількох поколінь консервувалися як фольклорні твори, так і звичаї, обряди, традиції одягу та харчування, зберігалися зразки народно-декоративного та прикладного мистецтва. У більшості родин всі її представники, як старші, так і молодші, дотримувалися релігійних звичаїв, свята зберігали релігійні атрибути. Замкнутий характер родинного життя впливав на плекання родинної традиції і став тим гарантом консервації як епічної творчості, так і всього переказу в родинному спілкуванні. Важливе місце в польській епічній традиції в Україні належало усному переказу, який став віддзеркаленням трагічної долі польської меншини. Досі не опубліковано дані про кількість поляків, які померли разом з українцями під час страшного голоду 1933 р. Але усні перекази про ті страшні часи побутували на Житомирщині.

Не залишились без уваги і події Другої світової війни, які внесли свою тематику в епічні традиції. Зокрема, поширеними на Житомирщині були перекази про відправлення молодих дівчат на примусові роботи до

Німеччини. В пам'яті учительки польської мови з Любара на Житомирщині Я. Павлюк збереглися пісні. Це здебільшого військові пісні з „антибільшовицькими мотивами” („Stoją, stoją żołnierzyki na placu...”) з репертуару польських легіонерів, а також твори українською, словацькою, німецькою, угорською мовами. Я. Павлюк була відомою як поетеса, що писала вірші польською мовою, автор кількох збірок. Вона активно виступала на фольклорних фестивалях у Житомирі і поетичних конкурсах [602, с. 14].

Саме на Житомирщині почав відроджуватися польський самодіяльний рух, виникали і множилися численні самодіяльні фольклорні колективи. Це було пов'язано з утворенням на місцях осередків польських культурно-освітніх товариств, з організацією та проведенням саме в Житомирі фестивалів „Веселка Полісся” (1993, 1994, 1995 рр.) Фестивалі „Веселка Полісся” не можна назвати суто фольклорними, оскільки творчі колективи і виконавці представляли традиції не тільки народного, але і професійного музичного мистецтва, зокрема, твори сучасних польських композиторів. Рамки фестивалів розширювалися далеко за межі Полісся. Постійними гостями та учасниками „Веселки Полісся” стали київські дитячі колективи „Яскулки” (керівник В. Радік) та „Перв'оснек” (керівник Б. Краснопольський), а також луганський ансамбль „Забавки” – лауреат одного з фестивалів. У святі брали участь чимало колективів з Житомира, зокрема, відомий уже за межами України ансамбль „Поліські соколи” (керівник П. Антоневський). Усі вони відрізнялися не тільки своїм спрямуванням, хоча іноді один колектив виконував одночасно і твори професійних композиторів, і народні пісні. Деякі з них намагалися знайти свій стиль, орієнтуючись на сучасне мистецтво, наприклад, ансамбль „Одаліски”. Деякі колективи готували програми, відтворюючи специфіку або традиції окремих регіонів Польщі, орієнтуючись передусім на матеріали фольклору, що побутували в Польщі або були опубліковані в пісенниках. Тому репертуар фестивалю відбивав в основному тенденції привнесення в

Україну фольклору і мистецтва з Польщі. Відрізнялися саме ті самодіяльні колективи, які популяризували місцеві традиції, чи то твори місцевих композиторів польського походження, чи народні пісні, які побутували в їхніх селах. Відзначення ансамблю з села Сичівка Малинського району Житомирської області на другому та третьому фестивалях змінило орієнтацію багатьох ансамблів, які на третьому фестивалі „Веселка Полісся” (1995 р.) здебільшого представляли місцеві народні традиції. Третій фестиваль став своєрідним стилізованим віддзеркаленням сучасних традицій Полісся, зрізом його культури [600, с. 123–124].

Польській народній пісенності властива самобутність, специфічні етнічні риси: характерні молодіжні звороти, особлива гострота ритміки, оригінальна система акцентування. Поляки України користувалися кількома жанрами польської народної пісні. Серед них переважали балади, танцювальні та жартівливі пісні, народна лірика і романси, а також весільні, дитячі та інші пісні. Простотою і ширістю відзначалася дитяча пісенька „Laz kotyk na płotyk”. Трійковий ритм, прості мажорні інтонації мовного типу, лаконічний текст наближають її до рівня сприйняття дитини. Ця пісня часто виконувалася як дітьми, так і дорослими для дітей. Вона мала паралелі в дитячому фольклорі маленьких українців. Виконувалися весільні пісні, такі як „U kalinowym lesie”, варіанти пісні до молодої, яка виїжджає до родини молодого, та пісня „Panie drużku, źle tańcujesz”. Наспів пісні „U kalinowym lesie” – це зразок стародавньої архаїчної обрядової мелодії. Це свідчило про надзвичайну давність цього обрядового наспіву. Значною художньою довершеністю і навіть вишуканістю відрізнялися варіанти весільної пісні, зверненої до молодої, яка мусила лишати батьківську домівку. Вони мали різні початки: „Oj nie płacz, nie płacz, kochanie moje”, „Oj siadaj że z nami”, „Oj siadaj, siadaj, moje kochanie”. І на закінчення співалася друга частина першої фрази „Kochanie moje”, якою ніби заспокоюють молоду: „Не хвилюйся, все буде добре”. Ця польська весільна пісня набула також значного поширення в українській весільній пісенності, особливо в західних областях України.

Відомі були й весільні вівати польського походження, наприклад, танцювальна „Krakowiaczek bi(e)dny”.

Широким діапазоном та романсовою розспівністю відзначалася пісня „W zielonym gajiku”. Наспівна мелодія широкого дихання, оригінальна „дзеркальна” ритмоструктура характерні для балади „We wsi Malinowce”. Жанр селянського романсу виразно простежувався у натхненній мелодії балади „Woźmu ja szablu” та її варіанті з початком „Wyjszła dziewczyna”. Вальсова мелодія романсового складу пізнього походження характерна для балади „Wyjdu na podworze”. Деякі балади за мелодикою та стильовими особливостями близькі до рекрутських та вояцьких пісень, як, наприклад, балада „U Warszawie na ulicy...”. Вона розпочиналася вільним, імпровізаційного плану зачином, її наспів поєднував в собі широку розспівність сольного зачину та завершення з моторністю середньої частини, яка може виконуватись гуртом [602, с. 257–258].

Починаючи з 2001 р. спостерігалось підвищення активності у сфері організації різноманітних фестивалів в Україні. Серед проведених фестивальних заходів можна виділити такі групи: фольклорні, пов’язані із святкуванням Днів визначних особистостей, дитячі та молодіжні, музичні, церковні, народних колективів, старовинної й камерної музики та фестивалі національних культур. У 2001 р. в Сумах відбувся Всеукраїнський фольклорний дитячий фестиваль, що був організований Міністерством освіти України, Всеукраїнською музичною спілкою, Товариством „Україна” та Міністерством у справі молоді. Польські фольклорні колективи з 2002 р. постійно брали участь у Міжнародному фестивалі українського фольклору „Берегиня” (Луцьк) та фольклорному фестивалі „Коломийка” (с. Корничі Коломийського району Івано-Франківської області). Самодіяльний ансамбль танцю „Карпати” Івано-Франківського обласного науково-методичного центру народної творчості і культурно-освітньої роботи отримав у 2003 р. диплом лауреата міжнародного фестивалю фольклору гірських земель, який відбувся в м. Закопане [626].

При національно-культурних товариствах організовано роботу польських аматорських художніх колективів. Добре відомим в Україні був польський фольклорний ансамбль „Яскулки”. Творчі колективи часто переживали матеріальні труднощі. Польський народний ансамбль пісні і танцю „Яскулки” під керуванням хормейстера В. Радік протягом 10 років (1990–2001) не мав приміщення для репетицій, коштів для пошиття костюмів і придбання інструментів. Не мало власного приміщення Народно-культурне товариство поляків „Згода”, під патронатом якого і знаходиться ансамбль „Яскулки”. „Згода” використовувала зал бібліотеки ім. Павла Тичини. У подібній ситуації перебувала й найстаріша організація поляків Києва – „Культурно-освітнє товариство ім. А. Міцкевича”. Свою роботу воно проводило в однойменній бібліотеці. На початок 2001 р. не мало свого приміщення товариство поляків „Солідарність”. У кращих умовах існували Правління СПУ і редакція газети „Дзеннік Кийовски”; вони були розташовані на першому поверсі в двох кімнатах по 12 м² кожна. Таких умов не мало жодне інше товариство [590, с. 188].

На початку 2003 р. при активній участі Товариства Польської Культури Донбасу було створено радіопрограму „Польська хвиля Донеччини”, мовлення у якій здійснювалося виключно польською мовою. Ця програма ставила своєю метою подальшу популяризацію польської тематики у Донецькому регіоні. Дуже плідно працювало у напрямі розбудови та зміцнення донбасько-польських культурних зв'язків Товариство Польської Культури Донбасу (ТПКД), яке нараховувало близько 500 членів. Філіали товариства були у семи містах Донецької області. Товариство організовувало догляд за польськими могилами, брало участь у фестивалях Польської культури в Україні і в суспільно-політичному житті Донбасу взагалі [214, с. 59]. При Палаці культури шахти ім. Засядько діяв ансамбль польської пісні та танцю „Радість”.

Польський хореографічний колектив „Короліски” став учасником Всеукраїнського фестивалю національних культур „Ми – українські” в

Приморську Запорізької області, а вокально-хореографічний колектив „Акварельки” побував на Всеукраїнському фестивалі „Українська родина” в Києві. Хореографічний колектив „Посмішка” здійснив поїздку до м. Бухгольц (ФРН), де взяв участь у міжнародному фестивалі танцю. Цей колектив за участь у Форумі національних культур (Київ) отримав диплом „Крок до зірок”.

В АР Крим було створено низку самодіяльних фольклорних колективів. У 1990 р. діяв Кримськотатарський фольклорний ансамбль „Къырым”, метою якого було відродження, розвиток, збереження, популяризація етнічного музичного, вокального, хореографічного мистецтва кримських татар. Широким був репертуар колективу, який складався з 50 чол. На основі кримськотатарських народних пісень і танців, казок і легенд створені високохудожні вокально-хореографічні композиції: „А гъыр ава ве хайтарма”, „Тым-тым”, „Явлукъ”, „Чобан”, „Дюгюн”. В оркестрі ансамблю звучали національні музичні інструменти кримських татар – чубук-давул, уд, зурна, кавал, ней, даре, саз. У репертуарі був присутній один із невивчених жанрів – духовний пісне спів „іляһи”, який раніше не звучав на професійній сцені. Пісні „Мені де гъамдан...”, „Ногъай беітлері” виконувалися солістами А. Саале, Ю. Какурою, Е. Мустафаєвою [330]. Ансамбль „Къырым” був учасником міжнародних конкурсів, фестивалів, концертів у Росії і Молдові (1995 р.), брав участь у святі „Караван-Байрам” у Білорусі (1997 р.), презентації Центру культури і інформації польських татар у Польщі (2000 р.), фестивалі „Дні культури АР Крим” у Росії (2002 р.). Щорічно брав участь в обрядових святах „Тепреч”, „Къырым геджелери” у Туреччині [385]. З 1993 р. в АР Крим працював театр пісні Зареми Ханум. Діяло 86 кримськотатарських колективів художньої самодіяльності [15, арк. 268].

Татари України відзначали національні і релігійні свята. Великої популярності набув „Сабантуй у Києві”, який проходив на рівні міських

заходів до Дня Києва на престижних сценах міста. У його проведенні брали участь представники татарських регіональних громадських організацій.

Метою II Міжнародного фестивалю кримськотатарської і тюркської культур „Ворота Гезлева – Східний базар”, що проходив 26–30 серпня 2005 р. в Євпаторії, було відродження народного та декоративно-прикладного мистецтва кримськотатарської, караїмської, кримської культури і культури других тюркських народів. У рамках фестивалю відбулося пісенне свято „Східний базар” за участі творчих колективів та солістів з різних країн; Ашикські читання, присвячені мистецтву тюркських народів; демонструвався фільм „Татарський триптих” режисера І. Муратова [260].

Вокальний ансамбль татарської пісні „Шатлик” (худ. керівник – Е. Булатова) було створено у 1989 р. Вперше на широку аудиторію колектив вийшов у 1990 р. в Літературному музеї Києва. За роки існування він побував з концертними програмами у багатьох містах України, а також у Казані та Москві. Колектив брав участь у таких святах, як День Незалежності України, День Києва, День рідної мови, Дні татарської культури та ін. У 2005 р. „Шатлик” став лауреатом II премії Міжнародного тюрксько-татарського конкурсу „Київ сандугачы”. Колектив брав участь у VII Інтернаціональному фестивалі національних меншин „Под Кычерой” (Польща) та у Міжнародному фестивалі театрального мистецтва „Аккорд дружбы” (Вільнюс, Литва). Вагомим досягненням ансамблю став випуск аудіокасет з кращими піснями колективу: „Тальян мони” (Душа гармоні), „Ін зур бахет” (Велике щастя) та жартівливої композиції „Жомга” (Зустріч у п’ятницю) [514, с. 30].

З 1999 р. розпочав свій творчий шлях театр німецького фольклорного танцю „Deutsche Quelle” (худ. керівник С. Цех). Спочатку колектив підпорядковувався Німецькому молодіжному культурному центру „Німецьке джерело”. У 2005 р. він перетворився на Зразковий театр німецького фольклорного танцю. „Дойче Квелле” став лауреатом міжнародних та всеукраїнських фестивалів, володарем дипломів та нагород за участь у

концертах державного рівня. Фольклорний ансамбль „Heimliche Melodie” діяв на базі Товариства німців „Відергебурт” (худ. керівник Л. Сорокопуд). Творчим напрямком було виконання тірольських народних пісень. Колектив був лауреатом міжнародних та всеукраїнських фестивалів, а також володарем багатьох дипломів і нагород за участь у мистецьких заходах. Німецьким товариством „Відродження” у Луганську створено низку колективів художньої самодіяльності. Регулярно проводилися Дні пам’яті депортованих німців [189, с. 2].

Музичне товариство Ріхарда Вагнера, яке діяло при Івано-Франківському музичному училищі ім. Д. Січинського, за участі товариства німців „Відергебурт” проводило музичні вечори – вшанування пам’яті німецьких композиторів. Стало традицією проведення Днів німецької культури. У 2003 р. у приміщенні Харківського обласного академічного театру опери та балету ім. М. Лисенка відбувся авторський вечір виконавиці своїх пісень Марини Кехтер. Німецький камерний хор „Оранта” став добре відомим не лише в Україні, а й за її межами.

Для задоволення культурних запитів молдовської національної меншини в Одеській області у 2003 р. діяв 31 молдовський аматорський колектив; серед них – вокально-хорові, танцювальні та музичні колективи, які неодноразово демонстрували свою художню майстерність на традиційних фестивалях „Мерцішор”, „Флоріле далбе” та ін. Молдовський колектив „Ізвораш” постійно брав участь у всеукраїнських та міжнародних фестивалях народної творчості, а дитячий фольклорний ансамбль „Хоро” – у Всеукраїнському фестивалі національних культур „Всі ми діти твої, Україно!”. Започатковано добру традицію – участь представників молдовського етносу в інтернетічному форумі „Нижній Дунай” [716, с. 300].

Культурно-мистецькі традиції болгар розвивали і представляли понад 170 творчих колективів – аматорські театри-студії, хорові, танцювальні та музичні ансамблі. Широко відомі колективи „Ізвор”, „Радуга”, „Криничанка”, „Хоро”, „Камчик”, „Гедан” та багато інших. Болгарські

мистецькі колективи України неодноразово демонстрували свою художню майстерність на регіональних, всеукраїнських та міжнародних фестивалях: „Уклін тобі, Україно”, „Ми – українські”, „Всі ми діти твої, Україно!”, „Болгарське лято”. Вони були постійними учасниками Днів культури в Республіці Болгарія. Регіональний фестиваль болгарської народної творчості „Извор” був святом народної творчості. У 2010 р. у Бердянську цей захід відбувся увосьме. Організатором заходу виступали Товариство болгарської історії та культури „Родолубие” за підтримки Запорізької обласної державної адміністрації. На фестивалях широко представлено народну творчість і звичаєвість болгар у репертуарі як фольклорно-етнографічних, вокальних і танцювальних колективів, так і окремих виконавців. Народний фольклорно-етнографічний колектив „Вайсал” репрезентував болгарський автентичний фольклор, зокрема, народний звичай „Валявиця”, поширений серед болгар Приазов'я. Танцівники ансамблю „Фолклорна магія” виконували болгарський народний танець „Мелешевско хоро”. Учасники гурту „Цветница” у с. Андрівка Бердянського району виконали жартівливі народні пісні „А бре бате, Кольо”, „Тъмен се облак зададе”. Фольклорний ансамбль „Роднина” із Запоріжжя виконав пісню „Мое томче”, яка належить до міського фольклору, любовну „Лудо младо”. Ансамбль „Извор” виконав низку пісень про кохання – „Питат ме, мамо, де селото”, „Петър Румяна думуше” [668, с. 123–124]. Традиційним у регіонах компактного проживання болгар стало проведення обрядових свят: 14 лютого – Трифон-зарізан, Георгіїв день, Пролетні празниці; 24 травня святкується День слов'янської писемності і культури; у червні – свято болгарської культури „Къды ся вярна ти любов народна” (до дня народження Христо Ботева); 3 березня – День визволення Болгарії від османського поневолення. Щорічно проводилися святкування з нагоди переселення болгар в Україну. Проведення цих свят супроводжувалося концертами фольклорних самодіяльних колективів, виступами майстрів мистецтв, проведенням наукових конференцій.

У 1993 р. культурно-мистецькі традиції росіян презентувало 37 театрів різних жанрів, 33 україно-російських, один україно-російсько-єврейський [17, арк. 329].

Російське музичне мистецтво представлено кількома колективами. У 2004 р. національне культурно-просвітницьке товариство „Русское собрание” презентувало широкому загалу рок-групу „Артіш” (керівник – Т. Ведерников). Колектив виконував пісні російською, українською, англійською мовами. Унікальність стилю групи виявлялася у комбінуванні традицій класичного року, гранжу, романсу, блюзу, етно-фольклорних мотивів. Що стосується тематики текстів, то це кохання, філософські роздуми про життя. Шанувальникам арт-рока відомі пісні „Бабье лето”, „Святая Русь” та ін. Колектив отримав визнання на фестивалях „Срібна підкова”, „Київська Русь”, „Фієста” та багатьох інших. У 2007 р. відбулася презентація першого багатожанрового альбому „Птица счастья” з виходом у ефір однойменного відео кліпу [514, с. 29].

У поселеннях донського козацтва в Луганській області (станція Луганська, с. Трьохізбенка, с. Гречишкине) переважала російська культура як традиційна своєрідна культура. Широко пропагували культуру народний ансамбль козацької і авторської пісні „Любо”, народний вокальний ансамбль „Слов’янський луг”, народний фольклорний колектив „Билина”, народний фольклорно-етнографічний ансамбль „Калина”, фольклорний ансамбль козацької пісні „Дон”. З 2008 р. щорічно проводилися Міжнародні фестивалі козацької культури „Любо”, в якому брали участь виконавці з України, Білорусі, Молдови і Росії [130, с. 2].

Єврейську культуру пропагували численні творчі колективи. Найбільш відомими з них були театр єврейської пісні „Нешоме”, єврейський хор „Фаргенігн”, танцювальні ансамблі „Шахар” та „Сімха”. У 1999 р. в Україні діяло 20 самодіяльних фольклорно-етнографічних та естрадних єврейських ансамблів [317]. Київський єврейський общинний центр „Кінор”, створений Європейським фондом України, організував кілька клубів: студентський

„Гілель”, літературний „Треті ворота”, жіночий клуб [557, с. 292]. Євреї України, зберігаючи національні традиції, традиційно відзначали свята – Пурім, Рош-а-Шана, Ханка та інші, подекуди поєднуючи їх проведення із різноманітними культурно-мистецькими акціями. У 2005 р. в Чернігові під час святкування Пуріму вперше відбувся фестиваль імені Шолом-Алейхема. Крім концертів, виставок, літературних читань і конференцій, організатори – управління культури Чернігівської облдержадміністрації і чернігівська міська єврейська община – організували дві вистави: Обласний академічний музично-драматичний театр ім. Т. Шевченка показав глядачам „О’кей, Мойво!”, а ляльковий – „Хлопчик Мотл”, обидві за творами Шолом-Алейхема [394]. До цього ж свята було приурочено заключний концерт Міжнародного молодіжного фестивалю мистецтв „Молодь проти ксенофобії, війн та тероризму”, що відбувся в Києві у Національному палаці „Україна” [681].

У 2000-і роки на Дніпропетровщині діяли аматорські колективи меншин: єврейський театр пісні; дитячий єврейський музичний театр; хори ветеранів „Бейт Борух” та „Хесед” єврейського общинного центру; жіночий хор „Бет Хана” єврейського жіночого педагогічного училища; єврейський хор хлопчиків „Квіти України”; хор Дніпродзержинського відділення „Спілки поляків в Україні”; ансамбль танцю „Сім красунь” Дніпропетровської регіональної організації конгресу азербайджанців України; ансамбль танцю (4 групи) „Хава Нагіла” єврейського общинного центру; ансамбль танцю „Полонез” Дніпропетровського відділення „Спілки поляків в Україні”; ансамбль танцю „Сиртакі” Дніпропетровського обласного товариства греків „Елефтерія”; клезмерський ансамбль „От Озой” та дитячий ансамбль скрипалів „Фідері” єврейського общинного центру; ансамбль скрипалів обласного товариства німців; музичний ансамбль обласної єврейської громади; вокальна студія „На щастя” єврейського общинного центру.

Вагомим внеском у справу відтворення культури етноменшин став мистецький фестиваль імені Шолом-Алейхема, організований єврейською громадою Чернігівщини, який став центральним заходом Тижня єврейської культури. У 2008 р. IV міський фестиваль відбувся за підтримки міської ради Чернігова. Родзинкою фестивалю стала науково-практична конференція „Євреї Лівобережної України: історія та культура”, яка розповідала про різні аспекти життя єврейської громади не тільки у Чернігівській області. Кульмінацією фестивалю був концерт, присвячений пам’яті народного артиста України Я. Цегляра, у якому взяли участь творчі колективи і солісти єврейської общини, обласного академічного музично-драматичного театру ім. Т. Шевченка, філармонійного центру. До програми фестивалю також увійшли літературні виставки та концерти [370].

Танцювальне мистецтво євреїв України представляв ансамбль єврейського народного танцю „Шахар” (Світанок), художній керівник – Є. Монарх. Візитною карткою колективу стала хореографічна композиція „Фрейлекс”. Ансамбль одержав звання лауреата міжнародних та всеукраїнських конкурсів і фестивалів етнічних культур „Фольклорама”, „Всі ми діти твої, Україно!”, почесні грамоти і нагороди за участь у мистецьких і благодійних проектах.

З 1997 р. помітне місце у культурно-музичному житті Києва і України посів народний ансамбль пісні і танцю „Айренік” Союзу вірмен України. Колектив було засновано на базі вірменського молодіжного клубу. Назва колективу „Айренік” (Батьківщина) гармонувала з музичним творчим напрямом. В репертуарі ансамблю понад 30 народних вокально-хореографічних композицій. Особливу популярність мали постанови „Шалахо”, „Егег”, „Кочари”, „Терендез” та вокально-хореографічна увертюра „Вірменія”. Ансамбль з успіхом гастролював Україною, Вірменією, показував майстерність за кордоном на запрошення вірменської діаспори. Колектив брав участь у фестивалях „Терпсихора”, „Фольклорама”, „Всі ми діти твої, Україно!”, „Мости дружби”, „Світ Кавказу”, „Моя Вірменія”,

„Містерія танцю” та інших. З 2003 р. ансамбль очолював С. Марабян. Ансамбль налічував 60 учасників.

У 1994 р. Київське товариство литовської культури ім. Майроніса започаткувало два музичні колективи, що працювали у жанрі народної творчості: хор „Вільтіс” (художній керівник – С. Рябіка) та Молодіжний танцювальний „Антра Карта” (художній керівник – І. Жилене). Колективи брали участь у різноманітних культурних заходах як України, так і Литви. Пісня „Мусу денос кайп швянтес” (у перекладі – „Наші дні наче свято”) та литовський народний танок „Полька” стали візитною карткою колективу „Вільтіс”. Молодіжний танцювальний колектив „Антра Карта” уособлював красу литовського народного танцю. Колектив продовжував традицію батьків, старанно підтримував литовську культуру в Україні [514, с. 29].

На 2009 р. в Україні працювало близько 80 творчих колективів циган [120, арк. 5]. Музичне мистецтво ромів, а надто виконання народних пісень, було широко відомим у світі. Саме цей бік народної творчості приніс їм світову славу. Майже одночасно з початком діяльності нового ромського товариства „Романі Яг” було створено фольклорний ансамбль „Романі Яг”. Щороку цей колектив, у якому об’єдналися найбільш обдаровані ромські музиканти, танцюристи, співаки Ужгорода, давав більше 40 концертів у області, в Україні та за кордоном, більша частина з котрих – благочинна. „Романі Яг” став неодноразовим переможцем фольклорних фестивалів ромського мистецтва у Будапешті (1993, 1994, 1995, 1996 рр.), став лауреатом VI Міжнародного фестивалю у м. Горжов (Польща, липень 1994 р.), неодноразово брав участь і ставав лауреатом інших подібних фестивалів у Словаччині, Австрії. У 1997 р. керівнику колективу Е. Бучку указом Президента України було присвоєно звання „Заслужений діяч мистецтв України”. Це перший в історії Закарпаття випадок, коли рома удостоїли такої високої відзнаки [623, с. 8].

У 2005 р. у Закарпатській області діяло 11 ромських художніх колективів, зокрема, ансамблі „Романі Яг”, „Радванка”, перший в Україні

дитячий фольклорний ансамбль „Ром сом”, які були кількарразовими призерами міжнародних конкурсів. Вони брали активну участь у щорічних обласних святах циганського народного мистецтва, були учасниками багатьох фольклорних фестивалів, у тому числі міжнародних. Щорічні фестивалі ромського мистецтва „Циганське багаття” користувалося великою популярністю серед населення краю [376, с. 34]. У 2009 р. у Закарпатті діяло 14 ромських мистецьких колективів: ансамбль „Унг ромен” (керівник – Т. Горват), зразковий дитячий фольклорний ансамбль „Ром сом” (керівник – А. Пап), танцювальний ансамбль „Сонячна Радванка” (керівник – С. Адам), джазовий ансамбль „Пап-джаз” (керівник – В. Пап-молодший), ромський ансамбль „Романі Яг” Великоберезнянського районного будинку культури (керівник – І. Йовнаш), Свалявський фольклорний колектив „Рома дром” (керівник – К. Пап) [120, арк. 5].

У 2009 р. у населених пунктах компактного проживання румунів діяло 329 самодіяльних колективів, 3 з яких мали звання „народний” [374]. За ініціативи громадських організацій та фінансового сприяння органів місцевої влади України на щорічній основі проводилися різноманітні культурні акції, зокрема, національні румунські свята.

У 2000-і рр. на Вінниччині серед аматорських колективів етноменшин працювало: сім театрів, груп, студій (1 циганський, 5 єврейських, 1 польський); три хорові колективи (2 польські, 1 єврейський); 16 танцювальних колективів (1 німецький, 1 чеський, 1 вірменський, 7 єврейських, 5 польських, 1 індійський); 12 музичних ансамблів (1 чеський, 3 польських, 7 єврейських, 1 циганський) [716, с. 81]. Звання „зразковий” мали колективи таких національно-культурних товариств: чеський фольклорно-етнографічний ансамбль „Студанка” (с. Миколаївка, Козятинський р-н); польський хоровий колектив „Кантіка Аніма” (м. Бар); польський вокальний ансамбль „Елегія” (м. Бар); єврейський хоровий колектив „Яхад” (Хмільник); єврейський молодіжний театр „Макор” (Вінниця); ансамбль польської пісні і танцю „Подільські мальви” (Гнівань)

[716, с. 81]. У 2010 р. Вінницький обласний центр народної творчості у рамках проголошеного ЮНЕСКО Міжнародним роком зближення культур організував літературно-мистецьке свято „Всі ми одна родина”. Російську частину репрезентував представник Вінницької обласної громадської організації російсько-українського культурно-просвітницького центру „Співвітчизники”, поет М. Позняков, циганську – народний ансамбль пісні і танцю „Братство” Вінницької обласної громадської організації „Чачуно алав”, єврейську – народний аматорський вокальний ансамбль „Сімхе” добродійного єврейського товариства „Хесед-Емуна”, польську – представники Калинівської районної громадської організації „Центр польської культури” [332].

Традиційними в Чернівецькій області стали заходи за підтримки обласної державної адміністрації: літературно-мистецькі вечори, присвячені черговій річниці від дня народження та від дня смерті М. Емінеску („Емінесціана”); румунський фестиваль „Мерцішор”; заходи і поминальні панахиди за жертвами сталінських репресій, які проводилися за сприяння районних державних адміністрацій в Герцаївському, Глибоцькому, Новоселицькому, Сторожинецькому районах та у м. Чернівці; участь самодіяльних фольклорних колективів області у фольклорному фестивалі „Буковинські зустрічі”, який проводився у Польщі, Румунії та Угорщині; традиційне румунське свято „Лімба ноастре чя ромине” („Наша рідна румунська мова”); проведення традиційного щорічного румунського фестивалю різдвяних звичаїв та колядок „Флоріле далбе”. Починаючи з 2000 р. в області започатковано проведення Міжнаціонального фольклорного фестивалю „Веселка Буковини”, в якому брали участь художні самодіяльні колективи різних етнічних груп Чернівецької області. У 2007 р. фестиваль набув статус дитячого, завдяки чому юне покоління буковинців прилучалося до кращих здобутків етнічної мистецької спадщини і виховувалися в дусі толерантності та взаємоповаги [378].

У 2005 р. на Закарпатті в місцях компактного проживання угорців діяло 643 колективи художньої самодіяльності [376, с. 33]; у місцях компактного проживання етноменшин у 2008 р. працювало 20 музичних шкіл [341].

У Тернопільській області спостерігалось чимало прикладів взаємної культурно-просвітницької діяльності закладів культури та релігійних конфесій. В селах Ігровиця, Великий Глибочок, Дубівці, Плотига Тернопільського району церковні хори проводили репетиції в приміщеннях сільських закладів культури. Кращими церковними хорами керували провідні хормейстери області, заслужені працівники культури України Є. Падучак, Б. Кухарчук, П. Макода (Бережани), Т. Хмурич, З. Кравчук (Заліщики), О. Олійник, М. Мечник (Теребовля), М. Ракіта (с. Жовтневе, Тернопільського району), І. Доскоч (с. Озерне, Зборівського району). Стало традиційним проведення щорічних оглядів-конкурсів виконавців зимового календарно-обрядового фольклору „Нова радість стала”. В рамках конкурсів організовувалися свята вертепів, маланок, шопок, колядок і щедрівок.

Народна самодіяльна хорова капела „Галичина” (керівник – І. Левенець) щорічно брала участь у відправленні Божественної літургії під час освячення води на Співочому полі на Водохрещу. У палаці культури і техніки „Текстильник”, у палаці культури і техніки „Ватра”, в Будинку культури „Залізничник” працювали недільні школи для дітей, де священнослужителі вели курси основ християнської етики, християнської моралі, катехізису. Аналогічні школи працювали в закладах культури Чорткова, Кременця, Почаєва, Козови. Співпраця єпархій з відділами культури сприяла зміцненню матеріального становища закладів культури, особливо під час проведення культурницьких акцій. У 1996 р. Християнський місіонерський Центр „Небеса” фінансував регіональний конкурс авторської пісні у Манівцях. У районах області традиційними стали пісенні фестони церковної музики „Один бог, один народ, одна Україна”. У 1995 р. в його заключному концерті, що проходив у Тернополі, взяло участь

45 вокально-хорових колективів. Провідні викладачі Тернопільського музичного училища ім. Соломії Крушельницької, Терехівського училища культури проводили курси підвищення кваліфікації для регентів церковних хорів області. Кращі хормейстери Чорткова проводили заняття перед слухачами дворічної школи регентів церковних хорів [53, арк. 3–4].

На початку 2000-х років серед аматорських колективів Волинської області національно-культурних товариств були: 1 ляльковий театр (Товариство єврейської культури); 5 хорових колективів (2 – при товариствах польської культури, по одному – при німецькому, чеському та єврейському товариствах); 3 танцювальні колективи (при єврейському, російському та польському товариствах); 5 музичних колективів, у тому числі вокально-інструментальний та вокальний ансамблі польських товариств, 2 російські та 1 німецький вокальні ансамблі [716, с. 87].

У 2010 р. у Миколаєві функціонувало 26 колективів художньої самодіяльності етноменшин [338].

У 2003 р. у Харківській області діяло 345 аматорських театрів, театрів-студій та театральних труп, у тому числі в об'єднаннях національних меншин – 3 (аматорський єврейський театр, театр грецького товариства „Маргарита” та театр національно-культурного російського товариства). Загальна кількість аматорських хорових колективів складала 662, з них 4 від національно-культурних товариств: товариства корейської культури, польського товариства, хор „Нігунім” асоціації діячів та друзів єврейської культури, „Сударушка” російського національно-культурного товариства. Налічувалося 398 аматорських танцювальних колективів. З них 10 колективів національно-культурних товариств (два танцювальних колективи товариства польської культури, дитячий танцювальний колектив „Народные миниатюры” російського національно-культурного товариства, товариств „Белая Русь”, корейської культури, греків „Геліос”, асоціації діячів та друзів єврейської культури, татар „Дуслик”, азербайджанського та дагестанського), а також дитяча студія театру „Очі чорні” обласного культурно центру „Аме

рома". В області працювало 123 аматорські музичні ансамблі, із них 12 ансамблів національно-культурних товариств (два ансамблі німецького товариства „Відергебурт”, товариства татар „Дуслик”, два музичні колективи асоціації діячів та друзів єврейської культури, три музичні колективи товариства „Русь”, два колективи польської культури) [716, с. 202].

У 2000-і роки при національних товариствах Рівненщини діяли такі аматорські колективи: театральна студія (Товариство польської культури Здолбунівщини); фольклорний колектив чеського товариства „Стромовка” (Дубно); танцювальний хореографічний ансамбль при громадській організації „Руський рух на Україні” (Рівне); хоровий ансамбль „Сімха” (Єврейська громада, Рівне); хореографічний молодіжний колектив (Єврейська громада, Рівне); хоровий колектив „Пшиязнь” (Товариство польської культури, Рівне); вокальний квартет „Білорусь” (Товариство „Білорусь”, Рівне); вокальний ансамбль, солісти-вокалісти, читці-декламатори (Товариство польської культури, Костопіль); фольклорний колектив товариства німців „Відергебурт” (Рівне); хоровий колектив „Фрейхеле Нешуме” РОБФ „Хесед Ошер”; вокальний дует (Товариство польської культури, Рівне) [716, с. 185].

У 2003 р. на Луганщині діяв 401 аматорський театральний колектив. В їх репертуарі були твори української та російської класики, світової класики як українською, так і російською мовами. За етнічними ознаками аматорські колективи не розрізнялися. Існувала лише єврейська театральна студія, яка витримувала національний підхід при визначенні свого статусу. Із 790 хорових колективів меншинами створено: 3 польських, 1 єврейський, 1 вірменський, 1 німецький, 1 грецький, 2 донських козаків. Загальна кількість танцювальних колективів становила 584, з них 2 польських, 2 донських козаків, 1 вірменський, 1 єврейський [716, с. 152].

У 2003 р. у Запорізькій області працювало три театри, театри-студії, театральні трупи, 10 хорових колективів, 17 танцювальних колективів (10 –

танцювальні, 7 – вокально-хореографічні); 3 музичних ансамблі; 21 фольклорний [716, с. 126].

У 2003 р. у Донецькій області діяли такі аматорські колективи: грецький театр; 14 хорових, вокальних, фольклорних колективів, серед яких грецькі, російські, турків-месхетинців; 14 грецьких танцювальних ансамблів, 6 грецьких музичних ансамблів [716, с. 101].

У досліджувані роки крок за кроком удосконалювали свою діяльність самодіяльні художні колективи етноменшин. Даний напрям діяльності був багатограним і включав в себе театральне життя, розвиток різних напрямів мистецької культури. Більш активно самодіяльна творчість розвивалась у місцях концентрації етнічних груп.

6.3. Етнокультурний вимір традицій, декоративно-прикладного мистецтва та побуту етноменшин

Етноси України переживали процес активізації традиційних форм народної творчості, що дозволяло відродити, зберегти і транслювати смислоутворювальні принципи функціонування етнічної культури. Етнічна творчість набувала величезного значення у збереженні культурного розмаїття України і світу. Традиційно-побутова культура етносів відігравала ключову роль у засвоєнні етнічних стереотипів, за якими вони ідентифікували себе як його представники. Вона відокремлена від професійної, яка створюється незначним прошарком людей, а її зразки не завжди доступні широкому загалу. Однак ці два види культури завжди взаємодіяли [402, с. 85].

Народна творчість, з одного боку, становила творчу діяльність етносів, у процесі якої з'являлися нові духовні й матеріальні цінності. Вони фіксувалися, зберігалися або в народній пам'яті, або у предметному вигляді (вироби декоративно-прикладного мистецтва, народного промислу). З іншого боку, народна творчість – певний спосіб діяльності з використанням музично-поетичної, ігрової мови, техніки та інших оригінальних засобів

виразності. Народна творчість поставала продуктом колективної творчої діяльності конкретного етносу, яка відображала його основні цінності життя, погляди, ідеали. Народна культура складалася з традиційних форм: архаїчної – автентичного фольклору, різних видів побутової художньої культуротворчості й новаційних форм: постфольклору (неофольклору, фольклоризмів) і художньої самодіяльності [642, с. 225].

В аспекті збереження традиційної народної культури Україна керувалася рекомендацією державам – членам ООН про збереження фольклору від 17 жовтня 1989 р. Розділ цього документа „Виявлення традиційної народної культури” містив рекомендації державам заохочувати проведення досліджень на національному, регіональному та міжнародному рівнях, а саме:

- скласти національний перелік установ, що займалися традиційною народною культурою, з метою його внесення до регіональних та міжнародних реєстрів подібних установ;

- створити систему виявлення та обліку (збирання, каталогізація, писемне фіксування) та надалі розвивати вже наявні системи за допомогою довідників, посібників їх збирання, типових каталогів тощо, враховуючи необхідність координації систем класифікацій, використовуваних різними установами;

- стимулювати розробку стандартної типології традиційної народної культури шляхом створення загальної схеми класифікації, детального каталогу, регіональних класифікацій традиційної народної культури [397, с. 195].

В умовах незалежності України зростала роль традиційної культури етносів, відбувався свого роду її ренесанс. Відроджувалися способи трансляції традицій від покоління до покоління, розширювалися жанрові інтерпретації традиції. Ритуал, обряд, звичай виступали найефективнішими способами передачі традицій. У силу свого символічного характеру ритуал завжди відігравав роль механізму регуляції внутрішньоетнічних зв'язків:

підтримував певну ієрархію етнічних статусів; допомагав членам етносу в засвоєнні групових норм і цінностей; давав їм розуміння сакрально зумовленої згуртованості й солідарності, а відповідно, і захищеності; допомагав зняти напруження повсякденного життя; у кризові моменти дарував відчуття духовної підтримки, що надавалася спільноті.

Найбільш етнічно забарвленою стороною традиції виступало її образне втілення. Одним з найяскравіших образів традиції – ностальгія, звернення не до майбутнього, а до минулого, спроба перетворити історичний час у міфологічний простір, у позитивну етнічну ідентичність, що, по суті, в умовах нестабільного суспільства ідентична відчуттю психологічної безпеки. Пошуки образів традицій, що велися, спрямовувалися в дещо інше русло. Для багатьох етносів України було притаманним бажання витворити образи традицій як „бренд”. Одним з таких прикладів став культурно-етнографічний туризм, де на перший погляд утилітарні цілі визначали сприйняття традиції як засобу отримання лише матеріальних інтересів. Однак такий вид туризму приносив не лише відчутну матеріальну вигоду організаторам, але й вагому духовну користь споживачам. В Україні як перспективному туристичному регіоні програми з розвитку етнокультурного туризму тільки починали розвиватися. Набувала у цьому плані досвіду АР Крим. У 2011 р. почали діяти маршрути з відвідуванням маєтків – садиб, невеликих музеїв з частуванням етнічними стравами кримськотатарського народу в м. Старий Крим, кримських німців у с. Кольчугіне [642, с. 145].

Етноси України, що мали власні (індивідуальні) механізми передачі досвіду попередніх поколінь, з різною ефективністю використовували традиції у рішенні проблеми культурної ідентифікації. Відповідно, різнилися чинники, що сприяли формуванню їх культур. Так, традиції кримських татар характеризувало те, що вони містили в собі відгомони багатьох культур і вірувань народів, що населяли півострів. Відомо, що кипчацька мова стала основою кримськотатарської літературної мови. Величезну роль у формуванні культури кримських татар, яка багато в чому відрізнялася від

культури багатьох етносів, зіграло мусульманське віровчення. Багато обрядів і ритуалів прийняли релігійну форму.

У традиціях кримських татар збереглося також багато язичницьких елементів, завдяки яким ми можемо говорити про унікальність їхнього соціокультурного досвіду. Механізми передачі досвіду попередніх поколінь, закріплені в традиціях і обрядах, допомагали виробити стійку систему цінностей, зорієнтуватися в життєвих, політичних, соціальних ситуаціях як окремої особистості, так і етноспільноти. Кримські татари демонстрували усталеність соціально-психологічних установок. Обряди першого купання дитини, ім'яназивання символізували собою не лише перший етап соціалізації, а й щось важливе для всієї спільноти. Доцільність обряду ізоляції породіллі і новонародженого – чилле – орієнтовано на зміцнення зв'язку „мати–дитина”. З перших колискових пісень починалося в людини усвідомлення свого етнічного коріння, обряд ініціації хлопчиків – суннет – сприяв формуванню ранньої рольової чоловічої поведінки. Збереження традиції сватання і шлюбу не давала людині залишатися на самоті; по суті, сторони нареченої і наречена виступали як мікродержави – зі своїми дипломатичними представниками, моральними і матеріальними гарантами [736, с. 13]. На кримськотатарських весіллях збереглася дія ритуальної церемонії „Дува” – молитва про померлих, віра в магічну силу якої досі є сильною у свідомості етносу, тому виконується вона суворо відповідно до канону. Також кожне весілля обов'язково містило у своїй програмі ритуальний танок „Агъыр-Хайтарма” [642, с. 187].

Етноси України відроджували способи збереження і трансляції культури. Первинною сферою людської культури, що мала істотний і глибокий смисловий світоглядний зміст, виступало свято (святкова культура). Значення свята полягає у створенні особливого простору – часу (хронотопу) події, у перериванні звичайного перебігу часу, в реконструкції минулого або моделюванні елементів історичного простору [737, с. 6]. Зростала роль свят. Їх концепт визначали такі культурні універсалії, що

акумулювали досягнення культури і були основою формування „символічних форм”, як міф, ритуал, звичай, обряд і традиція. У цьому вимірі особлива роль належала традиції, яка безпосередньо стосувалася проблеми діалогічності свята. Ритуал і міф як твори колективної народної фантазії, що узагальнено відображали дійсність як певне уявлення про світ, виступали в ролі культурної універсалізації. Дані символічні форми набували певної специфіки, переставали бути внутрішньо самостійними і самодостатніми елементами комунікативної культури. Етноси України проводили чимало свят, які мали різні концепції, у тому числі й ігрові. Такі дійства відігравали функцію зняття культурної напруги. Тривав пошук нових світоглядних значень, шляхів і принципів побудови соціокультурного простору. Міжкультурний діалог виступав у ролі основи людського взаєморозуміння.

Культура і традиція – взаємопов’язані речі. По-перше, тому що саме традиція передавала з покоління в покоління основні програми соціокультурної діяльності, по-друге, саме традиція формує менталітет, характер, звичаї, художні смаки і переваги етносів, створюючи тим самим їх культури. Таким чином, традиції, створюючи стійкий бік культури, забезпечували набуття, збереження, трансляцію і спадкоємність соціального досвіду. Традиційна народна культура, фольклор залишалися основою, на якій базувалася духовність етносу, нації. Досвід показував, що забуття народних традицій, їхня втрата загрожувала розпадом етнокультурних зв’язків, у першу чергу зв’язку поколінь.

Відроджувалися такі явища етнічної культури, як звичаї (спосіб людської діяльності) і обряди (форма їх реалізації). Народні календарні звичаї, сезонні обряди і пов’язані з ними вірування, пісні, ігри, розваги представляли цілий комплекс дій та ідей. Обряди, здійснювані етнічними групами, дещо різнилися за важливістю та різноманітністю. Вони мали певну дату чи були з нефіксованою датою. За різновидом – ті, що повторювалися з року в рік у певну пору (обряди, пов’язані з початком і закінченням оранки, жнив), а також необов’язкові, здійснювані в окремих випадках (обряди проти

дощу чи засухи, при епідеміях тощо). Відбувалося збагачення традиційних обрядів. Фестивалі національних мистецтв в Україні набували широкого розмаху. Вони ставали виявом кращих взірців національної культури, служили хорошою формою взаємного культурного обміну та духовного взаємозбагачення.

Усе частіше відзначали етнокультурні свята росіяни: свято врожаю, Масляну, свято „Русская березка”, свята донських козаків, православні свята тощо. Німці України відродили такі свята, як Іванів день, День букета, Травневі календи. Поляки України щорічно відзначали Боже народження (Різдво), Вельканоу (Великдень), День Конституції. Серед свят греків можемо згадати Куреш (народне спортивне свято).

Народні традиції поляків України збереглися в багатьох польських та змішаних польсько-українських родинах. Використання різних традиційних форм залежало від складу родини, зумовлювалося приналежністю її членів до певної вікової, соціальної чи професійної групи, кількісним співвідношенням різних поколінь в одній сім'ї. Велику роль у збереженні народної традиційної культури поляків відіграла і специфіка їх родинного життя, де завдяки тісним зв'язкам між представниками кількох поколінь консервувалися як фольклорні твори, так і звичаї, обряди, традиції одягу та харчування, зберігалися зразки народно-декоративного та прикладного мистецтва. Більш дбайливим й шанобливим було ставлення до народної творчості у етнічно змішаних польських селах Житомирщини, Рівненщини, Волині.

Ритуал часто вирізнявся обов'язковістю. Наприклад, обов'язковий завершальний ритуал „Хоран” кримськотатарського весілля – колективний танок, що виконувався всіма в одному колі й символізував єдність родини. З часом він утратив значущість й трансформувався у звичай фінального танка, що виконувався молоддю за бажанням, після чого наречений й наречена залишали гостей.

Той, хто не поважав і не виконував звичаї, так чи інакше відривався від громади. Тому етнічна спільнота свої владні претензії стосовно членів своєї групи виражала не тільки через законодавчу базу, а й за допомогою звичаїв. Стабільність звичаю часто дуже велика, тому що, сприймаючись етносом як цінність, викликала примусове колективне підкорення йому. Європеєць, простягаючи руку для привітання, провокував співрозмовника підкорятися його волі й відповісти рукостисканням. Мусульманський же звичай привітання чоловіка з чоловіком потребував обміну поцілунками. У літніх людей прийнято цілувати руку, а потім торкатися нею свого лоба. І в цьому розумінні можна говорити про те, що одна з основних функцій звичаю – збереження й трансляція традицій минулих століть [642, с. 196].

Важливим утворенням у плані наслідування традицій залишався обряд. Втративши свою основоположну релігійно-ритуальну сутність, обряд продовжував жити за принципом „так було завжди”, тим самим підкреслюючи етнокультурну відмінність етносів. За винятком поховальних і поминальних, усі обряди є радісними, святковими діями. Обрядово-святкові заходи, які широко проводилися етносами, являли собою „сплав” художньо-творчої дії та традиційного обрядового дійства людей, приуроченого до певних подій. Обряди поділялися на релігійні і світські, а ті, у свою чергу, – на календарні, родинні, національні, державні та інші різновиди. Усі вони були колективними символічними діями. Відрізнялися вони тим, які ідеї, ідеали, уявлення, цінності втілювали й на що орієнтували, куди спрямовували думки й почуття їх учасників.

Обрядово-святкові дії етносів України самі по собі є набагато гнучкішими за ритуал, який, у свою чергу, суворо підпорядкований завжди непорушним законам традицій. І це виражалось в деяких принципових особливостях дійства, яке завжди пов'язувалося з добром, селекцією матеріалу, зберігало і транслювало через комунікаційні канали тільки найбільш важливе й цінне для тієї чи іншої спільноти, етносу, нації. Обряд висвітлював той бік речей, дій, явищ, яких у повсякденному житті було не

видно. Звідси й подвійність усіх явищ – здатність бути одним в побуті й зовсім іншим в обрядовому утворенні.

До календарних різновидів належать такі слов'янські обряди, які актуальні для українського, російського і білоруського етносів та завдяки своїй народній популярності називалися скоріше святами: Хрещення – народний варіант християнського свята Богоявлення; Масляна – давньослов'янське свято на честь весняного пробудження природи; Новий рік – одне з найдавніших і найпопулярніших календарних свят, яке можна віднести й до мусульманських етносів, та інші. До календарних обрядово-святкових дій належали мусульманські соціокультурні утворення. Народні свята кримських татар Хидирлез і Дервіза означали межі не тільки трудового, а й соціального року, після чого в родинах розпочиналася пора весіль. Обряди народження, надання імені дитині, весільні урочистості, поховальні обрядові дії та інші об'єднано в родинну групу, незалежно від відмінностей в етнокультурних спільнотах. Згідно з іншою класифікацією (дорелігійні – релігійні – безрелігійні) до дорелігійних обрядово-святкових дій слід додати давньослов'янське свято літнього сонцестояння – Купала. Можна провести паралелі й в обрядовій мусульманській культурі. Так, кримськотатарський обряд Наврез – давнє дорелігійне свято землеробів, спочатку, до прийняття ісламу, означав господарський новий рік, початок польових робіт, який вважали святом першої борозни. Пізніше, після прийняття ісламу, Наврез стає святом весняного рівнодення та вже співвідноситься з релігійними обрядами. Релігійні мусульманські свята кримських татар – Ораза-байрам, Ашир-куню й основний обряд жертвопринесення (тварини) Курбан-байрам – суворо шанувалися й святкувалися відповідно до вимог ісламу.

Болгари України зберегли найістотніші елементи традиційного весілля. Взаємозв'язок реального та вербального планів весільного обряду мав не лише генетичний, а й функціональний характер. Болгарське весілля залишалось багатим на атрибутивну символіку. Основним символом був хліб. Він функціонував на всіх етапах весілля, акумулюючи в собі результат

поєднання землі і води, символізуючи продовження людського роду. Другим складовим компонентом була вода. Вона мала бути свіжою і чистою. Існувало й обрядове наливання води. Виконавиця обряду повинна також відповідати ритуальній чистоті – незаймана дівчина, вдягнена у вбрання нареченої. Воду носили до схід сонця. Поки носили й наливали воду, дівчата мали мовчати. У деяких селах під час випікання хліба жінки не мали права говорити. Хліб носив назву „мълчан хлеб”. Воду не можна було вже ні доливати, ні відливати. Важливим був ритуал замішування хліба. Активну роль на початку цього процесу відігравав „девер” (неодружений брат молодого). Його участь в обрядових діях підкреслювала чоловіче начало. Це підтверджувалося і фалічною характеристикою предмета, яким він замішував тісто, – сопілка, кавал, голобля, качалка, зелена лозинка та інше. Брала участь у замішуванні тіста і „зълва” (зовиця). Вона робила ямку в борошні і наливала в неї воду. Випікання хліба супроводжувалося відповідними піснями, які мали назву „засевки”. Основними видами обрядового хліба на болгарському весіллі була „сладка пита” („меденик”), або „блага пита”, „шуга”, „шугава турта” та „кумови краваи”. Болгари Миколаївщини виготовляли для весілля декілька видів обрядового хліба, які різнилися не тільки за формою, але й за відповідною функцією у весільному дійстві. „Краден кулак”, або „плетен кулак” пекли з середи на четвер, коли починало розвиднюватись, мажучи його медом, і несли до криниці. Біля криниці дві дівчини розламували калач на дві половини і роздавали по шматочку присутнім. Дівчата поводитися так, ніби вони це робили потайки від матері зарученої або зарученого. Повернувшись, дівчата знову починали пекти хліб. Вони робили кілька (близько 10) паляниць, мазали медом, виносили на подвір'я і складали їх на столику одну на одну (хлібці називають „меденици”). „Меденицу” оточували діти. Одна з дівчат кидалася у натовп і ловила хлопця. Дівчина брала верхню „меденицу”, розламувала її над головою хлопця і давала спочатку йому, а потім дівчата роздавали „меденицу” всім присутнім. „Деверски кулак” – це великий калач,

прикрашений візерунками з тіста, в яке клався сухий виноград („стафиди”). Характерним атрибутом болгарського весілля виступав весільний прапор („сватбено знаме”). Він уособлював обрядовий варіант світового дерева, дерева життя. Основним компонентом прапора було дрецько. Другим важливим компонентом прапора було яблуко або інший плід, який прикріплювався на верхній частині стовбура. Третім компонентом була тканина, яку прибивали до стовбура. Прапор виготовляли як для молодого, так і для молодої. Для молодого прапор робили із червоного пояса або червоної жіночої косинки, для молодої – з білої хустки. Весільний прапор українських болгар – „феруглиця” – це оригінальний букет, настромлений на довгу жердку. На кінець жердки чіпляли яблуко, прив’язували його червоною ниткою, а під букетом прикріплювали той самий рушник, що отримав наречений від нареченої на знак її згоди в обмін на перстень. У неділю весільний прапор ставили перед хатою. Обов’язковим обрядовим атрибутом весілля був букет („сватбена китка”), одним із головних елементів якого була вічнозелена рослина (самшит, плющ). Весільний букет посипався золотим порошком і обв’язувався червоною ниткою. Весільними букетиками прикрашали усіх обрядових осіб, незважаючи на їхній вік, сімейний стан, міру спорідненості з молодими. Букет є моделюючим зразком всього обрядового костюму в болгарському весіллі, де обрядовий текст знаходить своє матеріальне вираження. Одним з основних компонентів одягу нареченої було покривало („було”, більш давні назви „превез”, „прекрив”, „прекривка”, „чумбер”, „дувак”). Сорочка нареченої була також важливим компонентом одягу молодої. У неділю зранку молода одягала дві сорочки – одну на лице, другу навиворіт, щоб її не вхопила магія, щоб їй щастило. Суттєвим компонентом у костюмі нареченого був пояс, який мав важливе функціональне призначення: пояс клали на поріг, щоб через нього перескочили всі свати перед тим, як іти за нареченою. За народними віруваннями, під порогом живуть духи предків, тому пояс ставав зв’язком між мертвими та живими представниками роду [600, с. 53–54].

Росіяни України відродили свято врожаю, що розвинулося свого часу з язичницького обряду дяки матері-землі і поєднувалося з християнською релігійною традицією поклоніння Богоматері. Складником даного свята був танок (рос. „хоровод”) – груповий танець з піснюю. Він являв собою синкретичний вид народної творчості, який об'єднував у різних співвідношеннях музику (пісенну або інструментальну), танець та ігрову дію.

У кримських татар вагомий діалогічний потенціал мало свято збирання врожаю Дервіза. Особливе значення мав загальний танець „хорана”, під час якого учасники свята змикалися в коло або півколо, що означало смислову паралель з небесними світилами, загальне єднання з природою, зі своїми близькими в процесі розділення результатів плідної праці. Хорани-танки різнилися між собою залежно від місця їх виникнення. В Алуштинському районі (АР Крим) танок „Тувакь джыйыны” виконували тільки чоловіки, а в степових районах – тільки жінки. Існували особливі жіночі танці, які виконували у певній послідовності, утворюючи своєрідну сюїту: повільний, граціозний „Алма” („Падай, яблуко”), „Чалкьав оюны”, „Себьли оюны”, „Асма салынджакь” („Висячі гойдалки”), „Черкез кьызы” („Дівчина-черкеска”), „Кьайтарма” (жіночий), „Учь гузель”. Пісні і танки (хорани), мотиви жертвопринесення, що входили до ритуалів, спільні для свят різних етносів, були основою для діалогічних стосунків.

Болгари України відродили низку свят і звичаїв літньо-осіннього циклу. Особливу цінність мало свято „Пеперуда” – молодіжне весняне свято. Іванів (Євнев) день відображав віру в плодоносну й оздоровчу силу святкового ритуалу. Діалогічна спрямованість цього свята виявлялася в манері виконання традиційних пісень і масового танцю „хоро”, що співвідносилось з хороводами росіян і танками українців.

Греки України зберегли такі свята: День Іоанна-Пророка (Іоанна Предтечі), що збігався з днем літнього сонцестояння, близьке до нього свято св. Іоанна (Івана Купала) – Ай-Янь, День Преображення – свято початку збирання винограду, що супроводжувалося обрядовістю, спільною для

народів, які займалися виноградарством, День Воздвиження, коли проводився обряд освячення останнього зерна, День Святого Димитрія – свято закінчення основних господарських робіт. Аналогічні святкові заходи знаменували закінчення жнив і в інших народів. Усі грецькі свята мали релігійний характер, але відповідали, як і свята інших народів Криму, календарним подіям, що були основою діалогічності цієї культурної форми.

Німці України відзначали День Іоанна Хрестителя, День Св. Марії Магдалини, Вознесіння. Усі вони пов'язувалися зі святом урожаю.

Цигани зберегли ритуал „єднання”. Після того як жінки і дівчата виходили з-за столу на подвір'я або до сусідньої кімнати, дорослі чоловіки, хлопці під керівництвом старійшини палили люльку, передаючи її по колу. Затягувалися люлькою спочатку старші, потім молодші. Коли люлька потрапляла до наймолодшого, він, затягнувшись, передавав її старійшині. Старійшина завершував ритуал словами про те, що всіх присутніх об'єднувала належність до їхнього роду, тому всі вони повинні ділитися і один одного підтримувати в житті. Для такого ритуалу використовували спеціальні люльки різних типів – „Баро Шеро”, ритуальні родові, „Бенг”, „Бакро”. Люльки типу „Бенг” („Чорна”) вирізувалися з дерева у вигляді голови диявола з довгим обличчям і мали довгий мундштук. Розмальовували такі люльки олійними фарбами. Люльки типу „Бакро” також вирізьблені з дерева і зображували голову барана („бакро” циганською), їх також розфарбовували [468, с. 35].

Роми України ретельно дотримувалися обряду весілля, він залишався для них важливим. Характерною ознакою ромського весілля було багате пригощення гостей. обов'язковим залишався обряд „комори” – перевірки молодої на цнотливість, що відбувався з великою суворістю. Традицією залишалося дарування коштовностей і грошей. Коровайний звичай включав у себе, крім обдарування короваєм, ще процедуру гадання „на везіння”, тобто запечену в шишках монетку. При розподілі великого за обсягом короваю

враховувалася стратифікація ромського середовища, вік, стать, майновий стан, походження, належність до знатних родів.

Непохитним залишався звичай приходити в гості з подарунком. В Ізмаїльській ромській громаді Одещини зберігся пасхальний звичай: після повернення з церкви розбивали яйце, білком і жовтком умивали всіх присутніх та кидали під ноги молоток чи сокиру. Далі різали проскурку і роздавали усім членам родини, приказуючи циганською мовою: „Христос воскрес, прошу Вас до столу”. Далі відбувалося святкування кілька днів. Співали пісні, в тому числі специфічного жанру – „з-під коліс”. Зберігався звичай колективного паління люльки [667, с. 30–32].

Рома дотримувалися звичаю яскравого одягання і носіння прикрас (більшість своїх наявних прикрас цигани носили на собі). Одяг поділявся на святковий і повсякденний. Жінки носили яскраві, дорогі спідниці, зверху часто надягали фартухи, обов'язково з кишенями. Ромські дівчата Закарпаття, що зовні одягалися по-сучасному, носили яскраві панчохи аніліново-ядучих кольорів – салатного, рожевого, фіалкового. Одяг Рома виконував магічну функцію оберегу від злих сил. Розкрита ж широка спідниця чи то нагадувала сонце, чи то окреслювала магічне коло навколо своєї володарки. Особливістю одягу була його багат шаровість (циганки могли одягати одночасно дві-три спідниці).

Євреї України відрізнялися від інших етносів певною специфікою свого традиційного побуту. Традиції і ритуали євреїв зумовлювалися виконанням настанов і приписів юдейської релігії, зафіксованої у Торі (П'ятикнижжі Мойсеєва), Талмуді (Усному Законі) та пізніших єврейських законодавчих релігійних працях (у книзі „Шулхан Арух”). Євреї продовжували вірувати в те, що вони за часів переслідувань і принижень збереглися як етнос значною мірою завдяки суботі. Серед свят особливе місце посідала субота (шабат івритом, або шабес мовою ідиш). Тому святкування суботи залишалося однією з найхарактерніших ознак єврейської родини. Виконання цієї традиції надавало можливість відпочити від

буденного життя, побуту в колі родини й друзів, замислитися над своїм місцем у світі й обов'язками перед Богом. Особливе значення для євреїв мало святкування Єврейського року Рош га Шана. Цей день в єврейській традиції пов'язувався зі створенням світу і з судом, який відбувався цього дня на небесах. Усі люди отримували у Рош га Шана свій вирок: записувалися в „Книгу життя” або ж засуджувалися до смерті; в такий спосіб Бог давав єврею зрозуміти, що останній несе відповідальність за все, що зробив та робить, та за слова, що їх він щоденно вживав щодо інших людей. У цей день євреї бажали один одному та всім людям бути записаними у „Книгу життя”. Особливими залишалися свята: Йом-Кіпур – День спокути, Суккот, Сімхат-Тора, Ханука. Найколеритнішим з усіх єврейських свят є Пурім. Цього дня проводилися святкові карнавали та вистави, давалися пожертви бідним. Традиційно відзначався Песах – весняне свято в пам'ять виходу з Єгипту та визволення з рабства. Найбільш жалобним днем євреї вважають Дев'яте ава. У цей день євреї постилися, не взували шкіряного взуття.

Євреї дотримувалися давніх ритуалів. Зокрема, заповідь обрізання залишалася настільки великою, що навіть перевершувала свято суботи. Для євреїв ця процедура була насамперед актом прилучення до народу. Під час процедури хлопчику давалося ім'я, зазвичай традиційне єврейське [579, с. 287]. Євреї також зберегли традиційні форми поховання. За єврейським звичаєм, з поваги до покійного тіло його потребує якнайскорішого поховання. Тіло обмивали, загортали в тахріім (погребальну льняну тканину) та клали у труну. Цим, по-перше, підкреслюється рівність людей перед лицем смерті, по-друге, придушється прагнення до розкішних поховань. На кладовищі під час поховань діти покійного читали особливу молитву – кадїш („освячення”).

Кладовище для євреїв завжди було святим місцем. Збереглася традиція підтримувати кладовища у належному стані. За звичаєм євреї відвідували могили в річницю смерті рідних, а також у пости, протягом місяця елул. У суботу і свята ходити на кладовище не прийнято [579, с. 290–291].

Болгари широко користувалися усною народною творчістю, зокрема художньою прозою. Переповідалася легенда про бабу Марту: „ Жінка – баба Марта, гадаючи, що вже прийшла весна, пішла пасти своїх кіз у гори. Там її застала люта холоднеча, й вона обернулася на камінь, від якого потекла вода й досі тече. На ім'я цієї жінки і стали називати весінній місяць „март” (українською „березень” – прим. авт.). За народними уявленнями, Марта – жінка похилого віку, одягнена в кожух, старі речі й коричневу хустку. Приходить вона з лісу, кульгаючи, тому спирається на залізну палицю”. Яскравим етнічно забарвленим елементом болгарського весняного свята Баби Марти була так звана мартениця (мартеничка) – скручені біла і червона шерстяні нитки. Цікаво, що тлумачення зовнішньої форми і символічний зміст мартениці відомі далеко не всім представникам етнічної групи. Більш того, часто легенда пов'язується або з шанованим у Болгарії історичним персонажем ханом Аспарухом, або підміняється іншим варіантом, або ж пояснення й зовсім було відсутнє. Тут спостерігається цікавий феномен злиття найдрівніших символів календарно-святкового циклу з пам'яттю про легендарну історичну особу: як весна (Марта) важлива для фізичного виживання етнічної групи, так хан Аспарух – для історико-культурного її існування.

Болгари України користувалися замовляннями, нашептами як чудодійними силами впливу на навколишній світ. Побутували господарські, лікувальні, громадські, привороті замовляння. Так, виймаючи хліб з печі 1 березня (Свято баби Марти), болгарки замовляли:

Як піднімається пара від цього хліба,

Так нехай піднімається наше життя до неба.

А ось як греки Північного Приазов'я відганяли хворобу від дитини:

З гуся вода, з лебедя вода,

З мого дитя вся худоба –

На пустий ліс,

На велику воду,

Під гнилу колоду! [466, с. 85]

Болгари користувалися прислів'ями та приказками, які залучали до скарбів народної мудрості, до правових і моральних норм, „неписаних” законів народного життя, мали велике значення в естетичному, практичному й моральному вихованні: „Робота навчає”, „Якщо нічого не посієш, то нічого не пожнеш”, „Без муки робота – без води кладанець”. Аби залучити дитину до трудової діяльності, греки використовували засоби народної духовної мудрості – прислів'я: „Робота на ноги ставить, а лінь у траву валить”, „Хто від роботи тікає, на того лінь нападає”, „Той багатство має, хто в роботі потом спливає”, „Не соромно роботу любити, а соромно лінивим бути”, „Хто працює – розквітає, хто ліниться – занепадає”, „Без роботи жити – дарма небо коптити”, „Тільки праця дає радість і здоров'я”. Німці казали: „Робота розведе вогнище з каменю”, „Чого серпень не зварить, того вересень не спече”, „Праця і щастя в одному будинку живуть”, „Роботу з пліч і на піч”, „Ремесло – золотий годувальник”, „Діло майстра боїться”, „Щоб рибку з'їсти, треба у воду лізти” [466, с. 86].

У досліджувані роки відбувалося розмивання функціональних складників класичного фольклору етносів України. Утилітарна приуроченість пісенних циклів до певних моментів культурного життя міста чи села відходила в минуле. У болгар України внутрішня тенденція до святковості, що закладена в самій обрядовій системі, спричинила динамічний розвиток святкових пісенних циклів, серед яких основними були хороводні та трапезні пісні. Вони збереглися найкраще. З'являлися і нові трапезні пісні, як правило, на основі старих фракійських пісень, у речитативному стилі та із значно більшою свободою імпровізації. У деяких болгарських селах почала зникати традиція виконання пісень „на хоро”, де головною жанровою ознакою виступала мелодія. У с. Благоеве Одеської області традиційно святкували Масницю під хорові пісні – на „масленично хоро”. Виконувалися пісні, які були пов'язані з трудовою діяльністю. Сюди входили жнивварські та сиденкарські пісні, а також „При ронене на царица”, „на меджня” та ін. Від

часу й місця фольклорного дійства залежали і способи їх виконання. Жінки та дівчата були основними виконавцями обрядових, хороводних, жнивних пісень. Вони співали пісні на вечорницях, юнаки ж співали колядні, а в деяких місцевостях і хороводні пісні. Пісні на Бабіндень, при народженні та голосінні виконували заміжні жінки. Як правило, співали гуртом, соло співалися переважно довгі епічні пісні (їх називали „тежки”, „дълги”, „стари”, „от онова време”). У фольклорі відбувалася переорієнтація культурної заангажованості традиційних циклів та жанрів. Насамперед це відбувалося з календарно-обрядовими піснями. Пісні, які супроводжували вже відмерлі обряди, а також міфологічні та епічні, звучали за святковим столом („на гуляй”) або „на сіденки” („на балачки”). Найпопулярнішими й найрізноманітнішими за тематикою були новорічні та весільні пісні. У селах співали пісні в ключові моменти весілля: „плетене на булка”, вихід нареченої з батьківської хати та прихід до хати чоловіка. Зустрічалися запозичені з українських колядок та щедрівок. У фольклорі відчутною залишалася мобільність зв'язку між піснею та обрядом. Пісні легко переходили з обрядових циклів до побутового репертуару й навпаки. Крім власне обрядових пісень, які будувалися на розвинутому діалозі, в обрядовому фольклорі переважна частина пісень відтворювала моменти обряду ніби побічно – сюжет розповідав про інше місце та час, відмінні від моменту мовлення (виконання). Це стосувалося міфологічних та легендарно-релігійних пісень, які здебільшого трансформувалися, перейшли до балад. У таких текстах на реалістично-побутовому тлі розгорталися фантастичні, дивовижні події, діяли міфічні істоти. Героїчний епос зазначав значних змін. Юнацький епос набував рис баладних та родинно-побутових пісень, багато з них (про Крале Марка та Дойчина) стали типовими баладами. Класичний епічний десятирець часто замінюється 8-стопним розміром. З одного боку, старі сюжети руйнувалися, з другого – поповнювалися новими побутовими подробицями та емоційними моментами. У новітньому епосі вочевидь

проступали моменти перетворення „епічного світу”, перебудова його на світ пісенно-історичний. Епічні пісні співали й жінки.

Героїчний епос переставав бути продуктивним жанром. Болгарські гайдуцькі пісні належали до пізнього періоду болгарської епічної пісенної творчості. Будучи немовби логічним продовженням героїчного епосу більш давнього періоду, вони, проте, являли собою абсолютно новий, якісно відмінний етап у розвитку народної творчості болгарського народу із специфічними, лише цьому жанру притаманними формальними та змістовими особливостями. Найдавніші з гайдуцьких – пісні „за вехти войводи” – тяжіли до поезики юнацького епосу, з його поетичною гіперболізацією, розмахом, типізацією історичної ситуації. Це емоційно яскраві пісні бунту, змагань за національну свободу, повні оптимізму та віри в перемогу. Герой цих пісень мав характер епічний, його образ обмежений рамками певного сюжету і в народній пам’яті пов’язаний переважно лише з ним. Відбувалося нівелювання специфічних рис гайдуцьких пісень. Вони зливалися з піснями іншого типу, відомими під назвою „субатських” або „субашських” („субаш” або „собат” – банкет). Під час трапези співали пісень, близьких за змістом до гайдуцьких: в основу сюжету покладалася яскрава подія з родинного чи громадського життя. Співали гайдуцькі пісні в один голос, іноді в супроводі гри на кавалі. Цей інструмент або акомпанував співу, або повторював мелодію після кожного куплету. Звук кавала найкраще відтворював тягучі, мінорні мелодії з надзвичайно складними модуляціями, що вимагали високої майстерності від виконавця. З останнього шару гайдуцьких пісень на Україні збереглися кілька варіантів про Ходжі Димитра та Стефана Караджу. Ці пісні мали конкретно-історичний характер, але, звісно, документальної достовірності шукати в них не слід. За жанром ці пісні наближалися до хронік. Власне, це точка перетину гайдуцького епосу та історичних пісень. Новітні історичні пісні переважно хроніки за формою. Спостерігалось „згортання” довгої епічної пісні та ліро-епічної балади з

історичною та побутовою тематикою до рівня пісні-хроніки з сенсаційним змістом.

Найулюбленишим жанром серед болгарського населення України була балада. Гостродраматична балада висвітлювала родинно-особисті конфлікти – те, що за будь-яких часів не лишає байдужою людину. Серед записаних у болгар балад виділялися такі тематичні групи: міфологічні, історичні, з соціальними мотивами, родинно-побутові. У міфологічній баладі найсуттєвішим елементом виступало диво або надзвичайний, надприродний збіг обставин. В історичних баладах історичні події чи особи були лише тлом для розгортання конфлікту. Найбільша кількість балад присвячувалася коханню. Як правило, йшлося про зраду одного із закоханих або когось із подружжя. Зрада завжди засуджувалася та жорстоко каралася. Ці пісні часто були сповнені мелодраматизму. Сентиментальні риси проникали навіть у найархаїчніші за походженням балади [600, с. 41–43].

В етнічних культурах України фольклор зберігав власну нішу або в автентичному комплексі народних традицій, або в низці вторинних форм збереження. Можна констатувати, що фольклор функціонував безперервно у повсякденному житті етноспільнот. Водночас склалась певна різнобарвність у збереженні фольклорних традицій. Серед них – свідоме використання в політичній та офіційній культурній сферах життя етнонаціональних традицій, символів, образів, що походженням зобов'язувалися фольклору; кероване спрямування культурної сфери на підтримку фольклорних традицій через фінансове, структурне забезпечення існування фольклорних колективів [245, с. 152].

В Україні збереглися осередки автентичного функціонування фольклорних народнопісенних та інструментальних традицій. З одного боку, це показник того, що народні традиції давні і важливі для етноменшин. Поза тим, їх функціонування може характеризувати музикальність багатьох етногруп України, для яких фольклорна музика чи інші дотичні до неї етнографічні традиції залишалися генетично зумовленими. Новою формою

фольклору виступала художня самодіяльність. Вона набирала сили в радянський час і використовувалася як інструмент задоволення естетичних потреб широкого загалу. Водночас між фольклором і художньою самодіяльністю існували і певні відмінності.

Узагальнюючи, можна сказати, що народна пісня у фольклорному вигляді залишалася для домашнього користування. Крім того, змінювалася динамічна природа фольклору. Вона часто залежала від тенденцій суспільних змін. Активізувалися окремі жанри. Така подія, як Чорнобильська трагедія, стала поштовхом для повернення до сфери активного функціонування жанру голосіння. Таким чином, фольклоризм мав щонайменше три основних шляхи розвитку. З одного боку, тут прибічники загальносвітової тенденції, яка виявлялася у зацікавленості етнічними мелодіями як оригінальним та незвичним матеріалом з його ладовими й ритмічними особливостями. З іншого, значна кількість етнічно свідомих виконавців використовували мелодії для закріплення етнонаціональної самобутності музичною мовою, для самоствердження і набуття рівноправності серед представників мистецтва різних етносів. Третій шлях був пов'язаний з формальним дотриманням державно-етнонаціональної політики у сфері культури, тобто виявлявся у чисто номінальному включенні до свого репертуару етнічних творів на догоду державним настановам.

Фольклор як базова константа народної творчості мав різні класифікації, в основу яких покладалися різноманітні критерії й аспекти: вербальний, етнографічний, музичний, хореографічний, регіональний тощо. Найбільш поширеною була жанрова класифікація, тобто поділ фольклорного матеріалу на обрядовий і необрядовий. До обрядового фольклору належали: календарний фольклор (колядки, масницькі пісні, веснянки), родинний фольклор (родинні оповідання, колискові, весільні пісні, голосіння), оказіональний (замовляння, закликання, лічилки). Необрядовий фольклор поділявся на чотири групи: фольклорна драма, поезія, проза й фольклор мовленнєвих ситуацій. До фольклорної драми належали вертепна форма й

релігійна форма. До фольклорної поезії – думи, билини, пісні, балади, віршовані пародії, афоризми, епіграми. Фольклорна проза, у свою чергу, поділялася на дві групи: казкову й неказкову. До казкової прози належали казка (яка бувала чотирьох типів: чарівна казка, казка про тварин, побутова казка, кумулятивна казка) й анекдот. До неказкової прози – притча, переказ, легенда, міфологічна розповідь, билини, сонники. Прислів'я, приказки, благопобажання, прокляття, прізвиська, дражнили, діалогові графіті, загадки, скоромовки й деякі інші належали до фольклорних мовленнєвих ситуацій; листи щастя, графіті, альбоми (наприклад пісенники) – до писемних форм фольклору [642, с. 228].

Кримські татари надзвичайно трепетно ставилися до власного духовного спадку. Вагоме місце в їх культуротворчій традиції належало легендам. Найбільш численною групою залишалися легенди, присвячені природі півострова. Такі, наприклад, легенди про скелі Діва, Монах і Кішка, про гору Аю-Даг, скелі-близнюки в Гурзуфі, про гору Демерджі тощо. Іншу групу, також досить чисельну, складали легенди, присвячені походженню окремих міст і сіл, звичаїв і повір'їв, історії та культурі Криму. Прикладами легенд цієї групи можуть бути такі: про походження Бахчисарая, Ялти, про могилу Мамаєва, про Ведмідь-гору, про Русалку й фонтан, про Дівочу вежу та ін. Без сумніву, химерні контури скель, порослі лісом тіщини глибоких ущелин, потаємні провалля печер півострова дуже часто навіювали фантастичні образи, сюжети і слугували джерелом легенд і оповідань для народів Криму.

Одним з основних і найулюбленіших жанрів народної творчості татар були казки. Типовим був і мотив розуміння людиною „віщої” мови тварин або птахів, і мотив переселення тварини в людину з метою заподіяння шкоди, чаклування, і повір'я про те, що скарб завжди охороняє змія або дракон. Кримськотатарська казка „Хлопчик, який розумів мову птахів” – „Куш тилинден аньлагъан бала”, караїмська казка „Про чорну хмару і дочку Караман-падишаха” – „Къара булут къараман падышагъынынь къызынынь

йомагъы”, кримчацька казка „Мудрий їжачок” – „Акъылдане кирпи” присвячувалися великій силі природи над людиною.

У фольклорі кримських татар традиційно вагомим залишався образ Мудреця. Особливе смислове навантаження мали казки, присвячені верховному божеству Тенгрі – Богу неба, чоловікові богині Умай. У фольклорному спадку присутній образ вічно живого старця Хазира Ільяса. У багатьох легендах, казках, обрядах Хазир Ільяс поставав як вічний подорожній: старий мандрівник, який дарує й карає. На початку ХХІ ст. значною подією стало видання збірок казок народів Криму. Збірка „Кримська колиска. Крымская колыбель. Wiege der Krim. Къырым бешиги. Кримска люлка” (під ред. М. Араджіоні) містила твори семи народів Криму: українців і росіян, болгар, вірменів, греків, німців, кримських татар, – що супроводжувалися поетичними перекладами українською й російською мовами [642, с. 252].

Кримські татари зберегли і відроджували величезну музичну спадщину. Працювала велика група письменників, вчених, збирачів фольклору. Велике значення для культури кримських татар мали пісні, присвячені рідним і близьким людям. Яскравою жанровою своєрідністю вирізнялися ліричні пісні. Для народних пісень тюркських народів АР Крим характерними була свобода й широта мелодійного розгортання, гнучкість ритму й метра, ладове багатство, а також багатоваріантність. Поряд з натуральним мажором і мінором у музиці зустрічалися й лади зі збільшеною секундою.

Греки України зберегли багато обрядових пісень. Співалися весільні пісні „Піндіку мана”, „Феріті ті ніфі мас”, „Сімер еній хорісамта”, „Іда сена тун кірьо гамбро”. У греків Приазов'я збереглися залишки найдавніших хороводних танців, супроводжуваних співами в унісон, так звані „хоро”: „Агорус ті корашас”, „Кзену оксу віглізу”, „Емаре алан Дуня”. У репертуарі грецьких сіл залишалося чимало танцювальних мелодій, ігрових пісень – „Мі

ліфарак'я", „А папа кейдона мас", „Ена тера ті мера", „Сір Яніца", „Кірацас корі лігур", „Гайтані" [600, с. 66].

Музикальні здібності ромів завжди доповнювалися мистецтвом танців. Роми зберегли оригінальність танців. Наведемо приклад зі спогадів професійного танцюриста А. Кондура: „Є такий звичай на весіллі, називається „Коза". Один ром надягає вивернутого кожуха й маску, а інший просто так одягнений. І танцюють так обоє, і от – бах! – коза впала. А другий так походжає навколо, нібито це він козу забив. Потім бере очеретину, нібито надуває, як надувають баранчика, аби зняти шкіру. І капелюха до рук – і пішов по колу, гроші збирати за виставу. Такий темпераментний танець – осіб танцівникам за це й могорич. Чи буває так: кинула циганка хустку на плече і говорить: хочу танцювати. І один починає співати, а тоді інший, і поступово включаються всі. По колу... Є в циган такий танець „Зайчик". Отак кладуть палички навхрест і танцюють, переступаючи, і співають „У городі зайчик". Спочатку ніби спроквола, а потім швидше, швидше... І тут – помилилася танцорка. Інша виходить. І дивишся – сама повна, а танцює так легко, з поворотами..." [667, с. 62]. Серед ромів України чимало зустрічалося співаків, діячів мистецтва, музикантів-інструменталістів. Широким був репертуар ромських пісень: популярні пісні, джаз, жорстокий романс, старовинна табірна народна мелодія. Ромські музиканти володіли класико-романтичним репертуаром – Сен-Санс, Равель, Брам, Ліст. Ромські автори вишукано займались обробками популярних мелодій етносів, що проживали поруч: угорських пісень, російських, українських, іспанських мелодій. Традиція професійного розшарування у рома залишалася дуже помітною; тому музикантськими були цілі родини. Існувала, так би мовити, певна каста музикантів, і ставлення до неї у співплемінників було неоднозначним. З одного боку, артистично-музикантська діяльність могла осуджуватися як щось несерйозне, що не потребувало великих зусиль і не приносило стійкого прибутку: мовляв, „уже дорослий, а рота роззявляє, щоби люди туди заглядали". Бувало кастове зверхне „ти що, їси у музиканта?!" З іншого боку,

династії професійних музикантів, співаків та інструменталістів, що тягнулися свого коріння від придворного музикування принаймні двох імперій – Австро-Угорської та Російської, користувалися величезною повагою та пошаною [667, с. 62]. Світову славу засвоював Т. Горват – скрипаль і піаніст з Ужгорода.

Роми Одещини зберігали жанрову різноманітність співу і його поєднання з танцями. Ці рома зберегли традицію співу під гармошку та акордеон. Охоче виконували молдавські і румунські пісні. Саме в цьому регіоні України зберігся спів старовинних табірних соло без будь-якого акомпанементу і багатоголосних пісень. Співали про любов, про дорогу, про коней, про великі міста. Рома Харківщини, Чернігівщини, Сумщини, Київщини зберегли орієнтацію на російську століттями виплекану традицію. Їх найулюбленишим жанром залишався хорівий спів та циганські романси під гітару. Специфічний рис ромському музикуванню надавала „особлива циганська нота” – здатність „на вухо” уловлювати та відтворювати мелодію. Змінність музичного викладу зумовлювалася неперевершеною здатністю до імпровізації та манерою пишного вокального та інструментального орнаментування мелодії, артистизмом, відкритістю і свободою виконання. У вокалі рома безпомилково розпізнавалися характерним гортанним тембром голосу, трохи різкуватим, пронизливими. Із спогадів учасника фольклорного колективу: „Ми граємо на весіллях популярну музику, модні пісні, для старших – пісні минулих років. Знаємо їхні танцювальні та романсові мелодії. Утім, їх важко дограти до кінця: майже кожен з ромів вважає за необхідне, зачувши перші звуки, вихопитися на сцену, узяти мікрофона і самозабутньо співати...” [667, с. 60]. Типовими музичними інструментами фольклорних колективів залишалися скрипка, кларнет, контрабас, цимбали.

Роми зберегли чимало „суто циганських” предметів побуту, які зберігали у собі відлуння кочового життя, були виразниками їх етнічності. До таких предметів належали: ремісничі знаряддя праці, засоби переміщення, кухонне начиння, музичні інструменти, предмети побуту, атрибути

ієрархічності, зброя, національний одяг. Для циганського одягу все більше ставали властивими запозичення окремих його елементів, форм від інших етносів. У досліджувані роки в Україні збереглося і існувало сім типів традиційного жіночого одягу. Кожний мав своє походження, особливості крою, декору. Ромські жінки Закарпаття (вихідці з діалектичної групи „мадяри”) носили спідниці, для яких було властивим пряме пошиття з пришитим вузьким поясом без зборок, однокольорність, відсутність декору. Одяг ромських жінок надавав інформацію про власницю: за одягом можна було дізнатися про сімейний стан. Він був одним із засобів соціального застереження про форми громадського етикету стосовно жінки. Колір одягу (костюму) розповідав про місце проживання жінки. У жінок – ромів Житомирщини домінували зелені, рожеві кольори, Вінниччини – світлі тони, Київщини – жовтий та бордовий. Для Чернігівщини характерні були темні кольори, здебільшого синій та чорний. Аксесуари виступали в ролі сигнальної системи у взаємовідносинах незнайомих осіб. Сережка у вусі літнього рома свідчила про трагічність долі (до народження носія аксесуара помер його малолітній брат).

Декоративно-прикладне мистецтво, на відміну від мистецтва „чистого”, мало утилітарну функцію. У ньому значне місце посідали традиційні народні промисли: гончарство, килимоткацтво, художня обробка дерева, металу, художнє вишивання тощо, – і створювалося воно здебільшого народом.

Декоративно-прикладне мистецтво залишалося поліфункціональним. Воно відображало багатовіковий соціокультурний досвід етносів, відіграло соціальну роль у житті етносу, допомагало сформулювати системи естетичних цінностей та ідеалів, які стимулювали громаду в її прагненні до досконалості в будь-якій сфері діяльності. З іншого боку, воно виступало частиною цілісного соціокультурного простору, особливою сферою їх життєдіяльності, сукупністю продуктів творчої діяльності та інших художньо-естетичних цінностей.

У сфері декоративно-прикладного мистецтва кримських татар однією з найважливіших традицій було утвердження свободи творчості, що виражалося у формуванні індивідуальних творчих авторських стилів, багатстві їх жанрової тематики. Але є й те загальне, що об'єднувало роботи кримськотатарських майстрів: використання рослинних узорів у всіх видах творчості, особливо у вишиванні, гравіюванні, різьбленні по каменю; багатий і виразний ритмічний лад орнаментики, колірні акценти і переваги; широке використання символів [739, с. 12]. У кримських татар було відновлено традиції ткацтва, вишивання, керамічної і ювелірної справи. Основним джерелом початку відродження стала духовна спрямованість частини кримськотатарського народу і, передусім, бажання досвідчених, талановитих майстрів і майстринь зберегти традиції національного декоративно-прикладного мистецтва. Діяльність народних умільців спрямовувалася як на створення сучасних виробів декоративно-прикладного мистецтва, так і на передавання досвіду творчості молодому поколінню кримських татар. Так, старійшина ювелірної справи А. Асанов відродив ювелірну майстерню в Бахчисараї; відомий художник, кераміст М. Чурлу вів активну діяльність серед молоді: набирал творчі колективи і пропагував особливості традиційних кримськотатарських ремесел. У процесі виготовлення творів декоративно-прикладного мистецтва, наприклад у килимоткацтві, майстри виробництва керувалися принципами побудови орнаментів довоєнних і післявоєнних років. Одночасно кримськотатарське ткацтво збагачувалося технічними прийомами, запозиченими з культурних традицій України і Середньої Азії. Поєднання традиції та новаторства виявлялося також у виготовленні гончарних виробів, у вишиванні, ювелірній справі. Суттєвою була роль зарубіжних фондів у відродженні декоративно-прикладного мистецтва (американський донорський фонд „COUNTERPART”, польський фонд „Іди”, турецьке управління співпраці і розвитку (ТІКА)).

Важливим складником процесу відродження декоративно-прикладного мистецтва стало функціонування в АР Крим культурно-етнографічних

центрів і розвиток етнокультурного туризму. Серед завдань етноцентрів було відродження культурного досвіду кримських татар; створення, впровадження й поширення етнокультурного туристичного продукту, до якого можна віднести виготовлення та демонстрування виробів декоративно-прикладного мистецтва; пошук майстрів, що зберегли традиційні ремесла, створення умов для їхньої творчості і передавання досвіду. Для відродження знаменитих раніше ремісничих традицій кримських татар у Бахчисараї створювалися цехи ремісників: ювелірів, гончарів, вишивальниць [739, с. 8–9].

Активно відбувалося відродження народних ремесел в АР Крим. У цьому процесі брали участь як майстри старшого покоління, так і молодь, яка оволодівала майстерністю і традиціями кримських татар. Водночас через втрату зв'язку поколінь виникли певні труднощі, у тому числі через неможливість проведення навчання ремеслу за принципом „майстер – учень”. Серед різних видів декоративно-прикладного мистецтва найбільш інтенсивно розвивалася вишивка, в тому числі золотими нитками (виробництво килимів), ювелірне мистецтво, торевтика, кераміка. В АР Крим організовувалися спеціальні курси з навчання навичкам традиційних ремесел. Відкривалися малі підприємства по виготовленню сувенірів [219, с. 55].

Народне декоративно-прикладне мистецтво лягло в основу новітніх художніх промислів, які успішно розвивалися або мали тенденцію до відродження і розвитку. Передусім це ткацтво, золоте шиття, вишивка гладдю, бісероплетіння, плетіння макраме, художня ковка, чеканка, різьба по дереву, кераміка і інші роботи з природними матеріалами.

У Бахчисараї (АР Крим) діяло кілька центрів, які працювали у напрямі збереження традицій, звичаїв кримських татар. Умільці – кримські татари зберегли технологію виготовлення головних уборів: марама (покривало), платків, шапочок – фес. Марама виготовлялася з так званого „кримського полотна” – паперової пряжі з добавкою вати чи шовку. Вироблялося такі види марами: „єнгіль”, „толу”, „агир”, „юнь”. Усі вони мали орнаменти з

власною символікою, знаковою системою, культурними традиціями. Кримські татари широко використовували в побуті техніку високого шиття золотом і сріблом – „миклама”. Вона виконувалася по цупких тканинах – сукну, атласі, шкірі – на попередній настил, який накладався на малюнок, нанесений на сукно чи бархат. Кримські татари використовували до десяти видів узорного шиття. Самим поширеним був „татар шілеме” – татарська гладь двостороннього шиття [230, с. 97]. Відомим в АР Крим різьбярем був А. Галімов, який виробляв і оздоблював кавоварки, жіночі пояси, блюда, браслети, кільця. Майстрині з вишивки об’єднувалися в товариство „Марама”. Під керівництвом заслуженої вишивальниці А. Османової працював колектив, до якого увійшли З. Мустафаєва, Ф. Мустафаєва, Г. Сеттарова, Х. Кипчакова, Н. Іріх [230, с. 97].

Євреї Житомирщини зберегли традицію мережеплетіння, Львівщини – фаянсового виробництва предметів юдаїки. Вони набували нового розвитку та втілювалися у скульптурних формах виставкової юдаїки, у дизайні відновлених синагог, мистецтві сюжетного вітражу. Майстри-ремісники євреї значну увагу приділяли середовищу молитовного простору, створюючи в інтер’єрах синагог вражаючі ансамблі із предметів оздоблення і декору. Виготовлені численні предмети прямо чи опосередковано використовувалися у синагогальній службі та створювали загальну єдність, що впливала на сакралізацію молитовного простору й відповідний емоційний настрій. У синагогах майстри проводили розписи на стінах і стелях в сюжетах, символах і декорі. Євреї України зберегли мистецтво мізраха, пов’язане із традиціями винятково пишних і витончених декоративних композицій, насичених геральдичними та епіграфічними елементами. Такі декоративні панно позначали стіни синагог, єврейські будинки. Єврейські ремісники зберігають технології виготовлення предметів, які відігравали ключову роль у ритуалах та побуті. Ними виготовлялись скриньки зі священними текстами „Мезуза”, які виконували роль оберегів. Вони виготовлялися з дерева та металу з тонким декоруванням. Розмаїттям відзначалися домашні ханукії.

Для ритуалу Миття рук, що проводилося в синагогах і єврейських будинках, виготовлялися предмети – глечики, кухлі, великі миски. Для них обиралася мідь. Кухлі мали характерну форму з двома, а іноді й чотирма ручками, що зумовлювалося зручністю послідовного миття рук. На поверхні кухлів часто вигравірувалися єврейські написи, традиційні символи і зображення [579, с. 308]. Вироблялися дерев'яні форми („пурім-бретль”) для випікання печива.

Особливості технології кочового циганського ковальства полягали у тому, що плавлення металу відбувалося у земляній ямі, на відміну від стаціонарних кузень, де горно було відкритим. Температура у ямі підтримувалася без перепадів, чого не було у відкритих горнах і створювало рівномірну структуру металу. До того ж вогонь підтримувався подвійним міхом, завдяки якому повітря до плавильної ями надходило безперервно. У стаціонарній же кузні повітря нагніталось з паузами. Ця технологічна відмінність і складала секрет популярності саме циганських виробів. Свої виробниці цигани мітили клеймами, які з часом ставали родовими знаками. У досліджуваних роки ними робилися спроби реконструювати кузні. Ромські бляхарі виготовляли дощові ринви, водозливи, пофарбовані „під польський пластик”. Відомими залишалися виробниці ромів з усіляких металів, у тому числі коштовних. Роми Одещини зберегли навички виготовлення гребінців з рогу. Збереглася технологія нагрівання, різання, плавлення, віджимання на верстаті матеріалу з рогу. Роми Закарпаття зберегли навички плетіння дерев'яних решіт, держаків до лопат, ложок та ополоників з липи. Роми зберегли т.з. промисли „від неба”, зокрема ворожбу. Українські роми, аби трохи заробити, вдавалися до жебрацтва, хитрощів, виманювання грошей у легковірних тощо.

Отже, протягом досліджуваних років у духовному житті етноменшин зростала роль традиційних форм культури. Ключова роль у цьому процесі відводилась народним календарним звичаям, ритуалам, обрядам, усній народній творчості. Виразником етнічності все більше ставав традиційний побут, ремісництво.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено узагальнення змін у розвитку культурного простору етноменшин України протягом 1990–2000-х років, запропоноване авторське вирішення проблеми у її взаємозв'язку з внутрішньою і зовнішньою політикою держави, розбудовою громадянського суспільства, тенденціями культурно-мистецького життя. Вперше у вітчизняній історіографії обґрунтовано розгляд проблеми культури етноменшин як етнонаціонального процесу, трансформації якого визначаються необхідністю активізації змін у ідентифікації етнічних груп України. Дисертація є першим системним дослідженням культури етноменшин України, яке здійснене згідно із загальним уявленням про культуру, державну політику, що визначаються тими змінами, що відбуваються в теорії пізнання. Дане дослідження розкриває низку нових наукових напрямків вивчення багатоаспектної проблеми відродження і розвитку культури етноменшин.

У висновках узагальнено результати дослідження та викладено основні положення, що виносяться на захист:

1. Аналіз науково-теоретичних підходів до розуміння базових аспектів досліджуваної проблематики дав підстави констатувати, що сучасний науковий дискурс характеризувався природним для соціогуманітарних досліджень плюралістичним підходом до розуміння поняття „культури”, „культурного розвитку”, „етнічної культури”, а також багатьох фундаментальних проблем – етнокультурної політики, культурної спадщини, міжкультурного діалогу, розвитку традиційних і новітніх форм народної творчості тощо. Спираючись на міждисциплінарний та системний підходи, в характеристиці комплексу проблем розвитку культури етноменшин дав змогу обґрунтувати, що вони лише фрагментарно розглядались в українській історіографії. В теоретичному плані звернення до деяких аспектів виявило свою результативність, зокрема – в культурології, соціальній філософії, етнополітології, де воно було необхідним для з'ясування поточних подій, чи

моделювання суспільних процесів на перспективу. Відродження і розвиток культури етноменшин розглядалися здебільшого як технологія реалізації проекту соціальної модернізації, цивілізаційної ідентифікації України.

2. Культура етноменшин як складова частина загального культурного простору України була об'єктом різного роду політичних, адміністративних, громадських впливів. З іншого боку, вона виступала серйозним засобом самовираження етносів України, передумовою їх ефективної ідентифікації. Етнокультурна політика, яка реалізовувалась незалежною державою впродовж досліджуваних років враховувала пріоритетність культурних прав етноспільнот. Це докорінно її відрізняло від європейських культурно-політичних практик, де культурні стратегії враховували пріоритет культурних практик людини, забезпечення нейтральності держави щодо визначення системи культурних цінностей суспільства при збереженні інструментальних можливостей регулювання соціально-культурних відносин. Окремі парадигми вітчизняного дискурсу етнополітики передбачали також позиціонування культур етноменшин як способу задоволення суспільних потреб. Різне трактування етнічної культури суб'єктами політики і громадських інститутами свідчило не стільки про їх альтернативність, скільки про паритетність: державний дискурс виявлявся потужнішими за громадський, проте не був авторитетнішим. У перші роки незалежності високі цілі національно-культурного відродження увійшли в протиріччя з реальним станом справ у цій сфері. Незалежна Україна успадкувала від радянської епохи застарілу культурну інфраструктуру, а також майже повну залежність від державної фінансово-матеріальної підтримки. Гострою залишалася проблема дійової державної політики сприяння недержавному сектору в культурі, забезпечення для нього сприятливих податкових та правових умов діяльності. Процес створення ефективного законодавства для неприбуткових та благодійницьких організацій в Україні тільки розпочався.

Розвиток нових форм комунікації між владою та громадськістю на початку ХХІ ст., формування інформаційного суспільства мали беззаперечний вплив на вдосконалення чинного законодавства у сфері культури. Можливість залучення громадськості до вироблення та ухвалення важливих для цієї галузі рішень, доступ до повної та об'єктивної інформації щодо чинного законодавства стали необхідними умовами ефективної взаємодії влади та етнічних спільнот. Центральною віссю й концептуальним стрижнем політики сучасної держави виступають, з одного боку, забезпечення сприятливих умов для розвитку різних етнічних спільнот, а з іншого, – гармонізація міжнаціональних відносин у країні. Етнонаціональна політика в цілому забезпечувала визнання поліетнічного характеру українського суспільства та гарантувала права всіх його членів на користування та примноження культурної спадщини. Темпи культурного відродження етноменшин суттєво залежали від ефективності культурно-мистецької політики. Цей напрям діяльності державних органів спрямовувався на відродження забутих або свідомо зневажених етнонаціональних цінностей, інтеграції етноменшин у державне, громадсько-політичне і культурне життя, гарантування розвитку культур економічними, матеріально-технічними, кадровими засобами. Полікультурна ситуація залежала від ефективності зусиль, спрямованих на розвиток міжкультурного діалогу, зрілості менеджменту культури, сталості регіональних моделей міжкультурних взаємин. Результатом етнокультурної політики стало розгортання етнокультурного руху, який репрезентувався широкою участю у культурному відродженні національно-культурних товариств, засобами збереження й розвитку культурного розмаїття етноменшин. Система управління культурним простором етноменшин складалась упродовж досліджуваного періоду і зорієнтовувалась на традиційну патерналістську модель репрезентації державними органами культури. Органи державної влади часто діяли консервативно і неефективно, іноді імітуючи роботу, цим

самим сприяючи збереженню переважно захисної функції держави щодо культури загалом.

В умовах соціокультурних трансформацій початку ХХІ ст. розпочався процес формування правових, економічних та організаційних засад демократичного суспільства як основи для цілісної культурно-національної ідентичності, а також становлення України як, співтворця світової культури. Активізація міжнародних контактів, залучення європейського досвіду до розуміння культури та культурної політики стало підґрунтям для переосмислення змісту культури на концептуальному рівні, усвідомлення необхідності переходу від державного управління культурою до її стратегічного розвитку на основі залучення ресурсів держави та державних інституцій, а також комерційного, недержавного, неприбуткового сектору культури. Поява в культурному житті країни на початку ХХІ ст. нових суб'єктів культуротворчого процесу дає підстави стверджувати, що за часи незалежності державна культурна політика України еволюціонувала від моносуб'єктної до полісуб'єктної за своєю суттю.

Одним з її пріоритетних напрямів стало задоволення культурних потреб національних меншин. Активізація їхнього культурного життя в Україні упродовж останніх десятиліть помітно зросла. Цей процес супроводжувався розширенням мережі установ, покликаних обслуговувати культурні запити етнічних спільнот, пробуджував інтерес у представників етноменшин до своєї культури, прагнення її відроджувати, пропагувати й розвивати.

Україні вдалося в цілому налагодити дійову співпрацю в галузі культури етноменшин з їх історичними батьківщинами. Цьому сприяли суб'єктивні фактори, нормативно-договірна база, спільні культурні програми тощо. Конструктивним чинником у цій справі були змішані комісії із забезпечення прав етнічних меншин, на які покладалася спільний контроль за виконанням законодавства, що забезпечувало нормативно-правове регулювання різних аспектів задоволення культурних прав етноменшин.

Міністерство культури України через відповідні адміністративні, дорадчо-консультативні органи відпрацьовували загальні засади розвитку культури етноменшин, які включали спектр науково-методичного забезпечення, форм міжнародної співпраці. Одним з напрямків роботи Міністерства була організація роботи зі втілення в культурний простір України програм ООН, ЮНЕСКО, Ради Європи, ОБСЄ, міжнародних фондів тощо. Україна приєдналася практично до всіх міжнародно-правових актів у сфері забезпечення прав етноменшин і впевнено інтегрується у міжнародний правовий простір. У сфері захисту прав меншин також існує масив двосторонніх міжнародних документів, представлених, зокрема договорами про співробітництво та спеціальними міждержавними, міжвідомчими угодами про забезпечення прав меншин. Уряд України, Міністерство культури зробили чимало заради збереження пам'яток історії та культури, заснування національно-культурних інституцій, періодичних видань тощо. В сучасній Україні державна політика у сфері культури реалізується в руслі базових положень Європейської культурної стратегії. Держава активніше інтегрує громадські об'єднання міжнародні культурні проекти важливим є факт фінансової підтримки державою ініціатив та акцій національно-культурних товариств, зорієнтованим на сприяння розвитку традицій і культури усіх етносів України, культурно-мистецького, освітнього та науково-практичного спрямування в локальному, національному та міжнародному масштабах у різних регіонах країни. Підвищувалася міжкультурна компетенція представників етносів України завдяки розвитку етнокультурної свідомості та спрямуванню на розробку сучасних креативних механізмів співпраці державного, громадського та приватного секторів.

3. Важливим чинником етнічної ідентифікації виступала культурна спадщина. В Україні діяла розгалужена мережа пам'ятко-охоронної справи, склалась відповідна практика обліку, збереження і охорони культурних надбань. Крім того, приєднання України до міжнародних програм і проектів суттєво гармонізувало роботу щодо збереження, відновлення пам'яток історії

і культури окремих етноменшин. У цей час низка історико-культурних заповідників стали відомими науково-просвітницькими центрами, об'єктами міжнародного пізнавального туризму, реалізовувались проекти увічнення пам'ятних дат, місць, осіб, відзначення свят тощо. Виконавцями у цих випадках найчастіше виступали держава, міжнародні організації, національно-культурні товариства, окремі особи. Зростала роль у популяризації етнічної культури музеїв, заповідників. В Україні відроджувалися форми забезпечення культурних потреб та популяризації культур етносів. Бібліотеки, яким належала ключова етнокультурна роль і спеціалізувались на обслуговуванні етноменшин, брали участь у суспільно-політичному житті регіонів, проводили просвітницькі акції, сприяли поширенню толерантності і злагоди, формували повагу до культури, історії, звичаїв, інформували етноменшин, популяризували літературу. При загальному занепаді книговидавничої справи в Україні органами влади, національно-культурними товариствами у деяких регіонах активно видавалась література мовами етноменшин. Успішними були зусилля видавців Києва, Львова, Донецька, Миколаєва, Житомира. Роль ЗМІ у культурній діяльності етноменшин стосувалась активізації культурної діяльності, введення культури в контекст повсякденного життя етноменшин, сприяння взаємопізнання та зближення культурної співпраці етнічних груп. В Україні сформувалась система засобів масової інформації, які задовольняли інформаційні потреби етносів на загальноукраїнському і регіональному рівнях. Зростала роль у процесі інформування телебачення, радіо, Інтернету.

4. Упродовж досліджуваного періоду зростала роль зовнішньополітичних чинників відродження і розвитку культур етноменшин. У руслі вдосконалення механізмів міжкультурного діалогу у практиці міжнародних відносин з'явилися нові форми міжкультурних контактів, що встановлювались між Україною та країнами – історичними батьківщинами меншин. Офіційний діалог між країнами доповнювався прямими контактами

між неурядовими та громадськими організаціями. На арену двосторонніх політичних та культурних відносин вийшли нові суб'єкти – структури громадянського суспільства, місцеві муніципальні громади. Їх діяльність значно розширювала можливості реалізації культурно-просвітницьких, дослідницьких програм та культурологічних проєктів, у ході яких перетиналися всі рівні, форми та способи діалогу. Така практика поставала як історично зумовлена суспільно-політична форма регулювання міжкультурної взаємодії, а державні інституції забезпечували цілеспрямовану та гнучку політику міжкультурного діалогу. Крім того, міжкультурні зв'язки як усередині держави, так і поза нею стимулювали пошук нових форматів прикладання цих зусиль. Тижні та Дні етнічних культур проходили на всій території країни, в тому числі в регіонах з невеликим прошарком окремих етносів. Програми цих заходів включали вистави, виступи, були однією з провідних форм двостороннього партнерства між Україною та історичними батьківщинами різних етнічних меншин України. Міжкультурний діалог виконував роль важливого засобу соціокультурної комунікації, забезпечення національно-культурних інтересів етноменшин, поглиблення міжнародного досвіду управління етнонаціональними відносинами. У цей час міжкультурний діалог в Україні ускладнювався низкою факторів, серед яких – кризовий стан національної ідентичності, відсутність сталих тенденцій у розвитку суспільства, прорахунки у регулюванні міжкультурної взаємодії етнічних груп, повільна адаптація національного законодавства до відповідних міжнародних документів; недооцінка ролі освіти у розвитку міжкультурного розуміння та інші.

Міждержавні культурні зв'язки як засіб забезпечення прав етноменшин і розширення можливостей користування культурними надбаннями, базувались на багатоаспектній договірній основі. Україна приділяючи увагу активізації співпраці з державами-сусідами, враховувала історичний досвід, традиції культурних зв'язків. Двостороннє співробітництво підкріплювалося сталими дипломатичними відносинами, системою договорів, угод,

меморандумів. Разом з тим на його ефективності часто позначалися політичні суперечності, безсистемність і випадковість культурних взаємин, млявість громадсько-політичних і культурних організацій. Культурне співробітництво слугувало процесам євроінтеграції, транскордонному співробітництву, розвитку особистих контактів. У 1990–2000-х роках розширювалися основні напрямки міжкультурної двосторонньої співпраці. Найбільш дійовим і перспективними формами добросусідських відносин ставали гастролі професійних і самодіяльних театральних колективів. Їх організаторами були державні органи, національно-культурні товариства України і країн – етнічних батьківщин етноменшин.

5. Культурно-мистецьке життя етноменшин розбудовувалося засобами загальноукраїнських, координаційних, професійних, регіональних національно-культурних товариств. Ці тенденції по-різному проявлялись у середовищі етнічних груп і часто залежали від рівня їх етнічної ідентичності, здатності інтегруватись в українське суспільство, культуротворчого потенціалу. В Україні через фрагментарність процесів розвитку етнокультурного простору надто повільно усувались наслідки акультураційних тенденцій радянської доби. Засвоєння культурних надбань залежало від розселення етнічних груп, можливостей вільно виявляти і демонструвати культурну самобутність та прагнення до збереження власних культурних цінностей. Відродження культури етносів спричиняли й об'єктивні чинники, серед яких і стійкий запит суспільства на духовність, соціально-демографічний потенціал етносів, комфорт соціокультурного облаштування, спадкоємність, культурна „травматичність” окремих етносів.

Загальноукраїнські координаційні та професійні органи громадської самоорганізації етноменшин створювали умови для збереження і розвитку культурних надбань, інтеграції їх у вітчизняний та світовий культурний простір. У ці роки відбувалася певна еволюція в культурній діяльності громадських організацій етноменшин. Їх завдання позиціонувалися як такі, що мали сприяти відбудові і розвитку етнічної самосвідомості, зближення,

мобілізації етносів. Різною залишалась організаційна мобільність національно-культурних товариств. Результативніше задовольняли потреби етноменшин громадські інституції поляків, греків, німців, болгар, угорців, євреїв, росіян. Основні напрямки діяльності загальноукраїнських громадських формувань стосувалися: залучення до культурного відродження органів державної влади, проведення культурно-мистецьких, науково-просвітницьких заходів, консолідації етносів та їхнє долучення до сфер політичного життя України. В Україні слід вважати політичною роль національно-культурних центрів як ефективних інструментів об'єднання громадських і державних зусиль у сфері культури, що репрезентували новий тип культурно-дозвіллевої реальності, спрямованої на подолання стереотипів ставлення до окремих етнічних груп.

6. У 1990 – 2000-і рр. розширювалися передумови для участі представників етноспільнот у професійному культурно-мистецькому житті України. Українська культура постійно прирощувала свій потенціал театральним, музичним мистецтвом етнічних колективів. Склалася ціла низка традицій використання різних жанрів, розмаїття професійної творчої діяльності. Театральному мистецтву росіян України сприяла розгалужена мережа професійних театрів, когорта митців та можливості багатостороннього співробітництва між Україною і Росією. Для мистецтва кримськотатарського театру властивими були творчі підходи до постановки драматургічних творів, розмаїття напрямків репертуару, збереження унікальності колективів, активність гастрольної діяльності. Різноманітністю відзначалась діяльність професійних театрів циган, євреїв, угорців, словаків, болгар. Етнічні професійні театри займали помітне місце у культурно-мистецькому житті регіональних центрів і міст України.

7. Виразністю характеризувалась діяльність самодіяльних творчих колективів етноменшин. Зростала чисельність гуртків художньої самодіяльності, аматорських колективів. Саме завдяки їм примножувалися змістові начала культури, відбувалося нівелювання явищ декультурації,

урізноманітнювалися символічно-образні складники культурного простору. Самодіяльні театральні і музичні колективи репрезентувала низка театральних студій, музичних і дитячих театрів, ансамблів пісні і танцю. Клубні заклади, центри культури, національно-культурні товариства забезпечували розвиток цього виду творчості. Фестивальний рух усе більше ставав засобом функціонування народної культури. Особливістю хореографічного мистецтва етносів України була виразність стилів, етнічна ідентифікація, а також низка творчих запозичень з української культури, культур інших етносів. Самодіяльна етнічна творчість поєднувала в собі традиційні стилі, а також доповнювалась низкою осучаснених мотивів. Ці зміни засвідчували тенденцію не лише відродження, а й розвитку різних форм етнічної творчості. Хореографія греків, поляків, німців України включала широкий спектр різного роду обрядових, вокальних, танцювальних та інструментальних виконань. Потенціал самодіяльної етнічної творчості черпався з родинних традицій, релігійних звичаїв. Народна творчість поляків України вирізнялась також художньою довершеністю, оригінальністю, вишуканістю. Татарські самодіяльні колективи ставили за мету відродження, розвиток, збереження етнічного музичного, вокального, хореографічного мистецтва. Більшість найчисельніших етносів України мали відповідну інфраструктуру для задоволення культурних запитів, збереження культурно-мистецьких традицій.

8. В досліджуваний період набували важливого значення такі смислоутворювальні принципи функціонування етнічної культури як традиції, декоративно-прикладне мистецтво, ремесла. Для традиційної культури етносів властивим було відродження та зміна форм трансляції традицій від покоління до покоління, розширювались жанрові інтерпретації традицій. Передача досвіду попередніх поколінь мала різні алгоритми та ефективність, оскільки залежала від рівня здатності етносів інтегруватися в українське суспільство. Народні традиції міцніше вкорінювалися і зберігалися у поляків, євреїв, болгар, росіян. В етнічних культурах України розширював власну

нішу фольклор як чинник повсякденного життя груп етносів. Особливість України полягала у збереженні різнобарвних фольклорних традицій, різній їх поліформності й багатожанровості, включаючи легенди, казки, пісні, перекази, танці. Декоративно-прикладне мистецтво залишалося поліфункціональним, відображало багатовіковий соціокультурний досвід етносів шляхом утвердження свободи творчості, розширення етнокультурного продукту. Народні ремесла як компонент народної творчості та виразник етнічності набували нового досвіду й імпульсів для відродження і розвитку.

Таким чином культура етноменшин України залишалася складовою становлення національної культури та об'єктом культурної політики незалежної держави. У просторі ХХІ ст. джерелом розвитку етноменшин ставала культуротворчість, спрямована на формування своєрідного життєвого світу в інноваційних умовах глобальної цивілізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1. Архівні джерела (постійного зберігання)

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України)

Ф.1. Верховна Рада України.

Оп.22. Комісія з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин.

1. Спр.1600. Протоколи №32-55 засідань Комісії (11 лютого – 4 грудня 1991 р.). – 51 арк.
2. Спр.1627. Документи про розробку Постанови Верховної Ради України „Про ратифікацію Угоди з питань, пов’язаних з поновленням прав депортованих осіб національних меншин і народів” (12 листопада – 12 грудня 1993 р.). – 8 арк.
3. Спр.2033. Протокол №32-60 засідань Комісії (1 лютого – 30 жовтня 1991 р.). – 216 арк.
4. Спр.2656. Протоколи №65-70 засідань Комісії (12 січня – 13 березня 1996 р.). – 244 арк.
5. Спр.2680. Листування з Президентом України, Кабінетом Міністрів України (23 січня – 15 грудня 1997 р.). – 89 арк.
6. Спр.2681. Листування з народними депутатами України, міністерствами, відомствами, організаціями (20 січня – 24 грудня 1997 р.). – 170 арк.
7. Спр.2682. Протоколи №135-138 засідань Комітету (15 січня – 03 березня 1998 р.). – 192 арк.

Ф.2. Кабінет Міністрів України.

Оп.15.

8. Спр.2525. Листування з союзними, республіканськими і обласними організаціями з питань національної політики (25 квітня 1991 – 30 липня 1991). – 209 арк.

9. Спр. 3020. Листування з союзним, республіканськими і обласними організаціями про міжнародні відносини і культурні зв'язки Української РСР з зарубіжними країнами (25 січня – 7 грудня 1992 р.) – 91 арк.

10. Спр. 3025. Листування з міністерствами, відомствами, облвиконкомами, міжнародними, зарубіжними та іншими організаціями з питань національної політики (4 січня 1992 р. – 14 лютого 1992 р.). – 264 арк.

11. Спр.3026. Листування з міністерствами, відомствами, облвиконкомами, міжнародними, зарубіжними та іншими організаціями з питань національної політики (13 лютого – 23 вересня 1992 р.). – 244 арк.

12. Спр.3027. Листування з міністерствами, відомствами, облвиконкомами, міжнародними, зарубіжними та іншими організаціями з питань національної політики (1 квітня – 19 вересня 1992 р.). – 192 арк.

13. Спр.3028. Листування з республіканськими установами та громадськими організаціями з питань національної політики (26 травня 1992 – 6 серпня 1992). – 159 арк.

14. Спр.3623. Листування з міністерствами, відомствами, урядом АР Крим, обласними держадміністраціями про міжнародні відносини і культурні зв'язки України з зарубіжними країнами (10 січня – 21 грудня 1993 р.). – 145 арк.

15. Спр.3627. Листування з міністерствами, відомствами, урядом АР Крим, обласними держадміністраціями, міжнародними, зарубіжними та іншими організаціями з питань діяльності національно-культурних товариств, фондів та об'єднань (2 січня – 8 квітня 1993 р.). – 279 арк.

16. Спр.3628. Листування з міністерствами, відомствами, урядом АР Крим, обласними держадміністраціями, міжнародними та іншими організаціями з питань діяльності національно-культурних товариств, фондів

та об'єднань (5 травня – 29 червня 1993 р.). – 316 арк.

17. Спр.3629. Листування з міністерствами, відомствами, урядом АР Крим, обласними держадміністраціями, зарубіжними, міжнародними та іншими організаціями з питань діяльності національно-культурних товариств, фондів та об'єднань (червень – листопад 1993 р.). – 338 арк.

18. Спр.3630. Листування з міністерствами, відомствами, облвиконкомами, міжнародними, зарубіжними та іншими організаціями про повернення депортованих німців в Україну, роботу Українсько-німецького фонду, Міжурядової українсько-німецької комісії (5 січня – 7 жовтня 1993 р.). – 202 арк.

19. Спр.3631. Листування з міністерствами, відомствами, облвиконкомами, міжнародними, зарубіжними та іншими організаціями про повернення депортованих німців в Україну, роботу Українсько-німецького фонду, Міжурядової українсько-німецької комісії (8 жовтня – 30 грудня 1993 р.). – 194 арк.

20. Спр.3632. Листування з міністерствами, відомствами, урядом АР Крим, обласними держадміністраціями, зарубіжними, міжнародними та іншими організаціями про повернення кримських татар, депортованих осіб інших національностей до Криму, фонду депортованих народів Криму, Республіканської комісії у справах депортованих народів Криму (12 січня 1993 р. – 24 січня 1994 р.). – 274 арк.

21. Спр.4197. Листування з міністерствами, відомствами, держадміністраціями, міжнародними, зарубіжними та іншими організаціями про діяльність національно-культурних фондів, товариств та об'єднань, політичних партій, організацій і рухів. – 295 арк.

22. Спр.4198. Листування з міністерствами, відомствами, держадміністраціями, міжнародними, зарубіжними та іншими організаціями про діяльність національно-культурних фондів, товариств та об'єднань, політичних партій, організацій і рухів. – 315 арк.

23. Спр.4627. Листування з міністерствами, відомствами, урядом АР

Крим, держадміністраціями, державними і громадськими організаціями та об'єднаннями з питань діяльності національно-культурних фондів, товариств та об'єднань, політичних партій, організацій і рухів (04 січня – 15 лютого 1995 р.). – 214 арк.

24. Спр.4628. Листування з міністерствами, відомствами, урядом АР Крим, держадміністраціями, державними і громадськими організаціями та об'єднаннями з питань діяльності національно-культурних фондів, товариств та об'єднань, політичних партій, організацій і рухів (21 лютого – 31 березня 1995 р.). – 227 арк.

25. Спр.4629. Листування з міністерствами, відомствами, урядом АР Крим, держадміністраціями, державними і громадськими організаціями та об'єднаннями з питань діяльності національно-культурних фондів, товариств та об'єднань, політичних партій, організацій і рухів (04 квітня – 18 травня 1995 р.). – 197 арк.

26. Спр.4633. Листування з міністерствами, відомствами, урядом АР Крим, держадміністраціями, державними і громадськими організаціями та об'єднаннями з питань діяльності національно-культурних фондів, товариств, об'єднань, політичних партій, організацій і рухів (02 жовтня – 02 листопада 1995 р.). – 141 арк.

27. Спр.4634. Листування з міністерствами, відомствами, урядом АР Крим, держадміністраціями, державними і громадськими організаціями та об'єднаннями з питань діяльності національно-культурних фондів, товариств, об'єднань, політичних партій, організацій і рухів (03 – 17 листопада 1995 р.). – 117 арк.

28. Спр.4635. Листування з міністерствами, відомствами, урядом АР Крим, держадміністраціями, державними і громадськими організаціями та об'єднаннями з питань діяльності національно-культурних фондів, товариств, об'єднань, політичних партій, організацій і рухів (20 листопада – 14 грудня 1995 р.). – 159 арк.

29. Спр.5290. Листування з міністерствами, відомствами,

держадміністраціями, міжнародними, зарубіжними та іншими організаціями з питань діяльності національно-культурних фондів, товариств та об'єднань, політичних партій, організацій і рухів (13 червня 1996 р. – 15 січня 1997 р.). – 118 арк.

30. Спр.5291. Листування з міністерствами, відомствами, держадміністраціями, міжнародними, зарубіжними та іншими організаціями з питань діяльності національно-культурних фондів, товариств та об'єднань, політичних партій, організацій і рухів (30 липня 1996 р. – 27 серпня 1997 р.). – 160 арк.

31. Спр.5292. Листування з міністерствами, відомствами, держадміністраціями, міжнародними, зарубіжними та іншими організаціями з питань діяльності національно-культурних фондів, товариств та об'єднань, політичних партій, організацій і рухів (28 серпня – 15 жовтня 1996 р.). – 202 арк.

32. Спр.5293. Листування з міністерствами, відомствами, держадміністраціями, міжнародними, зарубіжними та іншими організаціями з питань діяльності національно-культурних фондів, товариств та об'єднань, політичних партій, організацій і рухів (25 вересня – 26 грудня 1996 р.). – 201 арк.

33. Спр.5294. Листування з міністерствами, відомствами, держадміністраціями, міжнародними, зарубіжними та іншими організаціями з питань діяльності національно-культурних фондів, товариств та об'єднань, політичних партій, організацій і рухів (07 грудня – 19 грудня 1996 р.). – 142 арк.

34. Спр.5295. Листування з міністерствами, відомствами, урядом АР Крим, обласними держадміністраціями, зарубіжними, міжнародними та іншими організаціями про повернення депортованих німців в Україну, роботу українсько-німецького фонду, міжурядової українсько-німецької комісії (25 січня – 13 грудня 1996 р.). – 142 арк.

35. Спр.6000. Листування з міністерствами, відомствами, урядом АР

Крим, обласними держадміністраціями, міжнародними, зарубіжними організаціями про розвиток культури, проведення культурно-мистецьких заходів і реалізації комплексних програм (04 січня – 18 грудня 1997 р.). – 124 арк.

36. Спр.6013. Листування з міністерствами, відомствами, урядом АР Крим, обласними держадміністраціями, міжнародними, зарубіжними організаціями про повернення депортованих німців в Україну, роботу українсько-німецького фонду, Міжурядової українсько-німецької комісії (23 січня – 10 жовтня 1997 р.). – 71 арк.

37. Спр.6014. Листування з міністерствами, відомствами, урядом АР Крим, обласними держадміністраціями, зарубіжними, міжнародними та іншими організаціями про повернення кримських татар, депортованих осіб інших національностей до Криму, діяльність Фонду депортованих народів Криму, Республіканської комісії у справах депортованих народів Криму (03 січня – 19 грудня 1997 р.). – 312 арк.

Ф.5116.

Оп.19.

38. Спр. 3125. Доручення Кабінету Міністрів України та документи про їх виконання (2 січня – 29 березня 1991 р.). – 193 арк.

39. Спр. 3127. Доручення Кабінету Міністрів України та документи про їх виконання (3 серпня – 26 грудня 1991 р.). – 244 арк.

40. Спр. 3128. Листування з Верховною Радою України з основних питань діяльності Міністерства (18 січня – 30 грудня 1991 р.). – 223 с.

41. Спр. 3142. Протокол № 1 засідання колегії Міністерства та документи до нього (доповідні записки, доповіді). (30 січня 1991 р.). – 76 арк.

42. Спр. 3168. Листування з Верховною Радою України з основних питань діяльності міністерства (20 листопада – 14 грудня 1992 р.). – 152 арк.

43. Спр. 3207. Накази Міністерства з основної діяльності № 1–39 (6 січня – 25 лютого 1993 р.). – 153 арк.

44. Спр. 3208. Накази Міністерства з основної діяльності № 40–103

(1 березня – 30 квітня 1993 р.). – 338 арк.

45. Спр. 3209. Накази Міністерства з основної діяльності № 104–170 (3 травня – 30 червня 1993 р.). – 170 арк.

46. Спр. 3254. Доручення Кабінету Міністрів України (03 травня – 22 липня 1994 р.). – 243 арк.

47. Спр. 3260. Листування з Верховною Радою України з питань основної діяльності (17 січня – 16 грудня 1994 р.). – 86 арк.

48. Спр. 3302. Листування з Адміністрацією Президента України з питань основної діяльності (03 січня – 20 жовтня 1995 р.). – 235 арк.

49. Спр. 3304. Листування з Кабінетом Міністрів України (03 – 31 травня). – 184 арк.

50. Спр. 3308. Листування з Кабінетом Міністрів України (2 листопада – 29 грудня 1995 р.). – 221 арк.

51. Спр. 3332. Аналітичні довідки про культурне співробітництво з іншими країнами за 1995 р. – 47 арк.

52. Спр. 3349. Листування з Адміністрацією Президента України з питань основної діяльності (4 січня – 27 грудня 1996 р.). – 225 арк.

53. Спр. 3352. Листування з Кабінетом міністрів України з питань основної діяльності (01–29 березня 1996 р.). – 74 арк.

54. Спр. 3353. Листування з Кабінетом міністрів України з питань основної діяльності (1–30 квітня 1996 р.). – 76 арк.

55. Спр. 3356. Листування з Кабінетом міністрів України з питань основної діяльності (01–31 липня 1996 р.). – 123 арк.

56. Спр. 3358. Листування з Кабінетом Міністрів України з питань основної діяльності (2 – 30 вересня 1996 р.). – 128 арк.

57. Спр. 3627. Листування з міністерствами, відомствами, Урядом АР Крим, обласними держадміністраціями, зарубіжними, міжнародними та іншими організаціями з питань діяльності національно-культурних товариств, фондів та об'єднань (2 січня 1993 р. – 8 квітня 1993 р.). – 279 арк.

58. Спр. 3628. Листування з міністерствами, відомствами, Урядом АР

Крим, обласними держадміністраціями, зарубіжними, міжнародними та іншими організаціями з питань діяльності національно-культурних товариств, фондів та об'єднань (5 травня – 29 червня 1993 р.). – 296 арк.

59. Спр.3629. Листування з міністерствами, відомствами, Урядом АР Крим, обласними держадміністраціями, зарубіжними, міжнародними та іншими організаціями з питань діяльності національно-культурних товариств, фондів та об'єднань (24 червня 1993 р. – 7 листопада 1993 р.). – 338 арк.

Ф.5233. Адміністрація Президента України

Оп.1.

60. Спр.9. Документи щодо візитів Президента України до іноземних держав (17 грудня 1991 – 17 грудня 1992). – 136 арк.

61. Спр.254. Матеріали про українсько-польські міждержавні відносини. – 47 арк.

62. Спр.298. Матеріали щодо офіційного візиту в Україну Президента Словацької Республіки Міхала Ковача. – 25 арк.

Ф.5252. Державний комітет України у справах національностей та міграцій.

Оп.1.

63. Спр.2. Листування з Кабінетом міністрів України з питань основної діяльності комітету (9 вересня – 26 грудня 1991 р.). – 82 арк.

64. Спр.6. Листування з Кабінетом міністрів України з питань основної діяльності комітету (01 січня – 31 січня 1992 р.). – 103 арк.

65. Спр. 7. Листування з Кабінетом міністрів України з питань основної діяльності комітету (4 лютого – 23 квітня 1992 р.).

66. Спр.9. Листування з Кабінетом міністрів України з питань основної діяльності комітету (25 серпня – 31 грудня 1992 р.).

67. Спр.16. Листування з Кабінетом міністрів України з питань основної діяльності комітету (16 березня – 6 травня 1993 р.). – 104 арк.

68. Спр.17. Листування з Кабінетом міністрів України з питань

основної діяльності Міністерства (19 травня – 25 серпня 1993 р.). – 188 арк.

69. Спр.20. Листування з Кабінетом міністрів України з питань основної діяльності Міністерства (1 листопада – 29 грудня 1993 р.). – 120 арк.

70. Спр.21. Листування з Адміністрацією Президента України і Верховною Радою України з питань основної діяльності комітету (15-16 квітня 1993 р.). – 78 арк.

71. Спр.28. Листування з Кабінетом міністрів України з питань основної діяльності Міністерства (4 квітня – 31 травня 1994 р.).

72. Спр.29. Листування з Кабінетом міністрів України з питань основної діяльності Міністерства (2 червня – 27 липня 1994 р.).

73. Спр.32. Листування з Кабінетом міністрів України з питань основної діяльності Міністерства (13 вересня – 31 жовтня 1994 р.).

74. Спр.33. Листування з Кабінетом міністрів України з питань основної діяльності Міністерства (3 листопада – 29 листопада 1994 р.).

75. Спр.35. Листування з Адміністрацією Президента України і Верховною Радою України з питань основної діяльності комітету (3 січня – 22 квітня 1994 р.).

76. Спр.55. Листування з Адміністрацією Президента України і Верховною Радою України з питань основної діяльності комітету (7 червня – 25 вересня 1995 р.). – 147 арк.

77. Спр.64. Листування з Кабінетом міністрів України з питань основної діяльності Міністерства (1 лютого – 29 лютого 1996 р.). – 201 арк.

78. Спр.66. Листування з Кабінетом міністрів України з питань основної діяльності Міністерства (20 березня – 12 квітня 1996 р.). – 135 арк.

79. Спр.78. Листування з Адміністрацією Президента України і Верховною Радою України з питань основної діяльності комітету (10 квітня – 18 жовтня 1996 р.). – 258 арк.

80. Спр.97. Листування з Адміністрацією Президента України і Верховною Радою України з питань основної діяльності комітету (3 листопада – 31 грудня 1997 р.). – 220 арк.

81. Спр.111. Листування з Адміністрацією Президента України і Верховною Радою України з питань основної діяльності комітету (16 січня – 26 червня 1998 р.). – 185 арк.

82. Спр.117. Листування з Кабінетом міністрів України з питань основної діяльності Міністерства (5 січня – 29 січня 1999 р.). – 226 арк.

83. Спр.126. Листування з Верховною Радою України з питань основної діяльності комітету (5 січня – 29 грудня 1999 р.). – 241 арк.

Оп.4.

84. Спр.2. Протоколи №1-4 засідань Колегії та документи до них (18 липня – 26 грудня 2000 р.). – 129 арк.

Оп.5.

85. Спр.10. Листування з Верховною Радою України з питань основної діяльності комітету (7 лютого – 23 квітня 2003 р.). – 223 арк.

86. Спр.15. Доручення Верховної Ради України та документи про їх виконання (19 січня – 1 листопада 2004 р.). – 197 арк.

Державний архів Запорізької області

Ф.4548.

Оп.1. Відділ у справах національностей, міграцій та релігій.

87. Спр.106. Річний звіт про роботу у сфері міжнаціональних і релігійних відносин, національно-культурних товариств, релігійних організацій за 1999 рік. – 34 арк.

88. Спр.118. Квартальні звіти про роботу у сфері міжнаціональних і релігійних відносин, національно-культурних товариств, релігійних організацій за 1-3 квартали 2000 р. – 6 арк.

89. Спр.130. Квартальні звіти про роботу управління у сфері міжнаціональних і релігійних відносин, національно-культурних товариств, релігійних організацій за 2-3 квартали 2001 р. – 4 арк.

Державний архів Луганської області

Ф. 4054.

Оп. 1.

90. Спр. 35. Спільні розпорядження №№ 1-73 Обласної ради народних депутатів, обласної державної адміністрації, Федерації незалежних профспілок області. (25 січня – 8 вересня 1993 р.). – 165 арк.

91. Спр. 53. Спільні розпорядження №№ 1-57 Обласної ради народних депутатів, обласної державної адміністрації, Федерації незалежних профспілок області. (11 січня – 22 липня 1994 р.). – 51 арк.

92. Спр. 84. Розпорядження №№ 187-229 голови облдержадміністрації з основної діяльності та додатки до них. (07 лютого – 16 лютого 1996 р.). – 13 арк.

Державний архів Миколаївської області**Ф.1335. Миколаївська обласна державна адміністрація.****Оп.7. Управління освіти і науки.**

93. Протокол №1-3 комісії з питань освіти, науки і культури. – 38 арк.

94. Інформація про роботу з мігрантами та національно-культурні товариства області за 1996 – 1997 роки. – 38 арк.

95. Річні підсумкові інформації про стан міждержавної, внутрішньорегіональної міграції по Миколаївській області. – 14 арк.

2. Поточні архіви**Поточний архів Верховної Ради України****Ф. 1.****Оп. 22. Комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин.**

96. Спр.6237. Протокол №10-13 засідань Комітету та документи до них (проекти постанов, законопроекти, стенограма, тексти виступів, науково-експортні висновки). (4 листопада 1998 – 2 грудня 1999). – 221 арк.

97. Спр.6267. Документи про розробку Закону України „Про ратифікацію Угоди між Україною та Республікою Білорусь про

співробітництво у забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин” (текст Закону, подання Президента України, текст Угоди, протокол засідання Комітету, стенограма пленарного засідання Верховної Ради України). (24 січня – 23 березня 2000). – 15 арк.

98. Спр.6272. Протокол №96-99 засідань Комітету (10 січня 2001 – 15 лютого 2001). – 152 арк.

99. Спр.8687. Протоколи засідань Комітету №17-24 та документи до них (13 листопада 2002 – 11 грудня 2002). – 188 арк.

100. Спр.8696. Протокол засідань Комітету №25-27 та документи до них (9 січня – 13 січня 2003). – 158 арк.

101. Спр.8703. Листування з керівництвом Верховної Ради України з основних питань діяльності Комітету з підрозділами Апарату Верховної Ради України (15 січня – 28 листопада 2003). – 36 арк.

102. Спр.8704. Листування з Кабінетом Міністрів України, з міністерствами, державними комітетами, відомствами, центральними установами і громадськими організаціями України (17 січня – 8 липня 2003). – 96 арк.

103. Спр.8711. Протоколи засідань Комітету №77-86 та документи до них (17 березня – 19 травня 2004). – 236 арк.

104. Спр.8713. Протоколи засідань Комітету №93-104 та документи до них (8 вересня – 12 листопада 2004). – 200 арк.

105. Спр.9723. Протоколи засідань Комітету №119-127 та документи до них (9 березня – 15 квітня 2005). – 220 арк.

Оп.44. Комітет з питань культури і духовності.

106. Спр. 04-21/3. Документи про розробку постанови Верховної Ради України від 25.06.09 р. „Про проведення парламентських слухань на тему „Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізаційних викликів: проблеми та шляхи збереження”. – Т. 2. – 7 арк.

107. Спр.1. Документи про розробку постанови Верховної Ради України від 25.06.09 р. №1554-VI „Про проведення парламентських слухань

на тему „Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізаційних викликів: проблеми та шляхи збереження”, Т.2. (05 жовтня – 02 листопада 2009). – 257 арк.

108. Спр.2. Документи про розробку постанови Верховної Ради України від 25.06.09 р. №1554-VI „Про проведення парламентських слухань на тему „Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізаційних викликів: проблеми та шляхи збереження”, Т.3. (03 листопада – 14 грудня 2009). – 261 арк.

Поточний архів Міністерства юстиції України

109. Довідка. Захист колективних прав етнорешенців України (2005).

Поточний архів Міністерства культури, молоді і спорту України.

- 110. Спр. 3. Листування № 14 (96–98). – 2009 р. – Арк. 3.
- 111. Спр. 10. Листування № 14 (455–521). – 2009 р. – Арк. 3.
- 112. Спр. 19. Листування № 14 (983–1063). – 2009 р. – Арк. 9.
- 113. Спр.21. Листування № 16 (303–412). – 2009 р. – Арк. 4.
- 114. Спр. 27. Листування № 10 (1510–1545). – 2009 р. – Арк. 7.
- 115. Спр. 28. Листування № 14 (1584–1644). – 2009 р. – Арк. 5.
- 116. Спр. 30. Листування № 10 (1616–1701). – 2009 р. – Арк. 8.
- 117. Спр. 33. Листування № 11 (1822–1897). – 2009 р. – Арк. 7.
- 118. Спр. 35. Листування № 14 (2072–2158). – 2009 р. – Арк. 4.
- 119. Спр. 24. Листування № 12 (510–545). – 2011 р. – Арк. 13.
- 120. Спр. 27. Листування № 13 (706–897). – 2011 р. – Арк. 5.

Поточний архів Луганської обласної державної адміністрації

121. Резолюція засідання Конгресу Асамблеї народів Луганщини від 16 травня 2004.

122. Інформаційно-аналітичний матеріал про етнічний склад населення області (2007).

123. Розпорядження голови облдержадміністрації „Про

консультативно-дорадчий орган – Раду з питань етнонаціональної політики при обласній державній адміністрації”. – №425. – 17.04.2007.

124. Інформація про стан реалізації у Луганській області Плану заходів із протидії проявам ксенофобії, расової та етнічної дискримінації в українському суспільстві на 2010 – 2012 роки та четвертий квартал 2012 року.

125. Дані про громадські організації національно-культурного спрямування Луганської області (2010).

126. Довідка про національний склад Луганської області (2010).

Поточний архів Луганського обласного краєзнавчого музею

127. Возрождение культуры национальных меньшинств области: история и современность / сост. Жданова Л.П. (2000).

128. Справка. Греки области. Некоторые аспекты их прошлой и современной истории / сост. Жданова Г.П. (2003 р.).

129. Историческая справка „Возрождение традиционной культуры евреев на Луганщине” (по материалам экспозиции Луганского областного краеведческого музея) / сост. А.Д. Кравцова. (2008 р.).

Поточний архів центру народної творчості Луганської області

130. Многонациональность как определяющий фактор формирования своеобразной традиционной культуры Луганщины / подгот. В. Яровой. (2013).

Поточний архів Миколаївської обласної державної адміністрації

131. Інформація Відділу у справах національностей Миколаївської обласної державної адміністрації „Про виконання листа заступника голови облдержадміністрації (2007) щодо виконання Комплексних заходів з реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин та розвитку культур національних меншин.

132. Інформація про роботу Ради національних товариств Миколаївської області у 2005–2007 рр.

133. Звіт відділу у справах національностей Миколаївської ОДА про

виконання Обласної цільової національно-культурної програми „Збереження та розвиток етнічної, культурної та мовної самобутності національних меншин у Миколаївській області на 2010 – 2013 роки”.

Поточний архів Миколаївського товариства єврейської культури

134. Інформація про роботу музею пам'яті жертв Голокосту і Великої Вітчизняної війни.

Поточний архів Федерації грецьких товариств України

135. Звернення голови ФГТУ О.І. Проценко – Пічаджи до генерального консула Греції у Маріуполі пана Н. Матсісу 25.11.2000.

136. Генеральный секретариат греков Зарубежья. Структура. Работа. Деятельность. (2001 – 2002).

Поточний архів ВТН „Відергебурт”

137. Німецький канал. (1995). – Ч.3.

138. Матеріали I з'їзду німців України. (1996).

139. Питання культури. (1994–2000).

Поточний архів Фольксрату

140. Матеріали I з'їзду німців України. (1996).

141. Матеріали з питань культури. (1997).

3. Опубліковані документи та матеріали

142. Аналіз державної політики України у сфері дотримання прав дітей національних меншин та формування міжкультурного діалогу: проект „Формування міжкультурного діалогу в дитячому середовищі” /[І.С. Жданова, Н.Є. Гусак, А.Г. Зінченко, О.М. Любовець, І.О. Жданов]. – К., 2009. – 64 с.

143. Аспекти історичного музикознавства: Дослідження і матеріали. – Х.: Прапор, 1998. – 264 с.

144. Всеукраїнській болгарській асоціації – 10 років. – Одеса: Маяк, 2003. – 228 с.

145. Греки на українських теренах: Нариси з етнічної історії.

Документи, матеріали, карти /[М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томазов, Л. Яковлева, О. Ясь]; вступна стаття В. Смоля. – К.: Либідь, 2000. – 488 с.

146. Декларація прав національностей України: Декларація Верховної Ради України від 1 листопада 1991 р. №1771-ХІІ //ВВР України. – 1991. – №53. – ст.799.

147. Джемільєв М. Звітна доповідь Голови Меджлісу на позачерговій (другій) сесії 3-го Курултаю кримськотатарського народу 2 жовтня 1999 року) /М.Джемільєв //Кримськотатарське питання. – 1999. – №5. – С.38.

148. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією //Урядовий кур'єр. – 1997. – 3 червня.

149. Договор между Украиной и Республикой Польшей о добрососедстве, дружественных отношениях и сотрудничестве //Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №43. – С.1372–1378.

150. Досягнення громадянського суспільства України у 2009 році: стислий звіт про діяльність Міжнародного фонду „Відродження” //Зеркало недели. – 2010. – 20 лютого.

151. Європейський орієнтир етнонаціональної політики України: матеріали до першої доповіді про виконання Україною Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин //Бюлетень Держкомнацміграції України. – 1999. – №3. – С.14.

152. Закон України „Про громадянство України” від 8 жовтня 1991 р. №16366-ХІІ //ВВР України. – 1991. – №50. – ст.701.

153. Закон України „Про національні меншини в Україні” від 25 червня 1992 р. №2494-ХІІ //ВВР України. – 1992. – №36. – ст.528.

154. Закон України „Про ратифікацію Рамкової конвенції про захист національних меншин” //Відомості Верховної Ради України. – 1998. – №14. – ст.56.

155. Захист прав національних меншин в Україні: збірник нормативно-правових актів. – К.: Держкомнацміграції, АНКОУ, 2003. – 288 с.

156. Збірник документів: Асоціація „за міжнародний мир і злагоду в країні”. – К., 2000. – 80 с.
157. Звершення міжнаціонального форуму України до Президента України, Верховної ради України, Кабінету міністрів України, керівників обласних і місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування //Інформаційний збірник міжнаціональних проблем. – 2000. – №2. – С.33.
158. Коментар до Конституції України. – К., 1996. – 376 с.
159. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 26 червня 1996 // ВВР. – 1996. – №30. – Ст.141.
160. Концептуальні напрями діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку культури: постанова Кабінету Міністрів України від 28 червня 1997 р. № 675 //Урядовий кур'єр. – 1997. – 31 липня.
161. Концепція державної етнонаціональної політики України //Бюлетень Держкомнацміграції України. – 1999. – №3. – С.86–91.
162. Концепція державної етнонаціональної політики України: розвиток українського етносу та національних меншин //Освіта. – 1996. – 22 травня.
163. Концепція розвитку культур національних меншин України: постанова Кабінету Міністрів України 31 травня 1995 р. // Інформаційний бюлетень Мін-ва України у справах національностей, міграції та культур. – 1995. – № 2. – С. 35-37.
164. Конституція АР Крим //Відомості Верховної Ради України. – 1999. – №5/6. – ст.43.
165. Культурна політика в Україні: Аналітичний огляд / за ред. О. Грищенко. – К.: УЦКД, 2007. – 160 с.
166. Майстерність і натхнення. Збірка творчих робіт /за ред. Я. Яновер, Н. Бакуліної. – К.: 1998. – С.54–99.
167. Матеріали перепису населення України 2001 р. //Урядовий кур'єр. – 2002. – №244.

168. Населення Української РСР (за даними Всесоюзного перепису 1989 р.). – К.: Держкомстат, 1990. – 540 с.
169. Національні відносини в Україні у ХХ ст.: зб. документів і матеріалів /упор.: І. Курас, П. Панчук. – К.: Наук. думка, 1994. – 559 с.
170. Національні процеси в Україні. Історія і сучасність: Документи і матеріали: [довідник у 2 ч.] /В.Ф. Панібудьласка (ред.). – К.: Вища школа, 1997. – 583 с.
171. Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року /Державний комітет статистики України; за ред. О.Г. Осауленка. – К., 2003. – 245 с.
172. Одеська обласна державна адміністрація. Одещина 10 років незалежності України. – Одеса, 2001. – С.5–10.
173. Ословські рекомендації щодо мовних прав національних меншин і пояснювальна записка //Фонд міжетнічних відносин. – Гаага, 1998. – С.1–36.
174. Основи законодавства України про культуру від 14 лютого 1992 р. №2117–ХІІ: зі змінами і доповн. // ВВР. – 1992. – № 21. – Ст. 294.
175. Основи концепції освіти в національних громадах України (Прийнято Конференцією з проблем освіти національних громад в Україні, Київ, 24-26 жовтня 1997 року) //Форум націй. – 2002. – №5/7. – С.3–10.
176. Питання Рад і представників громадських організацій національних меншин. Указ Президента України від 22 липня 2000 р. //Офіційний вісник України. – 2000. – №3. – С.22.
177. Про державний суверенітет України: Декларація Верховної Ради Української РСР від 16 липня 1990 р. //Відомості Верховної Ради України. – 1990. – №31. – С.429.
178. Про додаткові заходи з облаштування кримських татар, інших осіб, депортованих за національною ознакою, та їх нащадків, які повернулися чи повертаються на постійне місце проживання в Україні: указ Президента України від 14 травня 2010 р. № 615/2010 // Урядовий кур'єр. –

2010. – 18 травня.

179. Про затвердження плану заходів щодо формування громадянської культури та підвищення рівня толерантності у суспільстві: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2012 р. № 236-р // Урядовий кур'єр. – 2012. – 8 травня.

180. Про затвердження Типового положення про управління у справах національностей та міграції Київської міської державної адміністрації, відділ у справах національностей та міграції обласної, Севастопольської міської державної адміністрації. Постанова Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2001 р. №132 /36. Урядових нормат. актів України. – 2001. – №13. – ст.245.

181. Про заходи щодо підтримки діяльності національно-культурних товариств: розпорядження Президента України від 21 вересня 2001 року № 252/2001-рп // Урядовий кур'єр. – 2001. – 03 жовтня.

182. Про заходи щодо реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин, релігій і церкви: розпорядження Президента України від 23 вересня 2005 року № 1172/2005-рп. // Урядовий кур'єр. – 2005. – 30 вересня.

183. Про Основні напрями соціальної політики на 1997 – 2000 роки: Указ Президента України від 18 жовтня 1997 р. № 1166/97 // Урядовий кур'єр. – 1997. – 30 жовтня.

184. Про Основні напрями соціальної політики на період до 2004 р.: Указ Президента України від 24 травня 2000 р. № 717/2000 // Урядовий кур'єр. – 2000. – 31 травня.

185. Про підсумки діяльності Міністерства культури і мистецтв України у 2003 році (оглядово-аналітична довідка). – К., 2004. – 96 с.

186. Про проведення у 2008 році Року міжкультурного діалогу в Україні: указ Президента України від 25 лютого 2008 р. № 153/2008 // Урядовий кур'єр. – 2008. – 29 лютого.

187. Про стан роботи органів державного управління по створенню умов для розвитку культур національних меншин України. Постанова

Президії Верховної Ради УРСР від 22 лютого 1991 р. //Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – №13. – С. 151.

188. Про Фонд розвитку культур національних меншин України: указ Президента України від 29 квітня 1992 р. № 279 // Голос України. – 1992. – 30 квітня.

189. Проблемы. Практика. Перспективы: информ. бюллетень / Луганський обласний центр народної творчості. – Луганськ, 1998. – 32 с.

190. Програма „Інтеграція в українське суспільство кримськотатарського народу, болгар, вірмен, греків, німців, які зазнали депортації”. 1997 – 1999 /підгот. Ю. Бузницький, О. Смірнов. – Сімферополь, 1999. – 16 с.

191. Программа Межнационального форума Украины (основные положения) //Інформаційний збірник міжнаціональних проблем. – 2000. – №2. – С.28.

192. Рамкова конвенція про захист національних меншин. Україна: стан виконання / упоряд. А.Є. Савченко. – К., 2004. – 64 с.

193. Рамочная Конвенция о защите национальных меньшинств // Вестник Московского гос. ун-та. Серия 11 Право. – 1996. – № 6.

194. Реалізація державної політики у галузі культури: аналітичний звіт Міністерства культури і туризму України за 2007 рік. – К.: Міністерство культури і туризму України, 2008. – 152 с.

195. Розподіл населення найбільш чисельних національностей за статтю та віком, шлюбним станом, мовними ознаками та рівнем освіти. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. /За ред. О.Г. Осауленка. – К.: Державний комітет статистики України, 2004. – 293 с.

196. Табачник Д.В. Про підсумки діяльності Міністерства культури і мистецтв України у 2003 році: оглядова аналітична довідка / Д.В. Табачник. – К., 2004. – 96 с.

197. Указ Президента України „Питання Ради представників громадських організацій національних меншин України” від 22 липня

2000 р. №908/2000 //Офіційний вісник України. – 2000. – №3. – С.22.

198. Україна поліетнічна: інформаційно-бібліографічний покажчик /Ін-т досліджень діаспори. – К.: Геопринт, 2003. – 108 с.

199. Україна – Росія, 1990 – 2000 рр.: документи і матеріали /М-во закорд. справ України; М-во закорд. справ Рос. Федерації. – К.: Юрінкомінтер, 2001. – 774 с.

4. Матеріали наукових конференцій, симпозиумів, „круглих столів”

200. Антонюк О.Л. Проблеми духовно-культурного відродження національних меншин в Україні /О.Л.Антонюк //Діалог української і російської культур в Україні: матеріали ІІІ конференції /редкол. М.О.Шульга та ін. – К., 1999. – С.229 (256 с.)

201. Араджиони М.А. Проблема формирования этнической и конфессиональной толерантности: проект разработки спецкурса „Культура добрососедства” для образовательных учреждений Крыма /М.А. Араджиони // Формирование межэтнической и межконфессиональной толерантности в Крыму: мониторинг существующей системы обучения и воспитания, рекомендации по развитию межкультурного образования и этнического просвещения населения: материалы „круглых столов”. – Симферополь, 2003. – С. 37–45.

202. Багатокультурність Івано-Франківської області та Опольського воєводства [Текст] : зб. наук. пр. за матеріалами Міжнар. науково-практ. конф. / Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. Інститут мистецтв, Івано-Франківська обласна держ. адміністрація. Головне управління туризму і культури, Департамент культури, туризму і спорту Опольського воєводства, Опольське воєводське відділення Товариства співпраці „Польща-Схід”, Опольський ун-т ; ред. кол. А. Грицан [та ін.]. - Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського нац. ун-ту ім. В.Стефаника, 2008. - 255 с.

203. Вопросы германской истории. Немцы в Украине: Материалы украинско-германской научной конференции (Днепропетровск, 26-29 сентября 1995 г.) /Днепропетровский гос. ун-т. – Днепропетровск, 1996. – 213 с.

204. Врублевська В. Діалог у полікультурному середовищі / В. Врублевська // Діалог культур у просторі полікультурного світу: зб. матер. наук.-теорет. конф. – К., 2012. – С. 14–15.

205. Гажаман В. Задоволення етнокультурних потреб поляків у сучасній Україні / В. Гажаман // Польська культура в житті України. Історія. Сьогодення: матеріали II Міжнар. наук. конф., Київ, 6 – 9 листопада 1997 р. / за ред. Ю. Вовка. – К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2000. – С. 24–26.

206. Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України: матеріали Міжнар. ювілейної наук. конференції. – Івано-Франківськ: Плай; Галич, 1998. – 349 с.

207. Гендерные аспекты этнической культуры в Украине: материалы Всеукраинской науч. студ. конф. (Севастополь, 29-30 апреля 2004 г.). – Севастополь: Изд-во Сев НТУ, 2004. – 209 с.

208. Гецевич М. Вшанування пам'яті Юліуша Словацького в Кременці / М. Гецевич // Польська культура в житті України. Історія. Сьогодення: матер. II Міжнар. наук. конф., Київ, 6 – 9 листопада 1997 р. / Федерація польських організацій в Україні; за ред. Ю. Вовка. – К., 2000. – С. 168-169.

209. Гончаренко Н.К. Польська гуманітаристика в українських перекладах як чинних діалогу культур / Н.К. Гончаренко // Трансформація освіти і культури: традиції та сучасність: зб. матер. міжн. наук.-теорет. конф. – К., 2012. – С. 34.

210. Грицай С. Розвиток системи телерадіомовлення національних громад в контексті сучасного інформаційного простору України /С.Грицай //Матеріали Всеукраїнської конференції „Міжнаціональні взаємини в

Україні: питання інформаційного простору” (Київ, 14 лютого 2006) /упоряд. С.Бугаєв. – К., 2006. – С.43–45.

211. Грицан А. Багатокультурність сучасної України / А. Грицан // Багатокультурність Івано-Франківської області та Опольського воєводства: зб. наук. праць за матер. Міжнар. наук.-практ. конф. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 3–21

212. Гуманітарні аспекти інтеграції кримськотатарського народу в українське суспільство: Матеріали „круглого столу” 5 травня 1999р. – К., 1999. – 115 с.

213. Демографічна ситуація в Карпатському регіоні: реальність, проблеми, прогнози на ХХІ століття: Тези міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 15-18 травня 1996 р.). – Чернівці-К., 1996. – 511 с.

214. Деньщикова Л.В. Спільнота польська у Донбасі / Л.В. Деньщикова // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України: зб. наук. праць V Всеукр. наук.-практ. конференції. – Запоріжжя, 2003. – С. 58–60.

215. Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах півдня України: зб. наук. праць V Всеукраїнської науково-практичної конференції 2-3 жовтня 2003 р. – Запоріжжя, 2003. – 196 с.

216. Деркач Н.В. Співпраця органів державної влади з громадськими організаціями національних меншин у Південному регіоні України / Н.В. Деркач // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України: зб. наук. праць V Всеукр. наук.-практ. конф. 2–3 жовт.2003 р., Запоріжжя. – Запоріжжя, 2003. – С. 7–10.

217. Диалог украинской и русской культур в Украине: материалы II-й Междунар. научно-практ. конфер. (Киев, 30-31 октября 1997 г.) /за ред. Н.А. Шульга; Ин-т социологии НАН Украины, Ин-т национальных отношений и политологии НАН Украины. – К., 1998. – 213 с.

218. Диалог украинской и русской культур в Украине: материалы III-й Междунар. научно-практ. конф. (Киев, 12-13 ноября 1998 г.) / за ред. Н.А. Шульга; Ин-т социологии НАН Украины, Ин-т национальных отношений и политологии НАН Украины. – К., 1999. – 256 с.

219. Зинадинов Э.С. Проблема возрождения и развития народных художественных промыслов Крымского полуострова / Э.С. Зинадинов // Міжнар. наук.-практ. конф. „Традиційна народна культура: збереження самобутності в умовах глобалізації”: тези доповідей. – Х., 2004. – С. 55.

220. Кузьо О.З. Міжнародні культурні контакти як засіб розвитку міжкультурного діалогу / О.З. Кузьо // Трансформація освіти і культури: традиції та сучасність: зб. матеріалів Міжн. наук.-теорет. конф. – К., 2012. – С. 223–235.

221. Культура та інформаційне суспільство XXI століття: матеріали всеукр. наук.-теоретичної конф. молодих учених (22–23 квітня 2010 р.): У 2 ч. – Х.: ХДАК, 2010. – Ч.1. – 236 с.

222. Лишко В. Виставкова діяльність як елемент культурної співпраці між Україною та Польщею // Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє. Роль паризької „культури” в становленні українсько-польського взаєморозуміння: зб. наук. праць міжнародного круглого столу (Київ, 25–26 травня 2000 р.). – К., 2002. – С. 91–96.

223. Лук’яненко О. Популяризація польської літератури, досліджень взаємопроникнення польської і української культур у роботі Львівської бібліотеки іноземної літератури / О. Лук’яненко // Польська культура в житті України. Історія сьогодення: матер. II Міжнар. наук. конф. / за ред. Ю. Вовка. – К., 2000. – С. 183-186.

224. Любецька Н. Джерелознавча база про волинських чехів у Державному історико-культурному заповіднику міста Дубно / Н. Любецька // Чехи і Дубенщина: матер. Міжнар. наук.-теорет. конф. / ред. П. Смолін; літ. ред. М. Пшеничний. – Дубно; Луцьк, 2008. – С. 86-87.

225. Майборода О.М. Проблеми формування нової ідентичності

української нації /О.М. Майборода //Стратегії національної консолідації в Україні: пошук моделей Міжнаціональної інтеграції. Матеріали „круглого столу” експертів „Формування стратегії національної консолідації в Україні і пошук моделей міжнародної інтеграції”. Ужгород, 18 березня 2000 р. – Ужгород: „Вид-во В. Подяка”, 2000. – С. 13–18.

226. Матеріали круглого столу „Соціально-економічні аспекти інтеграції кримських татар” 17 березня 1999 р. – К., 1999. – 81 с.

227. Міжнаціональна злагода: спільне минуле – спільне майбутнє (проблеми вшанування пам’яті жертв трагедії етносів України): Всеукраїнська наук.-практ. конф. з дослідження та викладання проблем увічнення пам’яті жертв трагедії етносів України (Київ, 18 січня 2002 р.) / ред. кол. В.І. Гусєв; НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень та ін. – К., 2002. – 146 с.

228. Митряева С.И. Варианты развития русской культуры и образования в Закарпатье /С.И.Митряева, А.В.Пелин //Диалог украинской и русской культур в Украине: материалы II Международной научно-практической конференции. 30-31 октября 1997. – К., 1998. – С.99–102.

229. Наумкіна О.С. Етнічна культура в умовах комп’ютерно-інформаційних технологій / О.С. Наумкіна // Традиційна культура в умовах глобалізації: культурна ідентифікація та інформаційне суспільство: матер. наук.-практ. конф. (18-19 травня 2012 року). – Х., 2012. – С. 79–80.

230. Османова А.А. Крымско-татарская вышивка / А.А. Османова // Гендерні аспекти етнічної культури в Україні: матер. наук.-практ. конф. – Севастополь, 2004. – С. 96 - 99

231. Пономаренко А. Дубенське чеське товариство „Стромовка” / А. Пономаренко // Чехи і Дубенщина: матер. Міжн. наук.-теорет. конф., присвяченої 60-річчю репатріації чехів на етнічну Батьківщину 18 травня 2008 р. – Дубно, 2008. – С. 80–81.

232. Проблемы управления многоэтническими сообществами в условиях глобализационных и цивилизационных вызовов: Материалы IV

міжнародного семінара (Алушта, 4-6 мая 2005 г.) /гл. ред. Т.А. Сенюшкіна; Тавричний національний ун-т ім. В.І. Вернадського. – Симферополь, 2006. – 234 с.

233. Релігія і громадянське суспільство: геополітичне змінення глобалізації культурного простору: матеріали ІХ міжнарод. семінара (Ялта, 4–8 жовтня 2010 г.). – Севастополь: Вебер, 2011. – 358 с.

234. Роль етнічних спільнот Донеччини в розвитку української державності: матеріали І регіон. конф. (Донецьк, 15-16 грудня 2006 р.) /за ред. М.Л. Шведов; Державний комітет України у справах національностей та міграції. – Донецьк: Вебер, 2006. – 237 с.

235. Російський світ України: мови, суспільство, геополітичні аспекти: матеріали круглого столу (Київ, 1 квітня, 2005 г.) /отв. ред. О.А. Вусатюк; Українська академія русистики. – К., 2005. – 132 с.

236. Російські – Українці: минуле, теперішнє, майбутнє: матеріали міжнарод. науч. практ. конф. (27-28 лютого 1998 року) /ред. Ю.В. Петров; Українське суспільство російської культури „Русь”. – К., 1998. – Ч.1. – 240 с.

237. Сакральне мистецтво Бойківщини: Другі читання пам'яті Михайла Драгана: Матеріали виступів 19–20 листопада 1997 р. – Дрогобич: Відродження, 1997. – 141 с.

238. Семенова Т.А. Фестиваль грецької культури „Мега йорти”: погляд крізь віки / Т.А. Семенова // Круглий стіл „Історія грецьких сіл Приазов'я” 2 грудня 2011 року: зб. матеріалів. – Маріуполь, 2011. – С. 28–30.

239. Соціально-економічні аспекти інтеграції кримських татар: матеріали „круглого столу” (Київ, 17 березня 1999 р.) /Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 1999. – 83 с.

240. Супруновський І.П. Представники національних меншин Одещини – рівноправні громадяни вільної України /І.П. Супруновський //Духовність і культура у формуванні особистості та відродженні національної самосвідомості. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Одеса, 1999. – С.19–24.

241. Терещенко-Кайдан Л. Науково-практичний проект „Діалог культур: Україна – Греція”: міжнародні зв’язки та нові перспективи / Л. Терещенко-Кайдан // Діалог культур у просторі полікультурного світу: зб. матер. Всеукр. наук.-теорет. конф., 9-10 листопада 2012 р. – К., 2012. – С. 215–217.

242. Традиційна культура в умовах глобалізації: культурна ідентифікація та інформаційне суспільство: матеріали наук.-практ. конф. (18–19 травня 2012 р.). – Х., 2012. – 205 с.

243. Трансформаційні процеси в сучасній українській культурі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-теор. конференції (19–20 квітня 2007 р.). – К.: Видавничий центр „КНУКіМ”, 2007. – 452 с.

244. Трощинський В.П. Проблеми і перспективи міжетнічної інтеграції в Україні /В.П.Трощинський //Стратегії національної консолідації в Україні: пошук моделей міжнаціональної інтеграції. Матеріали „круглого столу” експертів „Формування стратегії національної консолідації в Україні і пошук моделей міжнародної інтеграції”. Ужгород, 18 березня 2000 р. – Ужгород: „Вид-во В. Подяка”, 2000. – С.19–22.

245. Тюрікова О.В. Український фольклор і культурна політика ХХ–ХХІ століть / О.В. Тюрікова // Міжнар. наук.-практ. конф. „Традиційна народна культура: збереження самобутності в умовах глобалізації”: тези доповідей. – Х., 2004. – С. 151–156.

246. Федоренко О. Історична пам’ять як фактор розвитку українознавства та становлення національної системи освіти / О. Федоренко // Українська освіта світовому часопростору: матеріали III Міжнар. конгресу. (21-22 жовтня 2009 р., м. Київ). – К., 2009. – Кн. 1. – С. 334.

247. Федорук О. Україна і Польща – питання спадщини / О. Федорук // Польська культура в житті України. Історія. Сьогодення: матер. II Міжнар. наук. конф. / за ред. Ю. Вовка. – К., 2000. – С. 55–64.

248. Формирование межэтнической и межконфессиональной толерантности в Крыму: мониторинг существующей системы обучения и

воспитания, рекомендації по розвитку міжкультурного образования и етнічного просвещения населения: материалы „круглых столов” /за ред. М.А. Араджиони; Крымское отделение Ин-та востоковедения им. А.Е. Крымского НАН Украины, Таврическая группа медитации, Таврический центр эллинистики „Эльпида”. – Симферополь, 2003. – 272 с.

249. Цимбалюк Н.М. До питання про теоретичні засади гендерних досліджень української культури / Н.М. Цимбалюк // VII Культурологічні читання пам'яті Володимира Подкопаєва „Культурна трансформація сучасного українського суспільства”: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, Київ, 4-5 червня 2009. – К.: ДАКККіМ, 2009. – Ч. 1. – С. 78.

250. Чехи і Дубенщина: матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції присвяченої 60-річчя репатріації чехів на етнічну Батьківщину (Дубно, 18 травня 2008 р.) /за ред. П. Смоліна; Державний історико-культурний заповідник м. Дубно, Дубненське чеське товариство „Стромовка”. – Дубно, 2008. – 96 с.

5. Мемуари

251. История немцев Украины в воспоминаниях, исследованиях и документах: [сб. статей и док.] /ред. А.А. Дынчес; Совет немцев Украины и др. – Донецк: Апекс, 2007. – 312 с.

252. Кравчук Л.М. Маємо те, що маємо: Спогади і роздуми /Л.М. Кравчук. – К.: Століття, 2002. – 392 с.

253. Кучма Л.Д. После майдана: записки президента 2005–2006 /Л.Д. Кучма. – К.: Довіра, 2007. – 688 с.

254. Кучма Л.Д. Україна – не Росія /Л.Д. Кучма. – М.: Издательский дом „Время”, 2003. – 560 с.

255. Кучма Л.Д. Україна – не Росія. Повернення в історію /Л.Д. Кучма. – М.: Издательский дом „Время”, 2004. – 128 с.

256. Литвин В.М. Служити живому життю народу /В.М. Литвин. – К.:

ВД „Лі-Терра”, 2004. – 448 с.

257. Ющенко В. 100 днів Президентства: пряма мова /Віктор Ющенко. – Харків: Фоліо, 2005. – 221 с.

6. Періодичні видання

- 258. Арагац. – 1998. – січень.
- 259. Арагац. – 2002. – листопад.
- 260. Вечірній Київ. – 2005. – 27 серпня.
- 261. Вечірній Київ. – 2008. – 12 вересня.
- 262. Відродження. – 1993. – №10. – С.25–29.
- 263. Відродження. – 1997. – №1. – С.23.
- 264. Голос Kryма. – 2001. – 25 мая.
- 265. Голос Kryма. – 2003. – 14 марта.
- 266. Голос Kryма. – 2005. – 2 декабря.
- 267. Голос України. – 1992. – 16 липня.
- 268. Голос України. – 1992. – 28 жовтня.
- 269. Голос України. – 1996. – 26 жовтня.
- 270. Голос України. – 1998. – 7 квітня.
- 271. Голос України. – 2000. – 17 березня.
- 272. Голос України. – 2008. – 16 грудня.
- 273. Демократична Україна. – 2005. – 18 березня.
- 274. Дзеркало тижня. – 1996. – №39.
- 275. Дзеркало тижня. – 1998. – №20.
- 276. Дзеркало тижня. – 1999. – №12.
- 277. Дніпр вечерний. – 1997. – 20 серпня.
- 278. Роден край. – 1998. – 12 февруари.
- 279. Роден край. – 2000. – 23 ноември.
- 280. Роден край. – 2002. – 13 юни.
- 281. Романі Яг. – 1999. – №2.
- 282. Романі Яг. – 2003. – №18(37).

283. Романі Яг. – 2004. – №20(104).
284. Урядовий кур'єр. – 1993. – 1 квітня.
285. Урядовий кур'єр. – 1994. – 21 лютого.
286. Урядовий кур'єр. – 1995. – 12 січня.
287. Урядовий кур'єр. – 1996. – 20 квітня.
288. Урядовий кур'єр. – 1997. – 3 червня.
289. Урядовий кур'єр. – 1997. – 25 жовтня.
290. Урядовий кур'єр. – 2005. – 18 серпня.
291. Урядовий кур'єр. – 2008. – 20 серпня.
292. Хадашот. – 2002. – №7(93).
293. Хадашот. – 2003. – №11(104).
294. Хадашот. – 2004. – №2(108).
295. Хрещатик. – 2005. – 22 червня.
296. Хроніка культурного життя Кіровоградської області. – 2008. – Вип. 5 (червень).
297. Хроніка культурного життя Харківської області. – 2008. – Вип. 10 (жовтень).
298. Хроніка культурного життя Харківської області. – 2008. – Вип. 12 (грудень).
299. Хроніка культурного життя Чернівецької області. – 2008. – Вип. 8 (серпень).
300. Эллины Украины. – 2000. – №3/4.
301. Эллины Украины. – 2003. – №6.
302. Deutscher (Німецький) Kanal. – 1996. – № 6 (червень).
303. Deutscher (Німецький) Kanal. – 1996. – №11 (листопад).
304. Deutscher (Німецький) Kanal. – 1998. – №10 (жовтень).
305. Dziennik Kiyowski. – 1997. – Marzec.
306. Dziennik Kiyowski. – 2002. – Październik.

6. Електронні ресурси

307. Алядинова Л. V Міжнародний фестиваль тюркоязычних театрів „Туганлык” [Електронний ресурс] / Л. Алядинова. – Режим доступу: [//www.kirimtatar-teatri.org](http://www.kirimtatar-teatri.org).

308. Ансамбль „Угорські мелодії” презентує різдвяну програму „Boldog Karacsonyt” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakarpatty.net.ua>.

309. Бородінов В. Міжнародний досвід захисту прав національних меншин / В. Бородінов. – Віче. – № 18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info>.

310. Багмет М. Міжкультурна взаємодія громадських об'єднань етнospільнот України [Електронний ресурс] / М.Багмет, Л.Ляпіна; Український центр політичного менеджменту. – Режим доступу: www.politik.org.ua

311. Военная Г. Овації польської публіки Кримскотатарському театру [Електронний ресурс] / Г. Военная. – Режим доступу: [//www.kirimtatar-teatri.org](http://www.kirimtatar-teatri.org).

312. Всеукраїнський фестиваль дитячої творчості етносів України „Всі ми діти твої, Україно!” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.univer.tv/tips/interesting/vseukra-nskiy-festival-dityacho-tvorchost-etnos-v-ukra-ni-vs-mi-d-ti-tvo-ukra-no-/>

313. Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту (жовтень, 1996) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osce-hcnm.org>

314. Глеба Ю. Про дружні творчі зв'язки Закарпаття з Угорською Республікою [Електронний ресурс] / Ю. Глеба. – Режим доступу: <http://centerkultur.xtreemhost.com/archives/517>.

315. Грецький народний фольклорний ансамбль пісні і танцю „Сартанські самоцвіти” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hfcodessa.org/ukr>

316. Декларація прав дитини. Проголошена Генеральною асамблеєю ООН 20 листопада (1959) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?code=995_384

317. Діяльність національно-культурних товариств України на сучасному етапі – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf>.

318. До історії культурних товариств національних меншин у Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.museum.dp.ua>

319. Дудник В. Посилення духовно-культурної єдності українського поліетнічного суспільства [Електронний ресурс] / В. Дудник. – Режим доступу: <http://glierinstitute.org/ukr/digests>.

320. Жосан О. Деякі аспекти сучасного стану, проблеми і перспективи для національних меншин в Україні на прикладі угорської спільноти як складової українського суспільства [Електронний ресурс] / О. Жосан. – Режим доступу: <http://forumn.kiev.u>

321. Закарпатська „Словенка” презентувала себе у словацькій Детві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-reporter.com>.

322. Закарпатський державний російський драматичний театр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.atheatre.com.ua>.

323. Звіт про хід виконання програми підтримки розвитку культур національних меншин та роботу сектору з питань релігій, міграції національних меншин виконкому Мелітопольської міської ради за 2007 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.melitorol.org.ua.

324. Інформаційно-аналітичні матеріали ”Про стан задоволення національно-культурних, мовних, освітніх потреб національних меншин України”. (Підготовлені Держкомнацрелігій на 01.12.2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kompravlud.rada.gov.ua/>

325. Історія й перспективи національних громад в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kngu.org>

326. Історія Луганського академічного обласного російського драматичного театру [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lug-theatre.narod.ru>.

327. История театра [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [// www.kirimtatar-teatri.org](http://www.kirimtatar-teatri.org).

328. Козир Н. Що таке ромофобія? [Електронний ресурс] / Н. Козир. – Режим доступу: <http://www.irf.ua>

329. Конгрес національних громад України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kngu.org/index.html>.

330. Крымскотатарский фольклорный ансамбль „Къырым” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://www.qirim.crimea.ua](http://www.qirim.crimea.ua).

331. Культура національних меншин – невід’ємна складова української культури: оглядова довідка за матеріалами преси 2005 р. / підгот. І.П. Нестеровська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mincult.kmu.gov.ua.

332. Кухарєва О.К. Стан і перспективи культурного розвитку національних меншин різних регіонів України [Електронний ресурс] / О.К. Кухарєва. – Режим доступу: <http://www.culturalstudies.in.ua>.

333. Лебедева Г.О. Культура національних меншин як важлива складова української культури [Електронний ресурс] / Г.О. Лебедева. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/12_ENXXI_2010/Istoria/64830.doc.htm.

334. Ленарт Л. Народний вокально-хореографічний ансамбль „Словенка”. Етапи становлення та розвитку [Електронний ресурс] / Л. Ленарт. – Режим доступу: <http://centerkultur.xtreemhost.com>.

335. Майна Н. Україна і Польща: від сентиментів до прагматизму / Н. Майна // Главред. – 2010. – 6 серпня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.glavred.info/print/articles/17048.prn>.

336. Міжнаціональні відносини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.Carpathi>

337. Місяць Н. Полоністика в Житомирському державному університеті імені Івана Франка (друга половина ХХ – поч. ХХІ ст.) [Електронний ресурс] / Н. Місяць – Режим доступу: Інтернет видання.

338. На Миколаївщині вперше прийнято обласну програму щодо розвитку національних меншин. Загальний огляд історії, розвитку та сучасного стану сфери управління відділу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mykolayiv-oda.gov.ua>

339. Національна структура населення в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.poluchi>

340. Національні меншини, мовна політика, державна етнокультурна політика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.vynogradiv-rda.gov.ua/old/adminposlohu.

341. Національні меншини Закарпаття: цифри і факти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakarpattyua.net.ua>.

342. Національний склад [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov>

343. Національний театр російської драми імені Лесі Українки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rusdram.com.ua>.

344. Одеський російський драматичний театр ім. О. Іванова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rusteatr.odessa.ua>.

345. Парахіна М. Розвиток театрального мистецтва в 1990-х – на початку 2000 років: українсько-російський контекст проблеми [Електронний ресурс] / М. Парахіна. – Режим доступу: <http://www.irbis-nbu.gov.ua>.

346. Парламентські слухання „Етнонаціональна політика України: здобутки та перспективи”. 11 січня 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: static.rada.gov.ua

347. Пахоменко С.П. Грецька діаспора України в контексті українсько-грецького культурного діалогу [Електронний ресурс] / С.П. Пахоменко. – Режим доступу: <http://istfak.org.ua>.

348. Пріоритетні напрями забезпечення прав людини у

міжкультурних відносинах в Україні. Аналітична записка / О. Литвиненко, О. Розумна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua.

349. Про видавничу справу: Закон України від 5 червня 1997 р. № 318/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).

350. Про географічні назви: Закон України від 31 травня 2005 р. № 2604-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).

351. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.

352. Про затвердження Комплексних заходів щодо розвитку культур національних меншин України на період до 2001 року: постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 1999 р. № 299 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua)

353. Про затвердження концептуальних напрямів діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку української культури: постанова Кабінету Міністрів України від 28 червня 1997 р. № 675 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).

354. Про затвердження Програми підтримки розвитку національних меншин та діяльності національно-культурних товариств Одеської області на 2008 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oblrada.odess>

355. Про кінематографію: Закон України від 13 січня 1998 р. № 9/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).

356. Про Комплексні заходи щодо розвитку культур національних меншин України до 2005 р.: постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2002 р. №1246/96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).

357. Про корінні народи, що ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах: Конвенція МОП № 169 від 27 червня 1989 р. № 169 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).

358. Про культуру: Закон України від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).

359. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).

360. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).

361. Про національні меншини в Україні: Закон України від 25 червня 1992 р. № 2494-XIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua)

362. Про об'єднання громадян: Закон України від 16 червня 1992 р. № 2460-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).

363. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 8 червня 2000 р. № 1805-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).

364. Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію): Закон України від 6 березня 1992 р. № 2171-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).

365. Про професійних творчих працівників та творчі спілки: Закон України від 7 жовтня 1997 р. № 554/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).

366. Про ратифікацію Конвенції про охорону й заохочення розмаїття форм культурного самовираження: Закон України від 20 січня 2010 р. № 1811-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [// http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).

367. Про театри і театральну діяльність : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).

368. Проблеми національних меншин в прикордонних регіонах України, Молдови і Румунії: аналітичний матеріал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.od.ua

369. Програма підтримки та розвитку культур національних меншин

області на 2008 – 2010 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kharkivod>

370. Разом в розмаїтті: культурно-мистецькі заходи і діяльність національних товариств в рамках оголошеного 2008 року Роком міжкультурного діалогу в Україні: оглядова довідка / підгот. Т. Шлепакова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua>.

371. Реалізація державної етнонаціональної політики та забезпечення прав національних меншин у Рівненській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rda.sarny.rv.ua>

372. Роком Польщі – по стереотипах [Електронний ресурс] // Українсько-польський Інтернет-журнал. – 2004. – 31 січня. – Режим доступу: <http://www.ukraine-poland.com/u/publicystyka/publicystyka.php?id=1996>.

373. Рябчикова В. Возвращение чувств [Електронний ресурс] / В. Рябчикова. – Режим доступу: [//www.kirimtatar-teatri.org](http://www.kirimtatar-teatri.org).

374. Скляр А.В. Питання забезпечення прав національних меншин як приклад асиметричності взаємин у двосторонніх відносин між Україною та Румунією [Електронний ресурс] / А.В. Скляр. – Режим доступу: www.vuzlib.com

375. Скубашевська Т.С. Мовні стратегії у формуванні міжкультурного діалогу у європейському просторі (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філософ. наук [Електронний ресурс] / Т.С. Скубашевська. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/inode/4560.html>.

376. Стан дотримання та захист прав національних меншин в Україні: Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – К., 2006. – 84 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ombudsman.gov.ua/>

377. Становище болгарської діаспори в Україні та діяльність болгарських товариств на сучасному етапі [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: www.f.-mx.ru/sociologiya.i.

378. Статистичні дані щодо закладів культури, етнічних громад Буковини, національних меншин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bukovina.biz.ua/pub

379. Степаненко О.В. Нормативно-правове забезпечення функціонування та розвитку гуманітарної сфери в Україні [Електронний ресурс] / О.В. Степаненко. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2011-2/doc/6/09.pdf>.

380. Терентьєва Н. Розвиток українсько-грецьких культурних контактів: тижні (Дні) грецької культури у м. Одесі [Електронний ресурс] / Н. Терентьєва. – Режим доступу: <http://histans.com>

381. Типове положення про культурно-освітній Центр національних меншин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lawna.info/yur>

382. Український демократичний барометр 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dif.org.ua

383. Хайтарма – Государственный крымскотатарский ансамбль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://articles.portal-tol.net>

384. Херсонська обласна державна адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.kherson.ua/>

385. Хранитель музыкального наследия народа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.qirim.crimea.ua>.

386. Христенко В.В. Національно-культурні товариства Одещини: етапи формування [Електронний ресурс] /В.В.Христенко //Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції „Сучасна наука в мережі Інтернет”. – Режим доступу: interonf.org.hristenko

387. Художнице българи в Украйна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://abuodes.org.ua>.

388. Центр інформації та документації кримських татар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.crimeatau.org.ua>

389. Циганенко О.Є. Бібліотечне обслуговування етнічних меншин

[Електронний ресурс] / О.Є. Циганенко. – Режим доступу: http://child-library.kiev.ua/files/Irpin_MBS_dovid_2012.pdf.

390. Циганський музично-драматичний театр „Романс” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//www.teatr-romans.com.ua](http://www.teatr-romans.com.ua).

391. Шипка Н. Угорська національна меншина в державотворчому процесі України за роки незалежності (1991 – 2006 рр.) [Електронний ресурс] / Н. Шипка – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal

392. Якубова Л.Д. Вітчизняна історіографія історії етнічних меншин УСРР: напрямки досліджень, здобутки, перспективи [Електронний ресурс] / Л.Д. Якубова. – Режим доступу: [//vuzlib.com/content.view/2039/52](http://vuzlib.com/content.view/2039/52)

ЗАГАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА

7. Монографії, брошури, статті

393. Авер'янов В.Б. Державне управління та адміністративне право в сучасній Україні: актуальні проблеми реформування / В.Б. Авер'янов. – К.: Вид-во УАДУ, 1999. – 49 с.

394. Авер'янова Н. Фестиваль єврейської культури в Чернігові / Н. Авер'янова // Урядовий кур'єр. – 2005. – 30 березня.

395. Агафонова І. Історія і культура національних меншин як об'єкт наукового дослідження / І. Агафонова // Відродження – 1993. – №9. – С.13–21.

396. Агкинази И.В. Крымчаки: историко-этнографический очерк / И.В. Агкинази. – Симферополь: Дар, 2000. – 192 с.

397. Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: зб. наук. праць: у 2-х ч. – Ч. 1. – К., 1998. – 276 с.

398. Алексеев Ю. Особливості сучасної етнополітики України в контексті євроінтеграційних проблем / Ю. Алексеев // Україна – Європа – Світ : збірник наукових праць. – Тернопіль, 2011. – Вип. 5, Ч. 2. – С.118 – 126.

399. Андриченко Л.В. Регулирование и защита прав национальных

меньшинств в законодательстве зарубежных стран / Л.В. Андриченко // Государство и право. – 2002. – № 3. – С. 85.

400. Андрущенко В. Організоване суспільство. Проблеми організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу / В. Андрущенко. – К.: ТОВ „Атлант ЮЕМСі”, 2005. – 498 с.

401. Антонюк О. Етнополітика в Україні: історія та сучасний стан / О. Антонюк // УІЖ. – 1999. – №3/4. – С.15–28.

402. Антонюк О.В. Культурна самоорганізація етнокомпонентів в українському соціумі / О.В. Антонюк // Часопис Національної музичної академії ім. П. Чайковського. – 2009. – № 1. – С. 83–93.

403. Антонюк О.В. Культурно-мистецька політика в Україні: формування нової парадигми / О.В. Антонюк // Часопис Національної музичної академії імені П. Чайковського. – 2010. – № 1. – С. 129–135.

404. Антонюк О. Культурно-національні товариства / О. Антонюк // Мала енциклопедія етнодержавознавства; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького; відп. ред. Ю.І.Ритаренко. – К.: Довіра, Генеза, 1996. – С. 527.

405. Антонюк О. Формування етнополітики Української держави: історичні та теоретико-методологічні засади / О. Антонюк. – К., 1999. – 272 с.

406. Антошкіна Л. Особливості буковинського пограниччя: історія культурного полілогу: [моногр.] / Л. Антошкіна, О. Гадинко, Г. Красовська, П. Сегеда, О. Сухомлинов; Бердян. ун-т менедж. і бізнесу, Бердян. культ.-освіт. т-во „Відродження”. – Донецьк : Ноулідж, Донец. від-ня, 2010. – 237 с.

407. Анучина Л.В. Соціальне призначення мистецтва в різні культурні епохи: навч. посібник / Л.В. Анучина. – Х.: Регіон-Інформ, 2003. – 96 с.

408. Араджионі М.А. Греки Криму: історія і сучасного становище (етнокультурна ситуація та проблеми етнополітичного розвитку) / М.А. Араджионі; за ред. В.Є.Григорянца. – Сімферополь: СФНІСД, 2005. –

92 с.

409. Араджиони М.А. Греки Крыма и Приазовья: история изучения и историография этнической истории и культуры (80-е гг. XVIII в. – 90-е гг. XX в.): пособие для студентов /М.А. Араджиони. – Симферополь, 1999. – 132 с.

410. Асанова Л.А. Кримськотатарський національний театр / Л.А. Асанова // Енциклопедія історії України. – К., 2008. – Т. 5. – С. 385.

411. Атанасова Н. Многонациональный одесский край /Н. Атанасова //ДНК Информационно-аналитический журнал. – 2004. – №5(8). – С.86–89.

412. Афоніна О.С. Сучасна українська музика у вимірах європоцентризму: [моногр.] / О.С. Афоніна. – К., 2012. – 163 с.

413. Бабак К. Спільний моніторинг стану задоволення прав української національної меншини Румунії та румунської національної меншини України: шляхом порозуміння та добросусідства і партнерства /К. Бабак //Вісник Держкомнацрелігії. – 2008. – №1. – С.43-46.

414. Бабак О.І. Українсько-польські відносини (від 1980-х років до 2005 р.): наук. видання / О.І. Бабак; [відп. ред. В.М. Даниленко]. – Кіровоград, 2005. – 141 с.

415. Бабенко Л.В. Українське образотворче мистецтво / Л.В. Бабенко. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – 167 с.

416. Багатокультурна традиція Польщі і України. Конфесійні музеї та сакральне мистецтво /Б. Скшидлевська, А. Фрейлін (ред.). – Люблін: Видавництво Люблінського католицького ун-ту, 2008. – 108 с.

417. Бажан О. XX з'їзд КПРС в долі кримських татар /О. Бажан, Ю. Данилюк //Початок десталінізації в Україні. – К., 1997. – С.122–123.

418. Баженов Л.В. Українсько-польський діалог істориків (1991 – 2001 рр.) /Л.В.Баженов //Міжнаціональні відносини в контексті українського державотворення: історія та сучасність: наук. зб. – Кам'янець-Подільський, 2001. – С.3–8.

419. Бакальчук В.О. Тенденції етнокультурної толерантності в

українському суспільстві / В.О. Бакальчук // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 4/5. – С. 69–75.

420. Баккал Р. Ансамбль „Хайтарма” – надежда моя / Р. Баккал // Голос Крыма. – 2003. – 22 августа.

421. Балджи А.Я. Греческие хроники Украины: греческое национальное движение за последних 17 лет. Факты и комментарии. Публицистика. Интервью и репортажи / А.Я. Балджи. – Мариуполь: ЗАО Газета „Приазовский рабочий”, 2007. – 522 с.

422. Безгін О.І. Проблеми підготовки мистецьких кадрів: наукове дослідження за темою „Проблеми організації та фінансування підготовки кадрів для галузі культури і мистецтва” / О.І. Безгін. – К.: Компас, 2006. – 199 с.

423. Безклубенко С.Д. Українська культура: погляд крізь віки: історико-теоретичні нариси / С.Д. Безклубенко. – Ужгород: Карпати, 2006. – 512 с.

424. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования / Белл Даниел; пер. с англ. – М.: Academia, 1999. – 956 с.

425. Беляев О. Спираючись на давні традиції Відродження культур національних меншин, досягнення та проблеми / О. Беляев // Політика і час. – 1994. – №7. – С.27–31.

426. Берегова О.М. Культура та комунікація: дискурс культуротворення в Україні у ХХІ столітті / О.М. Берегова. – К., 2009. – 184 с.

427. Берегова О.М. Комунікація в соціокультурному просторі України: технологія чи творчість? / О.М. Берегова. – К.: НМАУ ім. П.І. Чайковського, 2006. – 388 с.

428. Берестовская Д.С. Украинская и зарубежная художественная культура: учеб. пособие / Д.С. Берестовская. – Симферополь: Межвузовский центр „Крым”, 1994. – 140 с.

429. Беспмятных Н.Н. Этнокультурное пограничье и белорусская идентичность: проблемы методологии анализа кросс-культурных взаимодействий: [моногр.] / Н.Н. Беспмятных. – Минск: РИВШ, 2007. – 403 с.

430. Белікова Н.В. Етноконфесійний простір Донецької області: етапи формування /Н.В.Белікова //Этнические сообщества Украины: история, современность, будущее: сб. статей /под ред. А.А.Дынчеса, С.Ю.Кузнецовой. – Донецк: Апекс, 2006. – С. 205–209.

431. Білик Б.І. Етнокультурологія: [навч. посібник] /Б.І. Білик. – К.: ДАКККіМ, 2005. – 160 с.

432. Бодак В.А. Релігія і культура: взаємодія та взаємовплив / В.А. Бодак. – К.-Дрогобич: Коло, 2005. – 306 с.

433. Боднар О. Свято німецькою мовою / О. Боднар // Новини Закарпаття. – 2005. – 13 вересня.

434. Бойко О.Д. Україна 1991–1995 рр.: Тіні минулого чи контури майбутнього? Нариси з новітньої історії / О.Д. Бойко. – К., 1996. – 367 с.

435. Боса Л. Інформаційний простір сучасної України як фактор соціалізації особистості / Л. Боса // Україна на межі тисячоліть: етнос, нація, культура. – К., 2000. – Кн. 1–2: Доповіді та повідомлення. – С. 19.

436. Борінштейн Є.Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства / Є.Р. Борінштейн. – О.: Астропринт, 2006. – 400 с.

437. Булгакова А. Фольклорама – 2008: гуляють все! / А. Булгакова // Газета по-киевски. – 2008. – 8 июня.

438. Буряк Є. Шалом, Україно! Шалом, Ізраїлю! / Є. Буряк // Урядовий кур'єр. – 2008. – 25 червня.

439. Вавринчук М.П. Етнополітична безпека в системі національної безпеки України на етапі сучасного державотворення: [монограф.] /М.П.Вавринчук. – К.: Правова єдність, 2009. – 288 с.

440. Васильчук В.М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга

половина XVIII – початок XXI ст.): [моногр.] /В.М.Васильчук. – К.: Вид-во КНЛУ, 2004. – 340 с.

441. Веймер Девід Л. Аналіз політики: концепції і практика /Веймер Девід Л., Вайнінг Ейден Р.; пер. з англ. І. Дзюби, А. Олійника. – К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2000. – 654 с.

442. Вівчарик М.М. Україна в етнонаціональному вимірі /М.М. Вівчарик, С.С. Падалка. – К., 1999. – 135 с.

443. Вітман К.М. Етнонаціональна політика постсоціалістичних країн: моделі, особливості, проблеми: [моногр.] / К.М. Вітман – К.: Логос, 2007. – 336 с.

444. Вітман К. Політико-правові засади етнонаціональної політики постсоціалістичних країн /К. Вітман. – К., 2008. – 407 с.

445. Виткалов С.В. Рівненщина: культурно-мистецький потенціал в парадигмах сучасності: [моногр.] / С.В. Виткалов. – Рівне, 2012. – 416 с.

446. Возгрин В.Е. Исторические судьбы крымских татар /В.Е. Возгрин. – М.: Мысль, 1992. – 448 с.

447. Волков С.М. Інституалізовані соціокультурні системи: регіональна специфіка та динаміка: [моногр.] / С.М. Волков. – К.: Ін-т культурології НАМ України, 2010. – 248 с.

448. Воронков В. Болгари йдуть на Собор / В. Воронков // Голос України. – 2005. – 8 вересня.

449. Гаєвський Б.А. Культура державного управління: організаційний аспект: [моногр.] /Б.А. Гаєвський, В.А. Ребкало. – К.: Вид-во УАДУ, 1998. – 144 с.

450. Гажаман В.С. Феномен міжетнічних стосунків в Україні й національно-культурні товариства Києва /В.С.Гажаман //Відродження. Часопис. – 1997. – №3. – С. 2–4.

451. Гарагонич В.В. Транскордонне співробітництво України. Мости через кордони /В.В. Гарагонич. – Ужгород: Карпати, 2011. – 432 с.

452. Гаркавець О.М. Уруми Надазов'я: історія, мова, казки, пісні,

загадки, прислів'я, писемні пам'ятки /О.М. Гаркавець. – Алма-Ата: Український культурний центр, 1999. – 624 с.

453. Глеба Ю. Історико-культурна спадщина / Ю. Глеба // Закарпаття : журнал. – 2010. – № 2.

454. Голенко О. Проблеми дослідження депортованих народів Криму у роки Другої світової війни /О.Голенко //Наукові записки інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 2003. – Вип.23. – С.97–110.

455. Голубець О.М. Між свободою і тоталітаризмом. Мистецьке середовище Львова другої половини ХХ століття / О.М. Голубець. – Львів: Львівська академія мистецтв, 2001. – 152 с.

456. Гончарук О. Нам 15 років! (8 квітня, у Міжнародний день циганів, унікальний циганський музично-драматичний театр „Романс” святкував свій день народження) / О. Гончарук // Вечірній Київ. – 2008. – 10 квітня.

457. Горбунова О. Із повагою до національних мов і культур / О. Горбунова // Голос України. – 2005. – 1 березня. – С. 7.

458. Гордієнко М. Етнонаціональна політика у сучасному українському суспільстві /М. Гордієнко //Персонал. – 2006. – №5. – С.22–27.

459. Горовский Ф.Я. Национальный вопрос и социалистическая практика: Опыт историко-теоретического исследования / Ф.Я. Горовский, Д.И. Рымаренко. – К.: Вища шк., 1991. – 255 с.

460. Горусилова А. Фестиваль німецької культури / А. Горусилова // Голос України. – 2008. – 15 квітня.

461. Григоренко П. Рома України: від строкатості циганських суконь до Ради Європи / П. Григоренко, В. Сорокопуд // Дзеркало тижня. – 2005. – 27 серпня.

462. Григорьева Л. Польская культура в Крыму (на основе анализа материалов коллекций Крымского этнографического музея) / Л. Григорьева // Крымско-польский сборник научных работ: сб. статей и материалов. –

Симферополь, 2004. – Т. 2: Дни Адама Мицкевича в Крыму. – С. 178-179.

463. Григорьянц В.Е. Возрождение армянской общины Крыма: достижение и проблемы /В.Е. Григорьянц. – Симферополь, 2004. – 76 с.

464. Гриценко О. Культура і влада: теорія і практика культурної політики в сучасному світі: [моногр.] / О. Гриценко. – К.: УЦКД, 2000. – 228 с.

465. Гриценко О. Пророки, пірати, політики і публіка: Культурні індустрії й державна політика в сучасній Україні / О. Гриценко. – К.: К.І.С., 2003. – 168 с.

466. Гуренко О.І. Формування етнокультурної компетентності майбутніх педагогів в умовах поліетнічного середовища: навч. посібник / О.І. Гуренко. – Донецьк: ТОВ „Юго-Восток, ЛТД”, 2007. – 168 с.

467. Густі В. Словенська веселіца / В. Густі // Урядовий кур'єр. – 2005. – 28 вересня.

468. Данілкин О. Культура циган України: минуле і сучасність / О. Данілкин. – К., 2001. – 77 с.

469. Данилишин Б.М. Гуманітарна сфера України: проблеми і шляхи формування / Б.М. Данилишин, С. І. Дорогунцов, В. І. Куценко, Е. М. Лібанова, С. І. Бандур, І. В. Черничко; НАН України. Рада по вивч. продукт. сил України. – К., 2000. – 95 с.

470. Данюк І. Іслам без пояса шахіда / І. Данюк // Вечірній Київ. – 2005. – 1 березня.

471. Джемилев М. Национально-освободительное движение крымских татар /М. Джемилев //Кримські татари. Історія і сучасність. – К.: Інститут національних відносин і політології НАН України. – 1995. – С.5–20.

472. Дмитрів І. Скарби реліктового народу /І.Дмитрів //Демократична Україна. – 2005. – 1 березня.

473. Дрожжина С.В. Культурна політика сучасної полікультурної України: соціально-філософський та правовий аспекти / С.В. Дрожжина. – Донецьк: Дон дует, 2005. – 198 с.

474. Дудник В.О. Інтеграція української культури у світовий культурний простір / В.О. Дудник // Часопис Національної музичної академії імені П. Чайковського. – 2012. – № 4. – С. 10–18.

475. Емельянова Ю.П. Этнос в социокультурной реальности: [моногр.] / Ю.П. Емельянова. – Севастополь: СевНТУ, 2012. – 455 с.

476. Ендрощик К. Украинско-польские разногласия вокруг восстановления кладбища Орлят во Львове / К. Ендрощик // Українсько-польський науковий діалог в Умані: формування сучасного архітектурного середовища історичних міст на основі реабілітації історико-містобудівної спадщини / за ред. І.І. Кривошеї, С.В. Паламарчук. – Вип. 2. – Умань–Познань: ПП. Жовтий, 2010. – С. 64–66.

477. Етнічна карта півдня України (соціокультурний та етнополітичний аспекти). – Вип.1: Одеська область /за ред. О.П. Якубовського. – Одеса, 1996. – С. 49–56.

478. Етнографія України: [навчальний посібник] /за ред. С.А. Макаруча. – Львів: Світ, 1994. – 518 с.

479. Етнокультурний ландшафт Північного Приазов'я: [монограф.] /за заг. ред. Афанасьєвої Л.В., Крилова М.В. – Запоріжжя: Обласна державна адміністрація; Мелітополь: МДПУ; Сімферополь: Таврія, 2004. – 276 с.

480. Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність /[О.Б. Бернштейн, Н.А. Зіневич, В.Т. Зінич та ін.]; за ред. В.І.Наулка. – К.: Головна спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2001. – 423 с.

481. Етнічні виміри універсаму: мова, література, культура. – К.: ВПЦ „Київський університет”, 2011. – 347 с.

482. Євтух В.Б. Етнополітика в Україні правничий та культурологічний аспекти /В.Б. Євтух. – К.: УАННП „Фенікс”, 1997. – 214 с.

483. Євтух В. Етносуспільні процеси в Україні: можливості наукових інтерпретацій /В. Євтух. – К.: Стилос, 2004. – 242 с.

484. Євтух В.Б. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті: [навч. посібник] / Євтух В.Б., Трощинський В.П.,

Аза Л.О. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2003. – 58 с.

485. Євтух В. Міжкультурний діалог: ефективний конструкт інтегративного розвитку поліетнічних суспільств / В. Євтух // Політичний менеджмент. – 2009. – № 3. – С. 4–12.

486. Євтух В.Б. Національні меншини між державною етнополітикою та самовизначенням / В.Б. Євтух // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – №1/2. – С.93–104.

487. Євтух В. Про національну ідею, етнічні меншини, міграції... / В.Євтух. – К.: Стилос, 2000. – 236 с.

488. Євтух В.Б. Проблеми етнонаціонального розвитку: українських і світовий контексти / В.Б.Євтух. – К.: Стилос, 2001. – 204 с.

489. Евреи Украинцы (краткий очерк истории) / [Горовский Ф.Я., Хонигсман Я.С., Найман А.Я., Елисаветский С.Я.]. – К., 1995. – 272 с.

490. Еврейское искусство в европейском контексте: сборник статей / пер. с англ. и иврита И. Родов. – М.: Мосты культуры – Иерусалим: Гешарим, 2002. – 295 с.

491. Єдина родина. Матеріали про національно-культурні товариства Закарпаття. – Ужгород: Ліра, 2011. – 108 с.

492. Ефимова Д.В. Национальное самосознание и межэтническая толерантность: [моногр.] / Д.В. Ефимова, Ю.А. Макаров. – Пенза, 2004. – 310 с.

493. Заатов І.А. Кримськотатарське образотворче мистецтво і декоративно-прикладне мистецтво ХХ ст. (Генеза, еволюція, сучасний стан) / І.А. Заатов. – Сімферополь: Доля, 2002. – 280 с.

494. Загрійчук І.Д. На межі національних культур: [моногр.] / І.Д. Загрійчук. – Х.: Укр ДАЗГ, 2006. – 260 с.

495. Задорожний В.Є. Курс історії української культури (ІХ – поч. ХХІ ст.) / В.Є. Задорожний. – Ужгород: Гранда, 2009. – 432 с.

496. Зарудний Є.О. Корені українства на теренах світової культури

(спроба компаративного аналізу) / Є.О. Зарудний. – Х., 2005. – 240 с.

497. Зінич В.Т. Сучасні етнодемографічні процеси в Україні /В.Т. Зінич; НАН України. Рада по вивченню продуктивних сил України. – К.: РВПС України НАН України, 2004. – 67 с.

498. Зінченко Н. „Амала” – означає друзі / Н. Зінченко // Хрещатик – 2005. – 23 вересня.

499. Зінченко Н. Материнство і Благосвіт / Н. Зінченко // Хрещатик. – 2005. – 13 квітня.

500. Зінченко Ю.І. Кримські татари: історичний нарис /Ю.І. Зінченко. – К.: Вид-во мовами національних меншин, 1998. – 205 с.

501. Здіорук С.І. Культурна політика України: національна модель в європейському контексті: аналітична доповідь / С.І. Здіорук, О. Литвиненко, О. Розумна. – К.: НІСД, 2012. – 57 с.

502. Іванеско М. Радянські цигани /М. Іванеско //Політика і час. – 1991. – №7. – С.81–82.

503. Іванова К.А. Зміни в культурі як глобальна проблема: [моногр.] / К.А. Іванова. – Х.: Золоті сторінки, 2010. – 224 с.

504. Ісаєв В.Д. Естетичні та економічні виміри художньої практики: [моногр.] / В.Д. Ісаєв, Т.В. Пугуценко. – Луганськ, 2008. – 148 с.

505. История и культура болгар и гагаузов Молдовы и Украины: [сб. ст. к 100-летию со дня рождения И.И. Мещерякова] /за ред. И.Ф. Грека; Ин-т межэтнических исследований АМН, Научное общество болгаристов РМ. – Кишенев: SSB, 1999. – 276 с.

506. Історія України: нове бачення: у 2-х т. /за ред. В.А. Смолія. – Т.1. – К.: Вид-во „Україна”, 1995. – 350 с.

507. Історія українського мистецтва: У 5-и т. /НАН України. ІМФЕ ім. М.Т. Рильського; голов. ред. Г. Скрипник, наук. ред. Т. Кара-Васильєва. – К., 2007. – Т.5: Мистецтво ХХ століття. – 1048 с.

508. Ішуніна Н. Етнокультурне відродження греків України: київське грецьке товариство „Еллада” / Н. Ішуніна // Етнічна історія народів Європи.

– 2000. – № 4. – С. 80–83.

509. Кабузан В.М. Євреї на Україні, в СРСР і світі: чисельність і розміщення /В.М. Кабузан, В.І. Наумко //Укр. іст. журн. – 1991. – №6. – С. 56–68.

510. Кавун О. Презентували „Полонію Житомирщини” / О. Кавун // Голос України. – 2008. – 3 вересня.

511. Калакура О. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті / О. Калакура. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.

512. Калашников В.Л. Категории национальных и региональных отношений /В.Л. Калашников. – М.: Финтрекс, 2004. – 384 с.

513. Картунов О. Жодний тип суспільства не має імунітету від етнічних домагань /О. Картунов, В. Кремень, О. Маруховська //Віче. – 1988. – №6. – С.3–13.

514. Кдилова І.О. Музичне мистецтво національних меншин України за роки незалежності / І.О. Кдилова // Наукові записки. Серія: Мистецтвознавство. – 2011. – № 1. – С. 27–30.

515. Келар С.П. У відблисках бачать. Здобутки циганської літератури /С.П.Келар //Відродження. – 1998. – №3. – С.35–43.

516. Кирилич В.П. Рідна мова і шкільництво як важливі чинники збереження національної ідентичності українців у Польщі / В.П. Кирилич // Вісник Львів. нац. ун-ту імені І. Франка (Серія „Міжнародні відносини”). – 2000. – Вип. 2. – С. 253–259.

517. Ковпаненко Н.Г. Проблеми висвітлення мистецької спадщини у „Зводі пам’яток історії та культури України” / Н.Г. Ковпаненко. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2011. – 119 с.

518. Колесник В. З історії українсько-польських наукових взаємин / В. Колесник, М. Кучерепа // Україна – Польща: історія і сучасність. – К., 2003. – Ч. II. – С. 95–102.

519. Колісник Ю.В. Преса національних меншин України в умовах становлення демократії (1992 – 1997 рр.) /Ю.В.Колісник. – Львів: ПАіС,

1999. – 36 с.

520. Колісник Ю.В. Преса національних меншин України або як навчитись любити свою націю /Ю.В. Колісник. – Черкаси: Брата-Україна, 2006. – 144 с.

521. Комар Я.В. Національно-культурні товариства як прояв сучасного національного відродження (на прикладі болгар України та Молдови) / Я.В. Комар // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. Історія. – 2009. – Т. 104, Вип. 91. – С. 113–118.

522. Кононов І.Ф. Етнос. Цінності. Комунікація: Донбас в етнокультурних координатах України /І.Ф. Кононов; Луганський держ. педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ: Альма-матер, 2000. – 494 с.

523. Корсак Р.В. Українсько-чеське міждержавне співробітництво в 1991–2005 рр.: [моногр.] / Р.В. Корсак. – Ужгород: Гражда, 2007. – 208 с.

524. Костиця І.О. Сучасні політико-ідеологічні пріоритети управління культурою в Україні : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І.О. Костиця ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, КНУКіМ. – К., 2011. – 235 с.

525. Костиця Н.М. Професійна етнокультурологія: навч. посібник / Н.М. Костиця. – Ніжин: Лисенко М.М., 2011. – 115 с.

526. Котигоренко В.О. Кримськотатарські репатріанти: проблема соціальної адаптації /В.О. Котигоренко. – К.: Світогляд, 2005. – 222 с.

527. Коцур А.П. Історіографія історії України. Курс лекцій / А.П. Коцур, В.П. Коцур. – Чернівці, 1999. – 515 с.

528. Кочіш М. Рідна земля, як мачуха /М. Кочіш //Романі Яг. – 2000. – №16.

529. Кремень В.Г. Україна: альтернатива поступу (критика історичного досвіду) /В.Г. Кремень, Д.В. Табачник, В.М. Ткаченко. – К.: ARC-Ukraine, 1996. – 793 с.

530. Кремень В.Г. Україна: проблеми самоорганізації: в 2 т.

/В.Г. Кремень, Д.В. Табачник, В.М. Ткаченко. – Т.1. – К.: Промінь, 2003. – 383 с.

531. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум /В.Г. Кремень. – К.: Грамота, 2007. – 576 с.

532. Кресіна І.О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: етнополітологічний аналіз /І.О. Кресіна. – К.: Вища школа, 1998. – 391 с.

533. Крым: соцветие национальных культур: традиции, обычаи, праздники, обряды. – Симферополь: Бизнес-информ, 2003. – Кн.1. – 392 с.

534. Крымские репатрианты: депортация, возвращения и обустройство /[О.А. Габриелян, С.А. Ефимов, В.Г. Зарубин и др.]. – Симферополь: Амена, 1998. – 340 с.

535. Крымские караимы: происхождения, этнокультура, история: [сб.]. – Симферополь: Доля, 2005. – 160 с.

536. Крымские татары: проблемы репатриации /[А.Р. Вяткин, Э.С. Кульпин, Л.П. Миронова и др.]; РАН, Ин-т востоковедения. – М., 1997. – 171 с.

537. Крымские татары: хрестоматия по этнической истории и традиционной культуре /М.А. Араджиони, А.Г. Герцен. – Симферополь: Доля, 2005. – 576 с.

538. Кримськотатарські художники. Кінець XIX – початок XXI століття: живопис, графіка, скульптура. – Сімферополь: Кримнавчпеддержвидав, 2008. – 208 с.

539. Кулик О. Видавничий ужинок єврейського товариства / О. Кулик // Урядовий кур'єр. – 2005. – 5 лютого.

540. Культура в законі: стан та проблеми правового регулювання культури в Україні / В. Солодовник, О. Грищенко, М. Стріха; Український центр культурних досліджень. – К., 1998. – 100 с.

541. Культурне відродження в Україні: історія і сучасність / Авт. кол. М.М. Алексієвець та ін. – Тернопіль, 1993. – 221 с.

542. Курас І.Ф. Етнополітика: історія і сучасність /І.Ф. Курас. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 1999. – 656 с.
543. Куц Ю.О. Етнополітичні державотворчі процеси в Україні: управлінський аспект /Ю.О.Куц. – Х: Вид-во ХарРі УАДУ „Магістр”, 2002. – 204 с.
544. Куць О.М. Етнонаціональна свідомість у державотворчих процесах /О.М. Куць, М.П. Мадін. – Харків: ППВ „Новое слово”. – 318 с.
545. Куць О.М. Етнонаціональні аспекти розбудови української держави /О.М. Куць, Ю.О. Куц. – Х.: Березіль, 1999. – 274 с.
546. Куць О.М. Етнонаціональні чинники державотворення /О.М. Куць, Ю.О. Куц, В.В. Лісничий. – Х.: Вид-во ХарРі УАДУ „Магістр”, 2002. – 106 с.
547. Лавер О. Угорці на Закарпатті та за його межами /О. Лавер //Карпат. край. – 1992. – №5. – С.4–8.
548. Лановенко О. Вихід один – етносоціокультурна інтеграція /О. Лановенко //Віче. – 1998. – №12. – С.74–84.
549. Латанський С.В. Народне і образотворче мистецтво Запоріжжя / С.В. Латанський. – Запоріжжя, 2007. – 31 с.
550. Левітас І. До єврейського ренесансу: розповідь про проблеми євреїв України /І. Левітас //Голос України. – 1992. – 21 січня.
551. Леонова А.О. Етнокультурна політика України: [моногр.] /А.О. Леонова. – К., 1998. – 224 с.
552. Лісаченко В. Державний історико-архітектурний заповідник „Стара Умань”: перші п’ять років діяльності / В. Лісаченко // Українсько-польський науковий діалог в Умані: формування сучасного архітектурного середовища історичних міст на основі реабілітації історико-містобудівної спадщини / за ред. І.І. Кривошеї, С.В. Паламарчук. – Вип. 2. – Умань–Познань: ПП. Жовтий, 2010. – С. 6-10.
553. Лісна Ю. Сусід сусідові – найкращий друг / Ю. Лісна // Урядовий

кур'єр. – 2008. – 1 лютого.

554. Лісовенко М. Історія і сучасність грецької діаспори / М. Лісовенко // Урядовий кур'єр. – 2008. – 23 грудня.

555. Литвин В.М. Україна: досвід та проблеми державотворення (90-ті роки ХХ ст.) /В.М. Литвин. – К.: Наукова думка, 2001. – 556 с.

556. Логановський Л. Осередок польської культури в Луцьку / Л. Логановський // Урядовий кур'єр. – 2005. – 2 серпня.

557. Лойко Л.І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність: [монограф.] /Л.І. Лойко. – К.: ПЦ „Фоліант”, 2005. – 634 с.

558. Лукань В.Г. Історія українського мистецтва: конспект лекцій / В.Г. Лукань. – Т.: Навчальна книга „Богдан”, 2012. – 192 с.

559. Магочій П.-Р. Україна. Історія її земель та народів /П.-Р.Магочій. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. – 794 с.

560. Майборода О. Російська національність в Україні (1991 – 1998 рр.) /О. Майборода. – К., 1999. – 28 с.

561. Макар В.Ю. Соціально-політична інтеграція українців у полі етнічне суспільство Канади /В.Ю. Макар. – Чернівці: Прут, 2006. – 284 с.

562. Малиновская Е.А. Турки-месхитинцы в Украине: этносоциологический очерк /Е.А. Малиновская. – К.: Генеза, 2006. – 319 с.

563. Масол Л.М. Загальна мистецька освіта: теорія і практика: [моногр.] / Л.М. Масол. – К.: Промінь, 2006. – 432 с.

564. Матвеев В.І. Мовний аспект єврейського питання /В.І.Матвеев //Відродження. – 1993. – №10. – С. 11–12.

565. Меметов А. Крымские татары: исторические лингвистические очерки /А. Меметов. – Симферополь, 1993. – 55 с.

566. Міжнаціональні відносини і національні меншини України: стан, перспективи /[упоряд. Т.І. Пилипенко]; за ред. Р.Ш. Чілачава. – К.: Голов. спец. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2004. – 384 с.

567. Мітрофанова О. Євроінтеграційний курс України в західних

вимірах / О. Мітрофанова // Дослідження світової політики: зб. наук. праць / відп. ред. Є.Є. Камінський. – К., 2005. – Вип. 31. – С. 31–42.

568. Мітряєва С.І. Міжнаціональні аспекти консолідації українського суспільства (регіональна модель): [моногр.] /С.І. Мітряєва. – К.-Ужгород, 2001. – 172 с.

569. Мітряєва С.І. Національно-культурні товариства Закарпатської області /С.І.Мітряєва; Нац. ін-т стратегічних досліджень. – Ужгород: Вид-во подяка, 2001. – 161 с.

570. Мигович І.І. Закарпатський соціум: етнополітичний аспект: посібник /І.І. Мигович, М.П. Макара. – Ужгород, 2002. – 158 с.

571. Москаль Г. Міжетнічне – значить всеукраїнське /Г.Москаль //Голос України. – 2003. – 17 січня.

572. Музиченко О.Ф. Історія, етнографія та народна творчість кримських болгар: збірник /О.Ф. Музиченко; ред.-упоряд. І.А. Носкова. – Сімферополь, 2004. – 142 с.

573. Мунтянов В. Відродження німецької традиції у Кіровограді /В. Мунтянов //Deutscher Kanal. – 1996. – №10.

574. Мурзай Г.М. Етнокультурна освіта як чинник збереження й розвитку традиційної народної культури Луганщини / Г.М. Мурзай // Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка. – 2011. – Ч. 1. – № 15 (226). – С. 75–79.

575. Нагорна Л. Національна ідентичність: український феномен в історичній перспективі /Л. Нагорна //Розбудова держави. – 1997. – №7/8. – С.18–27.

576. Надолішній П.І. Етнонаціональний фактор адміністративної реформи в Україні: проблеми теорії, методології, практики: [моногр.] /П.І. Надолішній. – К.: Вид-во УАДУ, 1998. – 264 с.

577. Надолішній П.І. Розбудова нової системи врядування в Україні: етнонаціональний аспект: (Теоретико-методологічний аналіз): [моногр.] /П.І. Надолішній. – К.; Одеса: Вид-во УАДУ: Астропринт, 1999. – 304 с.

578. Нариси з історії образотворчого мистецтва України ХХ ст.: у 2

кн. / В.Д. Сидоренко. – К.: Інтертехнологія, 2006. – Кн.1. – 544 с.

579. Нариси з історії та культури євреїв України. – К.: Дух і Літера, 2008. – 437 с.

580. Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ століття / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України; редкол.: В. Сидоренко (голова) та ін. – К.: Інтертехнологія, 2006. – 1054 с.: іл.

581. Наулко В.І. Культура і побут населення України / В.І. Наулко. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.

582. Науменко Г.Г. На фундаменті глобальної освіти / Г.Г. Науменко //Відродження. – 1993. – №10. – С.4–5.

583. Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991 – 2000 років: збірник /відп. ред. І.Ф. Курас, О.М. Майборода. – К., 2002. – 374 с.

584. Національні меншини України у ХХ ст. (Національно-правовий аспект) / [М.І.Панчук, В.О.Зонайлович та ін.]; за ред І.Ф.Кураса. – К.: ІПЕНД НАН України. – К., 2000. – С.311.

585. Народи Північного Приазов'я (етнічний склад та особливості побутової культури) / [Б.М. Кочерга, Л.В. Афанасьєва, В.М. Александров та ін.]. – Запоріжжя: Просвіта, 1997. – 176 с.

586. Немцова В.С. Изобразительное искусство Харьковщины: исторический очерк / В.С. Немцова. – Х.: Регион-информ, 2004. – 188 с.

587. Нестеренко Г.О. Українська політична нація: самоорганізаційні засади становлення / Г.О. Нестеренко. – К.: Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – 360 с.

588. Нікітюк В. Статус етнонаціональних меншин (порівняльно-правовий аспект) / В. Нікітюк. – К., 1996. – 187 с.

589. Офіцинський Р. Політичний розвиток незалежної України (1991–2004) в аспекті європейської ідентичності / Р. Офіцинський. – Ужгород: Гражда, 2005. – 468 с.

590. Павловський А.А. Багатонаціональне розмаїття культури України: історія, розвиток, майбутнє /А.А.Павловський. – К.: Знання України, 2002. – 256 с.

591. Пам'ятки єврейської культури в Україні : пам'ятки музеїв та заповідників: С.Іваненкова, Є.Ліньова, Ф.Петрякова та ін.; Д.Колосов та ін. (фото). – К.: Міністерство культури і мистецтв України, 2005. – 143 с.

592. Паніна Н. Українське суспільство 1994 – 2005: соціологічний моніторинг /Н. Паніна. – К.: ТОВ „Видавництво Софія”, 2005. – 160 с.

593. Панчук М.І. Етнополітична історія Криму: до питання історіографії /М.І. Панчук //Історичний журнал. – 2005. – №3. – С.41–56.

594. Папуш И.А. История и творчество греков Приазовья (1778 – 2004): Книга-альбом /И.А. Папуш. – Мариуполь: ЗАО Газета „Приазовский рабочий”, 2005. – 338 с.

595. Пекарчук В. М. Еволюція договірної основи міждержавних культурних зв'язків, як чинник відродження і розвитку культури етноменшини: тенденції (1990 – 2000-х років) / В. М. Пекарчук // Наук. вісник Миколаїв. Держ. ун-ту ім. В.О. Сухомлинського : зб. наук. праць. Серія „Історичні науки”. – 2014. – Вип. 3.37 (105). – С. 101–106.

596. Пекарчук В. М. Наслідки акультурації та її проявів на рубежі 1980 – 1990-х років у вимірі відродження та розвитку культур етноменшини (1990 – 2000-і роки) / В. М. Пекарчук // BLACK SEA SCIENTIFIC JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH. – 2014. – September-october. – Volume 16, issue 09. – p. 55 - 67.

597. Пекарчук В. М. Управлінський чинник розвитку культурного простору етноменшин: зміни 1990-х – 2000-х років / В. М. Пекарчук // Грані : науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2014. – № 10 (114). – С. 133–139.

598. Пекарчук В. М. Форми забезпечення культурних потреб та популяризації культур етносів України: тенденції 1990 – 2000-х років / В. М. Пекарчук // Сумська Старовина : Всеукр. наук. іст. журнал. – № XLIII-XLIV.

– Суми, 2014. – С. 52–60.

599. Пекарчук В. М. Шляхи розбудови культурно-мистецького життя етноменшини України засобами регіональних громадських національно-культурних товариств: тенденції 1990 – 2000-х років / В. М. Пекарчук // Copyright © 2014 by Academic Publishing House Researcher. Published in the Russian Federation. Russkaya Starina. ISSN: 2313-402X. E-ISSN: 2409-2118 Vol. 12, No. 4, 2014. – pp. 200-207,

600. Під одним небом: фольклор етносів України / упоряд.: Л.К. Вахніна та ін. – К., 1996. – С. 123-124.

601. Пірен М.І. Етнополітика в Україні: соціально-психологічний аналіз: навч. посібн. /М.І.Пірен. – К.: Університет „Україна”, 2007. – 408 с.

602. Пісенна культура польської діаспори України / упоряд. та передмова Л. Вахніної. – К., 2002. – 288 с.

603. Пилипенко Т. Окремі аспекти українсько-румунських відносин в сучасних умовах / Т. Пилипенко // Форум націй. – 2009. – № 4.

604. Пилипенко Т. Реалізація освітніх потреб представників національних меншин в Україні: стан, проблеми, перспективи /Т. Пилипенко //Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації врахування міжнародного досвіду; під заг. ред. Ю.Тищенко. – К.: Український незалежний центр політичних досліджень, 2004. – С.53–90.

605. Подольський А. Єврейські студії в суверенній Україні: розвиток, тенденції, перспективи /А.Подольський //Відродження. Часопис. – 1995. – №5. – С.19–25.

606. Поляки на півдні України: історія та сьогодення: у 2-х т. – Т.1. – Жешов, Київ, Миколаїв: Вид-во МДПУ ім. П. Могили, 2008. – 323 с.

607. Поляки на півдні України: історія та сьогодення: у 2 т. – Т.2. – Жежов, Київ, Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2008. – 264 с.

608. Пономаренко А. Дубенське чеське товариство „Стромовка” /А.Пономаренко //Чехи і Дубенщина: матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції присвяченої 60-річчя репатріації чехів на етнічну

Батьківщину 18 травня 2008 р. – Дубно, 2008. – С.89–81.

609. Пономарьов А.П. Українська етнографія: курс лекцій /А.П.Пономарьов. – К., 1994. – 320 с.

610. Пономарьова І.С. Хореографічне мистецтво греків Приазов'я як джерело вивчення етнічної історії / І.С. Пономарьова // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – 2004. – № 74/76. – С. 99-100.

611. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги /Поппер Карл; [пер. з англ. О. Коваленка]. – К.: Основи, 1994. – 444 с.

612. Потапова А. Незалежно від національності, віросповідання і місця проживання / А. Потапова // Голос України. – 2005. – 28 жовтня.

613. Прибыткова И.М. Правовые и гуманитарные проблемы реинтеграции ранее депортированных в Крыму: аналитический доклад /И.М. Прибыткова. – К.: Компания ВАИТЭ, 1999. – 264 с.

614. Проблемы культуры межнационального общения и межкультурной коммуникации. – Ставрополь, 2000. – 192 с.

615. Рафальський О.О. Національні меншини України у ХХ столітті: Історіографічний нарис /О.О. Рафальський. – К.: Полнос, 2000. – 447 с.

616. Ребкало В.А. Етнонаціональні процеси в сучасній Україні: досвід, проблеми, перспективи /В.А. Ребкало, М.І. Осушний, О.М. Майборода. – К.: Вид-во ЦАДУ, 1996. – 116 с.

617. Рік Російської Федерації в Україні / О. Соловйова та ін. – К.: Загальновоїнська спілка України, 2003. – 592 с.

618. Римаренко Ю.І. Етнодержавознавство: теоретико-методологічні засади /Ю.І. Римаренко, Л.Є. Шкляр, С.Ю. Римаренко. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 264 с.

619. Римаренко Ю.І. Національний розвій України: проблеми і перспективи /Ю.І. Римаренко. – К.:Юрінком, 1995. – 272 с.

620. Рогозинський В. Ексклюзивне інтерв'ю „Дбати про збереження національних культур і сприяти їх розвитку...” /В.Рогозинський //Відродження. Часопис. – 1998. – №4. – С.2–3.

621. Рогозинська В.В. Роль засобів масової інформації в етнокультурному відродженні національних меншин України /В.В.Рогозинська //Відродження. Часопис. – 2000. – №1. – С.8–10.

622. Романенко Г.О. Еволюція художніх і літературних об'єднань України: історико-культурологічний вимір: [моногр.] / Г.О. Романенко. – К.: Ін-т культурології Академії мистецтв України, 2008. – 191 с.

623. Романі Яг: історія, культура, право. – Ужгород: Карпати, 1998. – 112 с.

624. Роми України: із минулого в майбутнє: [зб. статей] /відп. ред. В. Наулко; НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К., 2008. – 438 с.

625. Рославцева Л.И. Крымские татары: историко-этнографическое исследование /Л.И. Рославцева. – М.: Макс Пресс, 2008. – 333 с.

626. Рудич Ф. Магістральні вектори зовнішньої політики України / Ф. Рудич // Віче. – 2001. – № 9. – С. 24-44.

627. Рудницька Т. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін /Т. Рудницька. – К.: Ін-т соціології НАН України, 1998. – 175 с.

628. Рудницька Т.М. Національні групи і мовні процеси в Україні: про сучасті етносоціальні процеси /Т. Рудницькі //Філософ. і соціолог. думка. – 1991. – №5. – С.145–155.

629. Рудницький С.В. Динаміка реєстрації польських національно-культурних товариств Житомирщини у 1989 – 2004 рр. / С.В. Рудницький // Ucrainica Polonica. – Київ-Житомир, 2005. – Т. 2. – С. 216–222.

630. Рябошапко Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917 – 2000) /Л. Рябошапко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 482 с.

631. Сауленко Л. Молодежные субкультуры: украинский контекст / Л. Сауленко. – О.: СМІЛ, 2007. – 62 с.

632. Свистунов А. Становление межнационального движение на Украине и задачи его развития /А.Свистунов //Інформаційний збірник з

міжнаціональних проблем. Спец. випуск. Матеріали Міжнаціонального форуму України. – 2000. – №2. – С.3-10.

633. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність /Сміт Ентоні Д. – К.: Основи, 1994. – 224 с.

634. Соколов Д.А. Причини культурних различий / Д.А. Соколов, Л.А. Богун. – О.: Астропринт, 2005. – 104 с.

635. Сорокін О.Ю. Вчимося жити разом (діалог різних – діалог рівних): інформ.-практ. посібник /О.Ю. Сорокін. – К.: Ніка-Центр, 2010. – 152 с.

636. Софій О. Роми України. Громадський діалог /О. Софій //Відкритий світ. – 1998. – №2. – С.4–5.

637. Спецкурс „Этническая история и особенности традиционно-бытовой культуры народов Крыма” /авт.-сост. М.А. Араджиони. – Симферополь, 2000. – 32 с.

638. Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві /[О. Майборода, Р. Чілачава, Т. Пилипенко та ін.]. – К.: Фонд „Європа ХХІ”, 2002. – 312 с.

639. Станіславська К.І. Мистецько-видовищні форми сучасної культури: [моногр.] / К.І. Станіславська. – К.: НАКККіМ, 2012. – 319 с.

640. Страницы истории и этнографии болгар Молдовы и Украины /ред. С.З. Новаков. – Кишинева: Штиинца, 1995. – 108 с.

641. Стрільчук Л.В. Питання етнічних меншин у відносинах між Україною та Польщею / Л.В. Стрільчук // Історичні студії Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2009. – Вип. 2. – С. 97–101.

642. Сугроба Ю.Ю. Культуротворчість у діалозі і новацій сучасного поліетнічного суспільства України (Кримський досвід): [моногр.] / Ю.Ю. Сугроба. – Сімферополь: Видавничий центр КДМУ, 2012. – 352 с.

643. Сухомлинов О.М. Культурні пограниччя: новий погляд на стару проблему: [моногр.] / О.М. Сухомлинов. – Донецьк: Юго-Восток, 2008. – 211 с.

644. Табачник Д.В. Національні меншини України: етнокультурний вимір / Д.В. Табачник, Г.Д. Попов, Т.І. Пилипенко. – К.: Етнос, 2007. – 152 с.
645. Табачник Д. Дні німецької культури в Україні / Д.В. Табачник. – Б.М., 2003. – 40 с.
646. Творчістю окрилені: Рівненському державному інституту культури – 20 років / Г.С. Дем'янчук та ін. – Рівне, 1999. – 402 с.
647. Терентьєва Н.А. Греки в Україні /Н.А. Терентьєва. – К., 1999. – 132 с.
648. Терентьєва Н.А. Греки в Україні: історія та сучасність: навч. посібник /Н.А.Терентьєва, К.В.Балабанов. – К.: Аквілон-Плюс, 2008. – 350 с.
649. Ткаченко В.М. Україна: проблеми самоорганізації: начерки новітньої доби /В.М. Ткаченко, О.П. Реєнт, В.М. Головатюк. – К., 1996. – 104 с.
650. Тойнбі А. Дослідження історії /Тойнбі Арнольд; [пер. з англ. В. Шовкуна]. – К.: Основи, 1995. – Т.1. – 614 с.
651. Три проекції кримської ідеї: сб. статей /А.Р. Никифоров, А.В. Мальгин, С.Н. Киселев; Крым. центр гуманит. исследований. – Симферополь: Крым. архив, 1995. – 80 с.
652. Трощинський В. Пошуки злагоди і миру в сімействі /В. Трощанський, А. Шевченко //Віче. – 1997. – №10. – С.31–44.
653. Туризм і охорона культурної спадщини: український та польський досвід / В. Вакулєнко, І. Валєнтюк, В. Грибан та ін. – К.: К.І.С., 2003. – 176 с.
654. Тюркские народы Крыма: караимы, татары, крымчаки /С.Я. Козлов, Л.В. Чижова (отв. ред.). – М.: Наука, 2003. – 459 с.
655. У кримській оселі: вірмени, болгари, греки, німці, українці: [зб. /Т.А. Саліста-Григорян та ін.]; Державний комітет України у справах національностей та релігій. – Сімферополь: ДІАЙПІ, 2007. – 208 с.
656. Україна багатоетнічна /О.Н. Саган, Т.І. Пилипенко (упоряд.). – К.: Світ знань, 2008. – 156 с.

657. Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє: зб. наук. пр. Ч.2 /ред.: Т. Зарецька; Центр укр.-пол. Студій. – К., 2002. – 238 с.
658. Україна на межі тисячоліть: етнос, нація, культура. Книга 1-2: Доповіді та повідомлення. – К., 2000. – 591 с.
659. Україна шукає свою ідентичність: зб. статей /гол. ред. Т. Гребнева. – К.: Всеукраїнська благодійна організація Благодійний фонд „Поступ”, 2004. – 131 с.
660. Українська культура в європейському контексті / Ю.П. Богуцький, В.П. Андрущенко, Ж.О. Безвершук, Л.М. Новохатько ; [за ред. Ю.П. Богуцького]. – К.: Знання, 2007. – 679 с.
661. Український фонд культури. 1987–1997: Десять літ подвижництва / Д.Г. Янко, В.В. Строчак, Б.І. Олійник (гол. ред.). – К., 1997. – 146 с.
662. Уроки дружбы: о народах Крыма: Букварь юного краеведа: [учебн. пособие для ср. шк.] /С. Ягупова. – Симферополь, 1999. – 62 с.
663. Фельдман О.Б. Заради утвердження ідеалів міжнаціональної злагоди у суспільстві: статті, доповіді, інтерв'ю /О.Б.Фельдман. – Х.: Золоті сторінки, 2004. – 160 с.
664. Фельдман О.В. Національно-культурні товариства і розбудова української держави /О.В.Фельдман //Моя Батьківщина. Моя Родина. – 2001. – 27 березня.
665. Хоменко В. Гуртуються німці Криму / В. Хоменко // Голос України. – 2005. – 11 лютого.
666. Хоменко В. Оберіг добросусідства / В. Хоменко // Голос України. – 2005. – 16 лютого.
667. Чекан О. Romano drom. Подорож країною ромів / О. Чекан, Ю.Чекан. – К.: Нора-Друк, 2003. – 64 с.
668. Червенко О. Свято болгарської народної культури в Україні / О. Червенко // Народна творчість і етнологія. – 2011. – № 1. – С. 123-124.

669. Черепанова С.О. Проблеми людини в українському мистецтві: навч. посібник / С.О. Черепанова. – Л.: Світ, 2001. – 293 с.
670. Чернець В.Г. Україна: динаміка культуро творчих процесів / В.Г. Чернець. – К., 2002. – 175 с.
671. Чернова Л.Е. Етнонаціональні територіальні спільноти України як об'єкт соціологічного дослідження /Л.Е. Чернова //Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – Вип. 16. – К., 2008. – С.480–483.
672. Чехи в Криму. Очерки истории и культуры /[С.А. Волкова, Л.В. Гурбова, В.Н. Кравцов и др.]; сост. Ю.Н. Лаптев. – Симферополь: АнтикВА, 2005. – 182 с.
673. Чехи на Волині: історія і сучасність /М. Костриця, В. Тимошенко (ред.). – Житомир: Волинь, Малин, 2001. – 120 с.
674. Чийшия: очерки истории и этнографии болгарского села Городнее и Бесарабии /А.В. Шабашов, Н.Н. Червеннов, Л.В. Субботин и др. – О.: Астропринт, 2003. – 790 с.
675. Чілачава Р. Національні меншини в демократичному просторі /Р.Чілачава //Відродження. Часопис. – 1999. – №2. – С.12–13.
676. Чмелик Р. Роль музеїв у відродженні знищеного світу євреїв у Львові / Р. Чмелик // Євреї у Любліні – Євреї у Львові. Місця. Пам'ять. Сучасність. – Люблін, 2006. – С. 103-104.
677. Чукут С.А. Генеза духовної культури: управлінський вимір / С.А. Чукут. – К., 1999. – 256 с.
678. Чурлу М. Званий гість, він же татарин / М. Чурлу, В.Жежера // Голос України. – 2005. – 4 березня.
679. Шайхатдінов А.З. Етнічні меншини в політико-правовому полі української держави (1991–1998 рр.) /А.З. Шайхатдінов // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили] Історія. – 2009. – Т. 104, Вип. 91. – С. 108–110.
680. Швидько Г.А. Державне управління і самоврядування в Україні:

іст. нарис: [навч. посібник] /Г.А. Швидько, В.Є. Романов. – К.: Вид-во УАДУ, 1997. – Ч.1. – 140 с.

681. Шехтман С. Пурим – праздник єврейского народа / С. Шехтман // Киевский вестник. – 2005. – 2 апреля.

682. Шитюк М.М. Німці Південного регіону сучасної Української держави 1991 – 2009 рр. / М. М. Шитюк //Повне зібрання наукових праць: у 35-ти тт. – Т. 21. – Миколаїв, 2012. – С. 442-472.

683. Шкляр Л. Національні меншини в політико-правовому просторі України: (проблеми культурної самоорганізації та розвитку) / Л. Шкляр // Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991–2000-х років: зб.; відп. ред. І.Ф. Курас, О.М. Майборода. – К., 2002. – С.62–68.

684. Шпак В. Польський театр / В. Шпак// Урядовий кур'єр. – 2008. – 10 грудня.

685. Шульга М. Національні меншини України під захистом держави /М.Шульга //Україна. Європа. Світ. – 1995. – 26 квітня.

686. Щербенко Е. Співробітництво України з державами Центральної та Східної Європи у вирішенні культурних проблем / Е. Щербенко // Наукові записки. Серія „Політологія і етнологія”. – Вип. 11. – К., 2000. – С. 232.

687. Этнические сообщества Украины: история, современность, будущее: сб. статей /Под ред. А.Дынчеса, С. Кузнецовой. – Донецк: Алекс, 2006. – 486 с.

688. Юдкін І.М. Формування визначників української культури: культурологічні студії / І.М. Юдкін. – К.: Ін-т культурології Академії мистецтв України, 2008. – 184 с.

689. Якса Н.В. Міжкультурна взаємодія суб'єктів освітнього процесу: навч. посібник для студ. вищих навч. закладів / Н.В. Якса. – Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 312 с.

690. Яремчук В.Д. Татари в Україні (Історико-політологічний аспект) /В.Д. Яремчук, В.Б. Безверхий //Український історичний журнал. – 1994. –

№5. – С. 23–29.

691. Яців Р. Українське мистецтво ХХ століття: ідеї, явища, персоналії: [зб. статей] / Р. Яців. – Ль, 2006. – 351 с.

692. Iwanow M. Pierwszy narod ukarany. Polacy w Związku Radzieckim 1921–1939 / M.Iwanow. – Warszawa-Wrocław, 1991.

693. Open Society Institute Budapest, Institute for Educational Policy, Multicultural Education and the Education of Minority Pupils, Policy Paper. – February, 1999.

694. Polska-Ukraina: trudne pytania //Materialy III międzynarodowego seminarium historycznego “Stosunki polsko-ukrainskie w latach II wojny światowej”, Warszawa, 8-10 października 1998 r. / Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej; Związek Ukraińców w Polsce. – Warszawa, 1994. – Т. 4.

695. Stronski H. Represje stalinizmu wobec ludności polskiej na Ukrainie w latach 1929–1939 / H.Stronski. – Warszawa, 1998.

696. Wojakowski D. Polacy i Ukraińcy. Pecz o pluralizmie i tożsamości na pograniczu / D.Wojakowski. – Krakow, 2002.

9. Довідкові видання

697. Абетка української політики: [довідник] /кер. авт. кол. М. Томенко. – К.: Смолоскип, 1998. – 230 с.

698. Академія мистецтв України: інформ. довідник. – К.: КИТ, 2006. – 367 с.

699. Білик Б.І. Етнокультурологія: поняття і терміни: довідник / Б.І. Білик. – К.: ДАКККіМ, 2007. – 112 с.

700. Громадські організації і їх роль у суспільно-політичному житті України: довідково-статистичний матеріал /відп. за вип. Л.Ю. Бернштейн, Г.П. Мигрин, В.О. Котигоренко. – К., 1997. – 49 с.

701. Довідник міжетнічної толерантності / за ред. А.М. Круглашова. – Чернівці: Букрек, 2011. – 232 с.

702. Етнічна історія грецької спільноти в Україні: бібліографічний

довідник-показчик /[упоряд. Я.О. Іщенко та ін.; відп. ред. М.Ф. Дмитрієнко]. – К., 2003. – 284 с.

703. Етнічні спільноти України: [довідник] /гол. ред. В. Євтух; Ін-т етнічних, регіональних та діаспорознавчих студій. – К.: Фенікс, 2001. – 252 с.

704. Етнічні спільноти України: етнографічні особливості: рекомендаційний бібліографічний показчик /[авт.-уклад. С.М. Остапенко]. – К., 2000. – 79 с.

705. Етнічний довідник: у трьох частинах. – Ч.1.: Поняття та терміни – К., 1997. – 140 с.

706. Етнічний довідник: у трьох частинах. – Ч.2.: Етнічні меншини. – К., 1996. – 176 с.

707. Етнічний довідник: у трьох частинах. – Ч.3.: Етнополітика в Україні /гол. ред. В. Євтух. – К., 1997. – 85 с.

708. Етнонаціональна структура українського суспільства: довідник /[В.Б. Євтух, В.П. Трощанський, К.Ю. Галушко, К.О. Чернова]. – К.: Наукова думка, 2004. – 344 с.

709. Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії: [довідник]. – К., 1993. – 508 с.

710. Етнокультурологія: словник-довідник /Л.М. Маєвська (авт. уклад.). – Житомир: Полісся, 2007. – 392 с.

711. Київ: національно-культурні товариства і земляцтва: [довідник] /Київ. Міськдержадмін. України у справах нац. та міграції; Благодійн. Фонд „Інтелектуальна перспектива”. – К.: Центр інновацій та розвитку, 2002. – 78 с.

712. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини: біогр. словник /В. Колесник. – Вінниця: ВМТО „Розвиток”, 2007. – 1007 с.: іл.

713. Колоеров С.А. Греки Приазовья: аннотированный библиографический указатель /С.А. Колоеров; Министерство образования Украины; Донецкий госуниверситет; Донецкая Государственная

универсальная научная библиотека им. Н.К. Крупской; Приазовский эллинистический центр. – Донецк: Юго-Восток, 1997. – 196 с.

714. Кримські караїми в Україні: наук.-допоміж. бібліогр. покажч. /Кн. палата України. – К., 2001. – 87 с.: іл.

715. Малий словник історії України: досвід видання / упоряд.: В. Смолій, С. Кульчицький, О. Майборода та ін. – К.: Либідь, 1997. – 86 с.

716. Міжнаціональні відносини в Україні: стан, тенденції, перспективи: довідкове видання / автор. колектив: Д.В. Табачник (голова), Г.Г. Москаль, В.М. Воронін та ін. – К.: Етнос, 2004. – 584 с.

717. Народы Крыма: история и современность: указ. лит. /Центральная городская библиотека им. А.Н. Толстого, Информ.-библиогр. отд. – Севастополь.-К., 1994. – 51 с.

718. Національні меншини в Україні: [інформаційно-бібліографічний покажчик /упоряд. І. Винниченко]. – К.: Стилос, 2000. – 160 с.

719. Національні меншини в Україні: [інформаційно-бібліографічних покажчик] /Ін-т досліджень діаспори. – К.: Стилос, 2003. – 252 с.

720. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали: довідник: у 2 ч. / за ред. В.Ф. Панібудьласки. – К., 1997. – Ч. 2. – 704 с.

721. Крым и крымские татары: краткий библиографический указатель /сост. Ш. Кайбуллаев, Д. Халилова. – Симферополь: Крымучпедгиз, 2003. – 64 с.

722. Мала енциклопедія етнодержавознавства /НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; редкол. Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.

723. Межнациональные отношения: термины и определения: [словарь-справочник]. – К.: Наук. думка, 1991. – 406 с.

724. Русский мир Украины: энциклопедический словарь /Укр. Академия русистики. – К.: Радуга, 2008. – 311 с.

725. Статистичний збірник. Середні, позашкільні, дошкільні та

професійно-технічні навчальні заклади. 1997 – 1998 рр. – К., 1999. – 137 с.

726. Сузір'я злагоди: інформ.-довідкове видання / під ред. Ю.В. Сумкіної, В.В. Сумкіна. – Луганськ, 2003. – 53 с.

727. Татари в Україні: наук.-допоміж. покажчик, 1917–1941 рр. /Кн. палата України. – К., 1997. – 129 с. – (Етноси в Україні).

728. Україна: етнонаціональна палітра суспільного розвитку: [словник-довідник] /Ю. Римаренко, О. Картушов, І. Курас та ін. – К.: Вид-во УАДУ, 1997. – 272 с.

729. Україна в етнонаціональному вимірі: [рекомендаційний бібліографічний покажчик /авт.-уклад. С.М. Остапенко]. – К., 2001. – 93 с.

730. Україна поліетнічна: [інформаційно-бібліографічний покажчик /упоряд. І. Винниченко, Л. Лойко]; Ін-т досліджень діаспори. – К.: Геопринт, 2003. – 108 с.

731. Україна у цифрах у 2004 році: статистичний довідник. – К.: Вид-во „Консультант”, 2005. – 263 с.

9. Дисертації та автореферати

732. Алмаші М.М. Захист прав національних меншин в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 „Конституційне право” /М. Алмаші. – К., 2004. – 21 с.

733. Андрес Г.О. Охорона культурної спадщини України в контексті світових інтеграційних процесів (друга половина ХХ – поч. ХХІ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: спец. 26.00.05 „Музеєзнавство. Пам'яткознавство” / Г.О. Андрес. – К., 2009. – 22 с.

734. Андрющенко І.О. Концептуалізація етнічної традиції (на матеріалі культури кримських болгар): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. культурології: спец. 26.00.01 „Теорія та історія культури” / І.О. Андрющенко. – Сімферополь, 2009. – 20 с.

735. Антонюк О.В. Формування етнополітики в Україні: теоретико-методологічні та концептуальні засади: автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня д-ра політ. наук: спец. 23.00.05 „Етнополітологія та етнодержавознавство” / О.В. Антонюк. – К., 2001. – 29 с.

736. Бекірова Л.С. Регулятивно-креативна функція традиції в етнокультурі (на матеріалах досвіду кримськотатарського народу): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.04 „Філософська антропологія, філософія культури” / Л.С. Бекірова. – Сімферополь, 2004. – 19 с.

737. Брижак О.В. Діалогічність свята (на прикладі культури народів Криму): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. культурології: спец. 26.00.02 „Світова культура і міжнародні культурні зв'язки” / О.В. Брижак. – Сімферополь, 2011. – 20 с.

738. Васильчук В.М. Німці України: суспільний та національний аспекти ХХ – початок ХХІ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра істор. наук: спец. 07.00.01 „Історія України” / В.М. Васильчук. – Донецьк, 2006. – 39 с.

739. Вейсова В.Е. Відродження духовної культури кримських татар (на прикладі театрального і декоративно-прикладного мистецтва 1990–2010 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. культурології: спец. 26.00.01 „Теорія та історія культури” / В.Е. Вейсова. – Сімферополь, 2011. – 20 с.

740. Волошин Ю.О. Конституційно-правові засади самоорганізації національних меншин в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 „Конституційне право” / Ю.О. Волошин. – К., 2001. – 23 с.

741. Гаджаман А.М. Державна політика України щодо національних меншин (1991 – 2010 рр): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: 07.00.01 „Історія України” / А.М. Гаджаман. – К., 2012. – 16 с.

742. Газізова О.О. Українознавчі аспекти культурно-освітнього розвитку етнічних громад Автономної Республіки Крим (1991 – 2010 рр.): дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 09.00.12

„Українознавство” /Газізова Олена Олександрівна. – К., 2011. – 232 с.

743. Гевко В.Р. Україна і Польща: особливості розвитку двосторонніх відносин (1991–2004 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 „Історія України” / В.Р. Гевко. – Чернівці, 2005. – 20 с.

744. Глебова Н.І. Продукування етнокультурних ідентичностей спільнот Північного Приазов'я: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук: спец. 22.00.01 „Теорія та історія соціології” / Н.І. Глебова. – К., 2010. – 17 с.

745. Гоманюк М.А. Соціальна адаптація й інтеграція турків-масхетинців в українському суспільстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук: спец. 22.00.04 „Спеціальні та галузеві соціології” /М.А. Романюк. – Харків, 2007. – 20 с.

746. Гріценко І.П. Етнокультурний стереотип як феномен культури: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.04 „Філософська антропологія, філософія культури” / І.П. Гріценко. – Сімферополь, 2004. – 20 с.

747. Зякун Т.Г. Культурно-просвітницька діяльність татарської діаспори в Україні як засіб формування інтересу молодших школярів до національної культури: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.06 „Теорія і методика управління освітою” /Т.Г.Зякун. – К., 2004. – 20 с.

748. Іваць О.М. Етнічні спільноти Закарпаття: ідентифікація й фактори суспільної інтеграції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук: спец. 22.00.04 „Соціальні структури та соціальні відносини” /О.М. Іваць. – Запоріжжя, 2010. – 19 с.

749. Колісник В.П. Конституційно-правові проблеми регулювання міжнаціональних відносин в Україні в умовах становлення правової держави: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 „Конституційне право” /В.П. Колісник. – Х., 2003. – 36 с.

750. Колісник Л.О. Соціально-етнічний статус росіян в сучасній Україні (на прикладі Південно-Східного регіону): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук: спец. 22.00.04 „Соціальні структури та соціальні відносини” /Л.О. Колісник. – Харків, 2004. – 16 с.

751. Колосок Т.С. Соціокультурна ідентичність в умовах європейської інтеграції (на прикладі українсько-чеських культурних зв'язків): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. культурології: спец. 26.00.01 „Теорія та історія культури” / Т.С. Колосок. – К., 2009. – 20 с.

752. Кравченко О.В. Культурна політика України: культурологічні аспекти концептуалізації та репрезентації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра культурології: спец. 26.00.04 „Українська культура” / О.В. Кравченко. – Х., 2012. – 33 с.

753. Кузьо О.З. Культурологічні виміри державної культурної політики України кінця ХХ – початку ХХІ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. культурології: спец. 26.00.01 „Теорія та історія культури” / О.З. Кузьо. – К., 2012. – 20 с.

754. Латишева О.В. Відродження освіти та культури кримських татар на етапі становлення незалежності України (1991 – 2001): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: 07.00.01 „Історія України” /О.В.Латишева. – Х., 2004. – 19 с.

755. Леонова А.О. Державна етнокультурна політика в Україні на сучасному етапі: механізми формування і реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук: спец. 23.00.05 „Етнополітологія та етностановлення” / О.А. Леонова ; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2005. – 36 с.

756. Литва Л.А. Становлення етнічного менталітету єврейської спільноти України в умовах динаміки сучасного суспільства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціолог. наук: спец. 22.00.04 „Соціальні структури та соціальні відносини” /Л.А. Литва. – К., 2010. – 16 с.

757. Лишко В.В. Українсько-польські зв'язки в галузі культури 1991–

1999 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 „Історія України” / В.В. Лишко. – К., 2002. – 16 с.

758. Луцишин Г.І. Національні меншини у політичному житті України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 „Політичні інститути та процеси” / Г.І. Луцишин. – Львів, 2002. – 20 с.

759. Магальяш де Соуза Остапенко С.А. Сучасні трансформації мультикультурної стратегії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. культурології: спец. 26.00.02 „Світова культура і міжнародні культурні зв'язки” / Магальяш де Соуза Остапенко С.А. – Сімферополь, 2012. – 20 с.

760. Малюська А.Л. Проблеми співробітництва України з прикордонними державами в контексті забезпечення прав національних меншин (1991 – 2010 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.02 „Всесвітня історія” / А.Л. Малюська. – К., 2011. – 20 с.

761. Мащенко Ю.І. Національно-культурне відродження етнічних меншин Центральної України в 90-х роках ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 „Історія України” / Ю.І. Мащенко. – Донецьк, 2002. – 19 с.

762. Обухова О.Ю. Польсько-українське транскордонне співробітництво: становлення та розвиток (90-ті роки ХХ – поч. ХХІ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.02 „Всесвітня історія” / О.Ю. Обухова. – Чернівці, 2012. – 20 с.

763. Овчаренко Т.С. Культурологічні аспекти еволюції єврейського театру в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. культурології: спец. 26.00.01 „Теорія та історія культури” / Т.С. Овчаренко. – Х., 2009. – 20 с.

764. Офіцинський Р.А. Державотворчий процес в Україні 1991 – 2004 років (на матеріалах періодики Заходу): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра істор. наук: спец. 07.00.01 „Історія України” / Р.А. Литва. –

Ужгород, 2006. – 36 с.

765. Плахотнюк В.Г. Етномистецькі виміри популярної музичної культури в Україні другої половини ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: спец. 26.00.01 „Теорія та історія культури” / В.Г. Плахотнюк. – К., 2011. – 19 с.

766. Пономарьова І.С. Етнічна специфіка духовної культури греків українського Приазов'я: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.05 „Етнологія” / І.С. Пономарьова. – К., 1997. – 20 с.

767. Попова З.В. Аматорський театральний рух в Україні (1985–1999 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 17.00.01 „Теорія та історія культури” / З.В. Попова. – К., 1997. – 25 с.

768. Рафальський О.О. Національні меншини України в ХХ столітті: історіографія:): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра істор. наук: 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / О.О. Рафальський. – К., 2001. – 45 с.

769. Рендюк Т.Г. Національні меншини в українсько-румунських відносинах: історичний досвід та сучасні проблеми (1990 – 2007 роки): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: 07.00.02 „Всесвітня історія” / Т.Г. Рендюк. – К., 2008. – 18 с.

770. Сергієнко Т.С. Українсько-словацькі відносини: формування системи міждержавного співробітництва (1990-ті роки): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.02 „Всесвітня історія” / Сергієнко Тетяна Степанівна. – К., 2003. – 266 с.

771. Сергієнко Т.С. Українсько-словацькі відносини: формування системи міждержавного співробітництва (1990-ті роки): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.02 „Всесвітня історія” / Т.С. Сергієнко. – К., 2003. – 18 с.

772. Свірський Б.М. Конституційно-правове положення грецької національної меншини та її асоціації в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 „Конституційне право”

/Б. Свірський. – К., 2007. – 19 с.

773. Скворець В.О. Громадянське суспільство і детермінанти оптимізації його розвитку в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.03 „Соціальна філософія та філософія історії” / В.О. Скворець. – Запоріжжя, 2007. – 17 с.

774. Сніжко В.М. Культура російської меншини в Україні: проблема функціонування та розвитку (90-ті роки ХХ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 17.00.01 „Теорія та історія культури” / В.М. Сніжко. – К., 1999. – 26 с.

775. Терлюк І.Я. Росіяни західних областей України (1944 – 1996) етносоціальне дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.05 „Етнологія” / І.Я. Терлюк. – Львів, 1997. – 21 с.

776. Тоценко Ж.М. Співпраця в галузі культури як складова українсько-польських гуманітарних відносин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 26.00.01 „Теорія та історія культури” / Ж.М. Тоценко. – К., 2012. – 16 с.

777. Цуп О.В. Чеська республіка і Україна в міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.02 „Всесвітня історія” / О.В. Цуп. – Львів, 2009. – 20 с.

778. Чувардинський О.Г. Громадянське суспільство в Україні: становлення, функціонування, перспективи розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук: спец. 23.00.02 „Політичні інститути та процеси” / О.Г. Чувардинський. – К., 2008. – 32 с.